

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**MUSHAF İMLASI EDEBİYATININ KAYNAK
ANALİZİ: DANÎ'NİN EL-MUKNİ'İ ÖRNEĞİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

NEVRİN NUR ASLAN

İstanbul, 2018

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**MUSHAF İMLASI EDEBİYATININ KAYNAK
ANALİZİ: DANÎ'NİN EL-MUKNİ'İ ÖRNEĞİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

NEVRİN NUR ASLAN

DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET EMİN MAŞALI

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi NEVRİN NUR ASLAN'ın MUSHAF İMLASI EDEBİYATININ KAYNAK ANALİZİ: DANİ'NİN EL-MUKNİ' ÖRNEĞİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 7.06.2018 tarih ve 2018-16/34 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 13.07.2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı		İmzası
1.	Tez Danışmanı Prof. Dr. M.EMİN MAŞALI	
2.	Jüri Üyesi Prof. Dr. KERİM BULADI	
3.	Jüri Üyesi Doç. Dr. MÜNTEHA MAŞALI	

ÖZET

Hiz. Osman'ın hilafeti döneminde, Kur'an'ın iki kapak arasına alınmasıyla başlayan Mushaf Tarihi, Mesahif-i Osmaniyye olarak anılan ilk Kur'an nüshaları çerçevesinde şekillenmiştir. Sonraki dönemde yürütülen mushaf çalışmalarında bu ilk nüshaların esas alınması yönünde oluşan güçlü kabul, onları, muhtelif yönlerden inceleyen çalışmalara vücut vermiştir. Bu çalışmalar içinde anılan mushafların metin ve imla yapılarını inceleyen eserler önemli bir yer tutmuştur. Başlangıcı hicri ikinci asrın ilk çeyreğine tarihlendirilebilecek olan ve ilk mushafları metin ve imla yönünden incelemeye tabi tutan çalışmalar çerçevesinde oluşan bilgi birikimi, dördüncü asırla birlikte sistematik, ansiklopedik eserler dâhilinde bir araya getirilmiştir. Konuyla ilgili olarak erken dönemde yürütülen çalışmaların büyük bölümünün sonraki devirlere intikal edememiş olması, bu ansiklopedik çalışmaları daha da önemli kılmıştır ki bunların başında beşinci asır âlimlerinden Endülüslü Ebû Amr ed-Dânî'nin "*el-Mukni' fi Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*" isimli çalışması gelmektedir. Zira bu eser, sonraki dönemlere intikal etme imkânı bulamayan erken dönem müellifatının içerdiği bilgi birikimine ulaşmaya aracılık etmesinin ötesinde, mushaflara ilişkin doğrudan gözlemleri içermesiyle de kendinden sonraki çalışmaların ana referans metinlerinden biri olmuştur. Yakın dönemde yürütülen mushaf kitabeti ve basımı çalışmalarında, imlanın tayin ve tespitinde esas alınan ana metinlerden birinin ve belki de ilkinin *el-Mukni'* oluşu, onun referans metin olma vasfının devamlılığını göstermektedir. Mushaf imlası edebiyatı içerisindeki bu başat konumu sebebiyledir ki bu çalışmada *el-Mukni'* kaynak analizine tabi tutulmuş, bu yapılırken de onun içerdiği bilgi birikiminin hangi kaynaklara referans edildiğinin tespitine çalışılmıştır. Bu yönde bir tespit, sadece *el-Mukni'*in içerdiği bilgileri ve bu bilgilerin hangi türden kaynaklardan temin edildiğini ortaya koymayacak, yanı sıra mushaf imlasına ilişkin bilginin alanını *el-Mukni'* ile sınırlandırma ve bunun dışına çıkan uygulamaları reddetme şeklindeki yaklaşımın sıhhatini de sorgulayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dânî, el-Mukni', Mushaf, Mushaf İmlası, Resmu'l-Mushaf, Mesâhif-i Osmaniyye.

ABSTRACT

The historical process of multiplying the copies of Qur'an, known as the Mushaf History, that was initiated during the time of the 3rd caliph Uthman (r.a.), has developed and taken form within the framework of the first manuscripts of Qur'an -mushafs, known as Mesâhif-i Uthmaniyye- the mushafs by Uthman. Mushaf studies that examined the earlier texts from different angles in the following eras were based on the strong tendency toward the unanimous approval of these earlier mushafs to be taken as the theoretical criteria by the latter scholars. Among those aforementioned studies, those that focus on the textual and orthographic structure have a significant place. The studies on the textual and orthographic structure of the first manuscripts -mushafs, that could be dated back to the first quarter of the second century Hijri paved the way to the accumulation of information that were systematically collected in an encyclopedic fashion by the 4th century Hijri. The fact that a considerable amount of the earlier Mushaf studies have failed to be transferred to later times have increased the value of such encyclopedic collections. One such valuable work is that of the Andulucian scholar Ebû Amr ed-Dani entitled "Al-Mukni' fî Ma'rifeti Mersumi Mesahifi Ehli'l-Emsar. This work has not only passed down some information contained in the earlier Mushaf studies that failed to reach the following era but also provided insight regarding the earlier mushafs. As a result, it has been a significant source of reference for the later studies. Al-Mukni' still preserves its status as a sustainable authority and a source of reference in that it was used in the diagnosis and designation of mushaf orthography in the writing and publication process of mushafs in recent years. It is due to this dominant position within the mushaf orthography literature that Al Mukni' was subjected to crossreferencing of resources in this current study while at the same time it was analyzed as to which sources the accumulated information that is contained within refers to. A designation along this line as a result of this analysis will not only reveal the information in Al Mukni' and the resources that it refers to but will also question the approach that restricts the knowledge and information in this field by the framework of Al-Mukni' and the validity of rejecting any study that does not fit it.

Key words: Dani, el-Mukni', Mushaf, mushaf orthography, Resmu'l-Mushaf, Mesâhif-i Osmaniyye.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE LİTERATÜRDEKİ YERİ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi	3
1.4. Araştırmanın Literatürdeki Yeri	4
2. DÂNÎ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	5
BİRİNCİ BÖLÜM	13
SÖZLÜ/ŞİFÂHÎ KAYNAKLAR	13
1. KIRAAT İMAMLARI ve RAVİLERİ	13
1.1. İbn Âmir el-Yahsûbî.....	13
1.2. Âsım b. Behdele	16
1.3. Ebû Amr b. A' lâ	18
1.4. Hamza b. Habîb ez-Zeyyât	21
1.5. Nâfi' b. Ebû Nuaym.....	23
1.6. Ali b. Hamza el-Kisâî	30
1.7. Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî	36
1.8. Ya'kûb el-Hadramî	39
1.9. Kâlûn İsâ b. Mînâ	40
1.10. Halef b. Hişâm	41

1.11. Hişâm b. Ammâr.....	44
2. BİRDEN ÇOK RİVAYETİ BULUNANLAR	45
2.1. Ebu'd-Derdâ el-Ensârî.....	45
2.2. Âsım el-Cahderî.....	46
2.3. Yahyâ b. el-Hâris	50
2.4. Esîd/Useyd b. Ebî Esîd	51
2.5. Hârûn b. Musa el-A'ver.....	52
2.6. Muallâ b. Îsâ el-Verrâk.....	54
2.7. Eyyûb b. Mütevekkil	55
2.8. Ali b. Yezîd (İbn Keyse).....	56
2.9. Ebû Hayve Şurayh b. Yezîd	57
2.10. Abdullah b. Müslim b. Kuteybe	58
2.11. Ebû Hafs el-Hazzâz	59
2.12. Muhammed b. Rebi'	62
3. SADECE BİR RİVAYETİ BULUNANLAR.....	63
3.1. A'tâ b. Ebî Rebâh	63
3.2. Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec.....	63
3.4. Malik b. Enes	64
3.5. İsmail b. Ca'fer el-Medenî.....	65
3.6. Abdullah b. İdris	66
3.3. Eyyûb es-Sahtiyânî	67
3.7. İbn Kâsım el-Utekî, Eşheb b. Abdulaziz ve İbn Vehb el-Fihri	68
3.8. Hâlid b. Hidâş	70
3.9. Ebû Ca'fer Muhammed b. Se'dân	71
3.10. Sa'leb en-Nahvî ve İbn Keysân el-Harbî.....	71
İKİNCİ BÖLÜM	73

YAZILI KAYNAKLAR.....	73
1. Ğâzi b. Kays	73
2. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ.....	86
3. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm.....	92
4. Nusayr b. Yûsuf	108
5. Muhammed b. Îsâ el-Îsbehânî	116
6. Sehl b. Muhammed es-Sicistânî	132
7. Hârûn b. Musa el-Ahfeş.....	136
8. Ebû Bekir b. Mücâhid.....	139
9. Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım el-Enbârî	142
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	152
MUSHAFLAR.....	152
1. İMAM MUSHAF	153
2. İSTİNSAH EDİLEN MUSHAFLAR.....	161
2.1. Medine Mushafi.....	161
2.2. Irak Mushafi	167
2.3. Kûfe Mushafi	176
2.4. Şam Mushafi.....	178
2.5. Mekke Mushafi.....	181
2.6. Basra Mushafi.....	184
3. KİŞİSEL MUSHAFLAR.....	186
3.1. Abdullah b. Mes‘ûd Mushafi.....	187
3.2. Ubey b. Ka‘b Mushafi	187
3.3. Malik b. Ebî Âmir Mushafi	188
SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA	197

ÖNSÖZ

Kur'an tarihinin en önemli kesitlerinden birini mushaf tarihi oluşturmaktadır. Hz. Osman döneminde Kur'an metninin iki kapak arasına alınmasıyla başlayan bu tarihi kesitte, Mesâhif-i Osmaniyye olarak anılan ilk Kur'an nüshalarının kitabeti gerçekleşmiş, böylece hem mushaf noktasında tevhit yakalanmış, hem de kıraat farklılıkları itibariyle bir tahdide gidilmiştir. Gerek sonraki dönemde yürütülecek olan mushaf kitabeti çalışmalarında bu ilk nüshaların esas alınacağı yönünde genel bir kabulün varlık kazanması, gerekse kıraatlerin kabulünde, o kıraatin Mesâhif-i Osmaniyye'nin imlası ile uyum arz etmesinin gerekli görülmesi, söz konusu mushafların bütün yönleriyle incelenmesini amaçlayan çalışmalara zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda ikinci asrın ilk çeyreği gibi son derece erken süreçten itibaren Mesâhif-i Osmâniyye'yi metin ve imla yönünden inceleyen bir edebiyat varlık kazanmış, ilerleyen süreçlerde alanla ilgili önceki ilmî birikimi derleyen ansiklopedik metinler vücut bulmuştur. Bu metinler içinde Endülüslü Ebû Amr ed-Dânî'nin "*el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*" isimli eseri merkezi bir konuma sahiptir. Bu merkezilik vasfı, *el-Mukni*'in, ona tekaddüm eden zaman dilimi içinde oluşan ilmi muktesebatı derli toplu bir biçimde ele almasında olduğu gibi sonraki dönem mushaf imlası çalışmalarına kaynaklık etmesinde de ifadesini bulmaktadır.

Matbuat sonrası dönem mushaf basımı çalışmalarında, imlada resm-i Osmânî'nin esas alınacağı yönünde bir hassasiyet, her zamankinden daha güçlü bir biçimde kendini hissettirmiş, imlayı belirleme noktasında referans alınan ana metinler de Dânî'nin *el-Mukni*'i ile talebesi İbn Necâh'ın *Muhtasaru't-Tebyîn*'i olmuştur. Bu yaklaşımın hâkimiyeti, mushaf imlasına dair bilginin alanının, anılan iki metnin muhtevasıyla sınırlı olduğu ve bunun dışına çıkan uygulamaların sahih olmadığı yönündeki bir kanaatin hâsıl olmasına yol açmıştır. Bu durum, anılan iki metnin, mushaf imlasına ilişkin bilgi birikimini ne boyutta kuşattığı sorusuna cevap aramayı zorunlu hale getirmiş, bu yönde bir cevap ise mushaf imlası edebiyatının içerdiği bilgi birikiminin hangi kaynaklardan ve ne şekilde temin edildiği hususunu gözler önüne sermeyi kaçınılmaz kılmıştır. İşte bu çalışma, alanın en temel referans metinlerinden biri olan

Dânî'nin *el-Mukni*'ini kaynak analizine tabi tutmakta, buradan hareketle de zikri geçen soru ve soruları cevaplamaya katkı sunmayı amaçlamaktadır. Konunun müstakil bir çalışmada ele alınmamış olması, bu tarz bir çalışma yapılmasına zemin teşkil etmiştir. Zira *el-Mukni*' çok sayıda tahkik çalışmasına konu olmuşsa da, onu kaynak analizine tabi tutan bir çalışmanın mevcudiyeti tespit edilebilmiş değildir.

Çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, literatürdeki yeri ile Dâni'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri ele alınmıştır. Çalışmanın mihrini teşkil eden üç bölümde ise Dâni'nin kaynakları “Şifâhî/Sözlü Kaynaklar”, “Yazılı Kaynaklar” ve “Mushaflar” şeklindeki sraya göre incelenmiş, her bir bölüm altında Dâni'nin anılan kaynakları kullanma keyfiyetinin analizine çalışılmıştır. Sözlü kaynaklarının kendi içinde üçlü bir tasnife tabi tutulduğu birinci bölümde otuz altı âlime tek tek yer verilmiş ve Dâni'nin bu âlimlere atıflarının mahiyet ve keyfiyeti ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu yöndeki açıklamalara mesnet teşkil edeceği düşüncesiyle de söz konusu âlimlerin biyografileri özet olarak sunulmuştur. İkinci bölümde Dâni'nin dokuz isimden oluşan yazılı kaynakları aynı usulle ve biraz daha detaylı olarak işlenmiştir. Dâni'nin mushaflara ilişkin atıflarını incelemeye alan üçüncü bölümde ise ilgili mushaflar kategorize edilerek değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışmada elde edilen bulgular, hiçbir başlığı dışında tutmayacak biçimde özetlenmiştir.

Mushaf imlası edebiyatının köşe taşı metinlerinden olan Dâni'nin *el-Mukni*' adlı eserini kaynak analizine tabi tutan bu çalışmanın vücut bulması, çok sayıda kişinin katkısı sayesinde olmuştur. Bu vesileyle tez konusunun belirlenme sürecinden akademik bir metne dönüşümüne kadarki süreçte her zaman desteklerini gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI'ya, kıraat alanındaki birikimimin şekillenmesinde çok şey borçlu olduğum kıymetli hocam Fatma Yasemin MISIRLI'ya, arkadaşlarım Şeyma GENAN ve Betül GENAN'a, bütün bunların da ötesinde maddi-manevi desteklerini hiçbir zaman esirgimeyen aileme teşekkür ve duayı borç bilirim.

Nevrin Nur Aslan

İstanbul, 2018

KISALTMALAR

- a.s : Aleyhisselâm
b. : İbn
bkz. : Bakınız
c.c. : Celle celâluhû
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h. : Hicrî
Hz. : Hazreti
İsam : İslam Araştırmaları Merkezi
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm tarihi
r.a. : Radiyallâhu anh
s. : Sayfa
sy : Sayı
s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
t.y. : Baskı tarihi yok
vb. : Ve benzeri
yay. : yayınları
y.y. : Baskı yeri yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE LİTERATÜRDEKİ YERİ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'an'ın ilk defa iki kapak arasına alınması ve birden çok nüsha olarak çoğaltılıp dönemin ileri gelen İslam merkezlerine gönderilmesi yönündeki çalışmalar, Hz. Osman'ın (ra) emri ve himayesi ile gerçekleştirildiği için, bu çalışmalar neticesinde istinsahı tamamlanan ilk Kur'an nüshaları, *Mesâhif-i Osmâniyye* olarak anılmıştır. Sonraki dönem mushaf kitabeti bu ilk nüshalar doğrultusunda gerçekleştiği için de onların imla özelliklerinin tayin ve tespitine yönelik çalışmalar ilk günlerden itibaren hep varolmuştur. Bu çerçevede gerek Osman Mushafları arası farklılıklara, gerekse bu mushafların imla özelliklerine ilişkin bilgiler, ilk dönemlerde daha ziyade şifahi olarak nakledilmiş, bilahare bu şifahi bilgi birikimini kayda geçiren telif çalışmaları ortaya çıkmıştır. Sonraki dönem mushaf kitabetinde ilk imlanın takip edilmesinin gerekli olduğu yönündeki genel kabulün bir sonucu olarak vücut bulan ve hicrî ikinci asırla birlikte varlık kazanan bu telif çalışmaları, ileriki dönemlerde gelişerek devam etmiştir. Bu çerçevede özellikle hicrî beşinci asır, alanın klasikleri olarak ifade edilebilecek muhallet metinlerin kaleme alındığı bir zaman dilimi olmuştur. Böyle olduğu için de anılan asrın önde gelen kıraat âlimlerinden Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni ' fi Ma 'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli 'l-Emsâr* isimli eseri mushaf imlası edebiyatı içerisinde başat bir konum ihraz etmiş ve mushaf imlası alanının temel kaynak metni kabul edilmiştir. Dânî'nin eserinin böyle bir konum elde etmesinde şu iki hususun etkisinden bahsetmek mümkündür:

(1) Mushaf imlası alanındaki erken dönem müellefatı, sonraki dönemlere intikal etme imkânı bulamamış olup bu eserlerin içeriğinden, Dânî'nin *el-Mukni 'i* gibi sonraki dönem eserleri tarafından haberdar olunabilmektedir. Nitekim İbn Âmir'in (ö. 118/736) *Kitâbu İhtilâfi Mesâhifi 'ş-Şâm ve 'l-Hicâz ve 'l-İrâk*'ı, Kisâî'nin (ö. 189/805) *Kitâbu İhtilâfi Mesâhifi Ehli 'l-Medine ve Ehli 'l-Kûfe ve Ehli 'l-Basra*'sı, Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Kitâbu İhtilâfi Ehli 'l-Kûfe ve 'l-Basra ve 'ş-Şâm fi 'l-Mesâhif*'i, Halef b. Hişâm'ın (ö. 229/843) *Kitâbu İhtilâfi 'l-Mesâhif*'i, Ebu Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) *Kitâbu*

İhtilâfî Mesâhif'i gibi mushaf farklarını konu edinen eserler ile Ğâzî b. Kays'ın (ö. 199/814) *Kitâbu'l-Hicâ* veya *Kitâbu Hicâi's-Sünne*'si, Nusayr b. Yusûf'un (ö. 240/855) kitabı, Muhammed b. Îsâ el-Îsbahânî'nin (ö. 253/868) *Kitâbu Hicâu'l-Mesâhif*'i gibi mushaf imlasını konu edinen sonraki dönemlere intikal edememiş erken dönem müellefatına, Dâni'nin *el-Mukni*'i gibi metinler aracılığıyla ulaşma imkânı bulunabilmektedir. (2) Alanın temel metinlerinden bazılarının *el-Mukni*' merkezinde şekillenmiş olmasıdır. Nitekim bu metinlerden biri olan *Muhtasaru't-Tebyîn*'in müellifi Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, Dâni'nin talebesidir. Keza özellikle manzum eser bağlamında alanın en önde gelen metni kabul edilen Şâtîbî'nin *el-Akîle*'si de *el-Mukni*'in içeriğinin nazma dökülmüş şeklinden ibarettir.

Önceki edebiyatın münderecatı hakkında bilgi veriyor olması ve sonraki dönem müellefatına etkide bulunması yönleriyle mushaf imlası edebiyatının köşe taşı metni haline gelen *el-Mukni*'in, muhtelif yönlerden incelenmesi kaçınılmazdır. Bu yönde yapılabilecek araştırmalardan biri, Dâni üzerinden mushaf imlası edebiyatındaki bilgi birikiminin kaynaklarını deşifre etmektir. Zira bu yönde bir inceleme mushaf imlası edebiyatının kaynak değerini ortaya koyacağı gibi, mushaf imlasına ilişkin bilgiyi, bu eserlerin içeriğiyle sınırlandırmanın sıhhat değeri hakkında da bilgi verecektir. Son olarak bu yönde bir inceleme, Osman Mushafları'nın imla özelliklerini tam olarak tespit etmenin ne derece mümkün olduğu sorusuna da cevap sunabilecektir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Mushaf yazımlarında hangi imlanın takip edileceği yönündeki tartışmalar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Bu çerçevede özellikle matbuat dönemi mushaf kitabesinde resm-i Osmânî'yi esas alma yönünde bir hassasiyet her zamankinden daha güçlü bir biçimde kendini hissettirmiştir. Zira 1308 tarihli Rıdvan Muhallilâtî Mushafı ve onu takip eden 1923 tarihli Kahire Mushafı ile başlayan, günümüzde ise Suud Fehd Mushafı merkezinde devam eden resm-i Osmânî merkezli mushaf tıbaatında resm-i Osmanî'nin kapsamının belirlenmesinde Dâni'nin *el-Mukni*'i ile talebesi İbn Necâh'ın *Muhtasaru't-Tebyîn*'i dayanak alınmakta, bunun dışında kalan imla uygulamaları resm-i Osmânî'ye muhalif gibi bir izlenim oluşmaktadır.

Bu çerçevede anılan iki eserin resm-i Osmânî'yi temsil kabiliyetinin soruşturulması önemli hale gelmektedir. Bu yönde bir soruşturmanın yürütülebilmesinde anılan iki kaynağın içerik analizinin ve bu içeriğin hangi kaynaklara dayalı olarak oluşturulduğunun incelenmesi gereklilik arz etmektedir. İşte bu çalışma, Dâni'nin *el-Mukni* isimli eserinde mushaf imlası bağlamında aktardığı bilgileri hangi kanallardan ve ne şekilde temin ettiğini analize tabi tutmakta, buradan hareketle de Dâni'nin eserinin münderecatının resm-i Osmânî'yi temsil kabiliyetinin belirlenmesine çalışmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın amacı temelde şu soruların cevaplarını ortaya koymak olacaktır:

(1) Dâni'nin dayandığı kaynakların belirlenmesi ve kendi içinde bir tasnife tabi tutulması.

(2) Dâni'nin hangi tür bilgileri hangi kaynaklara refere ettiğinin tespit edilmesi.

(3) *el-Mukni*'in tazammun ettiği bilgi birikiminin mushaf imlasını hangi boyutta temsil ettiğinin belirlenmesi.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada kullanılan ana yöntemin metin analizi yöntemi olduğunu ve bunun tatbikinde de tündengelim ve tümevarım metotlarının kullanıldığını söylemek mümkündür. Zira çalışmada öncelikle Dâni'nin *el-Mukni*'inin içeriği kaynak analizine tabi tutulmuş, eserde geçen bilgilerin hangi türden kaynaklara refere edildiğinin tespitine çalışılmış, bu yapılırken de tündengelim yöntemine başvurulmuştur. Bu yöntem doğrultusunda elde edilen bilgiler tümevarım yöntemi ile analiz edilerek tümel ve külli tespitlere gidilmiştir. Yapılan tündengelimsel analizler neticesinde Dâni'nin kaynakları "şifahi kaynaklar", "kitabi kaynaklar" ve "mushaflar" şeklinde üçlü bir tasnife tabi tutulmuştur. Dâni'nin şifahi kaynakları ile kitabi kaynaklarının incelenmesinde İbnu'l-Cezerî'nin *Gâyetu'n-Nihâye*'si, Zehebî'nin *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*'ı ve *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*'sı ile Ziriklî'nin *el-Â'lâm*'ı gibi biyografik eserlerden ve tabakat kitaplarından yararlanma yoluna gidilmiştir. *el-Mukni*'in muhtelif kaynaklara refere ettiği bilgilerde ise İbn Necâh'ın *Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl*'i, Sehâvî'nin *Kitâbu'l-Vesîle İlâ Keşfi'l-Akîle*'si ve Lebîb'in *ed-Durretu's-Sekîle*'si gibi mushaf imlasına dair

sair edebiyat üzerinden bir mukayaseye gidilmiştir. Dâni'nin *el-Mukni*'nin metni itibariyle Himyerî ve Dâmin neşirleri esas alınmıştır. Naşirlerin birbirinden farklı ve hatalı değerlendirmelerine rastlanabilmesi sebebiyle dipnotta her iki neşre de işaret edilmiş, yanı sıra nadiren de olsa, diğer tahkik çalışmalarından Nûrâ ve Kamhâvî neşirlerine de başvurulmuştur.

1.4. Araştırmanın Literatürdeki Yeri

Mushaf imlası edebiyatında önemli bir yere sahip olan Dâni ve eserleri pek çok çalışmaya konu olmuştur. Kıraat, addü'l-ây (ayetlerin sayısı), mushaf imlası (resm) ve nakt (harekeleme sistemi) konularında olmak üzere çok sayıda telifatı bulunan Dâni'nin eserleri muhtelif çalışmalarda incelenmiştir. Bu çalışmaların önemli bir kesiminin mushaf imlasına ilişkin kaleme aldığı *el-Mukni* adlı eserinin üzerine olduğu bilinmektedir. Zira bu eserin tahkiki üzerine Nûrâ bint. Hasen b. Fahd el-Hamîd yüksek lisans tezi çalışması gerçekleştirmiştir. Riyad el-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye Üniversitesi bünyesinde yürütülen bu çalışma 1431/2010 tarihinde tamamlanmıştır. Bu eserin konu olduğu bir diğer çalışma doktora tezi olup Beşîr b. Hasen el-Himyerî tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tahkik çalışması Malezya Üniversitesi bünyesinde 1431/2010 yılında tamamlanmıştır. Ülkemizde ise Dâni'nin kıraat alanındaki yerini konu edinen çalışmalar yapılmış olsa da, *el-Mukni*'ni esas alan bir çalışma yapılmış değildir. Nitekim Abdurrahman Çetin'in "Ebû Amr ed-Dâni Hayatı-Eserleri ve Câmi'u'l-Beyân" adıyla Uludağ Üniversitesi bünyesinde 1980 yılında tamamladığı çalışma ile Kemal Atik'in Erzurum Üniversitesi bünyesinde 1982 yılında kaleme aldığı "Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati's-Seb'i'l-Meşhûra ve Kıraat İlmi Yönünden Tahlili" isimli doktora çalışması, Dâni'nin kıraat anlayışını ele alan çalışmalardır. Mustafa Atilla Akdemir'in "Addü'l-Ây İlmi ve Ebû Amr ed-Dâni'nin Kitâbu'l-Beyân fi Addi Âyi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tanıtımı" adıyla İstanbul 1992'de tamamlamış olduğu yüksek lisans tezi de ayet sayısı konusu ile ilgili olup mushaf imlası ile alakalı bir boyuta sahip değildir. Dolayısıyla Dâni'nin mushaf imlası yönünü esas alan bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı karşılama amacı taşıyan bu çalışmada ise Dâni'nin mushaf imlasına yaklaşımının tayinine değil, imlaya ilişkin verdiği bilgilerin kaynak analizine girişilmiştir.

2. DÂNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Tam adı Osman b. Saîd b. Osman b. Saîd b. Ömer, Ebû Amr ed-Dânî'dir. Pek çok kaynağa göre doğum tarihi 371/981 yılı olarak verilmiştir.¹ Yâkût el-Hamevî bu tarihi H. 372 olarak belirtmiş olsa da H. 371 yılı daha doğru kabul edilmiştir.² Ümeyye oğullarının azatlısı olduğu için el-Emevî³, el-Kureşî,⁴ Kurtuba'da doğmasından dolayı el-Kurtûbî, bulunduğu yere nisbetle el-Endelûsî, Malikî mezhebine mensubiyeti sebebiyle el-Malikî şeklinde anılmasının yanı sıra hadis, tefsir, nahiv, Kur'an ve kıraat ilimlerine vukufiyetinden mütevellit olarak, mukri, hafız, allame, üstâzu'l-üstâzîn, şeyhu meşâyihî'l-mukriîn gibi künyelerle de vasıflandırılmıştır.⁵ Babası sarraf olduğu için⁶ İbnu's-Sayrafî olarak tanınan Dânî, Endülüs'ün doğu sahilindeki Dâniye kasabasında yaşamını sürdürmüş, vefatından sonra da bu bölgeye nisbetle ed-Dânî lakabıyla meşhur olmuştur.⁷ Ebû Amr nisbesiyle anılma sebebine gelince kaynaklarda sadece aynı zamanda öğrencisi olan oğlu Ebû Abbas Ahmed b. Osman'dan bahsediliyor olması, bu künye ile anılmasının sebebini ortaya koymayı engellemektedir.⁸

Endülüs halifelerinden II. Hişam'ın hilafeti zamanında Hâcib Mansûr Muhammed b. Âmir tarafından idare edilen bir dönemde⁹ Kurtuba'da doğup yetişen Dânî, hicri 386 yılında ilim tahsiline başlamış, 397'de Doğu'ya gitmiş, Kayrevan'da dört ay kaldıktan sonra Mısır'a giderek eğitim almış, 398'de Mekke'ye yola çıkarak iki yıl

¹ ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, nşr. Şu'ayb el-Arnâvut Yönetiminde, I-XXV, Müessesetü'r-Risale, 1405/1985, XVIII, 77; ez-Zehabî, Muhammed bin Ahmed bin Osman bin Kaymaz ez-Zehabî Ebû Abdillâh, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr**, nşr. Tayyar Altıkulaç, İstanbul, 1995, I, 226; İbnu'l-Cezerî, Şemsiddin Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezeri ed-Dımeşkî, **Gâyetu'n-Nihâye fi Tabâkâtu'l-Kurrâ**, nşr. Cemaliddîn Muhammed Şerîf ve Mecdi Fethi's-Seyyid, Mısır: Daru's-Sahabe litturâs bitantâ, II, 739; ez-Ziriklî, Hayruddîn bin Mahmud bin Muhammed bin Ali bin Fâris ed-Dımeşkî, **A'lâm**, Dâru'l-İlm li'l-İman, 1423/2002, IV, 206.

² Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, **Mucemu'l-Udebâ: İrsâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb**, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993, IV, 1604.

³ Ziriklî, **A'lâm**, IV, 206.

⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl**, nşr. Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Şirşâl, Medine, 1423/2002, II, 151.

⁵ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, II, 739.

⁶ Kâmil b. Su'ud b. Mutayrân el-Ca'ferî el-Unezî, "İhtiyârâtu'l-İmam Ebû Amr ed-Dânî fi İlmi'l-Kırââât", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1433-1434/, s. 76.

⁷ Zehabî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XVIII, 77; Zehabî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 226; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, II, s. 739.

⁸ Unezî, "İhtiyârâtu'l-İmam Ebû Amr ed-Dani fi İlmi'l-Kırââât", s. 76.

⁹ Unezî, "İhtiyârâtu'l-İmam Ebû Amr ed-Dânî fi İlmi'l-Kırââât", s. 78.

süresince burada Kur'an, fıkıh, hadis, kıraat ve birçok alanda Mısır, Basra ve Şamlı hocalardan ilim tahsil etmiştir. Haccını eda ettikten sonra tekrar Mısır'a gitmiş, 399 yılında Berberilerin Endülüs'ü istilasından hemen önce Kurtuba'ya dönmüştür. 403'e kadar burada ikamet eden Dâni sınır bölgesine geçerek Serakosta'da yedi yıl yaşamış, sonra Kurtuba'ya dönmüş ve aynı yıl Mayorka'ya yerleşerek burada sekiz yıl kalmıştır. 417'de ise Dâniye'ye yerleşerek ömrünün sonuna kadar bu bölgede yaşamış, 444/1053 yılı Şevval ayının ortalarına doğru orada vefat etmiş, ikinci namazı sonrası defnolunmuştur.¹⁰

Dâni'nin hicri IV. asrın sonları ile V. asrın ilk yarısında yaşadığı bilinmektedir. Dâni'nin yaşadığı dönem, Abbasî, Fatimî ve Endülüs Emevî olmak üzere üç ayrı hilafetin bulunduğu İslam dünyasında siyasi olumsuzlukların ve istikrarsızlığın devam ettiği bir döneme tekabül etmektedir. Ancak bu durum ilme olan rağbeti etkilememiş ve pek çok âlim yetişmeye devam etmiştir. Özellikle Endülüs bu dönemde ilim ve kültür açısından altın devrini yaşamıştır. V. asırda Emevîlerin yıkılarak yerini emirliklere bırakması, huzursuz bir ortam oluşturmaya rağmen bazı bölgelerde iyi idarecilerin mevcudiyeti, ilmi faaliyetlerin bir önceki asır kadar olmasa da kesintiye uğramasına engel olmuştur. Dâni ilmi seyahatlerinin ardından Kurtuba'ya döndüğünde şehrin siyasi olaylar sebebiyle karışık ortamından etkilenmiş ve nihayetinde hicri 417 yılından itibaren vefatına kadar sakin bir bölge olan Dâniye de yaşamıştır. Bu bölgenin aynı zamanda kıraat âlimi olan emiri Mücâhid b. Yûsuf ve oğlu Ali b. Mücâhid'in kendisine olan destekleri sayesinde ilmi faaliyetlerini aralıksız devam ettirmiş ve pek çok eser telif etmiştir.¹¹

Dâni'nin rihleleri neticesinde tabi olarak çeşitli bölgelerden farklı ilimlerde ders aldığı çok sayıda hocası bulunmaktadır. Dâni, hocalarını "*Urcûzetu'l-Münebbihe*" adlı manzum eserinde zikretmiş, bu sayı nüsha farkından dolayı doksan ya da yetmiş olarak anlaşılmıştır.¹² Abdulhâdi el-Hamîtu, "*Mu'cemu Muellefâti'l-Hâfiz Ebû Amr ed-Dâni*"

¹⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV, 1604-1605; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII, 77-78, 83; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 226; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 739.

¹¹ Abdurrahman Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat ilmindeki Yeri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 49-50, 99.

¹² Dâni, Ebû Amr Osman b. Sâid b. Osman ed-Dâni el-Endelûsî, *el-Urcûzetu'l-Münebbihe alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kirâât ve Akdi'd-Diyânâti bi't-Tecvidi ve'd-Delâlât*, nşr. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî, Riyâd: Dâru'l-Muğni linneşri ve't-Tevzî', 1420/1999, s. 82.

adlı çalışmasında seksen yedi ismi tespit ettiğini belirterek doksan sayısının doğru olduğunu ifade etmektedir.¹³ Biyografi kitaplarında ise genellikle meşhur hocalarının adı verilerek sayının sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu isimlerden bazıları; Ahmed b. Firâs el-Mekkî, Hâtim ibn Abdillâh el-Bezzâz, Ahmed b. Ömer b. Mahfûz el-Cîzî, Seleme b. Sa'îd el-İmam, Ebâ Muhammed b. en-Nehhâs el-Mısırî, Ali b. Muhammed b. er-Rub'î, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Münîr, Muhammed b. Abdullâh b. İsâ'dır. Ebû Müslim Muhammed b. Ahmed el-Kâtib'den İbn Mücâhid'in *Kitâbu's-Seb'a*'sını sema yolu ile almış, Abdullâh b. Ebî Abdurahman el-Mesâhifî'den Kur'an ilimlerini tahsil etmiştir.¹⁴ Abdülaziz b. Ca'fer (Endülüs), Halef b. İbrahim b. Hâkân (Mısır), Ebi'l-Hasen Tâhir b. Galbûn (Mısır), Ebu'l-Feth Fâris b. Ahmed ed-Darîr (Mısır), Ebi'l-Ferec Muhammed b. Abdillâh, dayısı Muhammed b. Yûsuf, Ubeydullâh b. Seleme b. Hazm'a kıraat okumuş, bunun yanı sıra Ahmed b. Ömer b. Mahfûz, Muhammed b. Abdulvahid el-Bağdâdî, Hasen b. Süleyman el-Antâkî ve Hasen b. Muhammed b. İbrahim'den harf ilmini rivayet etmiştir.¹⁵

Dânî, Endülüs'ün birçok şehrinde ikamet etmiş ve kırk yılı aşkın bir süre talebe yetiştirmiştir. Özellikle kıraat ilmindeki şöhreti yayılan Dâni'nin farklı bölgelerden gelen çok sayıda öğrencisinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Hamîtû, *Mu'cem* adlı çalışmasında seksenin üzerinde öğrencisinin ismini vermiştir.¹⁶ Ancak tabakât kitaplarında bu sayının çokluğu belirtilmekle yetinilerek genellikle en meşhur olduğu düşünülen yirmi civarında ismin zikredildiği görülmektedir. Bunların arasında; oğlu Ahmed b. Osman b. Sa'îd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed, Ebû Bekr b. el-Fesîh, Ebu'l-Huseyn Yahyâ b. Ebî Zeyd, Ebû Dâvûd Süleyman b. Ebi'l-Kâsım Necâh, Halef b. İbrahim et-Tuleytulî, Muhammed b. İsâ, İbnu'l-Ferec, Muhammed b. Yahyâ b. Muzâhim gibi pek çok kimse bulunmaktadır.¹⁷

¹³ Unezî, "İhtiyârâtü'l-İmam Ebû Amr ed-Dâni fî İlmi'l-Kirââât", s. 83-84.

¹⁴ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 226; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII, 78; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 739.

¹⁵ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 739-740.

¹⁶ Unezî, "İhtiyârâtü'l-İmam Ebû Amr ed-Dâni fî İlmi'l-Kirââât", s. 92.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII, 79; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, I, 226; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 740.

Dânî, sünnet ehli, duası makbul, zeki, hafıza ve zaptı kuvvetli, yazısı güzel, fazilet sahibi, ilimde mahir gibi pek çok güzel vasıflarla methedilmiş, bazı âlimler ne yaşadığı asırda ne de sonrasında hafıza ve ilimdeki yönü itibariyle onun gibisinin olmadığını söylemişlerdir. Ne gördüyse kaydettiği, yazdığı her şeyi hıfzettiği ve ezberlediği hiçbir şeyi de unutmadığı kendi ağzından rivayet edilmiştir. Kendisine selefin sözleri ve eserler ile ilgili soru sorulduğunda hocalarından hadisın ravisine kadar senedin tamamını zikrederek, meseleyi tüm yönleriyle izah ettiği kaynaklardaki yerini almıştır.¹⁸ Müfessir Ebû Hayyân, Ebû Amr ed-Dânî'nin kıraat ilmine dair bilgi ve rivayetlere olan zabtındaki mertebesine kıraat imamları dâhil hiç kimsenin ulaşamayacağını belirtmiştir. Zehebî ise Dâni'nin hadis, tefsir, nahiv ilimlerine vukufiyetinin yanı sıra mushaf ve kıraat ilminde zirve olduğunu,¹⁹ kurrânın resm, tecvit ve diğer alanlarda Dâni'nin nakillerini delil ve dayanak kabul ettiklerini, kıraat ilmindeki yetkinlik ve güvenilirliğinin üstünlüğünü itiraf ettiklerini ifade etmektedir.²⁰

İbnu'l-Cezerî'nin "Onun kitaplarına bakan kişi, ilminin kadrini ve Allah'ın kendisine bu alandaki hibesini görür" sözleriyle takdir ettiği Dâni'nin, Kur'an ilmi, rivayetleri, tefsiri, manaları, tarikleri, irabı kısacası tüm yönleriyle çok sayıda güzel ve faydalı telifatı olduğu belirtilmektedir.²¹ Eserlerinin başlıcaları arasında; yedi kıraate dair kaleme aldığı *Câmi'ul-Beyân, el-İktisâd, el-Müfredât ve et-Teysîr*'i, resmu'l-mushaf'a dair *el-Mukni'*, naktu'l-mushaf alanında yazdığı *en-Nakt* (Mukni'ye zeyl olarak ilave edilmiştir), *el-Muhkem, el-İhtidâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ ile Tabakâtu'l-Kurrâ*'sı gelmektedir.²² Bunun yanı sıra Nâfi kıraatinin ihtilaflarını anlatan *et-Temhîd*'i, Verş kıraati ile ilgili yazdığı *Îcâzu'l-Beyân ve et-Telhîs*'i, şaz kıraatleri konu alan *el-Muhtevâ fi Kırâati's-Şevâz*'ı, *el-Urcûzetu fi Usuli'd-Diyâne, el-İşârâ, el-Müfredât, el-Fiten ve'l-Melâhim* gibi pek çok eseri ile aded, tecvid, yâ, râ, hemze ve imale gibi konularda telif

¹⁸ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 740-741; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII, 80; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 227.

¹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII, 80.

²⁰ Unezî, "İhtiyârâtü'l-İmam Ebû Amr ed-Dânî fi İlmi'l-Kırâât", s. 96.

²¹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 740-741; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII, 80.

²² Ziriklî, *A'lâm*, IV, 206.

ettiği, kahir ekseriyetinin küçük risalelerden oluştuğu belirtilen yüz yirmi kadar tasnifatı olduğu bilinmektedir.²³

Geçmişte olduğu gibi yakın dönemde de Dâni'nin eserlerinin sayısını tespit ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Nitekim Otto Pretzl (ö. 1941), Dâni'nin "*Teysîr*" adlı eserinin tahkikinin mukaddimesinde tespit ettiği yirmi yedi eseri zikretmektedir. Ganim Kaddûri yine müellifin "*Tahdîd*" adlı kitabına yaptığı tahkik çalışmasında Dâni'nin tasnifatının fihristinde sayısı yüz on dokuzaya varan bir liste sunmuştur. Hamîtu ise "*Mu'cemu Müellefâti'd-Dâni*" adlı çalışmasında günümüze ulaşan ve mefkûd hükmünde olan yüz yetmiş kitabın varlığından söz etmiştir.²⁴

Dâni'nin eserlerinin büyük kısmının Kur'an, kıraat ve resmu'l-mushaf alanında olduğu görülmektedir. Akîle Şârihi Lebîb, Dâni'nin sadece resmu'l-mushaf alanında on bir eser yazdığını, bunların hacim olarak en küçüğünün ise *Mukni'* olduğunu belirtmiştir.²⁵ İbn Actâ,²⁶ "*et-Tibyân fî Şerhi Mevrîdi'z-Zam'ân*" da hocası Harrâz'ın resm alanında telif edilen eserleri zikrederken, "âlimlerin onun yazımını tespit etmek amacıyla bu alanda kitaplar telif ettiklerini ancak bu yazılanların en üstününün *Mukni'* olup, onun naslarının ikna edici özellik taşıdığı" anlamındaki beyitlerini nakletmiştir. Ayrıca hocasından defalarca Ebû Amr'ın biri diğerinden daha büyük olmak üzere *Mukni'* i iki kere telif ettiği, kendi döneminde mevcut olanın büyük *Mukni'* olduğu, bu kitabın resmu'l-mushaf alanında büyük faydalar içerdiğini ve bu ilimle ilgilenen âlimler tarafından dayanak kabul edildiği şeklindeki sözlerine yer vermiştir. Yine *Akîle*'den bazı bölümleri okudukları vakitte Sehâvî'nin, "Bu *Akîle*'nin, *Mukni'* üzerine ziyadesidir" ibaresini çokça kullandığını gördüklerinde, hocası Harrâz'ın bu hususta "Sehâvî mazur görülebilir, zira elindekinin küçük *Mukni'* olabileceği muhtemeldir" sözlerini nakletmiş ve bu eserin kırk varak kadar diğerinden az olduğunu belirtmiştir.²⁷ Dâni elimizdeki

²³ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 227; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII, 81; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 741.

²⁴ Unezî, "İhtiyârâtü'l-İmam Ebû Amr ed-Dâni fî İlmi'l-Kırâât", s. 100-102.

²⁵ Lebîb, el-Hâfiz Ebû Bekr Abdulgânî, ed-*Durretu's-Sakîle fî Şerhi Ebyâti'l-Akîle*, nşr. Abdulalî Zu'bûl, Beyrût, 1432/2011, s. 72.

²⁶ Ebî Muhamed Abdullah b. Ömer es-Sinhâcî (ö.750/1350).

²⁷ Ebî Muhamed Abdullah b. Ömer es-Sinhâcî, *et-Tibyân fî Şerhi Mevrîdi'z-Zam'ân*, nşr. Abdulhâfiz b. Muhammed b. Nur b. Ömer el-Hindî, (Yüksek Lisans Tezi), 2001, s. 106-108.

mevcut eserinde, bazı kelimelerin illetlerinden bahsederken “fî kitâbinâ el-kebîr” sözleriyle konuyu orada izah ettiğini belirterek, *Mukni*’in daha geniş kapsamlısının olduğu bir kitabı kendi ifadeleriyle işaret etmiştir.²⁸ *Mukni*’ isimli eserlerin içerisinde en meşhuru olan Dâni’nin resmu’l-mushaf alanında kaleme aldığı bu eser, kaynaklarda “*el-Mukni*’, *el-Mukni*’ fî Resmi Mesâhifil-Emsâr” vs. şeklinde anılmaktadır. Yapılan tahkik çalışmalarında ise tam adı “*el-Mukni*’ fî Ma’rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli’l-Emsâr me’a Kitâbi’n-Nakt” ve “*el-Mukni*’ fî Ma’rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli’l-Emsâr” olarak verilmektedir.

Mukni’, ilk olarak Alman müsteşrik Otto Pretzl tarafından 1351/1932’de İstanbul’da basılmıştır. Muhammed ed-Dihmân bu baskı üzerine üç nüshayı da ilave ederek tahkik çalışması yapmıştır. 1960 yılında ilk basımı gerçekleşen bu çalışmadan sonra 1978’de Sadık el-Kamhâvî, 2011 yılında Hâtim ed-Dâmin tarafından yapılan tahkik çalışmaları neşredilmiştir. 2010 yılında Nûra el-Humeyyid yüksek lisans ve Beşir b. Hasen el-Himyerî doktora çalışması olarak eser üzerine tahkik yapmışlardır.

Mushaf imlası ile ilgili yazılan eserler, Dâni öncesinde daha çok ‘hicâ’ kelimesiyle adlandırılırken Dâni’nin *Mukni*’ eseriyle birlikte bu kelimenin kullanım alanı daralmış, ‘resm’ kelimesi yaygınlık kazanmıştır.²⁹ Haddizatında bu eser, resmu’l-mushaf alanında yazılan en önemli ve en temel eser kabul edilmiş, kaynaklarının çokluğu, rivayetlerin genelinin ilk kaynaklardan oluşması ve nakillerinde verilen senetler dikkat çekici özelliği olmuştur. Dâni’nin *Mukni*’i kendisinden sonra telif edilen pek çok eser için kaynak olma niteliğini taşımış, çok sayıda âlim onu örnek almış, şöhreti doğu ve batıya ulaşmıştır.

Dâni, *Mukni*’i telif etme sebebini ve muhtevasını mukaddimede şu sözlerle izah etmektedir: “İnşaaallah ben bu kitapta Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam ve Irak’ın diğer bölgelerine ait mushafların imlasına dair ittifak ve ihtilaf edilen, hocalarımdan işittiğim ve rivayet ettiğim mevzuları ayrıca İmam yani Osman b. Affân mushafı ile ondan istinsah

²⁸ Ebû Amr Osman b. Sa’îd ed-Dâni, **el-Mukni’ fî Ma’rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli’l-Emsâr me’a Kitâbi’n-Nakt**, nşr. Hâtim Salih ed-Dâmin, Beyrût: Dâru’l-Beşâiru’l-İslâmiyye, 1432/2011, s. 156; Ebû Amr Osman b. Sa’îd ed-Dâni, **el-Mukni’ fî Ma’rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli’l-Emsâr**, nşr. Beşir b. Hasen el-Himyerî, Bahreyn: Mektebetu Nizâmi Ya’kûbî el-Hâssa, 1438/2016, s. 487.

²⁹ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, **DİA**, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2006, s. 243.

edilerek Kûfe, Basra ve Şam'a gönderilen mushaflardan bana ulaşan ve sahih gördüğüm bilgileri naklettim. Ayrıca kitabın tamamını bablardan müteşekkil kıldım, fasıllara ayırarak tasnif ettim, kitabı anlamak isteyen kıraat talebeleri ile mushaf yazarlarının onu idrak etmelerini sağlamak ve hıfzını kolaylaştırmak için manaları şerh ve illetleri uzunca zikretmekten kaçındım...”³⁰

Dânî'nin kitabında izlediği yönteme bakıldığında, yirmi iki baktan oluşturduğu eserini, sûre tertibine göre değil, imla ile ilgili muayyen başlıklar altında ele almış olduğu görülmektedir. Kapsamlı olarak ele aldığı babları “fasıl”lara ayırarak aynı hükümle alakalı olan kelimeleri nakletmektedir. Bu minvalde eserde on dokuz tane “fasıl” bulunmaktadır. Sözgelimi; genel bir konu olan hazif, bab başlığıdır. Nida yâ'sından sonra gelen elifin hazfi gibi bölümleri ise “fasıl” alt başlıkları altında vermektedir. Konu ile ilgili kelimelerden bazısını bu başlıklarda zikrettikten sonra yeri gelince kelimeyi tekrar ettiği görülmektedir. Mesela elifin hazfedildiği bir kelime hem hazif genel başlığı altında hem de mushafların yazımında ihtilaf ettiği kelimeler bölümünde yer alabilmektedir.³¹ Bazen verdiği kelimenin akabinde “benzerleri de böyledir ya da her geçtiği yerde böyledir” şeklinde kullandığı ifadelerle hepsini tekrarlamaktan kaçınmaktadır.³²

Eserin en önemli özelliği olarak gösterilen hususlardan biri de bu kelimeleri zikrederken yaptığı atıfları senetleri ile birlikte vermesidir.³³ Kitabının girişinde de belirttiği gibi aktarımda bulunduğu ravi ve rivayetlerin sika ve sahih olanlarını tercih etmiştir. Buna rağmen kendisinin her naklettiği rivayete katılmadığı da vakidir.³⁴ Dâni, kimi yerde bunu ifade ederken kimi yerde yorumda bulunmaktan kaçınmış birbirinden farklı rivayetleri nakletmekle yetinmiştir. Bununla birlikte bazen mushaflara dair bilgiler verirken “gördüm”, “buldum” gibi ifadelerle kendi gözlemlerini de aktarmıştır.³⁵ Mushaflarla ilgili verdiği bilgileri kimi zaman “bazı mushaflarda böyledir” sözleriyle naklederek belli bir bölgeyle kayıtlamazken, çoğu zaman hangi bölgeye ait olduğunu

³⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s.111-112; nşr. Himyerî, I, 327-328.

³¹ Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 126, 255; nşr. Himyerî, I, 359; II, 273.

³² Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 172; nşr. Himyerî, II, 62.

³³ Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 169; nşr. Himyerî, II, 55.

³⁴ Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 268; nşr. Himyerî, II, 298.

³⁵ Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 132; nşr. Himyerî, I, 390.

belirttiği görülmektedir.³⁶ Kendisinden nakilde bulunduğu âlimlere atıfta bulunurken, onların, bölge mushafları ile ilgili gözlemlerine de yer vermektedir.³⁷ Buna mukabil gözlem ve rivayetin tenakuz durumunda genel olarak rivayeti esas aldığı anlaşılmaktadır. Mesela Dâni, "حتى" kelimesinin cumhurun çoğunluğuna göre yâ harfi ile yazılması gerektiğini ancak bazı mushaflarda ve kadim bir mushafta elif ile gördüğünü belirtmekte, bu yazımın şehir mushaflarına ve İmam Mushaf'a muhalefeti sebebiyle onunla amel edilemeyeceğini ifade ederek rivayeti rü'yete tercih ettiğini göstermiştir.³⁸ Mushaflarla ilgili oldukça fazla rivayetin olması da eserin önemini artıran bir diğer özelliği olmuştur. ushaflara atıfları; Osman Mushafları, "kadim, utek, asıl" gibi ifadeleri de kullandığı ilk dönem mushafları olduğu anlaşılan mushaflar ve bölgelere nispetle "Mushafi ehli..." şeklinde ifade ettiği istinsah edilen mushaflardan verdiği bilgilerden müteşekkildir.³⁹

Dâni eserini oluştururken atıfta bulunduğu hocalarının kitaplarından çoğu kez bahsetmemiştir. Nadiren de olsa nakilde bulunduğu kitabın ismini vererek rivayette bulunmuştur. Ancak bu durum onların eserlerinden alıntı yapmadığı anlamına gelmemektedir. Zira bazı kelimelerin yazım özelliği ile ilgili bab başlığını oluştururken esas aldığı hocasının veya hocalarının ismini zikretmektedir ki bu bilgilerin zikredilen âlimin eserinde aynen mevcut olduğu görülmektedir.⁴⁰ Bilgi aktardığı âlimlerden naklettiği rivayetlerin senedini vererek dolaylı atıflarda bulunduğu gibi bazen de "kâle fulan" diyerek doğrudan atıf yapmaktadır.⁴¹ Çok sayıda hocasından nakilde bulunan Dâni'nin, eserinde, başta kıraat imamları, şifahi bilgilere kaynaklık eden ve bu alanda eser veren âlimler olmak üzere toplam kırk beş ulemaya atıfta bulunduğu tespit edilmiştir.

³⁶ Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 255; nşr. Himyerî, II, 273.

³⁷ Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 254; nşr. Himyerî, II, 273.

³⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 213; nşr. Himyerî, II, 189.

³⁹ Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 136; nşr. Himyerî, I, 405.

⁴⁰ Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 218, 240; nşr. Himyerî, II, 201, 248.

⁴¹ Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 226; nşr. Himyerî, II, 220.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜ/ŞİFÂHÎ KAYNAKLAR

Dânî'nin *el-Mukni*'inin kaynakları, küllî ve panoramik bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda ortada “şifâhî kaynaklar”, “yazılı kaynaklar” ve “mushaflar” olmak üzere üç temel kaynağın varolduğu görülmektedir. Dâni'nin bu kaynaklardan hangi düzeyde ve ne şekilde bir bilgi temininde bulunduğu tespitini bu çalışmanın ana mihverini oluşturmaktadır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde Dâni'nin anılan kaynaklara hangi durumlarda başvurduğu ve ne tür bilgileri hangi kaynaklardan tedarik ettiği hususlarını açıklığa kavuşturmaya çalışacağız, bunu yaparken de şifâhî kaynakları önceleyeceğiz. Üç kısım olarak ele alınan şifâhî kaynakların ilk kısmında; Dâni'nin, meşhur kıraat imamları ve ravilerinden naklettiği bilgilerin mahiyet ve keyfiyeti incelenmektedir. İkinci kısımda; Dâni'nin çok sayıda rivayetlerine yer verdiği ulemadan aktardığı bilgiler bulunmaktadır. Üçüncü kısımda ise sadece bir kere atıfta bulunduğu âlimler yer almaktadır. Dâni bu bölümde otuz altı âlimden naklettiği bilgileri kimi zaman senetleri zikrederek kimi zaman da doğrudan aktarmaktadır.

1. KIRAAT İMAMLARI ve RAVİLERİ

1.1. İbn Âmir el-Yahsubî

Abdullah b. Âmir b. Zeyd b. Temîm b. Rebi'a Ebû İmrân el-Yahsubî eş-Şâmî (ö. 118/736). Tabiûndan olup yedi kırat imamından biri olarak kabul edilmiştir.⁴² Künyeleri hakkında kaynaklarda pek çok rivayet mevcuttur.⁴³ Belkâ'nın bir köyü olan Ruhâb'da hicri yirmi bir yılında doğduğu belirtilmekle birlikte,⁴⁴ hicri sekiz yılında dünyaya geldiği daha güçlü bir rivayet olarak kabul edilmektedir.⁴⁵ Nesebi Yahsub b. Dihmân'a dayandığı için el-Yahsubî nisbesini almış ve gerçek bir arap olduğu

⁴² Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 46, 49.

⁴³ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 631; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 46.

⁴⁴ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 47.

⁴⁵ Zirikî, *A'lâm*, IV, 95; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 632.

belirtilmiştir.⁴⁶ Velîd b. Abdülmelik'in hilafeti zamanında Dımaşk kadısı olarak tayin edilmiş, Dımaşk'a taşınmış ve orada vefat etmiştir.⁴⁷

Kıraati arz yoluyla Muğira b. Ebî Şihâb'tan aldığı, zayıf görülmele birlikte ihtimal dâhilinde Ebu'd-Derdâ'ya okuduğu, Hz. Osman'ın kıraatini dinlediği ve mümkün görünmemekle birlikte Hz. Osman'ın bizzat kendisine dinlettiği rivayet edilmiş, kendisinden de birçok ismin yanı sıra en meşhur olarak Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî almıştır.⁴⁸ Kıraat imamları arasında kıraati doğrudan sahabeden alması ve kıraatinin bir tek ravisi yoluyla intikal etmesi, İbn Âmir kıraatinin özellikleri arasında kabul edilmiştir. Kıraat kitaplarında, Şam bölgesinin kıraat imamı İbn Âmir'in ravileri olarak, öğrencisi Yahyâ ez-Zimârî'nin talebelerinden bu kıraati alan Hişâm ve İbn Zekvân kabul edilmiştir.⁴⁹

Dânî'nin *Mukni*'de, Abdullah b. Âmir el-Yahsubî'ye üç yerde atıf yaptığı görülmektedir. İbn Âmir'in mushaflarla ilgili müstakil eser veren ilk müelliflerden olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu sayının az olduğu dikkatten kaçmayacaktır. Çünkü kaynaklarda İbni Âmir'in "*İhtilâfu Mesâhifi's-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-İrâk*"⁵⁰ ve "*Maktû'u'l-Kur'an ve Mevsûluh*" isimli eserlerinden bahsedilmektedir.⁵¹ Eserlerin isimlerine bakarak ilkinin, Şam, Hicaz ve Irak bölgelerine gönderilen Osman Mushafları ile onlardan istinsah edilen mushaflar arasındaki farklılıkları tazammun ettiği, ikincisinin ise mushaf imlasında bitişik ve ayrı yazılan harf ve edatlarla ilgili bir eser olduğu söylenilebilir.

Dânî'nin İbn Âmir'den aktardığı bilgilere gelince, bu bilgilerin şu temel özelliklerinden bahsetmek mümkündür:

⁴⁶ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 47.

⁴⁷ Ziriklî, *A'lâm*, IV, 95; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 632-633.

⁴⁸ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 47, 49; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 631.

⁴⁹ Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir", *DİA*, XIX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, 309.

⁵⁰ İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebû Ya'kûb İshâk, *Kitâbu'l-Fihrist*, nşr. Rıza Teceddüd, yy, ts, s. 39.

⁵¹ İbnu'n-Nedîm, *Fihrist*, s. 39.

(1) Bu bilgiler, İbn Âmir'in talebesi Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî⁵² kanalıyla iki ayrı tarikten gelmektedir. İlki; Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali→ Ebû Ubeyd→ Hişâm b. Ammâr→ Eyyûb b. Temîm→ Yahyâ b. el-Hâris→ İbn Âmir tarikidir. Âl-i İmrân 3/184'deki "وبالزبر وبالكتب" kavli Şam mushaflarında iki kelimedede de "bâ" ziyadesi ile yazıldığı rivayeti bu tarikle nakledilmiştir. Dâni ihtilafı zikrettiği bu kelimedede İbn Âmir'e muvafaktır.⁵³ Nitekim Yahyâ b. Haris ez-Zimârî'nin bu senetle naklettiğine göre İbn Âmir, Şam ehlinin elindeki mushaflarda, Neml 27/67 ayetindeki "إننا لمخرجون" kelimesinin istifham hemzesi olmadan ve çift nûn ile yazılı olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Diğeri ise; Abdulhamid b. Bekkâr→ Eyyûb b. Temîm→ Yahyâ b. el-Hâris→ İbn Âmir tarikidir. Bu senetle İbn Âmir'in, Yûnus 10/14'deki "لننظر كيف تعملون" kelimesini tek nûn ile "نظر" şeklinde okuduğunu zikretmiştir.⁵⁵ Dâni bu rivayetin dışında iki farklı senetten de tek nûn ile resmedildiğine dair nakilde bulunmuş ardından kendisinin mushaflarda böyle bir şey bulamadığını belirtmiştir. Dâni'nin aynı içerikteki farklı kanallardan verdiği bu bilgide, kendi gözlemlerini aktararak görüşünü serdetmesi, kimi zaman sahih kabul ettiği rivayetlerde dahi kendi imla tercihlerini gözlemleri çerçevesinde değerlendirme tavrını açıkça gösteren bir örnektir.

(2) Bu atıfların tamamı, Şam ehlinin elindeki mushafların imla özelliklerinden bahsetmektedir. Dâni, Şam mushafının sair mushaflardan ayrıldığı yerlerle ilgili yirmi sekiz mevkiden oluşan bir liste vermiş, kaynak olarak da Ebu'd-Derdâ ile İbni Âmir'i göstermiştir. Bu mezkûr yerleri; İbn Galbûn→ Abdullah b. Ahmed⁵⁶→ Ahmed b. Enes→ Hişâm b. Ammâr→ Suveyd b. Abdulazîz→ Eyyûb b. Temim→ Yahyâ b. el-Hâris→ Abdullah b. Âmir ve Hakani→ Ahmed→ Ali→ Ebû Ubeyd→ Hişâm b. Ammâr→ Eyyûb

⁵² İbnu'n-Nedim, Yahyâ'nın mushaf imlasına dair bir eseri olduğundan da bahsetmiştir. İbnu'n-Nedîm, **Fihrist**, s. 39.

⁵³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 306.

⁵⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 248; nşr. Himyerî, II, 261-262.

⁵⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 250-251. Bu rivayet ٤ nüshasında bulunmaktadır. Himyerî şerhinde mevcut değildir.

⁵⁶ Himyerî, II, s. 332'de bu ravinin yazımında hata olduğunu, aslında Ahmed b. Muhammed olduğunu, s. 306 da bu şekilde geçtiğini söylemektedir.

b. Temîm→ Yahyâ b. el-Hâris→ Abdullah b. Âmir olmak üzere iki farklı tarikle nakletmiştir.⁵⁷

Bunların dışında Dâni, bazen kıraat imamlarının okuyuşları ile kendi bölgelerine ait olan mushafların yazımının birbirine birçok yerde muhalefet ettiğini belirtmiş ve bu sözlerini İbn Âmir'in, Zuhrûf 43/24'deki "قل أولو جنتكم" kavlini elif ile okuduğu ancak ne Şam ehli mushaflarında ne de diğerlerinde, bu şekilde resmedildiğine dair bir bilginin kendilerine ulaşmadığı rivayetine yer vererek ifade etmiştir.⁵⁸ Ancak bu durumda söz konusu kıraat ile mushaf imlası arasında takdiren bir uygunluk bulunduğu görülmektedir. Nitekim bir kıraatin mushaf hattına uygunluğunu belirlemede, Osman mushaflarından birine muvafakati yeterli bulunmuş, illa ki mensup olduğu bölge mushafıyla tam olarak örtüşme şartı aranmamıştır. Dâni de kıraatlerin kendi bölge mushaflarının yazımı ile birebir uyuma zorunluluğunun olmadığını kabul etmekte, kıraatin, yazıma uymama ihtimalini öngörmekte ve yeri geldikçe bu durumu örneklendirmektedir.⁵⁹

Dâni, İbn Âmir'e doğrudan atıfta bulunmamış, mensup olduğu Şam bölgesinin mushaflarının imla özelliklerini konu alan rivayetleri, dolaylı olarak öğrencisi Yahyâ b. el-Hâris üzerinden nakletmiştir. İbn Necâh'ın da kendisine atıflarda bulunduğu bilinmekle birlikte, adının geçtiği yerler daha çok okuyuşu ile ilgili verdiği bilgilere dayanmaktadır. Bu yerler genel olarak resminde ihtilaf olmayıp kurrânın lafzen ihtilaf ettiği mevkilerdir.⁶⁰ Nitekim kelimelerin yazımı ile ilgili kendisinden herhangi bir rivayette bulunmamış, Şam mushaflarına muvafık olan okuyuş tarzından ve infirât ettiği yerlerden ayrıca bahsetmiştir.⁶¹

1.2. Âsım b. Behdele

Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele Ebû Bekir el-Esedî, el-Kûfî, el-Hannât (ö. 127/745).⁶² Yedi kıraat imamından biridir. Kaynaklarda ihtilafli olmakla birlikte Behdele

⁵⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 286-289; nşr. Himyerî, II, 332-335.

⁵⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 292-293; nşr. Himyerî, II, 341-342.

⁵⁹ Mehmet Emin Maşalı, **Kur'an'ın Metin Yapısı**, Ankara: Otto Yayınları, 2015, s. 367-369.

⁶⁰ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, II, 208, 219, 352, 423; III, 485, 509, 545, 580, 694, 794

⁶¹ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, II, 445, 645; IV, 1069, 1173; V, 1322.

⁶² İbnü'l-Cezerî, bu ismin nûn harfinin fethası ve cîm'in dammesi ile olduğunu, nûn'u damme olarak telaffuz etmenin hata olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, II, 527.

isminin annesinin adı olduğu rivayet edilmektedir.⁶³ Kûfe'den Esed oğullarının azatlısı olan Âsım'ın, Muaviye b. Ebî Süfyân zamanında doğduğu rivayet edilmiştir.⁶⁴ el-Hannât nisbesinin kendisine bir dönem ticaretle meşguliyetinden ya da ölümlere koku sürme görevinden dolayı verilmiş olabileceği söylenmektedir.⁶⁵ Hocaları olan Abdurrahman es-Sülemi'den Hz. Ali'nin kıraatini, Zir b. Hubeyş el-Esedî'den ise İbni Mes'ud'un kıraatini öğrenmiş,⁶⁶ es-Sülemi'nin ölümünden sonra onun yerine Kûfe'de kıraat öğretmeye başlamıştır.⁶⁷

Hafs b. Süleyman ile Ebû Bekir b. Ayyâş, kıraati iki ravi ile sınırlandırılanlar tarafından ravileri olarak seçilmiştir. Tabînin büyüklerinden pek çok kimseden hadis tahdis etmiş, kendisinden de, kütüb-i sitte imamlarının da aralarında bulunduğu Atâ b. Ebî Rebâh, Süfyân b. Uyeyne gibi çok sayıda kişi rivayette bulunmuştur.⁶⁸ Kıraat alanında nakilde bulunanlar arasında ise Ebû Amr b. Â'lâ, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Harûn b. Musa ve birçok âlim bulunmaktadır.⁶⁹ Ebû Bekir b. Ayyâş ve daha niceleri, ilerleyen yaşlarda âmâ olan İmam Âsım'ı, dilinin fesahati, nahvi yönü, kelamının şöhreti, sesinin ve kıraatinin güzelliği yönünden methetmişlerdir.⁷⁰ İhtilaf olmakla birlikte genel olarak, hicri 217 yılında Kûfe'de vefat ettiği belirtilmektedir.⁷¹

Dânî'nin, Kûfeli kıraat imamları arasında, Kisâî ve Hamza'ya kıyasla Âsım'dan pek nakilde bulunmadığı, kendisine sadece kıraati ile bölge mushafı arasındaki uyumsuzluğu örneklendirirken atıfta bulunduğu görülmektedir. Dâni, mushafların ihtilafından bahsederken, Nusayr'ın, Â'râf 7/26'daki "وريشا" kelimesinin, bazı mushaflarda elif ile bazılarında ise elifsiz yazıldığı rivayetine yer verdikten sonra imamlardan Mufaddal b. Muhammed et-Tîbî'nin kendisinden rivayet ettiği, Âsım dışında

⁶³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V, 256; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 527.

⁶⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V, 256.

⁶⁵ Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Ebi'n-Necûd", *DİA*, III, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 475.

⁶⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V, 258-259.

⁶⁷ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrai'l-Kibâr*, I, 51, 53.

⁶⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V, 256, 260.

⁶⁹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 528.

⁷⁰ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 527; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V, 257.

⁷¹ Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikan, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Ebnâu Ebnâi'z-Zeman*, nşr. İhsan Abbas, Beyrût: Dâru's-Sadr, 1994, III, 9; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 529.

kimsenin "وريشا" şeklinde elifsiz okumadığını, sadece onun kıraatinde böyle okunduğunu zikretmiştir.⁷² Aynı rivayeti, İbn Necâh da Âsım'ın infirad ettiği yer olarak nakletmiştir.⁷³

Dânî, İmam Mushaf'tan istinsah edilen mushaflar arasındaki ihtilafları zikrettiği babta; bazen kıraat imamlarının, kendi beldelerinin mushaflarında esas alınan resme muhalif okuyuşlarından söz ederken verdiği misalde; İbn Âmir ve Âsım'ın Hafs rivayetine göre; Bakara 2/106'daki "قل أولو جنتكم" kavlinin elif ile okunduğunu ancak ne Şam ehli ne de diğer mushaflarda böyle yazıldığına dair bir haber bulunmadığını zikretmiştir. Yine Âsım kıraatinin, Enbiyâ 21/112'deki "قل رب احكم بالحق" kelimesini de bu kabilden olarak elif ile okumasının, mushaflardaki yazıma muhalif olduğunu belirtmiştir.⁷⁴ Daha evvel de zikredildiği gibi bu durum, Dâni'nin imla-kıraat ilişkisinin birebir örtüşmesinin gerekli olmadığı, takdiren uyumun kıraatin geçerli olması için yeterli görüldüğü şeklindeki fikrini yansıtmaktadır.

İbn Necâh'ın Âsım b. Ebî'n-Necûd ile ilgili söylemlerine bakıldığında diğer kıraat imamlarında olduğu gibi kurrânın okuyuş ihtilafları ile ilgili yerlerde verdiği bilgilerden ibaret olduğu görülmektedir.⁷⁵ Bir yerde ise kelimeyi zikretmiş, Kûfe Mushaflarının yazımına uygun olarak Âsım'dan rivayetle Mufaddal, Ebû Bekir ve Hammâd'ın resme mutabık kalarak okuduklarını belirterek imla ile irtibatlandırmıştır.⁷⁶

1.3. Ebû Amr b. A'lâ

Ebû Amr b. el-A'lâ b. Ammâr et-Temîmî el-Mâzîni el-Basrî, en-Nahvî, el-Mukriî (ö. 154/771).⁷⁷ Kıraat-i seb'â imamlarından dil ve edebiyat âlimi olup, hicri altmış sekiz ya da yetmiş yıllarında⁷⁸ Mekke de doğduğu, Basra da yetiştiği, Kûfe de vefat ettiği rivayet edilmektedir.⁷⁹ Kaynaklarda ismi hakkında yirmiden fazla farklı rivayet

⁷² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 257; nşr. Himyerî, II, 276-277.

⁷³ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 536.

⁷⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 292-293; nşr. Himyerî, II, 341-342.

⁷⁵ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 41; III, 618, 699, 702; IV, 836, 867, 918

⁷⁶ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 858.

⁷⁷ es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlu'd-Dîn, **Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât**, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, [t.y.], II, 231.

⁷⁸ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, VI, 407.

⁷⁹ Zirikî, **A'lâm**, III, 41; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 59.

bulunmakla birlikte en meşhuru, adının Zebbân olduğudur.⁸⁰ Ancak bunun yanlış olduğu ve asıl isminin Uryân olduğu da rivayetler arasındadır.⁸¹ Annesinin Benî Hanîfe'ye mensup olması sebebiyle el-Hanefî nisbesi verilmiş,⁸² kıraat-i seb'a içerisinde arap asıllı olan iki imamdan biri olduğu belirtilmiştir.

Ebû Ubeyde, Ebû Amr'ı arapların Kur'an, dil, şiir ve edebiyatta en âlimi şeklinde nitelemiştir.⁸³ Tabiûndan bir gruptan hadis nakletmiştir.⁸⁴ Ahbâr ilminde meydana getirdiği eserleri genel olarak cahiliye dönemini idrak etmiş araplardan müteşekkil tutması, önemli bir özelliği olarak kabul edilmektedir.⁸⁵ Mekke, Medine, Basra ve Kûfe'de kıraat okuduğu, bu sebeple de kıraat-i seb'a imamı içerisinde en çok hocası olan kişi olduğu belirtilmiştir.⁸⁶ Said b. Cübeyr, Âsım b. Ebi'n-Necûd, İbn Kesîr, Yahyâ b. Ya'mer, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime, Mücâhid, Hasan Basrî, Ebû Ca'fer muhtelif bölgelerdeki hocalarından bazılarıdır. Yahyâ el-Yezîdî, Abbas b. Fadl, Şuca' el-Belhî, Sibeveyh ise yüzlerce öğrencisinden birkaçıdır.⁸⁷ Vefat tarihi ve yeriyle alakalı farklı rivayetler bulunmakla birlikte, genel olarak hicri 154 yılında Kûfe'de vefat ettiği nakledilmiştir.⁸⁸

Ebû Amr, "*el-Vakf ve'l-İbtidâ, Kitâbu'l-Kirâât, Kitâbu'l-Emsâl*" gibi pek çok eser telif etmiştir. Mushafın hattı ile ilgili yazdığı "*Kitâbu Mersûmi'l-Mushaf*"ı Dâni, "*Rusûmu'l-Mushafi'l-Kerîm*" adıyla ihtisar etmiştir.⁸⁹ Dâni'nin *Mukni*'de, Ebû Amr'a çok fazla olmamakla birlikte atıfta bulunduğu görülmektedir.

(1) Bu atıflardan ilki; Muhammed b. Ali → Muhammed b. Katan → Süleyman b. Hallâd → Yezîdî tariki ile verdiği rivayetlerdir. Dâni bu rivayeti aynı tarikle iki farklı

⁸⁰ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 443; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II, 231.

⁸¹ Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, III, 466-467.

⁸² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 407.

⁸³ Zirikî, *A'lâm*, III, 41; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 408; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, III, 466.

⁸⁴ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II, 231.

⁸⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 408; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, III, 466.

⁸⁶ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 443.

⁸⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 407; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 443-444.

⁸⁸ Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, III, 469; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 62; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 446.

⁸⁹ Altıkulaç, "Ebû Amr b. el-A'lâ", *DİA*, X, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, 96.

yerde zikretmiştir. Ebû Amr'ın, yazımında ihtilaf edilen Zuhrûf 43/68'deki "يعباد" kelimesini, Hicaz ve Medine ehli mushaflarında yâ ile gördüğünü, Yezidî'nin "Bizim mushafımızda (yani Basra) yâ'sızdır" şeklindeki sözlerini nakletmiştir.⁹⁰ Keza mushafların ihtilaflarını zikrederken tekrarladığı diğer rivayette ise Zuhrûf 43/68'deki "يعبادي" kavlinin, Mekke Mushaflarında, İbn Mücahid'e göre yâ'sız olduğunu nakletmiş ve şu sözlerine yer vermiştir. "Hocalarımızdan bazıları onların mushaflarında (Mekke) "yâ" ile olduğunu söylemektedir. Öyle sanıyorum ki bunu Ebû Amr'dan almışlardır. Zira o Hicaz ehli mushaflarında, yâ harfinin sabit olduğunu gördüğünü söylemiştir ki, Mekke de Hicaz'dandır."⁹¹ Yine bu rivayet senedi ile "Hac 22/23'deki "لؤلؤاً" kelimesi, "قالوا" ve benzerlerinin elif ziyadesiyle yazıldığı gibi elif ile resmedilmiştir" şeklindeki rivayetini nakletmiştir.⁹²

(2) Dâni, Yezidî kanalıyla verdiği rivayetin bir benzerini, bu defa Ebû Ubeyd tarikiyle Ebû Amr'dan nakletmektedir. Şöyle ki; "Hac 22/23'deki "لؤلؤاً" kelimesi, "كانوا" ve "قالوا" kelimelerinde olduğu gibi elifin isbatı ile dir."⁹³

(3) Dâni, kimi zaman Ebû Amr'a atıflarında, onun görüşlerine yer vererek değerlendirmede bulunmuştur. Mesela; hemzenin vâv sûretinde resmedilmesi babında, Saffât 37/106 ve Duhân 44/33'deki "البُلُوَا" kelimesinin, bütün mushaflarda vâv'dan sonra elifle resmedildiği bilgisini verdikten sonra bu yazımın sebebi ile ilgili olarak Kisâ ve Ebû Amr'ın açıklamalarını nakletmiş, her iki imamın görüşünü de iyi bulduğunu belirtmiştir.⁹⁴

(4) Dâni bir yerde Ebû Amr b. A'lâ'nın, Hasen (el-Basri)'den rivayetine yer vermiştir. Basra ehli mushaflarında, Müminûn 23/87 ve 89. ayetlerdeki "الله" lafızlarının her ikisine de Ubeydullah b. Ziyâd'ın elif eklediği sözlerini kendisinden nakletmiştir.⁹⁵ Dâni, bu rivayetin ardından bu haberleri doğru bulmadığını, rivayetlerin naklinde zayıflık ve senedinde sorunların olduğunu, böyle bir şeyin olması durumunda ümmetin bunu

⁹⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 162; nşr. Himyerî, II, 32.

⁹¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 281; nşr. Himyerî, II, 324.

⁹² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 172; nşr. Himyerî, II, 62.

⁹³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 172; nşr. Himyerî, II, 62.

⁹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 201; nşr. Himyerî, II, 146.

⁹⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 277; nşr. Himyerî, II, 317.

kabul etmeyeceği ve onunla amel etmeyeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Dâni, her iki elifin fazladan eklendiğini belirten bu rivayeti batıl görmüş ve durumu “Hz. Osman ve cemaatinin (r.anhum) Allah katından indiği ve Rasulullah’a (sav) okudukları üzere isbat ile yazımı sahihtir” sözleriyle açıklamıştır.⁹⁶

Dâni’nin, Ebû Amr’a atıflarının hemen hepsinin dolaylı olduğunu söylemek mümkündür. Rivayetlerin genel içeriği mushaflara dair verdiği bilgilerden oluşmaktadır.

1.4. Hamza b. Habîb ez-Zeyyât

Hamza b. Habîb b. Ammâra b. İsmail el-Kûfi, et-Teymî, ez-Zeyyât (ö. 156/773). Fars asıllı olan imam, hicri seksen yılında doğmuştur.⁹⁷ Teym kabilesinin azatlısı olması sebebiyle onlara nisbeten et-Teymî, yağ ve bazı gıdaların ticaretiyle meşgul olduğu için de kendisine ez-Zeyyât lakabı verilmiştir.⁹⁸ Bir takım ulema tarafından sekte, med gibi bazı uygulamaları sebebiyle tenkit edilmiş ancak icmanın kabulü ile kıraati, sahih kıraatler arasındaki yerini almıştır.⁹⁹

Kıraat ilmini, A‘meş, İbn Ebî Leylâ ve Humrân b. A‘yen’den almıştır. Kendisine okuyanlar arasında ise Süleym b. İsâ, Kisâi, Abdurrahman b. Ebî Hammâd, Yahyâ b. Mübarek el-Yezîdî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ gibi isimler yer almaktadır.¹⁰⁰ Hadis ve ferâiz ilmindeki bilgisi, vera sahibi olması, Kur’an öğrettiği öğrencisinin evinde su dahi içmemesi gibi hasletleriyle övülmüştür.¹⁰¹ Hicri 156 yılında Hulvân’da vefat etmiştir.¹⁰² Hamza kıraatinin meşhur iki ravisi Hişâm ve Halef’tir.

⁹⁶ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 278; nşr. Himyerî, II, 318.

⁹⁷ Zehebî, **Ma‘rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr**, I, 71; **Siyeru A‘lâm’n-Nubelâ**, VII, 90.

⁹⁸ Ziriklî, **A‘lâm**, II, 277, Zehebî, **Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ**, VII, 90; Hallikân, **Vefeyâtu’l-Â‘yân**, II, 216.

⁹⁹ Ziriklî, **A‘lâm**, II, 277, Zehebî, **Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ**, VII, 91.

¹⁰⁰ İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, I, 396; Zehebî, **Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ**, VII, 90-91.

¹⁰¹ Zehebî, **Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ**, VII, 90-91.

¹⁰² İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, I, 397; Ziriklî, **A‘lâm**, II, 277; Zehebî, **Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ**, VII, 92; Hallikân, **Vefeyâtu’l-Â‘yân**, II, 216.

“*Kitâbu’l-Ferâiz, Kitâbu’l-Aded, Kitâbu Kırââti Hamza, Menâm fî Fazîleti Hıfzi’l-Kur’an, Kitâbu’l-Maktu’ ve’l-Mevsûl, Kitâbu’l-Vakf ve’l-İbtidâ, Mûteşabihu’l-Kur’an*” eserleri arasında yer almaktadır.¹⁰³

(1) Dâni’nin Hamza’ya atıflarının hemen hemen tamamının Ebî Hammâd tarafından nakledildiği görülmektedir. Nitekim Abdurrahman b. Ebî Hammâd→ Hamza ve Ebî Hafs’dan, En’âm 6/34’deki "من نبأ المرسلين" ve Şûrâ 42/51’deki "من وراء حجاب" kelimelerinin yâ ile resmedildiğini rivayet etmiştir.¹⁰⁴

(2) Bazı rivayetleri ise Dâni, Muhammed b. İsâ→ İshâk b. Haccâc el-Mukriî→ Abdurahman b. Ebî Hammâd senediyle rivayet etmiştir. Mesela; Ebî Hammâd, Hamza ve Ebî Hafs el-Hazzâz’ın, "أن لا" kelimesinin on yerde maktu olduğunu,¹⁰⁵ "إن ما" kelimesinin ise Ra’d 13/40. ayet hariç, Kur’an’da mevsul yazıldığını söylediklerini rivayet etmiştir.¹⁰⁶ Kur’an’da "إنما" edatının sadece En’âm 6/134’de ayrı yazıldığı bilgisi de yine bu tarikle aktarılmıştır.¹⁰⁷

(3) Dâni bir yerde, Mudar b. Muhammed→ İshâk b. Haccâc→ Abdurrahman b. Ebî Hammâd→ Hamza ve Ebî Hafs el-Hazzâz kanalıyla atıfta bulunarak Fâtır 35/40’daki "بينت", Secde 32/47’deki "ثمرت" ve Vâkı’a 56/89’daki "جنت" kelimelerinin açık tâ ile resmedildiğini nakletmiştir.¹⁰⁸

(4) Dâni bir yerde ise senet vermeden doğrudan atıfta bulunarak, Hamza ve Ebû Hafs’ın "أن لن" kelimesinin Kehf 18/48 ve Kıyamet 75/3. ayetlerde nûnsuz yazıldığı, bunun dışındaki yerlerde nûn ile yani maktu olarak resmedildiği rivayetine yer vermiştir.¹⁰⁹

Dâni’nin Hamza’ya az sayıdaki atıflarının büyük kısmını, dolaylı olarak öğrencisi Abdurrahman b. Ebî Hammâd kanalıyla aktardığı ve bütün rivayetlerde Ebî

¹⁰³ Altıkulaç, “Hamza b. Habîb”, **DİA**, XV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, 512.

¹⁰⁴ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 185; nşr. Himyerî, II, 103.

¹⁰⁵ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 219; nşr. Himyerî, II, 202.

¹⁰⁶ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 220; nşr. Himyerî, II, 206.

¹⁰⁷ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 225; nşr. Himyerî, II, 217.

¹⁰⁸ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 238; nşr. Himyerî, II, 246.

¹⁰⁹ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 221; nşr. Himyerî, II, 208.

Hafs'ı da birlikte zikrettiği görülmektedir. Yaptığı nakillerin ekseriyeti maktu-mevsul kelimelerden oluşurken, müenneslik tâ'sinin açık yazıldığı ve yâ harfinin zaid olarak resmedildiği yerlerle ilgili rivayetleri de mevcuttur. Dâni'nin, Kur'an'da maktu ve mevsul kelimelerin yazımı ile ilgili kendisine atıfta bulunduğu rivayetleri, Hamza'nın bu konu hakkında kaleme aldığı kitabından nakletmiş olması muhtemeldir.

1.5. Nâfi' b. Ebû Nuaym

Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym Ebû Ruveym el-Mukrî, el-Medenî (ö. 169/785).¹¹⁰ Yedi kıraat imamından biri olan Nâfi', Medine kıraat imamı olarak bilinmektedir.¹¹¹ Kaynaklarda Ebu'l-Hasen, Ebû Abdullah, Ebû Abdurrahman el-Leysi diğer künyeleri arasında zikredilmektedir.¹¹² Hz. Hamza ve Hz. Abbas'ın (r.anhum) arkadaşları Ce'vene b. Şe'ûb el-Leysi'nin azatlısı olan imam, aslen İsbahânlıdır ve yetmiş küsurlu yıllarda halife Abdülmelik b. Mervan'ın hilafeti zamanında doğduğu tahmin edilmektedir.¹¹³ Siyah benizli, güler yüzlü, esprili, güzel ahlaklı olarak tarif edilmiştir. Tarihte ihtilaf olmakla birlikte h. 169 yılında Medine'de vefat ettiği belirtilmiştir.¹¹⁴

Kıraati, Medineli tabiûndan arz yoluyla aldığı, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Ebî Ca'fer el-Kârî, Şeybe b. Nisâh, Yezîd b. Rûmân, Müslim b. Cundub gibi tabiûndan yetmiş kişiye okuduğu rivayet edilmektedir. Nâfi''nin kıraat senedini oluşturan bu önemli isimlerin ise kıraati, Ubey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Ebû Hureyre, İbni Ömer gibi sahabenin büyüklerinden aldıkları bilinmektedir.¹¹⁵ Kendisinden kıraat alan akranları arasında; İsmail b. Ca'fer, İsâ b. Virdân, Süleyman b. Müslim b. Cemmâz, Malik b. Enes gibi isimler mevcuttur. Çok sayıdaki öğrencilerinden; İshak b. Muhammed, Ebû Bekir ve İsmail b. Ebî Uveys, Ya'kûb b. Ca'fer, Abdurrahman b. Ebî'z-Zinâd, İsâ b. Minâ Kâlûn

¹¹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VII, 336; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, V, 368; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1319; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 64.

¹¹¹ Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 5; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, V, 368.

¹¹² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VII, 336; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1319; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 64.

¹¹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VII, 336.

¹¹⁴ Bu bilgiler için bakınız: Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VII, 336, 338; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, V, 368; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1319, 1323; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 64, 66.

¹¹⁵ Dâni, *Urcûzetu'l-Munebbihe*, s. 115-116; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1319.

Medine ehlinen, Ebû Amr b. A'âlâ, Osman b. Saîd Verş, Ğazî b. Kays el-Endelûsî gibi isimler de muhtelif bölgelerden öğrencileri arasında yer almaktadır.¹¹⁶

İmam Nâfi' altmış yıl Mescid-i Nebevî'de imamlık yapmış,¹¹⁷ yetmiş küsur yıl gibi uzun bir süre talebe okutmuştur.¹¹⁸ İbn Mücahîd, tabiûndan sonra Medine'de Nâfi''nin kıraatinin yerleştiğini belirtmiştir.¹¹⁹ Saîd b. Mansûr, Malik b. Enes'in Medine ehlinin kıraatinin sünnet olduğunu söylemesi üzerine Nâfi''nin kıraati mi şeklindeki sorusuna evet cevabını vermiştir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, babasına en çok hangi kıraati sevdiğini sormuş, o da "Medine ehlinin kıraati, o olmasaydı Âsım'ın kıraati" diyerek yanıtlamıştır.¹²⁰

Nâfi' kendi ihtiyarını seçerken dikkat ettiği hususları "Tabiûndan birçok kişiye yetiştirdim. Onlardan iki kişinin ittifak ettiği vecihleri aldım. Birinin ihtilaf ettiğini veya şaz kalanı bıraktım. Bu kıraati böylece telif ettim" sözleriyle ifade etmiştir. Kıraatini genellikle kendi içtihadına göre değil, hocalarından telakki ettikleri arasından tercihte bulunduğu rivayetleri aynen aktararak telif ettiği nakledilmiştir. Mesela; on kıraat imamından biri olan hocası Ebû Ca'fer'in kıraatinden yetmiş yeri bıraktığını bizzat kendisi belirtmiştir.¹²¹ Tabakât kitaplarında eser telif ettiği ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte hadislerden oluşan bir nüshası¹²² ve İbnu'n-Nedim'in *el-Fihrist*'inde kendisine ait olduğu belirtilen tefsir, addu'l-ayy ve vakıfla ilgili eserlerinden bahsedilmektedir.¹²³

Mushaf imlasıyla ilgili eserler incelendiğinde, Kur'an kelimelerinin imla özellikleriyle ilgili bilgiler içerisinde, kıraat âlimlerinden gelen bilgilerin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Mushaf imlasına uygunluğun kıraatlerin kabulünde aranan

¹¹⁶ Bu bilgiler için bakınız: Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VII, 336; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, V, 368; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1319; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 64.

¹¹⁷ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1322.

¹¹⁸ Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 5.

¹¹⁹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1320.

¹²⁰ Bu bilgiler için bakınız: Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VII, 337; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1320; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 64.

¹²¹ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 65; Tayyar Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdurrahman", *DİA*, XXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, 288.

¹²² Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 65.

¹²³ Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdurrahman", *DİA*, XXXII, 289.

şartlardan biri olması, kıraat âlimlerinin mushaf imlası konusuna ayrı bir önem atfetmelerini sağlamıştır. Nitekim kıraat âlimlerinin, buldukları şehirlerdeki mushafların imla özelliklerinin nakline ehemmiyet vermelerinin sebebi de budur.¹²⁴ Ancak bu noktada Medine kıraat imamı Nâfi‘nin ayrı bir yeri ve önceliği bulunmaktadır. Kaynaklarda Nâfi‘nin kendine has bir mushafı olduğunu ihsas eden bilgiler bulunmaktadır. Bu yöndeki bazı bilgilerden Ğazî b. Kays’ın, mushaf imlasıyla ilgili “*Hicâu’s-Sunne*” isimli eserinin münderacatını, Nâfi‘nin mushafı üzerinden oluşturduğu anlaşılmaktadır. Birçok kaynak Ğazî’nin biyografisini verirken, onun kendi mushafı ile Nâfi‘nin mushafını on üç defa karşılaştırdığı, buna bağlı olarak da kendi mushafında birtakım tashihata gittiği bilgilerine yer vermiştir.¹²⁵

Bu önemine atfen resim uleması Nâfi‘den gelen bilgilerle başkalarından gelen bilgiler arasında ihtilaf olduğunda Nâfi‘den geleni tercih etmişlerdir. Sözgelimi; Şâtıbî *el-Akîle*’de, az sayıda da olsa bazı yerlerin imla özelliğiyle ilgili olarak Nâfi‘den gelen bazı rivayetlerle Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’dan gelen rivayetler arasında bir farklılık söz konusu olduğunu ifade etmektedir.¹²⁶ Şâtıbî şârihi Lebîb, bu gibi durumlarda Nâfi‘den gelen bilgilerin dikkate alınması gerektiğini belirtmekte, gerekçe olarak da Nâfi‘nin Medine’de doğup yetişen ve birçok Medineli tabiûna kıraatleri okumuş biri olarak hem Hz. Osman’ın Medine halkına bıraktığı mushafa muttali olmasını ve hem de bu mushafın imlasına olan vukufiyetini göstermektedir. Ebû Ubeyd ise “*Fedâilu’l-Kur’an*” adlı eserinde Medine Mushafını bir defa gördüğünü ve onu sayfa sayfa incelediğini zikretmektedir. Dolayısıyla böyle bir durumda, mushafın sürekli yanında bulunduğu ve onu incelemeye devam eden kimse ile birkaç gün incelemiş olan kimsenin bir olamayacağını, Ebû Ubeyd’in nakilde yanılmasının daha muhtemel olduğunu, bu sebeple de Nâfi‘nin naklinin daha sahih görüldüğünü zikretmiştir.¹²⁷

Mağrip ulemasının mushaf imlasına olan özel ilgisinin arkasında da Nâfi‘nin etkisinin bulunduğu söylenebilir. Çünkü mağrip uleması kıraatte Nâfi‘ ekolüne

¹²⁴ İbn Necâh, **Muhtasaru’t-Tebyîn**, I, 157. (naşir mukaddimesi)

¹²⁵ İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, II, 330.

¹²⁶ “وبين نافعهم في رسمهم وأبي عبيد الخلف في بعض الذي أثار” Bkz. Ebû Muhammed Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, **Akîletu Etrâbi’l-Kasâid fî Esnâ’l-Makâsid**, nşr. Eymen Rüşdî Süveyd, Cidde 1422/2001, s. 5.

¹²⁷ Lebîb, **Durretu’s-Sakîle**, s. 217-220.

bağlıdırlar. Bu yüzden de Nâfi‘’den kıraate dair gelen vecihleri tespitte önem verdikleri gibi resme dair gelen bilgilerin tespitine de ehemmiyet vermişlerdir. Mütেকaddimundan Dâni ve İbn Necâh ile müteahhirundan el-Harrâz gibi mushaf imlası dendiği zaman akla ilk gelen ve bu konuda merci ve otorite olan şahsiyetlerin Nâfi‘’nin kıraat ekolüne bağlı kimseler olması da bunun delilidir.¹²⁸ Zira İbn Necâh’ın eserinde, Medine ehli mushaflarını esas aldığını belirtmesi, bu mushafın yanında bulunduğu Nâfi‘’nin rivayetlerinin kendisi için ne kadar önem arz ettiğini anlamak için yeterlidir.¹²⁹ İbn Necâh bu durumu imlasını açıkladığı kelimelerin yazımında, kendi tercih sebebi olarak açıkça zikretmektedir.¹³⁰

Dâni, mushaflar ve mushaflardan gelen bilgilerin temininde, eserinin sözlü kaynaklarının içerisinde en mühimlerinden biri olarak değerlendirilen Nâfi‘ rivayetlerine özel önem atfetmekte, bazı kelimelerin imla özellikleriyle ilgili bilgilerin kahir ekseriyetinde yalnızca Nâfi‘’yi kaynak göstermektedir. Dâni, Nâfi‘’ye olan atıflarını dört farklı senetle vermektedir.

(1) Nâfi‘’den yaptığı nakillerde Dâni, daha ziyade Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Amr el-Cîzî→ Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz→ Abdullah b. İsâ el-Medenî→ İsâ b. Mînâ Kâlûn tarikini kullanmaktadır.¹³¹ Sözgelimi; “elif”in ihtisar amacıyla hafzedildiği yerlerle ilgili bilginin büyük bir bölümünü Nâfi‘’den aktarmış, aynı zamanda zikredilen bu kelimelerin genel resmini, Medine ehlinin mushaflarında rivayet edildiği üzere, Irak ehlinin mushaflarında ve diğerlerinde de gördüğünü belirtmiştir.¹³² Yine elifin isbatı ile resmedildiği yerlerde "الظنوننا/ الرسولنا/ السببلا" kelimelerinin Ahzâb 33/10, 66, 67. ayetler ile İnsan 76/ 4, 15, 16. ayetlerde elif ile olduğu rivayetini aynı tarikle nakletmiştir.¹³³ Dâni, Kur’an’ın tamamında "ساحر" kelimesinde hâ harfinden önceki elifin hafzedildiğini bunun istisnası olarak Zâriyât 51/52’deki mevkinin elif ile yazıldığını ifade etmiştir. Bu açıklamalarından sonra aynı tariki vererek Kur’an’ın tamamında bu

¹²⁸ Abdulhâdi Hamitu, **Kırâetu’l-İmam Nafi‘ inde’l-Megâribe min Rivâyeti Ebî Sa‘îd Verş**, Rabat, 1424/2003, I, 389.

¹²⁹ İbn Necâh, **Muhtasarü’t-Tebyîn**, II, 376.

¹³⁰ İbn Necâh, **Muhtasarü’t-Tebyîn**, III, 592-593.

¹³¹ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 125; nşr. Himyerî, I, 354.

¹³² Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 125-132; nşr. Himyerî, I, 354-390.

¹³³ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 170; nşr. Himyerî, II, 59.

kelimenin hâ harfinden önce elif ile yazıldığını yine Nâfi‘den nakletmiştir.¹³⁴ Her ne kadar Dâni, Nâfi‘den bu kelimenin yazımının elif ile olduğunu aktarmış olsa da kendisinin hazif ile yazımı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Zira mushafların ihtilafı bölümünde, bu kelimenin bazı mushaflarda elif ile bazılarında ise elifsiz olduğunu ayrıca nakletmektedir.¹³⁵ Dolayısıyla bu rivayetteki gibi nadiren de olsa kendi tercihlerinin farklılık arz ettiği görülmektedir. Nitekim İbn Necâh da kelimenin yazımındaki ihtilaftan bahsetmekte, Medine ehline uygun olarak elifsiz yazımı tercih ettiğini belirtmektedir.¹³⁶ Ancak burada dikkate değer olan husus, kelimenin yazımının elif ile olduğuna dair Nâfi‘nin verdiği bilgi ile kıraatlerindeki okuyuş farkı ve Medine mushaflarının yazımı arasındaki ihtilafıdır.

Dâni, "سحار" kelimesinin sadece Şuarâ 26/37’de hâ harfinden sonra elifin ispatı ile yazıldığını, bunun dışındaki yerlerde elifsiz olduğunu açıklamasının akabinde Nâfi‘ rivayetine aynı tarikle yer vermiş ve bu mevkinin elif ile yazıldığını nakletmiştir.¹³⁷ Dâni bu rivayetin ardından şehir ehli mushaflarının isbat ve hazif hususunda ihtilaf ettiği yerleri zikrederken bu kelimenin bazı mushaflarda, Yûnus 10/2’de ve A’râf 7/112’de hâ harfinden sonra elif ile yazıldığı ihtilafını zikretmiştir.¹³⁸

Yûsuf 12/7’deki "ءآيت للسالئين" kelimesinin, Kur’an’da elifsiz resmedildiğini yine Nâfi‘den aynı senetle iki farklı yerde nakletmiştir.¹³⁹ Ancak Dâni, bu kelimeyi elifin isbatı ile resmedildiği yerler başlığı altında tekrar zikretmiş, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın, Hz. Osman’a ait İmam Mushaf’ta elif ve tâ ile gördüğü rivayetine yer vermiştir.¹⁴⁰ Lebüb, bu kelimenin yâ ve tâ harfleri arasında elif olmaksızın yazıldığı bilgisini, Nâfi‘nin İmam Mushaf’tan naklettiğini ve mushaf yazarlarının bu hususta ittifak etiklerini dile getirmiştir. Ebû Ubeyd’in rivayetinin ise şaz olduğunu çünkü elif ile yazılması durumunda müfret halde okumanın mümkün olmayacağını, hâlbuki kurrâ

¹³⁴ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 142; nşr. Himyerî, I, 430-431.

¹³⁵ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 257-258; nşr. Himyerî, II, s. 277-278.

¹³⁶ İbn Necâh, **Muhtasaru’t-Tebyîn**, III, 645.

¹³⁷ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 142; nşr. Himyerî, I, 431-432.

¹³⁸ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 257-258; nşr. Himyerî, II, 276-278.

¹³⁹ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 127, 171; nşr. Himyerî, I, 370, II, 60.

¹⁴⁰ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 169; nşr. Himyerî, II, 55-56.

arasında müfret ve cemi okunuşunda ihtilaf olduğunu ifade etmiştir.¹⁴¹ İbn Necâh ise hilafa yer vermeksizin mushafların icmaı ile tâ ve elifsiz yazıldığını ancak kurrânın okuyuşu arasında ihtilafın varlığını, İbn Kesîr'in müfret okuyarak üzerinde he şeklinde vakıf yaptığını belirtmiştir.¹⁴² İbn Actâ, iki rivayet arasında tearuz olmadığını zira Ebû Ubeyd'in, Hz. Osman'ın kendine tahsis ettiği İmam Mushaf'tan, Nâfi'nin ise Medine İmam Mushafi'ndan rivayette bulunduğunu söylemiştir.¹⁴³

Fâtır 35/33'deki "الذولوا" kelimesinin elif ile Kehf 18/74'deki "نفسا زكية" kelimesinin ise elifsiz resmolunduğu rivayeti de aynı tarikle verilmiştir.¹⁴⁴ Ancak Dâni Yezîdî'den verdiği diğer bir rivayette, bu kelimenin Medine ve Mekke ehli mushaflarında elif ile yazıldığını belirtmiştir.¹⁴⁵ Birbirine zıt görünen bu iki rivayetin arasını tevil etmek için Yezîdî naklindeki bilgi Hz. Osman'a ait mushafın, Nâfi' rivayeti ise Medine ehli mushafının yazım özelliği olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁶ Nitekim İbn Necâh, bu kelimenin yazımında ve okunuşunda mushaflar ve kurrâ arasında ihtilaf olduğunu zikretmiş, kendi tercihinin elifsiz yazımı olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁷ Dâni bu kelimeyi elifin ihtisaren hazfi başlığı altında tekrar vermiş ve hazif ile yazımı tercih etmiştir.¹⁴⁸ Sehâvî de Dâni'nin Nâfi'den rivayet ettiği hazif ile yazımın, caiz olan iki farklı kıraati bir kelimedede göstermesi açısından daha münasip olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹

Keza aynı senetle Dâni'nin mushaflar arasında ihtilafın olmadığını söylediği yerlerden biri olan "ألا إن ثمود" kelimesinin; Hûd 11/68, Furkân 25/38, Ankebût 29/38 ve Necm 53/51. ayetlerde elifin isbatı ile olduğu bilgisi yine bu senetle verilmiştir.¹⁵⁰ Dâni, "أنا" kelimesinin Kur'an'da sadece Vakı'a 56/47'de yâ ile yazıldığını ve bu rivayeti

¹⁴¹ Lebîb, **Durretu's-Sakîle**, s. 292-293.

¹⁴² İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 707.

¹⁴³ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 707. (dipnot)

¹⁴⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 172; nşr. Himyerî, II, 63.

¹⁴⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 173; nşr. Himyerî, II, 65.

¹⁴⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Himyerî, II, s 65. (dipnot)

¹⁴⁷ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 814.

¹⁴⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 128; nşr. Himyerî, I, 371.

¹⁴⁹ es-Sehâvî, **Alemu'd-Dîn Ali b. Muhammed, el-Vesîle ilâ Keşfi'l-Âkîle**, nşr. Nasr Saîd, Mısır: Daru's-Sahabe bitantâ, 2006, s. 176-177.

¹⁵⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 174; nşr. Himyerî, II, 66.

destekleyen iki farklı nakli zikretmiştir.¹⁵¹ Dâni, mushafların ittifakı konusunda; Yûsuf 12/110'daki "فنجى من نشاء" ile Enbiyâ 21/88'deki "نجى المؤمنين" kelimelerinin tek nûn ile yazıldığını bu tarikle nakletmiştir.¹⁵² Mushafların ihtilafı bahsinde ise Ahzâb 33/20'deki "يسألون" kavlinin, bazı mushaflarda elifsiz bazısında ise "يسألون" şeklinde elif ile yazıldığı ihtilafına yer verdikten sonra aynı senedi zikrederek, bu kelimenin Kur'an'da elifsiz resmedildiği rivayetini eklemiştir.¹⁵³

Bunun yanı sıra Dâni, şu kanallardan da Nâfi'ye atıfta bulunmuştur:

(2) Harice b. Mus'ab, Nâfi'den; "هو الغني" "Imam Mushaf'ta Hadîd 57/54'deki "ولا يخاف" kelimesinin ise vâv ile resmedildiği" bilgisini rivayet etmiştir. Dâni, Ebû Ubeyd'in İmam Mushaf'tan verdiği bilgilerle aynı olan bu ve diğer kelimelerin yazımını, daha evvel aktardığı için tekrarlamaktan kaçındığını belirtmiştir.¹⁵⁴ Dolayısıyla iki imamdan gelen nakillerde bu kelimelerin imla özelliklerinin birbirine muvafık olduğu anlaşılmaktadır.

(3) Dâni, farklı bir tarikten aktardığı Nâfi' rivayetinde, elifin ihtisar amacıyla hazfine konu olan yerlerle ilgili naklettiği rivayetin akabinde, Ebu'l-Hasen b. Galbûn→ Ebu't-Tayyib Abdulmun'im b. Galbûn→ Muhammed b. Ca'fer→ İsmail b. İshâk el-Kâdî→ Kâlûn→ Nâfi' tarikini vererek söz konusu rivayetteki kelimelerin yazımını tekit etmiş, Kehf 18/76'daki "فلا نصحيني", Hac 22/2'deki "سكرى", Şûrâ 42/37 ve Necm 53/32'deki "عبدى", Vakı'a 56/75'deki "بموقع", Mutaffifin 83/26'daki "ختمه", Fecr 89/29'daki "عبدى" kelimelerinin de hazif ile resmedildiği bilgisini eklemiştir.¹⁵⁵

(4) Dâni, İbni Galbûn→ Abdülvâhid b. Muhammed→ Osman b. Ca'fer→ Ubeydullah b. Sa'd b. İbrahim→ amcası Ya'kûb→ Nâfi' rivayetinde; Yûsuf 12/74 ve

¹⁵¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 191; nşr. Himyerî, II, 120; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 474, 613, 614; IV, 923, 1022.

¹⁵² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 252; nşr. Himyerî, II, 269.

¹⁵³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 263; nşr. Himyerî, II, 288.

¹⁵⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 290; nşr. Himyerî, II, 336-337.

¹⁵⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 131-132; nşr. Himyerî, I, 387-389.

75'deki "جزوه" kelimesinin üç yerde de vâv ile resmedildiğini bu kanaldan nakletmiş ve bu isnadın sahih olduğunun altını çizmiştir.¹⁵⁶

Dânî'nin Nâfi'ye yaptığı atıfların hemen hepsinin dolaylı atıflar olduğu görülmektedir. Bu nakillerin içeriğine bakıldığında tamamının hazif ve isbat ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Dâni aynı zamanda kıraatini esas aldığı Nâfi'nin rivayetlerini genellikle yorumsuz olarak vermekle birlikte, çoğu zaman tercihlerinin kendisine muvafık olduğu ve görüşlerini ondan gelen bilgiler doğrultusunda temellendirdiği göze çarpmaktadır. Ancak nadiren de olsa Nâfi'den gelen bilgiye ittiba etmediği de vakidir. İbn Necâh ise eserinde, imla noktasında Medine ehlinin elinde bulunan mushaflardaki imlayı tercihe şayan bulduğunu defalarca belirtmektedir. Dolayısıyla genel olarak tercihlerinin Nâfi' rivayetleri ile paralel olduğu söylenebilir. Ancak bu durum, her iki âlimin de imla ve okuyuşta bire bir uyum şartı aradığını göstermez. Nitekim İbn Necâh da Dâni gibi kıraat-imla arasında takdiren uyumu yeterli görmektedir. Bununla birlikte İbn Necâh eserinin sonuna, mushafın, Nâfi' kıraatine göre harekelenmesinin nasıl olacağı yönündeki bilgileri içeren bir bölüm eklemiştir. Böyle bir bölüm eklemeye gitmesinin sebebi, Endülüs ehlinin Nâfi' kıraatini esas alıyor olması, buna bağlı olarak da o bölge mushaflarının bu kıraate göre harekeleniyor olmasıdır.¹⁵⁷

1.6. Ali b. Hamza el-Kisâî

Ali b. Hamza b. Abdullah b. Behmen b. Feyrûz Ebu'l-Hasen, el-Esedî, el-Kûfî, el-Kisâî (ö. 189/805).¹⁵⁸ Kıraat, nahiv ve dil âlimi olan Kisâî'nin, hicri yüz yirmili yıllarda¹⁵⁹ Kûfe köylerinden birinde doğduğu rivayet edilmiştir. Eğitimi bu şehirde alan İmam, nahiv ilmini yetişkin yaşlardayken tahsil etmiş, bunun için Arap badiyelerine defalarca seyahatlerde bulunmuştur. Daha sonra Bağdat'a yerleşerek öğrenci

¹⁵⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 168; nşr. Himyerî, II, 54.

¹⁵⁷ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, II, 3-7.

¹⁵⁸ Ziriklî, **A'lâm**, IV, 283; el-Fîruzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdu'd-Dîn Muhammed b. Ya'kûb, **el-Belâğa fi Terâcimi E'immeti'n-Nahv ve'l-Luğa**, nşr. Muhammed el-Misrî, Kuveyt: Cemiyetu İhyau't-Turâsu'l-İslâmî, 1407, I, 44; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, IX, 131; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, III, 295; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, II, 782.

¹⁵⁹ Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 72.

yetiştirmiştir. Kaynaklarda ölüm tarihi hakkında farklı rivayetler olmakla birlikte¹⁶⁰ hicri 189 yılında yetmiş yaşında iken Rey'e bağlı Erinbûye köyünde vefat ettiği belirtilmiştir. Abbasi halifesi Hârûn Reşîd ve oğullarının eğitimiyle görevlendirilmiş, halifeyle çıktığı bir seferde de vefat etmiştir. Halife ölümünün ardından onu, "Arapça ve fikhî Rey'e defnettim" sözleriyle taltif etmiştir.¹⁶¹ "*Meâni'l-Kur'an, el-Mesâdir, el-Kirâât, el-Hurûf, Nevâdir, Kitâbu'l-Hicâ, İhtilâfu Mesâhihi Ehli'l-Medîne ve Ehli'l-Kûfe ve Ehli'i-Basra*" gibi çok sayıda telifatı bulunmaktadır.¹⁶²

Kıraat ilmini İsâ b. Ömer el-Hemdânî,¹⁶³ İbn Ebî Leylâ, Hamza ez-Zeyyât, Ebû Bekir b. Ayyâş ve İbn Uyeyne'den tahsil etmiştir.¹⁶⁴ Şiir alanında pek bilgisi olmadığı hatta bu konuda ulemanın en cahili olduğu sözleriyle eleştirilmiştir.¹⁶⁵ Nahvi ise Kûfelilerin nahiv ilminde ilk kitap telif eden âlimi er-Rûâsî'den,¹⁶⁶ Muâz b. Müslim ve Halil b. Ahmed'den almış, sonra Hicaz, Necid, Tihâme badiyelerine giderek engin bir birikimle geri dönmüştür. Kisâî lakabı kendisine giymiş, sarılmış olduğu elbise türünden dolayı verilmiştir.¹⁶⁷ Yedi kıraat imamından biri olarak şöhret bulan İmam, uzun bir süre hocası Hamza'nın kıraatini okuttuysa da sonrasında kendi kıraatini ihtiyar etmiş ve Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatini dikkate almıştır.¹⁶⁸ Ebû Ubeyd ve İbn Mücahid, onun, Hamza ve diğerlerinin kıraatlerinden kimini terk edip kimini seçerek bir kıraat oluşturduğunu, yaklaşık üç yüz yerde hocası Hamza'dan farklı rivayette bulunduğunu belirtmiştir. Kûfe ekolünün kurucusu sayılan Kisâî'nin, Kûfe kıraat âlimi olarak kimi zaman bu bölgenin mushaf hattına muhalif tercihleri göze çarpmaktadır.¹⁶⁹ Öğrencileri arasında; Ebû Amr ed-Dûrî, Ebu'l-Hâris el-Leys, Nusayr b. Yûsuf gibi birçok önemli isim

¹⁶⁰ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 77; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 788.

¹⁶¹ Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, III, 296; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 77; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 162.

¹⁶² Zirikî, *A'lâm*, IV, 283; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 133-134; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 162.

¹⁶³ Dâni, *Urcûzetu'l-Munebbîhe*, s. 123.

¹⁶⁴ Fîruzâbâdî, *Belâğâ*, I, 44; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 131; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, III, 296. İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 783.

¹⁶⁵ Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, III, 295.

¹⁶⁶ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 82.

¹⁶⁷ Fîruzâbâdî, *Belâğâ*, I, 44; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 131; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 74.

¹⁶⁸ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 162; Dâni, *Urcûzetu'l-Munebbîhe*, s. 124.

¹⁶⁹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 785; Altıkulaç, "Ali b. Hamza el-Kisâî", *DİA*, XXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, 70.

mevcuttur. Ferrâ, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Halef el-Bezzâr gibi pek çok âlim de kendisinden nakilde bulunmuşlardır.¹⁷⁰

Meşhur yedi kıraat imamından biri olması, Irak bölgesinin kıraatinin temsilcilerinden sayılması ayrıca Kûfe dil ekolündeki yeri gibi sebeplerle mushaf ulemasının, hem lafız hem de yazım hususunda kendisine çokça atıf yaptığı görülmektedir. Dâni'nin, Kisâi'den gelen açıklamalarına bakıldığında bu rivayetler, doğrudan ve dolaylı atıflar olmak üzere şekillendirilebilir.

(a) Dâni'nin kendisine dolaylı atıflarını dört ayrı kanaldan verdiği görülmektedir:

(1) Dâni'nin dolaylı atıfları genellikle Muhammed b. Ali→ İbnu'l-Enbârî→ İdrîs→ Halef→ Kisâi kanalıdır ki dolayısıyla bu kanaldan gelen bilgilerin kaynağı İbnu'l-Enbârî'nin "*Kitâbu İdâhi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*"sı olmaktadır. Zira İbnu'l-Enbârî, Kisâi'den yaptığı nakillerin kendisine İdrîs→ Halef kanalından ulaştığını bizzat söylemiştir.¹⁷¹ Bu kanaldan verdiği bilgilerin daha ziyade şu hususlarda olduğu görülmektedir.

Kelimelerin yazım özellikleri: Halef tarikinden gelen bir bilgiye göre Kisâi, Yûsuf 12/25'de "لدا" kelimesinin elif ile yazıldığını söylemiştir. Dâni, mushafların bu kelimenin yazımında ittifak ettiklerini belirtmiştir.¹⁷² Bu rivayet ve Enfâl 8/41'deki "أنا غنمتم" kelimesinde edatın bitişik yazıldığı bilgisini de Dâni, Muhammed b. Ali→ İbnu'l-Enbârî→ İdrîs→ Halef→ Kisâi tarkiyle vermiştir.¹⁷³

Kelimelerin imla özelliklerinin illet ve gerekçesine yönelik açıklamalar: Sözelimi Muhammed b. Ali→ İbnu'l-Enbârî→ İdrîs→ Halef kanalıyla gelen bir nakle göre Kisâi şöyle demiştir: Mushaf yazarları "أحيا" kelimesini elif ile yazmışlardır. Bunun sebebi öncesindeki yâ harfidir. Çünkü onlar iki yâ'nın yan yana gelmesini hoş

¹⁷⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 132-133.

¹⁷¹ İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım, *Kitâbu İdâhi'l-Vakf ve'l-İbtidâ fî Kitâbillâhi Azze ve Celle*, nşr. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramadân, Dimaşk: Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, 1391/1971, s. 114.

¹⁷² Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 213; nşr. Himyerî, II, 188.

¹⁷³ Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 226; nşr. Himyerî, II, 219.

görmemişlerdir. "الدنيا" ve "العليا" kelimeleri de böyledir. "يحيى" kelimesine gelince fiil ya da isim olarak geldiği durumların tamamında -imaleyi gösterme amacıyla- iki yâ ile yazılır. "خطينا", "وخطيكم", "وخطيهم" kelimeleri, her geçtiği yerde yâ ve elif olmaksızın yazılmıştır. Mushafların çoğunda ta harfinden sonraki elif de hazfedilmiştir. İbrahim 14/36'daki "عصاني", Hakka 69/11'deki "طغا", İsrâ 17/1'deki "الأقصا", Hac 22/4'deki "تولاه", Kasas 28/20 ve Yâsîn 36/20'deki "أقصا", Fetih 48/29'daki "سيماهم" kelimeleri ise tefhimi göstermek amacıyla elif ile resmedilmişlerdir.¹⁷⁴

Keza Muhammed b. Ali→ İbnu'l-Enbârî→ İdrîs→ Halef rivayeti ile Kisâî'nin "نعما" kelimesinin iki harften oluştuğu ve "نعم الشيء" anlamına geldiği, hal böyle iken mushaf imlasında ikisinin de bitişik yazıldığı bilgisi bu kanaldan aktarılmıştır.¹⁷⁵

(2) Dâni, Kisâî'ye daha başka kanallardan da atıfta bulunmaktadır. Nitekim Kisâî'nin, "سحار" kelimesinin, Şuarâ 26/37 hariç elif ile yazılmadığına dair rivayetini, Fâris b. Ahmed→ Abdullah b. Tâlib→ İsmail b. İbn Şa'b→ Ahmed b. Sülemeviye→ Muhammed b. Ya'kûb→ el-Abbas b. el-Fadl→ Kuteybe b. Mihrân kanalıyla aktarmıştır.¹⁷⁶

(3) Kisâî'nin "Mekke halkının elindeki mushaflarda, Muhammed 48/18. ayetinin "إن تأتئهم" şeklinde elif ve nûn'un kesresiyle ve muzari fiil de meczûm olacak şekilde resmedildiği" yönündeki bilgiyi Dâni, el-Hâkânî→ Ahmed→ Ali→ Kâsım (İbnu'l-Enbârî) kanalıyla vermiştir.¹⁷⁷ Kisâî, bu durumun Mekke ehli mushaflarına has olduğunu rivayet etmiştir. Ancak Dâni, Halef b. Hişâm'ın "Onlardan kimsenin o şekilde okuduğunu bilmiyoruz" sözlerini de aktarmıştır. Halef'in Kisâî rivayeti üzerine verdiği bu bilgi, söz konusu bölgenin kıraati ile mushaflarının yazımının birebir örtüşmesinin zorunlu olmadığı anlayışını teyit etmektedir. Ayrıca Ferrâ ve İbn Necâh'ın açıklamalarından bu imla özelliğinin, Kisâî'nin dediği gibi sadece Mekke Mushaflarına has olmadığı

¹⁷⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 210-211; nşr. Himyerî, II, 176-183. Bu bilgi için ayrıca bkz. İbnu'l-Enbârî, **İdâh**, s. 408.

¹⁷⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 224; nşr. Himyerî, II, 216. Ayrıca bkz. İbnu'l-Enbârî, s. 336.

¹⁷⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 143; nşr. Himyerî, I, 433.

¹⁷⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 282; nşr. Himyerî, II, 326.

anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ Dâni, "أنا غنمتم" kelimesinin vasıl ile yazıldığı bilgisini de yine bu senetle aktarmıştır.¹⁷⁹

(4) Keza Dâni, Ebû Ubeyd'den rivayetle Kisâi'nin "الولوا" kelimesinin sonundaki zâid elifi "Onlar (mushaf yazarları) hemze yerine elif yazmışlardır" sözleriyle illetlendirdiğini belirtmiştir.¹⁸⁰

(b) Dâni'nin doğrudan atıfları.

(1) Dâni bu atıflarında kimi zaman Kisâi'nin tercihlerine itiraz etmiştir. Şöyle ki mushaf farklılıklarıyla ilgili açıklamalarında Kisâi'nin, "Kûfe ehlinin elindeki bazı mushaflarda, Nisâ 4/36. ayeti "والجار ذا القربى" şeklinde elif ile yazılmıştır" sözünü aktarmış ancak "Ne Kûfelilerin mushaflarının birinde bu tarz bir şeye rastladım, ne de Kûfe kurrâsından biri böyle okumuştur" diyerek bu bilgiyi sahih addetmemiştir.¹⁸¹

(2) Dâni, Kisâi'den sahabe mushafıyla ilgili bilgiler de aktarmakta ve doğrudan atıfta bulunmaktadır. Sözelimi Kisâi, Ubey b. Ka'b'ın mushafında, Bakara 2/228 ayetindeki "والرجال" kelimesinin "والرجال" şeklinde, keza "جاءتهم" kelimesinin "جياتهم", "جاء" kelimesinin de "جيا" şeklinde "yâ" ile yazılı olduğunu söylemiştir. Ancak Dâni, şehir ehli mushaflarında bu şekilde resmedildiğine dair bir şey bulamadığını belirtmiştir.¹⁸² Dâni'nin bu ifadelerinden sonraki dönem mushaflarında bu imla tarzının kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

(3) Dâni bazen Kisâi'nin görüşünü desteklemiştir. Nitekim istifham hemzesiyle birlikte "ءامنتم" kelimesi gibi üç elifin olduğu durumlarda, Ferrâ'nın resimde sabit olanın istifham hemzesi olduğuna dair açıklamalarına yer vermiş akabinde Kisâi'nin resimdeki elifin, asıl elif olduğu istifham olmadığı görüşünü belirterek, mushaf ulemasının ve kendi tercihinin de bu yönde olduğunu ifade etmiştir.¹⁸³ Yine Dâni, hemzenin vâv suretinde resmedildiği kelimeleri zikrederken şu açıklamada bulunmuştur: "Vâv'dan sonra elifin

¹⁷⁸ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, V, 1124; Ferrâ, **Meâni'l-Kur'an**, III, 61.

¹⁷⁹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 226; nşr. Himyerî, II, 219.

¹⁸⁰ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 172; nşr. Himyerî, II, 62.

¹⁸¹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 213; nşr. Himyerî, II, 188.

¹⁸² Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 294; nşr. Himyerî, II, 191-192.

¹⁸³ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 149; nşr. Himyerî, I, 456.

resmedildiği durumlarda iki sebepten biri söz konusudur. Ya hemzenin hafif olması sebebiyle takviye edilmesi ki bu Kisâî'nin görüşüdür ya da hemze suretinde olan bu vâvlarla cemi vâvları arasında benzerlik kurulmasıdır. Bu da Ebû Amr b. A'lâ'nın görüşüdür. Her iki görüş de güzeldir.”¹⁸⁴

(4) Dâî, bazen de mushaf farklılıklarına dair başkalarına ait açıklamaları, “kale’l-Kisâî” sözleriyle vererek Kisâî üzerinden nakletmektedir. Sözelimi Ebû Hayve Şurayh b. Zeyd’in, Âl-i İmrân 3/184. ayetin Hz. Osman’ın Şam’a gönderdiği mushafta, "وبالزبر" şeklinde “bâ” ile yazılı olduğu yönündeki açıklamasını Dâî, Kisâî’den naklen vermiştir. Ancak daha evvel zikrettiği her iki kelimenin de bâ ile olduğunu belirten Ebû Derdâ rivayetinin isnadını bu rivayete göre daha âlî bularak sahabe kavlini Kisâî rivayetine tercih etmiştir.¹⁸⁵ Yine Ebû Hayve’nin Hz. Osman’ın Şam’a gönderdiği mushafta, A’râf 7/195. ayeti "ثم كيدوني" şeklinde “yâ” ile Enfâl 8/67’deki "وما كان للنبي" ve Kehf 18/77’deki "للتخذت" kelimelerinin çift “lâm” ile yazılı olduğu yönündeki açıklamalarını, Dâî yine Kisâî’den aktarmıştır.¹⁸⁶

Keza Dâî, şehir mushaflarının isbat ve hazif konusunda ihtilaf ettiği yerler başlığında, Kisâî’nin Âsım el-Cahderî’den rivayet ettiği; Cin 72/20’deki "قل انما ادعوا" kavlinin, bazı mushaflarda elif ile "قال" şeklinde, bazı mushaflarda ise elifsiz "قل" şeklinde yazıldığı rivayetine yer vermiş sonrasında Kisâî’nin Cahderî’den, bu kelimenin İmam Mushaf’ta "قل" şeklinde kaf ve lâm ile yazıldığını nakletmiştir.¹⁸⁷

Dâî, en fazla nakilde bulunduğu kıraat imamlarından biri olan Kisâî’ye on dört yerde atıfta bulunmuştur. Atıfların içeriğine bakıldığında, Kûfe, Mekke, Şam ve Ubey b. Ka’b Mushaflarıyla ilgili bilgiler bulunduğu, bunun yanı sıra muhtelif özellikteki kelimelerin imlasına, kimi zaman da izahlarıyla birlikte yer vererek bilgi aktardığı görülmektedir. Bu bilgilerin bazısında Kisâî’nin görüşlerine muvafık iken bazısında da kendi gözlemlerine muhalif olduğunu belirtmektedir. İbn Necâh da kendisine atıfta

¹⁸⁴ Dâî, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 201; nşr. Himyerî, II, 146.

¹⁸⁵ Dâî, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 307-308.

¹⁸⁶ Dâî, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 291; nşr. Himyerî, II, 339.

¹⁸⁷ Dâî, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 266; nşr. Himyerî, II, 294.

bulunmuş, Dâni'den farklı olarak imladan ziyade okuyuş farklılıklarında adından söz etmiştir.¹⁸⁸

1.7. Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî

Ebû Muhammed Yahyâ b. Mübârek b. Muğîra el-Adevî, el-Yezîdî, en-Nahvî, el-Mukriî (ö. 202/817). Dil, edebiyat ve kıraat âlimi olan Basralı imamın¹⁸⁹ hicri 138 yılında doğduğu rivayet edilmektedir. Benî Adî b. Abdimenat oğullarının mevlası olması sebebiyle el-Adevî nisbesiyle anılmıştır. Abbasî halifesi Mehdî'nin dayısı Yezîd b. Mansûr'un çocuklarını eğittiği için ona nisbeten el-Yezîdî denilmiştir. Bağdat'ta meskûn olan Yezîdî, beş tane âlim evlat yetiştirmesinin yanı sıra Hârûn Reşid'in oğlu Me'mun'un eğitimini de üstlenmiş onun hilafeti döneminde yaşamış ve onunla çıktığı bir yolculukta Horasan'a bağlı Merv'de vefat etmiştir.¹⁹⁰ Kaynaklarda vefat ettiği yer hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.¹⁹¹

Ebû Amr el-Mâzinî, Hamza¹⁹² ve İbni Cureyc'e kıraatleri okumuş, kendisinden Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam, İshâk b. İbrahim gibi birçok ismin yanı sıra Ebû Amr'ın meşhur iki ravisi Dûrî ve Sûsî rivayette bulunmuştur.¹⁹³ Yedi kıraatin dışında ihtiyarının olduğu, bazı harflerde hocasına muhalefet ettiği,¹⁹⁴ Ebû Amr'dan on bin varak bilgi yazdığı nakledilmiştir.¹⁹⁵ Kastallânî, "*Letâifu'l-işârât*" adlı eserinde Yezîdî'yi on dörtlü tasnif içerisinde on ikinci imam olarak saymaktadır.¹⁹⁶

"*en-Nevâdir, el-Maksur ve'l-Memduûd, Menâkibu Benî Abbâs, Muhtasar fi'n-Nahv, Dîvân*" eserleri arasında nakledilmektedir.¹⁹⁷ Yezîdî'nin naktu'l-mushaf konusuna

¹⁸⁸ Mesela bkz; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 290, 315.

¹⁸⁹ Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 265; Zirikî, **A'lâm**, VIII, 163.

¹⁹⁰ Zirikî, **A'lâm**, VIII, 163; Fîruzâbâdî, **Belâğâ**, I, 81.

¹⁹¹ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, IX, 563; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, VI, 189; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 265.

¹⁹² İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1378.

¹⁹³ Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, VI, 183; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, IX, 562.

¹⁹⁴ Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, VI, 183; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 91; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1378.

¹⁹⁵ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, IX, 562; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, VI, 184.

¹⁹⁶ Mehmet Suat Mertoğlu, "Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek", **DİA**, XXXIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, 524.

¹⁹⁷ Zirikî, **A'lâm**, VIII, 163; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, IX, 563; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, VI, 184; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1379-1380.

dair de telifatı söz konusudur. Nitekim Dâni, bu konuda kendisinden eğitim aldığı Halil b. Ahmed'in izinden gidenlere dair verdiği listede Yezîdî'yi ilk sırada zikreder.¹⁹⁸

(a) Dâni, Yezîdî'ye iki kanaldan atıfta bulunmaktadır:

(1) Muhammed b. Ali→ Muhammed b. Katan→ Süleyman b. Hallâd tariki: Bu tarikten yaptığı bir nakle göre Yezîdî, Ra'd 13/42 ayetinin Medine ve Mekke ehli mushaflarında tekil olmak üzere "وسيعلم الكفر" şeklinde yazılı olduğunu söylemiştir.¹⁹⁹ Bir başka nakle göre Yezîdî, Yûsuf 12/110'daki "فنجي من نساء" ve Enbiyâ 21/88'deki "نجي" ayetlerinin tek nûn ile resmedildiğini belirtmiştir.²⁰⁰

(2) Fâris b. Ahmed→ Cafer b. Muhammed→ Ömer b. Yusuf→ Hüseyin b. Şerîk→ Ebû Hamdûn tariki: Bu tarikten gelen bir rivayete göre Yezîdî, Kehf 18/74'deki "نفسا زاكية" kelimesinin Medine ve Mekke ehli mushaflarında elif ile yazılı olduğunu söylemiştir. Ancak bu bilgi, Dâni'nin bu rivayetin ardından Nâfi' tarikiyle verdiği bilgiye muhalif görünmektedir. Zira bu rivayette aynı kelimenin elifsiz yazıldığı nakledilmiştir.²⁰¹ İbn Necâh, bu kelimenin bazı mushaflarda elif ile bazılarında elifsiz resmedildiğini belirtmekle birlikte Nâfi' rivayetindeki gibi hazif ile yazımı tercih ettiğini ifade etmiş, kurrâ arasındaki ihtilafa yer vermiştir.²⁰² Himyerî, *Mu'cem*'de, Yezîdî rivayetindeki elifin isbatı ile yazımın sadece Mekke Mushaflarının imla özelliğini yansıtabileceği yorumunda bulunmuştur.²⁰³ Yine bu kanaldan aktardığı bir rivayette Yezîdî, Müminûn 23/44 ayetindeki "تترا" kelimesinin elif ile yazılı olduğunu, Irak ehli ve diğer mushaflarda da bu şekilde resmedildiğini söylemiştir.²⁰⁴ Hemzenin yâ şeklinde resmedildiği ve şehir mushaflarının ittifak ettiği yerler konusunda zikrettiği bir başka rivayete göre de Yezîdî, mushaf yazarlarının, Neml 27/67 ve Saffât 37/36'daki "اننا" kelimelerindeki hemzeleri, Vâkı'a 56/47'deki "أندا" kelimesinde olduğu gibi "yâ" olarak

¹⁹⁸ Ebû Amr Osman b. Sa'îd ed-Dâni, *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*, nşr. İzze Hasan, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1407/1986, s. 9; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1378.

¹⁹⁹ Dâni, *Mukni*', s. 134; nşr. Himyerî, I, 397.

²⁰⁰ Dâni, *Mukni*', s. 252; nşr. Himyerî, II, 269.

²⁰¹ Dâni, *Mukni*', s. 173; nşr. Himyerî, II, 65.

²⁰² İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, III, 814-815.

²⁰³ Himyerî, *Mu'cem*, IV, 1812.

²⁰⁴ Dâni, *Mukni*', s. 178; nşr. Himyerî, II, 82.

yazdıklarını belirtmiştir.²⁰⁵ Keza bu tarikten gelen bir rivayete göre Yezîdî, Yûnus 10/33'de geçen ilk "كلمت" kelimesi ile Ğâfir 40/6'daki "كلمت" kelimesinin açık 'tâ' ile resmedildiğini bildirmiştir.²⁰⁶ Yezîdî'nin "شجرت, ثمرت, ببنت, كلمت, غيببت, فطرت, بقيت" "شجرت, ثمرت, ببنت, كلمت, غيببت, فطرت, بقيت" kelimelerinin açık tâ ile yazıldığı yerlerle ilgili açıklaması da yine bu tarikle verilmektedir.²⁰⁷

(b) Dâni'nin, Yezîdî kanalıyla Ebû Amr'dan naklettiği rivayetler de mevcuttur. Dolaylı olarak atıfta bulunduğu bu rivayetin tariki; Muhammed b. Ali→ Muhammed b. Katan→ Süleyman b. Hallâd→ Yezîdî→ Ebû Amr şeklindedir. Dâni'nin iki kere farklı bölümlerde yer verdiği rivayette Yezîdî, Ebû Amr'ın, "Medine ve Hicaz ehlinin elindeki mushaflarda, Zuhrûf 43/68'deki "يعبادي" kelimesi, sonunda "yâ" ile yazılmıştır" sözlerini naklettikten sonra "Bizim mushaflarımızda yani Basra Mushaflarında ise yâsız resmedilmiştir" rivayeti ile²⁰⁸ "Hac 22/23'deki "لؤلؤاً" kelimesi, "قالوا" kelimesinin elif ziyadesiyle yazıldığı gibi elif ile yazılmıştır. Nitekim benzerleri de öyledir" rivayetini aynı tarikle verilmiştir.²⁰⁹

Bu bilgilere dayanarak Dâni'nin Yezîdî'ye belli bir konuda değil, mushaflar arası farklılıklar başta olmak üzere müenneslik tâ'sının açık ve kapalı yazımı gibi kelimelerin imla özellikleriyle ilgili muhtelif hususlarda atıfta bulunduğu söylenebilir. Bir yerde Basra ve Irak ehli mushaflarından, üç ayrı rivayette ise Medine ve Mekke ehli mushaflarından aktarımda bulunduğu görülmektedir. Dâni'nin Yezîdî'ye on bir yerde yaptığı atıfların tamamı dolaylı olarak verilmektedir. İbn Necâh ise kendisine atıfta bulunduğu iki yerden birinde kıraat şekli hakkında bilgi vermiş,²¹⁰ diğerinde Mekke ve Medine ehli mushaflarının, Ra'd 13/42'deki "وسيعلم الكفر" kelimesinin imla özelliğini Dâni ile aynı rivayeti zikrederek nakletmiştir.²¹¹

²⁰⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 191, 247; nşr. Himyerî, II, 118, 261.

²⁰⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 235; nşr. Himyerî, II, 238. Dâni bu rivayetin senesinde Ebû Hamdûn adını zikretmemiştir.

²⁰⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 238; nşr. Himyerî, II, 245-246.

²⁰⁸ Dâni, **Mukni'**, s. 162, 280-281; nşr. Himyerî, II, 32, 324.

²⁰⁹ Dâni, **Mukni'**, s. 172; nşr. Himyerî, II, 62.

²¹⁰ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 208.

²¹¹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 744.

1.8. Ya‘kûb el-Hadramî

Ebû Muhammed Ya‘kûb b. İshâk b. Yezîd b. Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 205/821) Basralı meşhur kârînin, hicri yüz otuzlu yıllarda doğduğu rivayet edilmektedir.²¹² Hadramîlerin azatlısı olduğu için bu künyeyi almıştır.²¹³ Sellâm b. Süleyman et-Tavîl, Mehdî b. Meymûn, Ebu'l-Eşheb kıraat eğitimi aldığı hocalarındandır. Hamza b. Habib ve Ebi'l-Hasen Kisâî'den rivayette bulunduğu, kıraatlerini dinlediği rivayet edilmektedir.²¹⁴ Kıraatinin isnadı, Sellâm→ Âsım b. Ebi'n-Necûd→ Abdurrahman es-Sülemî→ Ali b. Ebî Tâlib tarikiyle Hz. Peygamber'e (sav) dayanmaktadır.²¹⁵

Ebû Amr ed-Dûrî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, aynı zamanda kıraatinin ravileri kabul edilen Ravh b. Abdülmümin ve Muhammed b. Mütevekkil Ruveys, çok sayıdaki öğrencileri arasında yer almaktadır.²¹⁶ Basra camiinde uzun yıllar imamlık yapan Ya‘kûb'un kıraati bazı çevreler tarafından eleştirilmesine rağmen on kıraatten biri olarak seçilmiş, kendisi sekizinci imam olarak kabul edilmiştir.²¹⁷ Kıraatinin şaz olduğunu ilk iddia edenin ise Ebû Amr ed-Dânî olduğu rivayet edilmiştir.²¹⁸

Ebû Hâtim es-Sicistânî, “Kıraatleri ve ihtilaf ettikleri yerleri, sebeplerini, kıraat ve nahiv mezheplerini ondan daha iyi bilenini görmedim” sözleriyle kendisini methederken, âlimler, onun yaşadığı zamandaki eşsiz yerini, kıraatteki üstünlüğünü ve zühd kişiliğini ifade etmişlerdir.²¹⁹ Kendisi gibi babası ve dedesi de âlim olan imam, hicri 205 yılında vefat etmiştir.²²⁰ Günümüze ulaşmış ulaşılmadığı belli olmamakla birlikte eserleri olduğu bilinmektedir.²²¹ Bunlardan *el-Câmi'* isimli eseri, kıraat vecihleri ve

²¹² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 169.

²¹³ Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 390.

²¹⁴ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1391; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 169; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 390.

²¹⁵ Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 390.

²¹⁶ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1391; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 170.

²¹⁷ Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 390; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 169.

²¹⁸ Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 391.

²¹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 172-173; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1392; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 391.

²²⁰ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1394; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 391;

²²¹ Altıkulaç, “Ya‘kûb el-Hadramî”, *DİA*, XXXIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, 283.

aralarındaki ihtilafları ihtiva eden ve kıraatlerin her birini karfîne nisbet ederek telif ettiği bir eserdir.²²²

Dânî, Ya'kûb'a biri doğrudan diğeri dolaylı olmak üzere iki atıfta bulunmuştur. Bunlardan biri; Nusayr'ın, Ahzâb 33/20'deki "يسئلون عن انبائكم" kelimesinin, bazı mushaflarda elifsiz bazı mushaflarda "يسألون" şeklinde elif ile yazıldığı rivayetine yer verdikten sonra Muhammed b. el-Mütevekkil→ Ruveys→ Ya'kûb el-Hadramî kanalıyla gelen rivayet dışında bu kelimeyi kurrâ imamlarının elif ile okumadığı bilgisidir.²²³

Diğeri ise; Basra ehli mushaflarında, Müminûn 23/87 ve 89. ayetlerdeki "الله" lafzının elif ile²²⁴ sair mushaflarda "لله" şeklinde elifsiz yazıldığı rivayetidir. Dâni, bu rivayetin akabinde Ya'kûb el-Hadramî'nin, Ubeydullah b. Ziyâd'ın her ikisine de elif eklenmesini emrettiği şeklindeki sözlerini aktarmış ancak bu nakli sahih bulmadığını belirtmiş ve gerekçelerini izah etmiştir.²²⁵

1.9. Kâlûn Îsâ b. Mînâ

Kâlûn Ebû Musa Îsâ b. Mînâ b. Virdân b. Îsâ ez-Zürekî, el-Medenî (ö. 220/835).²²⁶ Nahiv, dil ve kıraat âlimi olan Kâlûn, hicri 120 senesinde Medine'de doğmuştur.²²⁷ Hz. Ömer'in hilafeti zamanında, ensarın²²⁸ Benî Zühre kolundan Muhammed b. Muhammed b. Fîrûz, dedesinin dedesini Rumlardan köle olarak almış, onun azatlısı olması sebebiyle bu nisbelerle anılmıştır.²²⁹ Medine ehlinin karilerinden Kâlûn'a bu lakabı üvey babası Nâfi', Rumca'da iyi manasına gelen kıraatinin güzelliğinden dolayı vermiştir.²³⁰ En önemli hocası Nâfi''den hem onun hem de Ebû

²²² Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 391.

²²³ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 263; nşr. Himyerî, II, 288.

²²⁴ Dâni son iki isimle kayıtlı tutmuştur zira 85. ayetteki ismi celalin yazımında ihtilaf yoktur.

²²⁵ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 277-278; nşr. Himyerî, II, 317-318.

²²⁶ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 94; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 882.

²²⁷ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 94; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 882.

²²⁸ Ziriklî, *A'lâm*, V, 110.

²²⁹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 881; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 93.

²³⁰ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 93; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 882.

Ca'fer'in kiraatini öğrenmiş ve defalarca kiraatini ona arz etmiştir. Îsâ b. Verdân da kiraat okuduğu hocaları arasında zikredilmektedir.²³¹

Okuttuğu öğrencileri arasında iki oğlu, Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî, Muhammed b. Hârûn Ebû Neşît, Hamd b. Salih el-Mısırî gibi pek çok isim mevcuttur.²³² İşitme kaybından dolayı öğrencilerini ya çok yüksek sesle okuttuğu ya da ağızlarına bakıp takip ederek hatalarını düzelttiği rivayet edilmiştir.²³³ Hayatını doğduğu yer olan Medine'de geçiren imam, hicri 220 senesinde Medine'de vefat etmiştir.²³⁴ Yedi kiraatin ilki sayılan Nâfi''nin ravisi Kâlûn'un eser telif ettiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamakta ancak onun rivayeti üzerine pek çok çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.

Dânî'nin Nâfi''ye yaptığı atıfların kahir ekseriyeti Kâlûn kanalıyla gelmektedir. Bunun yanı sıra kendisine yaptığı tek doğrudan atıf, Ahmed b. Ömer→ Muhammed b. Ahmed→ Abdullah→ Kâlûn tariki ile verdiği; "أولاء" kelimesinin Medine ehli mushaflarında "lamelif" ile resmedildiği bilgisidir.²³⁵

1.10. Halef b. Hişâm

Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Bezzâr, el-Esedî, el-Bağdâdî, el-Mukrî (ö. 229/844). On kiraat imamından biri olarak tanınmaktadır. Femussilh denilen yere mensup olup 150/767 yılında doğmuştur. On yaşında Kur'an'ı hıfz etmiş, on üç yaşında öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Kendisine el-Bezzâr diye hitap edilmesinden hoşlanmamış, el-Mukrî nisbesiyle çağırılmasını istemiştir.²³⁶ Süleym b. Îsâ, Abdurrahman b. Ebî Hammâd, Ebî Yûsuf el-A'sâ, Yahyâ b. Âdem, İshak el-Müseyyibî'den kiraatleri ve harf ilmini tahsil etmiş, kendisi de Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî, Seleme b. Âsım, Muhammed b. el-Cehm, Muhammed b. Yahyâ el-Kisâî, İdrîs el-Haddâd gibi çok sayıda öğrenciyi okutmuştur. Hamza kiraatinin ikinci ravisi olmakla

²³¹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 882.

²³² Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâî'l-Kibâr*, I, 93; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 882.

²³³ Ziriklî, *A'lâm*, V, 110.

²³⁴ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâî'l-Kibâr*, I, 94; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 882.

²³⁵ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 184; nşr. Himyerî, II, 101-102.

²³⁶ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 412-413.

birlikte kendi ihtiyarını seçmiştir.²³⁷ İbn Eşte yüz yirmi yerde hocası Hamza'ya muhalefet ettiğini belirtmiştir.²³⁸ Hadis alanında da sika kabul edilmiş, kütüb-i sitte âlimleri arasında kendisinden hadis nakledenler olmuştur.²³⁹ Hicri 229 yılında Bağdat'ta²⁴⁰ Cehmiyye mensuplarından gizlenmiş haldeyken vefat etmiştir.²⁴¹

Dânî'nin, Halef'e yaptığı atflar doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yolla gelmektedir:

(a) Doğrudan atıfta bulunduğu tek yer bulunmaktadır. Nitekim Dâni, Halef'den, Mekke ve Kûfe ehli mushaflarında Kıtâl 47/18. ayetteki "إن تَأْتِيهِمْ" kelimesinin cez ve kesra ile olduğunu rivayet etmektedir. Ancak akabinde Halef'in verdiği bilgiden farklı bir nakilde bulunarak, Kisâi'den, bu yazımın sadece Mekke ehli mushaflarına has olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Dâni, Halef b. Hişâm'ın "Onlardan kimsenin o şekilde okuduğunu bilmiyoruz" şeklindeki sözlerine de yer vermiştir.²⁴² Dolayısıyla kelimenin imlasının kıraatlerine muvafık olmadığı, lafız-impla ilişkisi açısından takdiren bir uyumun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. İbn Necâh da bu kelimenin, Medine, Basra ve Şam Mushaflarında tâ ve he harfinin arasına yâ ile yazıldığını, "أن تَأْتِيهِمْ" şeklinde hemzenin fethasıyla okuduklarını, Kûfe ve Mekke ehli mushaflarında ise yâ harfi olmaksızın, cezim ile olduğunu ancak kimsenin bu şekilde okumadığını belirtmiştir.²⁴³ İbn Necâh'ın bu kavlinin Halef rivayetini destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Ferrâ ise (Mekkeli) Ebû Ca'fer er-Ruâsî'nin bu kelimenin okunuşunu, Ebû Amr b. A'lâ'ya sorduğunu ve söz konusu rivayetteki gibi olması gerektiğini rivayet etmiş, "Zannediyorum onu Mekke ehlinden öğrenmişlerdir zira Mekke Mushaflarının yazımı bu şekildedir" açıklamasını yapmıştır. Ferrâ, bazı Kûfe Mushaflarında da "إن تَأْتِيهِمْ" şeklinde yazıldığını ancak onlardan kimsenin bu impla üzerine okumadığını ifade etmiştir.²⁴⁴ Dolayısıyla Halef'in, bu minvaldeki rivayetinde bölge ayırımına gitmemiş olması, Dâni

²³⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 577.

²³⁸ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 413.

²³⁹ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 123.

²⁴⁰ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 413.

²⁴¹ Ziriklî, *A'lâm*, I, 311-312.

²⁴² Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 281-282; nşr. Himyerî, II, 326.

²⁴³ İbn Necâh, *Muhtasarü't-Tebyîn*, V, 1124.

²⁴⁴ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, III, 61.

ve İbn Necâh'ın da Halef'in kastına dair bir bilgi vermemeleri, Mekkelilerden bu şekilde okuyan olmadığı izlenimini vermektedir. Söz konusu durum Halef'in bu yazım üzere okunduğundan haberdar olmama ihtimalini akla getirirken, Ferrâ'nın açıklamalarından, Halef rivayetini, Kûfe kârîlerinden bu şekilde okuyan kimsenin olmadığı şeklinde yorumlamak da mümkün gözükmemektedir. Ayrıca bu yazımın, Ferrâ ve İbn Necâh'ın açıklamalarından anlaşıldığı üzere Kisâi'nin dediği gibi sadece Mekke Mushaflarının değil bazı Kûfe Mushaflarının da imla özelliği olduğu anlaşılmaktadır.

(b) Dâni, Halef'e dolaylı atıflarını farklı senetlerle vermektedir:

(1) Bunlardan bir kısmı; Muhammed b. Ahmed el-Kâtip→ Muhammed b. Kâsım en-Nahvî→ İdrîs→ Halef tarikiyle gelen rivayetlerdir ki bunlardan birinde, eski ve yeni mushafların tamamında ilk "قوارير" kelimesinin elif ile ikincisinin ihtilafı olduğu, Medine ve Kûfe ehli mushaflarında her ikisinin de elif ile Basra ehli mushafında ise ilkinin elif ile ikincisinin elifsiz yazıldığı bilgisi aktarılmaktadır.²⁴⁵ Yine "إن ما" kelimesi Ra'd 13/40. ayeti hariç maktu değildir" rivayeti de bu tarikle verilmiştir.²⁴⁶

(2) Bir kısmı ise senette ismini zikrederek yaptığı atıflardır. Bunlardan biri; Muhammed b. Ahmed→ İbnu'l-Enbârî→ İdrîs→ Halef→ Yahyâ b. Âdem→ İbn İdrîs tarikiyle, İnsan 76/15 ve 16. ayetlerde geçmekte olan "قوارير" kelimelerinin her ikisinin de ilk/kadim mushaflarda elifsiz olduğu yönündeki izahıdır.²⁴⁷ Halef'in aynı kelime üzerinde verdiği iki nakil arasında bir çelişki görülmektedir. İki rivayet arasında ikinci ayette varolan bu tenakuz, ilk rivayette Halef'in doğrudan kendisinden aktarılan bilgi ile İbn İdrîs'den verdiği bilgi farkının muhtelif bölgelere ait kadim mushafların imla özelliklerini aktardıklarını akla getirmektedir. Bu durum aynı zamanda ilk dönemden itibaren ilk mushaflar ile onlardan istinsah edilen mushafların yazımlarında bazı farklılıklarının olduğunun göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Bunun dışında Dâni'nin rivayetlerinde Halef ismi, Muhammed b. Ali→ İbnu'l-Enbârî→ İdrîs→ Halef→ Kisâi tarikiyle aktardığı bilgilerde de geçmektedir. Ancak bu

²⁴⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 169-170; nşr. Himyerî, I, 58.

²⁴⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 221; nşr. Himyerî, II, 206.

²⁴⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 171; nşr. Himyerî, II, 59-60. Ayrıca bkz. İbnu'l-Enbârî, **İdâh**, s. 371.

nakillerinin tamamının kaynağı da diğeri gibi İbnu'l-Enbârî'dir. Bu atıflar genel olarak zevât-ı yâ'nın elif olarak resmedildiği yerler ve maktu-mevsul edatların yazımı ile alakalıdır.²⁴⁸

Dânî'nin Halef'e atıflarının büyük kısmı dolaylı olarak aktarımda bulunduğu rivayetlerdir. Bu rivayetlerin tamamının İbnu'l-Enbârî yoluyla geldiği anlaşılmaktadır. Rivayetlerin içeriğinin Halef'in mushaflara dair gözlemlerinden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca Kisâî'den nakledilen bilgiler de Halef kanalıyla aktarılmıştır. İbn Necâh'ın ise *Muhtasaru't-Tebyîn*'de Halef'e atıfta bulunduğu görülmemiştir.

1.11. Hişâm b. Ammâr

Ebu'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr b. Meysera es-Sülemî (ö. 245/859).²⁴⁹ Ez-Zaferî nisbesiyle de anılan âlim aynı zamanda muhaddis, mukrî ve hatiptir. Dımaşklı olup, hicri 153 yılında doğmuş ve 245'de orada vefat etmiştir.²⁵⁰ Arrâk b. Hâlid, Eyyûb b. Temîm, Utbe b. Hammâd hocaları arasındadır. Hârûn b. Musa el-Ahfeş, Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm çok sayıdaki öğrencilerinden bazılarıdır. Malik b. Enes ve Süfyan b. Uyeyne'den rivayette bulunmuş, birçok kişi gibi kütüb-i sitte âlimleri de kendisinden hadis tahdis etmişlerdir.²⁵¹

Fasih bir dile sahip olan Hişâm,²⁵² İbn Âmir'in iki ravisinden biridir. Ali b. Ahmed b. Muhammed el-İsbehânî, Eyyûb b. Temîm vefat ettiği zaman kıraatta Hişâm ve İbn Zekvân'ın imam olduklarını, Hişâm'ın nakil, fesahat, ilim, rivayet, dirayet, uzun ömür, akıl ve rey sahibi olmakla rızıklandırıldığını, insanların kıraat ve hadiste kendisine teveccüh ettiklerini belirtmiştir.²⁵³ "*Fedâilu'l-Kur'an*,"²⁵⁴ *el-Meb'as*, *el-Fevâid*, *Ehâdis*, *Cüz. fihi Avâlî Ehâdîsi Malik*" eserleri arasında zikredilmektedir.²⁵⁵

²⁴⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 211, 213, 224, 226; nşr. Himyerî, II, 181-182, 188, 216, 219. Ayrıca bkz. İbnu'l-Enbârî, **İdâh**, s. 336.

²⁴⁹ Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 87; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1349.

²⁵⁰ Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 117; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1349.

²⁵¹ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1350; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 117.

²⁵² Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 116.

²⁵³ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1350-1351.

²⁵⁴ Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 87.

²⁵⁵ Altıkulaç, "Hişâm b. Ammâr", **DİA**, XVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, 151.

Hişâm'ın, Dâni'nin İbn Âmir'e yaptığı atıflardan biri hariç tamamında rivayet senetlerinin içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu nakillerin tamamı Şam ehli mushaflarına dair verdiği bilgilerden oluşmaktadır.²⁵⁶ Dâni'nin doğrudan kendisinden aktarımda bulunduğu tek rivayet ise Tahir b. Galbûn→ Abdullah b. Muhammed→ Ahmed b. Enes→ Hişâm b. Ammâr tarikiyle gelen, Vâkı'a 56/47'deki "أندا" kelimesinde yâ harfinin sabit olduğuna dair bilgidir.²⁵⁷ İbn Necâh ise Hişâm'ın ismini zikrettiği, yazımında ittifak veya ihtilaf olan yerlerle ilgili dokuz yerde de kendisinden kelimelerin imla özelliklerini değil okuyuşunu nakletmiştir. Lafız farklılıklarını belirtirken, bazen ait olduğu bölgenin mushaflarının yazımına muvafık olduğu değerlendirmeleriyle birlikte zikretmiştir.²⁵⁸

2. BİR DEN ÇOK RİVAYETİ BULUNANLAR

2.1. Ebu'd-Derdâ el-Ensârî

İbn Abdullah Uveymir b. Zeyd b. Kays b. Umeyye el-Ensârî, el-Hazrecî (ö. 32/652).²⁵⁹ İbn Sa'lebe de denilmiştir. Bedir savaşından sonra İslam'a girdiği belirtilmektedir.²⁶⁰ Tanınmış sahabeden olan Ebu'd-Derdâ hakkında kaynaklarda tafsilatlı bilgi bulunmaktadır. Medine tüccarlarından olan meşhur sahabe daha sonraları ibadet ve ilim ile meşgul olmuş, Kur'an'ın tamamını hıfzetmiştir. Hz. Ömer döneminde Dımaşk'a kadı olarak gitmiş ve sonrasında da pek çok kişiye kıraat öğretmiş, kendisinden yüz yetmiş dokuz hadis rivayet edildiği belirtilmiştir. Hicri 32 yılında Dımaşk'ta vefat ederek buraya defnolunmuştur.²⁶¹ Dâni, İbn Âmir, Halîd b. Sa'd, Râşid b. Sa'd ve Hâlid b. Mi'dân'ın kendisinden kıraat okuduğunu belirtmiş,²⁶² vefatından sonra yerine İbn Âmir geçmiştir.²⁶³

Dâni, Hz. Osman'ın Şam'a gönderdiği mushafa mülaki olduğu bilinen bu sahabeden nakillerde bulunmuştur. Atıflarının tamamının Şam Mushaflarıyla ilgili

²⁵⁶ Dâni, **Muknî'**, nşr. Dâmin, s. 248, 273, 286-289; nşr. Himyerî, II, 261, 262, 306, 332-335.

²⁵⁷ Dâni, **Muknî'**, nşr. Dâmin, s. 191-192; nşr. Himyerî, II, 120-121.

²⁵⁸ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, III, 589; IV, 837, 925, 1012, 1023, 1120, 1150; V, 1248, 1251.

²⁵⁹ Ziriklî, **A'lâm**, V, 98; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, II, 236.

²⁶⁰ Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 19.

²⁶¹ Ziriklî, **A'lâm**, V, 98.

²⁶² Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, II, 236; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, II, 871.

²⁶³ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, II, 871.

bilgilerden oluştuğu görülmektedir. İbn Necâh kendisine atıfta bulunmazken, Dâni iki farklı senetle kendisinden bilgi aktarmıştır. Bunlardan ilki; İbn Hâkân→ Ahmed b. Muhammed el-Mekkî→ Ali→ Ebû Ubeyd tarikiyle Ebû Ubeyd→ Hişâm b. Ammar→ Suveyd b. Abdülaziz→ Hasen b. İmrân→ Atiyye b. Kays→ Ümmü'd-Derdâ→ Ebu'd-Derdâ senediyle verdiği, Yûnus suresi ikinci mevkideki (10/96) "الكلمة" kelimesinin Şam ehli mushaflarında cemi üzere olup açık tâ ile resmedildiği bilgisidir.²⁶⁴

Dâni, İmam Mushaf'tan istinsah edilen şehir mushaflarının ihtilaf etiği yerleri zikrettiği bölümde kendisine atıfta bulunmuştur. Bu ise, Hişâm→ Suveyd b. Abdülaziz→ Hasen b. İmrân→ Atiyye b. Kays→ Ümmü'd-Derdâ→ Ebu'd-Derdâ tarikiyle gelmektedir. Nitekim Dâni, Âl-i İmran 3/184'deki "وبالزير وبالكتب" kavlinin Şam ehli mushaflarında iki kelimedede de bâ harfinin ziyadesiyle olduğu bilgisini bu senetle zikretmiş, Ebu'd-Derdâ'dan gelen bu rivayeti naklettiği diğer rivayetlerden daha kuvvetli bulduğunu belirterek kendi tercihinin bu yönde olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁵ Şam ehli mushaflarında farklı olan yirmi sekiz kelimeyi de yine bu senetle vermiştir.²⁶⁶ Dâni'nin *Mukni'*de kelimelerin imla özelliklerine dair bilgi aktardığı tek sahabe olan Ebu'd-Derdâ'ya atıflarının asıl önemli tarafı, Şam İmam Mushafının yazımına ait bilgilerdir. Böylece Dâni'nin ilk mushafların imla özelliklerine sahih kaynaklardan ulaşılmış olduğu görülmektedir.

2.2. Âsım el-Cahderî

Âsım b. Ebî Sabbâh el-Accâc el-Basrî (ö. 128/746-747 [?]). Meymûn el-Muceşşir olarak da tanınmaktadır. "Cahderî" nisbesinin aslında "cahderemiyu" olduğu ancak tahrif olarak bu şekilde telaffuz edildiği belirtilmektedir.²⁶⁷ Kıraat ilmini arz yoluyla Süleyman b. Katte'den -ya da Katâde- o da İbn Abbas'tan almış, Nasr b. Âsım, Hasen ve Yahyâ b. Ya'mer'e okumuş, Hz. Ebû Bekir'den rivayette bulunmuştur. Ebu'l-Münzir Sellâm b. Süleyman, İsâ b. Ömer es-Sekafî kendisinden kıraat ilmi tahsil etmiştir. Ahmed b. Musa el-Lu'luî, Heysem b. eş-Şeddâh, Muallâ b. İsâ el-Verrâk, Hârûn el-A'ver,

²⁶⁴ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 234; nşr. Himyerî, II, 236-237.

²⁶⁵ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 306-307.

²⁶⁶ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 286-289; nşr. Himyerî, II, 332-335.

²⁶⁷ Dâni, *Urcûzetu'l-Munebbihe*, s. 140. (Dipnot)

Süleyman b. Süleyman kendisinden rivayette bulunmuşlardır. *el-Kâmil* ve *el-Îdâh* adlı eserlerde kıraatinin senedi eleştirilmiştir. Ancak Sellâm'ın kendisinden Ya'kûb kıraatini naklettiği senedi sahih kabul edilmiştir. Hicri 130 yılından evvel vefat ettiğini söyleyenler olduğu gibi, 128 yılı olarak da rivayet edenler olmuştur.²⁶⁸ Basralı İmamı, Dâni Iraklı âlimler içerisinde zikretmiştir.²⁶⁹

Dâni *Mukni*'de, on beş kadar yerde Âsım el-Cahderî'ye atıfta bulunmaktadır. Dâni'nin Âsım el-Cahderî'ye atıfta bulunduğu yerlerin çoğu İmam Mushaf'la ilgili bilgilerden oluşmaktadır. Dâni'nin Âsım el-Cahderî'den yaptığı nakilleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

(a) Dâni'nin "kâle Âsım el-Cahderî" diyerek Âsım'dan doğrudan nakilde bulunduğu yerlerdir. Sözelimi Dâni, Âsım'ın, Mâide 5/29, 33 ve Şûrâ 42/40. ayetlerde geçmekte olan "جزاؤا" kelimelerinin İmam Mushaf'ta "vâv" ile olduğunu belirttiği rivayeti doğrudan nakletmiştir.²⁷⁰ Yine Dâni, Âsım'ın Nisa 4/3. ayetindeki "طاب" kelimesini Hz. Osman'a ait mushafta "طيب" şeklinde "yâ" ile yazılı gördüğünü "kâle Âsım el-Cahderî" sözleriyle nakletmektedir.²⁷¹

(b) Muallâ b. İsâ el-Varrâk kanalıyla yaptığı atıflar. Dâni bazen senedin tamamını zikrederek bazen de sadece Muallâ'nın ismini vererek atıflarda bulunmuştur. Nitekim Muhammed b. Yahyâ→ Süleyman b. Dâvûd→ Bişr b. Ömer→ Muallâ kanalıyla naklettiği bir bilgiye göre Muallâ, "Biz Âsım'a "في ما" edatlarının ayrı mı bitişik mi olacağını sorduk. O da: İki arasında bir fark yoktur, ben bunların ayrı mı bitişik mi yazılacağı hususuyla pek ilgilenmiyorum, çünkü bu işin imla tarafıdır" dediğini nakletmiştir. Dâni, Muallâ kanalıyla Âsım'ın bu sözünü aktardıktan sonra "Kanaatim o ki Âsım, bunlardan resmi/imlası ihtilafa konu olanları kastediyor, resmi, ittifak konusu olanları değil" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.²⁷²

²⁶⁸ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 530.

²⁶⁹ Dâni, *Urcûzetu'l-Munebbîhe*, s. 139.

²⁷⁰ Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 199; nşr. Himyerî, II, 140.

²⁷¹ Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 214; nşr. Himyerî, II, 190.

²⁷² Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 223; nşr. Himyerî, II, 213-214.

Muhammed b. Yahyâ→ Süleyman b. Dâvûd→ Bişr b. Ömer→ Muallâ el-Verrâk kanalıyla gelen diğer bir bilgiye göre de Muallâ, Âsım'a "كلمت ريك" ibaresinin nasıl yazılacağını sormuş o da; "En'âm 6/115'deki "açık tâ" ile A'râf 7/137'deki ise "kapalı tâ" iledir"²⁷³ İbn Necâh, Bakara ve A'râf sûresindeki mevkide olmak üzere iki kere zikrettiği bu bilgiyi, Muallâ el-Verrâk'tan rivayetle Dâni'nin naklettiği üzere vermiştir.²⁷⁴ Yine İbn Necâh, Dâni'nin, bu kelimenin A'râf'taki mevkii hariç he ile olması gerektiğini, Irak ehli mushaflarının da bu yerde açık tâ ile yazıldığında ittifak ettiklerini belirtmiş, zikrettiği iki görüş arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.²⁷⁵ İbn Necâh'ın, Ğazî b. Kays'ın da Âsım'la aynı görüşte olduğu, Ğazî'nin Medine ehli mushafında he ile yazıldığını belirttiği ve onun Nâfi'den aldığı hicâ ile tasnifatını oluşturduğu şeklindeki açıklamalarından bu mevkide he ile resmedilmesini tercih ettiği anlaşılmaktadır.²⁷⁶

Dâni bazen yalnızca "ve kâle Muallâ an Âsım" şeklinde atıfta bulunmaktadır. Nitekim Fetih 48/29'deki "سيماهم" lafzının elifle yazıldığı yönündeki Âsım'dan gelen bilgiyi bu şekilde vermektedir.²⁷⁷ Şehir mushaflarının isbat ve hazif hususunda ihtilaf ettiği yerler ve evvelinde kesranın yeterli görülüp yâ harfinin hazfolunduğu kelimeleri zikrederken Dâni, Bakara sûresinde "إبرهم" kelimesinin "yâ"sız yazıldığını belirtmiştir. Ayrıca Âsım'ın İmam Mushaf'ta böyle gözlemlendiği, Kur'an'da geçtiği diğer yerlerin tamamında ise yâ ile resmedildiği yönündeki bilgiyi de yine "ve kâle Muallâ b. İsâ el-Verrâk an Âsım el-Cahderî" şeklinde nakletmiştir.²⁷⁸

(c) Hârûn b. Musa el-Ağver kanalıyla yaptığı atıflar. Dâni'nin atıflarının çoğunun Hârûn b. Musa rivayetiyle geldiğini söylemek mümkündür. Ancak kendisinden iki farklı senetle bilgiler aktarıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki; Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali (b. Abdülaziz)→ Ebû Ubeyd→ Haccâc→ Hârûn kanalıyla gelen nakillerdir. Âsım el-Cahderî'nin, İmam Mushaf'la ilgili tespitinde bulunduğu bu

²⁷³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 234; nşr. Himyerî, I, 237.

²⁷⁴ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 276.

²⁷⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 233; nşr. Himyerî, II, 234.

²⁷⁶ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 568-569.

²⁷⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 249; nşr. Himyerî, II, 264.

²⁷⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 162, 254; nşr. Himyerî, II, 32, 273.

rivayette; İmam Mushaf'ta, Müminûn 23/85, 87, 89. ayetlerin Hz. Osman'ın yazımını gerçekleştirdiği mushafta "ل" şeklinde elifsiz yazıldığı, bu kelimelere elif ziyadesinde bulunan ilk kimsenin Nasr b. Âsım el-Leysî olduğu bilgisi nakledilmiştir.²⁷⁹ Dâni, sahih bulmadığı ve gerekçelerini açıkladığı bu rivayeti elifin ihtisaren hazfedildiği kelimeler bölümünde bu tarikle, mushafların ihtilaf ettiği yerleri zikrettiği bölümde ise sadece Hârûn el-Ağver→ Âsım el-Cahderî şeklinde vererek tekrar zikretmiştir.²⁸⁰

Bu kanalla gelen bir başka rivayete göre ise Âsım el-Cahderî, Hz. Osman'a ait olan İmam Mushaf'ta, Hac 22/23'deki "لؤلؤ" kelimesinin "elif" ile yazılı olduğunu, Fâtır 35/33'deki "لؤلؤ" kelimesinin ise mecrur olup "elifsiz" olduğunu söylemiştir.²⁸¹ İbn Necâh bu kelimenin Hac sûresindeki mevkiinde kendisine doğrudan atıfta bulunmuş ve bu rivayeti nakletmiştir.²⁸²

İkinci senet ise; Muhammed b. Yahyâ el-Kuta'î→ Süleyman b. Dâvûd→ Bişr b. Ömer→ Hârûn kanalıdır. Bu tarikle gelen bir bilgiye göre Âsım el-Cahderî, "Tevbe 9/47'deki "لأأضعوا" ve Neml 27/21'deki "لأأذبحنه" kelimelerinin İmam Mushaf'ta "elif" ile yazıldığını belirtmiştir.²⁸³ Yine Bişr b. Ömer→ Hârûn kanalıyla verilen rivayete göre Âsım el-Cahderî, Müminûn 23/24 ile Neml 27/29, 32, 38 ayetlerinde geçmekte olan "الملؤا" kelimelerinin tamamının, İmam Mushaf'ta "vâv" ile yazılı olduğunu söylemiştir.²⁸⁴ Dâni, elifin vâv şeklinde resmedildiği kelimeleri zikrettiği babta, kendisine bu senet ile atıfta bulunmuştur. Şöyle ki; Bişr b. Ömer→ Hârûn→ Âsım el-Cahderî rivayetine göre; İmam Mushaf'ta, "الصلوة", "الحياة", "الزكوة", "الربوا" kelimeleri vâv ile yazılmıştır.²⁸⁵

Kimi durumda Muallâ ve Hârûn tarihiyle gelen bilgiler arasında farklılık görülmektedir. Nitekim Hârûn, Âsım'ın, İmam Mushaf'ta En'âm 6/34'deki "نبأ" kelimesinin "yâ" ile yazılı olmasına karşın, aynı sûrenin 67. Ayetinde kelimenin "نبأ" şeklinde "yâ"sız resmedildiğini rivayet ederken, Muallâ, Âsım'dan her iki kelimenin de

²⁷⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 133; nşr. Himyerî, I, 394.

²⁸⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 277; nşr. Himyerî, II, 317.

²⁸¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 171; nşr. Himyerî, II, 60-61.

²⁸² İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, IV, 873.

²⁸³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 179; nşr. Himyerî, II, 83.

²⁸⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 199; nşr. Himyerî, II, 139.

²⁸⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 195; nşr. Himyerî, II, 126.

“yâ” ile olduğu yönünde nakilde bulunmuştur.²⁸⁶ Ancak Muallâ rivayetinde İmam Mushaf kaydının bulunmaması, Âsım’dan verdiği bu bilginin muhtelif mushafların imlasına dair olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

(d) Muhammed b. Îsâ el-İsbehânî kanalıyla yaptığı atıflar. Nitekim Muhammed b. Îsâ, Âsım’ın, “Fâtır 35/33’deki yer hariç, Hz. Osman’a ait İmam Mushaf’ta "لؤلؤ" kelimesinin her yerde “elif” ile yazılı olduğu” bilgisini aktarmıştır.²⁸⁷

(e) Kisâî kanalıyla yaptığı atıflar. Dâni, bir yerde Kisâî üzerinden Âsım’dan nakilde bulunmuştur. Buna göre Kisâî, Âsım’ın, Cîn 72/20’deki "قل إنما أَدْعُوا رَبِّي" ayetinin İmam Mushaf’ta "قل" şeklinde elifsiz yazıldığı yönündeki açıklamalarını nakletmiştir.²⁸⁸

Dâni’nin bu atıflarıyla ilgili şu genel tespitleri yapmak mümkündür: (1) Dâni’nin Âsım el-Cahderî’ye yaptığı atıfların büyük bir bölümü, Hârûn el-A’ver ve Muallâ b. Îsâ el-Verrâk kanalıyla gelen bilgileri içermektedir. (2) Dâni’nin Âsım’dan aktardığı bilgilerin kahir ekseriyeti İmam Mushaf’la ilgilidir. (3) Atıfta bulunan nakillerin, resmî Osmânî’nin genel konularını içerdiği görülmektedir. Dâni’ye kıyasla İbn Necâh kendisinden daha az nakilde bulunmuş, sadece iki kelime üzerinde atıf yapmıştır.

2.3. Yahyâ b. el-Hâris

Yahyâ b. el-Hâris b. Amr b. Yahyâ b. Süleyman b. Hâris Ebû Amr el-Gassânî, ez-Zimârî, ed-Dımaşkî (ö. 145/763). Babasının, Yemen’in Zimar köyünden olması sebebiyle ez-Zimârî künyesiyle anılmıştır. Tabiûn âlimlerinden olan Yahyâ, Dımaşk kıraatinin ve Emevî camiinin imamıdır. Vâsile b. el-Eska’dan rivayette bulunmuş ve ona kıraat okumuştur. Kıraati arz yoluyla Abdullah b. Âmir’den de aldığı rivayet olunmuştur.²⁸⁹ Kendisinden ise Sa’id b. Abdulaziz, Sevr b. Yezîd, Suveyd b. Abdulaziz, Hişam b. el-Ğazî, Yahyâ b. Hamza, Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr, Eyyûb b. Temîm gibi çok sayıda kişi ilim tahsil etmiştir. İbnu’l-Cezerî, onun, İbn Âmir’e muhalefet ederek kendi ihtiyarını oluşturduğunu *Kitâbu’l-Kâmil*’de zikretmiştir. Ebû Hâtim ve İbn Ma’in,

²⁸⁶ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 184-185; nşr. Himyerî, II, 102-103.

²⁸⁷ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 172-173; nşr. Himyerî, II, 64.

²⁸⁸ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 266; nşr. Himyerî, II, 294.

²⁸⁹ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, VI, 189; İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, III, 1367.

kendisini sika olarak nitelemiştir. Kaynaklarda, el-Hâris'e, Kur'an'daki addu'l-ayy sorulduğunda eliyle 6226 sayısını işaret ettiği nakledilmektedir. Yahyâ b. Hâris'in hicri 145 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.²⁹⁰

Dânî'nin, kendisine doğrudan atıfta bulunduğu tek yer; Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr'un, Yahyâ b. Hâris'den rivayet ettiği, Yûnus 10/14'deki "النظر" kelimesini, İmam Mushaf'ta tek nûn ile bulunduğunu söylediğine dair naklidir. Dâni bunun akabinde mushaflarda böyle bir şey bulamadığını zikretmiştir.²⁹¹ Yahyâ b. el-Hâris'in, İmam Mushaf'tan kastının, kendi beldesi olan Şam mushafı olduğu anlaşılmaktadır. İbn Necâh kendisine atıfta bulunduğu tek yer olan bu kelime, Dâni ile aynı rivayeti nakletmiş ancak Dâni'nin bu yazımı mushaflarda bulamadık şeklindeki değerlendirmesine yer vermemiştir.²⁹² Dâni aynı kelime üzerinde Abdulhamîd b. Bekkâr→ Eyyûb b. Temîm→ Yahyâ b. Hâris tarikiyle hocası İbn Âmir'den bu kelimenin tek nûn ile okunduğunu belirttiği rivayette, kendisine dolaylı bir atıfta bulunmaktadır.²⁹³ İsmi geçtiği diğer yerler, yine İbn Âmir'in nakilleridir ki Şam ehli mushaflarının yazımı ile alakalı bilgileri içeren bu rivayetlerin tamamı onun kanalıyla gelmektedir.²⁹⁴

2.4. Esîd/Useyd b. Ebî Esîd

Esîd/Useyd b. Ebî Esîd b. Yezîd el-Berrâd, Ebû Saîd el-Medînî. İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ında künyesinin Ebâ Eyyûb olduğu nakledilmektedir. Kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunan âlimin ilmini, kendi anne ve babası başta olmak üzere Nâfi'nin azatlısı Ebî Katâde, Abdullah b. Katâde, Muaz b. Abdullah, Musa b. Ebî Musa el-Eş'arî'den aldığı, kendisinden de İbn Ebi'z-Zi'b, Derâverdî, İbn Cureyc, Haccâc b. Safvân'ın rivayette bulunduğu belirtilmektedir. Yine A'rec ve Müslim b. Cundûb'dan nakilde bulunmuş, ondan da Hârûn en-Nahvî ve Beşşâr b. Nâkıt rivayet etmiştir. Halife

²⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1368.

²⁹¹ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 251; nşr. Himyerî, II, 267.

²⁹² İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, III, 648-649.

²⁹³ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 250-251. Bu rivayet   nüshasında bulunmaktadır. Himyerî şerhinde mevcut değildir.

²⁹⁴ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 248, 273, 286-289; nşr. Himyerî, II, 261, 262, 306, 332-335.

Mansur'un hilafetinin ilk dönemlerinde vefat ettiği nakledilmektedir.²⁹⁵ Bu bilgiye göre ölüm tarihi yaklaşık olarak hicri 150 yılından evvele tekabül etmektedir.

Dânî, Esîd/Useyd'e iki yerde doğrudan atıfta bulunmuştur. Ahmed b. Yezid el-Hulvani→ İbrahim b. Hasen→ Beşşâr kanalıyla gelen rivayette Esîd/Useyd, Medine ehli mushaflarında, Rûm 30/39'daki "اليربوا" ve Ahzâb 33/69'daki "ءادوا" kelimelerinde vâvdan sonra hemzenin olmadığını söylemiştir. Ancak Dâni, bu rivayeti verdikten sonra böyle bir durumu mushaflarda bulamadığını zikretmiştir.²⁹⁶ Bir diğer bilgi ise; Hârûn→ Sahr b. Cuveyriye→ Beşşâr en-Nâkıt→ Esîd/Useyd tarikiyle verilen; Gâfir 40/26'daki "أو أن يظهر" kavlinin, vâvın önünde elif harfinin ziyadesiyle resmedildiği bilgisidir. İmam yani Osman b. Affân Mushaf'ında böyle yazıldığı, sair mushaflarda ise "وأن يظهر" şeklinde elifsiz olarak yazıldığını rivayet etmiştir.²⁹⁷ İbn Necâh da sadece bu kelimedede kendisine aynı tarikle atıfta bulunmuştur.²⁹⁸ Diğer atfı ise İbrahim b. Hasen→ Beşşâr→ Esîd→ A'rec tarikiyle dolaylı olarak verdiği rivayettir. Bu bilgiye göre Esîd/Useyd, "اللؤلؤا" kelimesini, Medine ehlinin her yerde son vâvdan sonra elif ile yazdıklarını nakletmiştir.²⁹⁹ Dâni'nin atıfta bulunduğu Medineli âlimin rivayetlerinin genel içeriğinin, mushaflara özellikle de Medine ehli mushaflarına ait olduğu görülmektedir.

2.5. Hârûn b. Musa el-A'ver

Hârûn b. Musa el-A'ver, el-Atekî, el-Basrî, el-Ezdî, en-Nahvî, el-Kârî (170/786). Ebû Musa ve Ebu Abdullah künyeleri arasında zikredilmektedir.³⁰⁰ Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmemiş olup, hocalarının hicri 118 ile 128 arasında değişen vefat tarihleri ve ilk önce yahudî sonra müslüman olduğu dikkate alındığında doğumunun hicri 95 ile 105 yılları arasında olması mümkün gözükmektedir.³⁰¹ Birçok eserde yahudiyken İslam'a girdiği, kendi dili İbranice olduğu için sonrasında Arap dili, Kur'an ve kıraat ilimlerinde

²⁹⁵ Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fadl, **Tehzibu't-Tehzîb**, Kahire: Dâru'l-Kitâbu'l-İslamiyye, 1414/1993, I, 343-344.

²⁹⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 153; nşr. Himyerî, II, 471-472.

²⁹⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 321-322.

²⁹⁸ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1071.

²⁹⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 172; nşr. Himyerî, II, 63.

³⁰⁰ Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 321.

³⁰¹ Nasr b. Muhammed b. Osman el-Muni', **Hârûn b. Mûsâ el-A'ver: Menziletehu ve Âsârahû fî İlmi'l-Kirâât**, Riyâd: Dâru Kunûzi İşbiliyyâ, 1429, 13.

eğitim aldığı nakledilmiştir. İbnu'l-Cezerî'nin sadûk,³⁰² Yahyâ b. Maîn'in sika lafzıyla değerlendirdiği âlimden, Buhari ve Müslim rivayette bulunmuşlardır.³⁰³ Kaderî ve Mutezilî olmakla itham edilmiştir.³⁰⁴ Kaynaklarda ömrünün sonlarına doğru Bağdat'a gittiği aktarılmakta ancak başka rihlelerinden söz edilmemektedir. Bununla birlikte zikredilen hocalarından yola çıkılarak Kûfe, Mekke ve Medine'ye gittiği tahmin edilmektedir.³⁰⁵

Kıraat ilmini, Âsım el-Cahderî, Âsım b. Ebî'n-Necûd, Abdullah b. Kesîr, İbn Muhaysın, Hamîd b. Kays, Ebû Amr b. A'lâ, Abdullah b. Ebî İshâk'dan almıştır. Kendisinden de Ali b. Nasr, Yûnus b. Muhammed, Şihâb b. Şerenfe, Vuheyb b. Amr, Haccâc b. Muhammed, Nadr b. Şemil, Şuayb b. İshak, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Ömer gibi çok sayıda kişi rivayet etmiştir. Ebû Hatim es-Sicistânî, Basra'da şaz kıraat ve rivayetleri bir eserde toplayarak vucûhu'l-kırâât'e dair ilk eser telif eden kişi olup, ihtiyar sahibi kurradan olduğunu belirtmiştir. "*El-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*"³⁰⁶ isimli eseri günümüze ulaşmıştır. Hicri 200 yılından önce 170'li yıllarda³⁰⁷ vefat ettiği rivayet edilmiştir.³⁰⁸

Hârûn b. Musa'nın rivayetlerinden Ubey b. Ka'b ve İbn Mes'ûd Mushafı ile İmam Mushaf'ı gördüğü anlaşılmaktadır.³⁰⁹ Dâni'nin, Âsım el-Cahderî'den İmam Mushaf'la ilgili verdiği bilgilerin çoğu kaynağı Hârûn kanalıdır. Bu şekilde kendisine atıf yapılan yedi rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden bir kısmı; Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali (b. Abdülaziz)→ Ebû Ubeyd→ Haccâc→ Hârûn→ Âsım el-Cahderî,³¹⁰ bir kısmı Hârûn (el-A'ver)→ Âsım el-Cahderî şeklindedir.³¹¹ Bir diğer senet ise; Muhammed b. Yahyâ el-Kat'î→ Süleyman b. Dâvûd→ Bişr b. Ömer→

³⁰² İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1341.

³⁰³ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 321.

³⁰⁴ Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 63.

³⁰⁵ Nasr b. Muhammed, *Hârûn b. Mûsâ el-A'ver*, s. 17.

³⁰⁶ Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 63.

³⁰⁷ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 321.

³⁰⁸ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1341.

³⁰⁹ Nasr b. Muhammed, *Hârûn b. Mûsâ el-A'ver*, s. 22.

³¹⁰ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 171, 277; nşr. Himyerî, II, 60-61, 317.

³¹¹ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 185, 278; nşr. Himyerî, II, 102-103, 318.

Hârûn→ Âsım el-Cahderî³¹² ya da senedin tamamını zikretmeksizin Bişr b. Ömer→ Hârûn→ Âsım el-Cahderî³¹³ şeklindedir. Dâni bir yerde de Hârûn→ Sahr b. Cuveyriye→ Beşşâr en-Nâkıt→ Esîd/Useyd tarikiyle, İmam yani Osman b. Affân Mushaf'ının imla özelliğine dair bir bilgi aktarmaktadır.³¹⁴

Dâni'nin kendisine dolaylı atıflarının içerisinde senedin ravisi olarak zikrettiği tek rivayet ise; Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed el-Mekkî→ Ali b. Abdulaziz→ Ebû Ubeyd→ Haccâc→ Hârûn tarikidir. Buna göre; Fâtır 35/40'daki "على بينت منه" kelimesini bazı mushaflarda elif ve tâ ile gördüğünü belirtmiştir. Dâni, "Bende eski/asıl Irak ehli mushaflarının bazısında böylece buldum ancak bazısında da elifsizdir" demiştir.³¹⁵

Dâni, Hârûn'a ayrıca Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali (b. Abdülaziz)→ Ebû Ubeyd→ Haccâc→ Hârûn →Zübeyr b. el-Hirrît→ İkrime kanalıyla lahn ile ilgili bir bilgide de yer vermiştir.³¹⁶ İbn Necâh ise el-A'ver'e, sadece Gâfir 40/26'daki "أو أن" kelimesini zikrederken senedin içerisinde atıfta bulunmuştur.³¹⁷

2.6. Muallâ b. İsâ el-Verrâk

Muallâ b. İsâ ya da İbn Râşid el-Basrî, el-Verrâk, en-Nâkıt diye bilinmektedir. Kıraati, Âsım el-Cahderî ve Avn el-Akîlî'den almış, kendisinden de Ali b. Nusayr, Bişr b. Ömer, Ubeyd b. Akîl ve Abdurrahman b. Atâ' okumuştur. Âsım el-Cahderî'den ayetlerin sayısı ve cüzler hakkında rivayetleri bulunmaktadır. Dâni, ayetlerin sayısı hakkında liyakat sahibi olduğunu, kendisinden Süleym b. İsâ ve Ubeyd b. Âkil'in rivayette bulunduğunu belirtmiştir.³¹⁸ Kaynaklarda vefat tarihi verilmemekle birlikte hocası Âsım'ın vefat tarihi dikkate alındığında hicri 200 yılından evvel olduğu tahmin edilmektedir.

³¹² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 179; nşr. Himyerî, II, 83.

³¹³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 195, 199; nşr. Himyerî, II, 126, 139.

³¹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 321-322.

³¹⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 171; nşr. Himyerî, II, 60.

³¹⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 296; nşr. Himyerî, II, 348.

³¹⁷ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1071.

³¹⁸ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, II, 1286.

Dânî'nin kendisine atıfta bulunduğu yerlere bakıldığında büyük kısmının Âsım el-Cahderî'den rivayetleri olduğu görülmektedir. Bu rivayetler ya Muallâ b. Îsâ el-Verrâk→ Âsım el-Cahderî şeklinde³¹⁹ ya da Muhammed b. Yahyâ→ Süleyman b. Dâvûd→ Bişr b. Ömer→ Muallâ tarikiyledir.³²⁰ Bir yerde ise doğrudan nakilde bulunmuştur. O da "يوم هم" kelimesinin, Kur'an'da sadece Mümin 40/16 ve Zariyât 51/13 olmak üzere iki yerde maktu yazıldığı rivayetidir.³²¹ Dâni dolaylı atıflarla birlikte yedi yerde kendisinden rivayette bulunmuş, İbn Necâh ise sadece "كلمت" kelimesi üzerinde iki ayrı yerde Âsım'dan verdiği bilgiyi naklettiğine dair atıfta bulunmuştur.³²²

2.7. Eyyûb b. Mütevekkil

Eyyûb b. Mütevekkil el-Basrî, es-Saydalânî, el-Mukrî (ö. 200/815). Basra kıraat âlimlerindendir. Kıraati, Sellâm, Kisâh, Hasan el-Cu'fî ve Ya'kûb el-Hadramî'den almıştır. İbnu'l-Cezerî'nin belirttiğine göre, kıraatte ihtiyar sahibidir ve bu ihtiyarını en önde gelen talebesi olan Muhammed b. Yahyâ el-Kuta'î rivayette bulunmuştur. Kaynaklarda hicrî 200 yılında vefat ettiği belirtilen âlimin defni esnasında, Ya'kûb'un, "Ey Eyyûb! Allah sana merhamet etsin, ardında Allah'ın kitabını senden daha iyi bilen bir halef bırakmadın" şeklindeki sözleri geçmektedir.³²³ Zehebî'nin verdiği bilgiye göre, Ebû Hatim, Eyyûb'ü "Kıraati en iyi bilen ve Kur'an hususunda nakle en muttali olan kimse" olarak vafetmiş ve ondan nakilde bulunmuştur.³²⁴

Eyyûb b. Mütevekkil'e, Dâni'nin iki yerde atfı bulunmaktadır ki her ikisi de kelimelerin muhtelif mushaflardaki yazımlarıyla ilgilidir. Nitekim Dâni'nin, Muhammed b. Yahyâ el-Kuta'î kanalıyla verdiği ilk bilgiye göre Eyyûb b. Mütevekkil, İnsan 76/15-16 ayetlerinde geçmekte olan "قواريرا" kelimelerinin ikisinin de gerek Medine, Kûfe ve Mekke ehlinin elinde bulunan mushaflarda gerekse Basra ehlinin elinde bulunan kadim/eski mushaflarda elifle yazılı olduğunu söylemiştir.³²⁵ Bu bilginin, Dâni'nin verdiği diğer rivayetlerden farklılık arz ettiği görülmektedir. Zira bu bilginin evvelinde

³¹⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 162, 249, 254; nşr. Himyerî, II, 32, 264, 273.

³²⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 223, 234; nşr. Himyerî, II, 213, 214, 237.

³²¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 228; nşr. Himyerî, II, 223.

³²² İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, II, s. 276; III, 567.

³²³ Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 89; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, I, 267.

³²⁴ Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 89.

³²⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 170; nşr. Himyerî, II, 59.

başka bir raviden naklen, Basra ehli mushalarında ilkinin elif ile ikincisinin elifsiz yazıldığı rivayeti mevcuttur. Bu durum aynı bölge mushaflarının yazımlarında da muhtelif imla tarzının var olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Dânî'nin, Ebû Hâtim'den naklen verdiği bir bilgiye göre de Eyyûb, Ğâfir 40/51'deki "لنصر" kelimesinin, Medine ehlinin elinde bulunan mushaflarda tek "nûn" ile yazılı olduğunu bizzat gördüğünü belirtmiştir. Danî "Mushaflardan hiçbirisinde bu tarz bir şeye rastlamadım" diyerek Mütevekkil'in bu gözlemini sağlıklı bulmadığını belirtmiştir.³²⁶ İbn Necâh da bu rivayeti iki yerde nakletmiş, ne Nâfi'den ne de Kâlûn, Ğazî, Atâ, Hakem ve İbn Eşte gibi âlimlerden Medine Mushaflarına ait bu şekilde resmedildiğine dair bir bilgi gelmediğini belirtmiş,³²⁷ Dâni'nin "Mushaflar arasında bunun hilafına bir yazım olduğunu bilmiyoruz" şeklindeki sözlerine de yer vermiştir.³²⁸ Dolayısıyla Eyyûb b. Mütevekkil'in bu rivayetini şaz kabul etmiş ve tercihinin iki nûn ile olduğunu söylemiştir.³²⁹ İbn Necâh bu kelimedden başka bir yerde kendisine atıfta bulunmamıştır.

2.8. Ali b. Yezîd (İbn Keyse)

Ali b. Yezîd Ebu'l-Haseni'l-Kûfî (ö. 202/817).³³⁰ İbn Keyse künyesiyle meşhur olan âlim, kıraatleri Süleym'e okumuş, kendisinden de Yûnus b. Abdi'l-Â'îlâ, Dâvûd b. Ebî Tayyibe ve Abdussamed b. Abdurrahman rivayette bulunmuştur. Hakkında kaynaklarda fazla bir bilgiye rastlanılmayan Ali b. Yezîd'in, Mısır'a gittiği ve hicri 202 yılında orada vefat ettiği nakledilmiştir.³³¹

Dâni, *Câmiu'l-Beyân* isimli eserinde, bir yerde, kendisini rivayet senedinde zikretmiş³³² yine İbn Keyse'ye *Mukni'* de iki ayrı senetle atıfta bulunmuştur.

³²⁶ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 268; nşr. Himyerî, II, 296.

³²⁷ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, IV, 1076.

³²⁸ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, III, 649-650.

³²⁹ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, IV, 1077.

³³⁰ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 842.

³³¹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 842.

³³² Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman b. Ömer ed-Dâni, *Câmi'u'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb'i'l-Meşhûrâ*, nşr. Muhammed Sadûk el-Cezâirî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, s. 480.

(1) Dâni, Fâris b. Ahmed→ Ca'fer b. Ahmed (Ebû Muhammed el-Bezzaz)→ Muhammed b. Rebi' (İbn Süleyman el-Cîzî)→ Yûnus (İbn Abdi'l-A'lâ el-Mısrî)→ İbn Keyse tariki ile iki rivayette bulunmuştur. Bunlardan ilki; yâ harfinin isbatıyla resmedildiği kelimeleri zikrettiği babta; Yûnus 10/15'deki "من تلقائى نفسى" ve Şûrâ 42/51'deki "من ورائى حجاب" kelimelerinin yâ ile yazıldığı bilgisidir.³³³ Diğerisi ise; hemzenin vâv suretinde resmedildiği yerlerden, Yûsuf 12/85'deki "تفتوا" ve Zuhrûf 43/18'deki "ينشوا" kelimelerinin her ikisinin de vâv ile yazıldığı rivayetidir.³³⁴

(2) Dâni'nin kendisine atıfta bulunduğu diğer iki nakil ise; Hâkânî→ Ahmed b. Usâme→ babası (Usame b. Ahmed)→ Yûnus b. Abdi'l-A'lâ→ Ali b. Keyse tariki ile verdiği; A'râf 7/166'daki "عن ما" edatı³³⁵ ile En'âm 6/134'deki "إن ما" edatının ayrı ayrı resmedildiği bilgisidir. Kur'an'da bunun dışında maktu bir yer bulunmadığını da belirtmiştir.³³⁶

2.9. Ebû Hayve Şurayh b. Yezîd

Ebû Hayve Şurayh b. Yezîd el-Hadramî, el-Hımsî. (ö. 203/818) Şam kurrasından şaz kıraat sahibi olarak bilinen Ebû Hayve'nin kendi ihtiyarının olduğu rivayet edilmiştir. Kisâi'nin hocalarından olduğu bilinmektedir. İmrân b. Osman'dan kıraati almış, kendisinden de oğlu Hayve ve Muhammed b. Amr b. Hannân el-Kelbî kıraat öğrenmiştir. Hımslıların kıraatini ondan, İsâ b. Münzir, Muhammed b. el-Musaffâ, Yezîd b. Kurrâ rivayet etmiştir. Hicri 203 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.³³⁷

Dâni'nin, Ebû Hayve'ye iki yerde atıf yaptığı görülmektedir. Kisâi→ Ebû Hayve Şurayh b. Yezîd'den Hz. Osman'ın Şam'a gönderdiği mushafta, Âl-i İmrân 3/184'deki "وبالزبر" kelimesinin bir bâ ziyade edilerek yazılı olduğunu, diğer mushaflarda ise "وبالكتاب" kelimelerinin her ikisinin de bâ harfi olmadan resmedildiğini rivayet etmiştir.

³³³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 184; nşr. Himyerî, II, 101.

³³⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 198; nşr. Himyerî, II, 136.

³³⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 220; nşr. Himyerî, II, 205.

³³⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 225; nşr. Himyerî, II, 217.

³³⁷ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, I, 492-493.

Ancak Dâni, Ebu'd-Derdâ rivayetinin isnadını bu rivayete göre daha âli bulmuştur.³³⁸ Yine aynı tarikle, Hz. Osman'ın Şam'a gönderdiği mushafta, A'râf 7/195'deki "كيدوني" kelimesinin yâ harfi ile Enfâl 8/67'deki "للنبي" kelimesinin iki lâm harfi ile ve Kehf 18/77'deki "للتخذت" kelimesinin de iki lâm ile yazıldığını, herhangi bir açıklama yapmaksızın sadece resmini vererek aktarmıştır.³³⁹

Dâni'nin, Ebû Hayve'ye olan atıflarına bakıldığında, Osman mesahifinden Şam İmam Mushaf'ına ait bilgiler naklettiği görülmektedir. İbn Necâh ise sadece "فلا تصحيني" kelimesinin okunuşu ile ilgili olarak kendisine atıfta bulunmuştur.³⁴⁰

2.10. Abdullah b. Müslim b. Kuteybe

Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, en-Nahvî, el-Lügâvî (ö. 276/889). El-Mervezî de denilmiştir.³⁴¹ Bu lakabın kendisine atalarının Merv'de yaşamış olmalarından dolayı verildiği, sonradan Araplaştıkları, aslen Fars ya da Türk asıllı olabileceği iddia edilmiştir.³⁴² Hadis başta olmak üzere birçok ilimde meşhur ulemadan sayılan İbn Kuteybe,³⁴³ hicri 213 yılında Bağdat'ta doğmuş, Kûfe'de yaşamış, bir dönem Dînever'e giderek orada kadılık yapmış ve yine Bağdat'ta vefat etmiştir.³⁴⁴ Basra ve Kûfe dil ekollerinden yararlandığı, Bağdat dil ekolünün öncülerinden sayıldığı belirtilmiştir.³⁴⁵

Kaynaklarda birçok tasnifatının olduğu ve bunlardan bir kısmının günümüze ulaştığı belirtilen İbn Kuteybe'nin, "*Te'vilu Muhtelefi'l-Hadis, Edebu'l-Kâtib, el-Meârif, el-Meânî, Uyûni'l-Ahbâr, eş-Şi'r veş-Şu'erâ, Meşâkilu'l-Kur'an, Tefsîru Garîbu'l-Kur'an*" eserlerinden bazılarıdır.³⁴⁶ Zehebî, *el-Kıraat* adlı kitabının varlığından ve

³³⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 307-308. Bu konuda Hârûn b. Musa ve Sehâvî'nin bir bâ ile yazıldığına dair rivayeti daha evvel zikredildiği için tekrardan kaçınılmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Hârûn b. Musa ed-Dîmeşki.

³³⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 291; nşr. Himyerî, II, 339.

³⁴⁰ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, III, 815.

³⁴¹ Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 63; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, III, 42; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XIII, 297.

³⁴² Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", **DİA**, XX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, 145.

³⁴³ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XIII, 300.

³⁴⁴ Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, III, 43; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XIII, 297.

³⁴⁵ Yazıcı, "İbn Kuteybe", **DİA**, XX, 146.

³⁴⁶ Ziriklî, **A'lâm**, IV, 137; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, III, 42; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XIII, 297; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 63.

kitaplarını aynı zamanda Mısır kadısı olan oğlunun muhafaza ettiğinden ve okuttuğundan bahsetmiştir.³⁴⁷ İshak b. Râhuye, Muhammed b. Ziyâd b. Ubeydullah ez-Ziyâdî, Ziyâd b. Yahyâ el-Hassânî ve Ebî Hâtim es-Sicistânî gibi pek çok âlimden eğitim görmüş, kendisinden de oğlu el-Kâdî Ahmed b. Abdullah, Ubeydullah es-Sukkerî, Abdullah b. Ca'fer en-Nahvî gibi pek çok kimse ilim tahsil etmiştir.³⁴⁸ İbn Kuteybe'yi sika olarak niteleyenler olduğu gibi itham edenler de olmuştur.³⁴⁹

İbn Necâh'ın, *Muhtasaru't-Tebyîn*'de kendisinden herhangi bir nakil yapmadığı görülmektedir. Dâni'ye bakıldığında sayısı çok olmamakla beraber atıflarına "ve huddistu" şeklinde başladığı senetleri, Kâsım el-Esbağ→ Abdullah b. Müslim tarihi ile vererek -senedi tam zikretmeksizin-³⁵⁰ üç yerde atıfta bulunduğu görülmektedir. İlki elifin isbatı ile yazılan kelimelerde, Tevbe 9/47'deki "ولأوضحوا" ile Neml 27/21'deki "ولأذبحنه" kelimelerinin mushaflarda elif ile yazıldığı rivayetidir.³⁵¹

Diğeri; yâ harfinin isbatı ile yazılan yerlerden; En'âm 6/34'deki "نبي" ile Şûrâ 42/51'deki "ورأى" kelimelerinin mushafta yâ ile yazıldığı bilgisidir.³⁵² Son olarak ise Dâni, elifin vâv suretinde resmedildiği yerleri zikrederken yine aynı tarikle mushaf yazarlarının "الصلوة", "الحياة", "الزكاة", "الربوا" gibi kelimeleri vâv ile yazdığı bilgisini Abdullah b. Müslim'den vermiştir.³⁵³

2.11. Ebû Hafs el-Hazzâz

Dâni'nin şifahi kaynaklarından biri olan Ebû Hafs el-Hazzâz için *Mukni'* naşirlerinden Muhammed Ahmed Dehmân, onu, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Fadl, el-Hazzâz, el-Bağdâdî (ö. 286/899-900 [?]) olarak tanıtmıştır. Kaddûrî, Dehmân'ın tahkik esnasında Hafs yazısını Ca'fer şeklinde düzeltmesinden kaynaklanan bir yanlışlığın,

³⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIII, 298-299.

³⁴⁸ Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, III, 42; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIII, 297.

³⁴⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIII, 299.

³⁵⁰ Dâni İbn Kuteybe'ye atıfta bulunduğu üç yerde de Kâsım b. Esbağ ile arasında olan Osman Saîd b. Osman en-Nahvî'yi zikretmeden senedi vermiştir. Dâni, *Mukni'*, nşr. Himyerî, II, 83. (dipnot)

³⁵¹ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 179; nşr. Himyerî, II, 83-84.

³⁵² Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 185; nşr. Himyerî, II, 104.

³⁵³ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 195; nşr. Himyerî, II, 126.

kendinden sonra da –*Mukni*‘ naşirlerinden biri olan Himyerî’de dâhil olmak üzere³⁵⁴ bu tahkiki esas alanlarca devam ettirildiğini ancak *el-Vesîle* naşiri et-Tahirî’nin bu hatayı tespit ettiğini ifade etmiştir.³⁵⁵ Mesele araştırıldığında iddia edilen kişiden nakilde bulunan Muhammed b. İsbahânî, İshâk b. el-Haccâc, Abdurrahman b. Ebî Hammâd gibi âlimlerin vefat tarihinin kendisinden önce olduğu ortaya çıkmaktadır. Halbûki senetteki ravilerden daha erken dönemde yaşaması gerekmektedir. Dâmin tahkikinde bu duruma işaret etmiştir.³⁵⁶

Dânî’nin on iki yerde atıfta bulunduğu âlime,³⁵⁷ altı mevkide Hamza ile birlikte yer vermesi ve bu rivayetlerin hicri 156 yılında vefat eden Ebî Hammâd tariki ile gelmesi Ebû Hafs’ın Hamza’nın akranı ya da öğrencisi olduğunu göstermektedir ki buradan onun hicri II. yüzyılda yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Kaddûrî, Dihmân’ın esas aldığı iki matbuu da incelediğini ve kullanılan hattı yanlış anlamanın bu karışıklığa sebep olduğunu belirtmiştir. İbnu’l-Cezerî’nin el-Hazzâz nisbesi ile zikrettiği âlimleri araştırmış, üç âlimden mümkün olanın *el-Vesîle* naşirinin belirttiği gibi Yahyâ b. Ali olduğunu, kendisinin Hamza’nın talebelerinden olup, Ebî Hammâd’ın hocası olduğunu ifade etmiştir. Kendisine resim müellefatında ismi ile değil künyesiyle hitap edilirken, kıraat kitaplarında ismiyle anıldığını belirtmiş, bu durumun araştırılmaya muhtaç olduğuna dikkat çekmiştir. Kendisine atıfta bulunulan bütün kaynaklarda da Ebû Hafs şeklinde zikredilmesi, Ebû Ca’fer künyesine rastlanılmaması bu ihtimali güçlendirmektedir.³⁵⁸ Bütün bu açıklamalardan yola çıkılarak Yahyâ b. Ali el-Hazzâz olduğu anlaşılan âlim Kûfe’de yaşamış, kıraati Hamza ve Süleym’den almış, kendisine ise Recâ b. İsâ el-Cevherî okumuştur.³⁵⁹

Dânî, *Mukni*‘de, Ebû Hafs’a dolaylı ve doğrudan olmak üzere atıfta bulunmuştur.

³⁵⁴ Dâni, *Mukni*‘, nşr. Himyerî, II, 103.

³⁵⁵ Ganim Kaddûrî Hamed, *Ebhâsun fî Resmî’l-Mesâhifi ve Dabtihi*, Ürdün: Cem‘iyyetu’l-Muhâfazati ale’l-Kur’âni’l-Kerîm, 2017, s. 207.

³⁵⁶ Dâni, *Mukni*‘, nşr. Dâmîn, s. 185,

³⁵⁷ Hamed on bir yerde atıfta bulunduğunu zikretmiştir ancak on iki yer olarak tespit edilmiştir. Hamed, *Ebhâs*, s. 221.

³⁵⁸ Hamed, *Ebhâs*, s. 213-219.

³⁵⁹ İbnu’l-Cezerî, *Gâyetu’n-Nihâye*, III, 1375-1376.

(a) Dâni'nin dolaylı atıflarını, Hamza ile birlikte atıfta bulunduğu ve sadece kendisinden nakilde bulunduğu yerler olmak üzere değerlendirmek mümkündür.

(1) Dâni, kıraat imamı Hamza'ya atıfta bulunduğu her yerde Ebû Hafs'ı da zikretmiştir. Bu nakillerin içeriğine bakıldığında; maktu-mevsul kelimeler üç yer, müenneslik tâ'sinin açık yazıldığı iki yer ve yâ harfinin isbatı ile yazılan bir yer olmak üzere toplam altı yerde atıfta bulunduğu görülmektedir.³⁶⁰ Dâni bu rivayetleri dört farklı senetle vermektedir. 1. Abdurrahman b. Ebî Hammâd→ Hamza ve Ebî Hafs, 2. Muhammed b. Îsâ kanalıyla ve Ebî Hammâd, 3. Muhammed b. Îsâ→ İshâk b. Haccâc el-Mukri→ Abdurrahman b. Ebî Hammâd, 4. Mudar b. Muhammed→ İshâk b. Haccâc→ Abdurrahman b. Ebî Hammâd→ Hamza ve Ebî Hafs el-Hazzâz kanallarıyla aktarmıştır.

(2) Müstakil olarak kendisine atıfta bulunduğu yerlerden, Muhammed b. Îsâ→ Ebû Hafs el-Hazzâz tarikiyle gelen rivayette; Ebî Hafs el-Hazzâz, Kur'an'da sadece Mümin 40/50'deki "دعوا" kelimesininin vâv ile resmedildiğini zikretmiştir.³⁶¹ Hakânî→ Muhammed b. Abdullah→ Muhammed b. Ahmed→ Ca'fer b. Sabbâh→ Muhammed b. Îsâ→ Ebî Hafs el-Hazzâz rivayetinde ise; "Yûnus 10/14'deki "لنظر" kelimesi, tek nûn iledir ve Kur'an'da başka örneği yoktur" bilgisini aktarmıştır. Dâni burada senedin tamamını zikrederek kendisine atıfta bulunmuş ancak mushaflarda araştırdığı halde böyle bir şey bulamadığını belirtmiştir.³⁶²

(b) Dâni, "kâle Ebû Hafs el-Hazzâz" şeklinde doğrudan da atıfta bulunmaktadır. Nitekim zevat-ı yâ'nın elif olarak resmedilmesi bölümünde; "طوا" kelimesinin Kur'an'da sadece Tâhâ 20/2'de elif ile yazıldığı bilgisini kendisinden aktarmaktadır. Dâni, bunu Irak ehli ve diğer mushaflarda araştırdığını ancak yâ ile yazımından başka bir yazımı olmadığını, Naziât 79/16'daki "طوى" şeklindeki yazımıyla aynı olduğunu söylemiştir.³⁶³ Ayrıca "أينما" kelimesinin, Ahzâb 33/61, Şuarâ 26/92, Nahl 16/76 ve Bakara 2/115 olmak üzere dört yerde mevsul yazıldığı,³⁶⁴ "يوم هم" kelimesinin, Kur'an'da sadece Mümin 40/16

³⁶⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 185, 219, 220, 221, 225, 238; nşr. Himyerî, II, 103, 202, 206, 208, 217, 246.

³⁶¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 201; nşr. Himyerî, II, 144.

³⁶² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 251; nşr. Himyerî, II, 266.

³⁶³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 212; nşr. Himyerî, II, 184.

³⁶⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmîn, s. 224; nşr. Himyerî, II, 215.

ve Zariyât 51/13'de maktu olduğunu Ebû Hafs'dan nakletmiştir.³⁶⁵ Keza Dâni, "الضعفوا" kelimesinin, İbrahim 14/21 ve Mümin 40/47'de vâv ile olduğunu belirttikten sonra Ebû Hafs el-Hazzâz'ın, bu kelimenin sadece İbrahim sûresinde vâv ile yazılı olduğu şeklindeki farklı bir rivayetini yine doğrudan aktarmaktadır.³⁶⁶

İbn Necâh ise Ebû Hafs'a, "اللولو، لئنظر، إنما، سحر" kelimeleri olmak üzere dört yerde atıf yapmıştır.³⁶⁷ Dâni'nin on iki yerde doğrudan ve dolaylı olarak yaptığı atıflarda dolaylı atıfların, Ebî Hammâd ya da Muhammed b. İsâ tarikiyle verildiği anlaşılmaktadır. Nakillerin içeriğine bakıldığında, edatların bitişik ve ayrık yazımları ile ilgili rivayetler başta olmak üzere muhtelif imla özelliği taşıyan kelimelerde kendisinden aktarımda bulunduğu görülmektedir. Dâni bazı rivayetlerini yorumsuz aktarırken, üç yerde naklettiği bilgileri gözlem ve tercihlerine muhalif bulmuştur.

2.12. Muhammed b. Rebi'

Muhammed b. Rebi' b. Süleyman Ebû Dâvûd Ebû Ubeydullah el-Cîzî, el-Ezdî (ö. 324/). Kaynaklarda isminin Abdullah b. Rebi' b. Süleyman b. Dâvûd b. İbrahim olduğu da nakledilmektedir. Kıraat ilmini Yûnus b. Abdi'l-A'lâ'dan almış, kendisinden de Ca'fer b. Ahmed el-Bezzâz, Ebu'l-Abbas el-Mutavvi'i, Muhammed b. İbrahim b. Zâzân rivayet etmiştir.³⁶⁸

İbn Necâh'ın atıfta bulunmadığı âlime, Dâni iki ayrı yerde, Fâris b. Ahmed el-Mukrî→ Ca'fer b. Ahmed el-Bezzâz→ Muhammed b. Rebi' kanalıyla atıfta bulunmaktadır. Bu iki naklin içeriğinin maktu ve mevsul edatlar ile alakalı olduğu görülmektedir. Nitekim Dâni'nin, "عن ما" kelimesini zikrederken verdiği üç ayrı senetten bir tanesi de bu rivayettir. Dâni'nin senedi vererek herhangi bir açıklama yapmaksızın serdettiği bu rivayetten, mezkûr edatın sadece A'râf 7/166'da ayrık olarak yazıldığı anlaşılmaktadır.³⁶⁹ Keza "إن ما" edatı da yalnızca En'âm 6/134'de maktudur.³⁷⁰ Dâni bu

³⁶⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 228; nşr. Himyerî, II, 223.

³⁶⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 200; nşr. Himyerî, II, 143.

³⁶⁷ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 464, 648, 779; IV, 873.

³⁶⁸ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1080.

³⁶⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 220; nşr. Himyerî, II, 205.

³⁷⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 225; nşr. Himyerî, II, 217.

iki rivayetin ardından birbirini destekler nitelikte İbn Keyse'ye dayanan nakillerde bulunmuştur.

Dânî'nin kendisine atıfta bulunduğu diğer iki rivayet ise senet zincirinde adının geçtiği, Fâris b. Ahmed el-Mukrî→ Ca'fer b. Ahmed el-Bezzâz→ Muhammed b. Rebi'→ Yûnus (b. Abdi'l-A'lâ el-Mısri)→ İbn Keyse'den nakledilen yâ harfinin isbatıyla yazılan kelimeler³⁷¹ ve hemzenin vâv suretinde resmedildiği yerlerle ilgili bilgilerdir.³⁷²

3. SADECE BİR RİVAYETİ BULUNANLAR

3.1. A'tâ b. Ebî Rebâh

A'tâ b. Ebî Rebâh b. Eslem Ebû Muhammed el-Kureşî (ö. 114/732). Hz. Osman'ın hilafeti zamanında doğduğu, Mekkeli bir ailenin azatlısı olduğu ve orada yetiştiği rivayet edilmiştir. Muhaddis, fakih ve Mekke kadısı olan âlim, kıraati Ebû Hureyre'den almış, kendisinden de Ebû Amr öğrenmiş ayrıca Kur'an harfleri hususunda rivayette bulunmuştur.³⁷³ Yetmiş kere haccettiği,³⁷⁴ iki yüz tane sahabeyi gördüğü belirtilen A'tâ'nın,³⁷⁵ hicri 114 ya da 115 yılında Mekke'de vefat ettiği kaynaklarda geçmektedir.³⁷⁶

Dânî, *Mukni'* de sadece bir yerde (Abdullah) İbn Mübarek→ Hanzala b. Ebî Sufyân→ A'tâ (b. Ebî Rebâh) tarikiyle; "Osman Mushaf'ında, Tekvîr 81/24'deki "بضنين" kelimesinin dâd ile olduğu iddia edilmiştir" şeklindeki bilgiyi kendisine atfederek vermiştir.³⁷⁷

3.2. Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec

Ebû Dâvûd Abdurrahman b. Hürmüz el-Medenî (ö. 117/735). Benî Hâşim'in azatlılarından Medineli hafız, kari ve hadis âlimi olan A'rec, kıraat eğitimini Ebû

³⁷¹ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 184; nşr. Himyerî, II, 101.

³⁷² Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 198; nşr. Himyerî, II, 136.

³⁷³ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 751.

³⁷⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V, 82; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 751.

³⁷⁵ Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 46; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V, 81.

³⁷⁶ Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 262.

³⁷⁷ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 253; nşr. Himyerî, II, 270-271.

Hureyre, İbn Abbas ve Abdullah b. Ayyaş'tan almıştır. Medine imamı Nâfî'ye kıraat okuduğu, kendisinden de harf ilmini Esîd/Useyd b. Ebî Esîd'in aldığı³⁷⁸ ve mushaf yazdığı belirtilen tabîî imam,³⁷⁹ Kur'an, sünen, ensab ve pek çok ilimde mahir kabul edilmiş, Arapça'yı Ebû Esved'den aldığı ve Arap dili kaidelerini ilk ortaya koyan kişi olduğu rivayet edilmiştir.³⁸⁰ İskenderiye'de bir süre murabıt olarak yaşamış ve hicri 117 yılında orada vefat etmiştir.³⁸¹

Dânî, A'rec'e İbrahim b. Hasen → Beşşâr → Esîd/Useyd → tariki ile de atıfta bulunmuştur. Buna göre; "اللولو" kelimesini, Medine ehlinin her yerde son vâvdan sonra elif ile yazdığını ancak Nâfî'den gelen rivayette, Fâtır sûresindeki mevkinin elif ile olduğu bilgisini kendisinden nakletmiştir.³⁸² Tenakuz söz konusu olan bu nakillerde Dâni sadece rivayetleri vermekle yetinmiş ve kendi tercihinin belirtmemiştir. İbn Necâh ise kendisine sadece Kehf 18/76'daki "فلا تصحبني" kelimesindeki okuyuş farklılığını belirterek atıfta bulunmuştur.³⁸³

3.4. Malik b. Enes

Ebû Abdullah Malik b. Enes b. Malik b. Ebî Amr b. el-Hârid b. Gaymân b. Hasîl b. Amr b. el-Hâris, el-İsbehî, el-Himyerî (ö. 179/795).³⁸⁴ Hicri 93 yılında Medine'de doğmuş ve 179 yılında orada vefat etmiştir. Malikî mezhebinin kurucusu, dört mezhep imamından biri olan Malik'in, başta Muvatta olmak üzere pek çok eserinin varlığı kaynaklarda geçmektedir.³⁸⁵ Hakkında oldukça fazla bilgi mevcut olan Medine imamı Malik, kıraati Nâfî'den almıştır.³⁸⁶ Zührî ve Nâfî'nin azatlısı İbn Amr'ın ilim

³⁷⁸ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 572-573.

³⁷⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V, 69; *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 43.

³⁸⁰ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 44; *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, V, 70.

³⁸¹ Ziriklî, *A'lâm*, III, 340; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 573.

³⁸² Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 172; nşr. Himyerî, II, 63.

³⁸³ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, III, 816.

³⁸⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII, 48-49.

³⁸⁵ Ziriklî, *A'lâm*, V, 257.

³⁸⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII, s. 49.

meclislerinde bulunmuş,³⁸⁷ kendisinden de Evzâî, Yahyâ b. Saîd gibi pek çok kişi rivayette bulunmuştur.³⁸⁸

Dânî, Kur'an-ı Kerim'in cemi konusunu anlatırken Halef b. Hamdân b. Hâkân el-Mâlikî→ Muhammed b. Abdullah b. Zekeriyya→ Yahyâ b. Zekeriyya→ Yûnus b. Abdi'l-A'lâ→ İbn Vehb tarikiyle verdiği rivayette, İbn Vehb'in Mâlik'ten, Kur'an'ın Rasulullah'dan (sav) işittikleri üzere telif edildiğini duyduğu bilgisine yer vermiştir.³⁸⁹

Bunun yanı sıra Abdulaziz b. Ali/ Ebû Muhammed Abdulmelik b. el-Hasen→ Mikdam b. Telid→ Abdullah b. Abdulhakem→ Eşheb→ Malik kanalıyla gelen Kur'an'ın yazımı ile ilgili rivayetleri bulunmaktadır. İlkinde Dâni, senetsiz verdiği rivayeti, hemen ardından mezkûr senetle zikretmiştir. Malik'e, "Bugün insanların ortaya çıkardığı hica ile mushaf yazmak isteyen kimseyi gördün mü buna ne dersin" denildiğinde, bunu uygun görmediğini, ilkyazı ile yazılması gerektiğini söylemiştir. Dâni ümmetin ulemasının bu hususta ihtilaf etmediklerini de ilave etmiştir.³⁹⁰ Diğeri ise Malik'in, "Kur'an'daki vâv ve elif gibi zaid yani resimde belli bir sebepten olup lafızda okunmayan harflerin, mushaftan değiştirilmesini, yazılmamasını caiz görür müsün" sorusunu hayır şeklinde cevapladığı rivayetidir.³⁹¹ Ancak bu iki rivayet aynı kabilden olması hasebiyle, birlikte değerlendirilmiştir. Dâni'nin İmam Malik'e atfî mushafın imla hususiyetinden ziyade bağlayıcılığı ile alakadardır. Dâni bir yerde de Malik b. Enes'in dedesininin mushafına atıfta bulunmuştur.³⁹²

3.5. İsmail b. Ca'fer el-Medenî

İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensârî Ebû İbrahim el-Medenî (ö. 180/796). Hicri 130 yılında doğduğu rivayet edilmiştir. Kıraati, Şeybe b. Nessâh, Nâfi', Süleyman b. Müslim b. Cemmâz, Îsâ b. Virdân'dan almış, kendisinden de Kisâî, Kuteybe, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Süleyman b. Dâvûd el-Hâşimî, ed-Dûrî, Yezîd b. Abdülvâhid ed-Darîr,

³⁸⁷ Hallikân, **Vefeyâtu'l-A'yân**, IV, 135.

³⁸⁸ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, II, 941; Hallikân, **Vefeyâtu'l-A'yân**, IV, 135.

³⁸⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 122; nşr. Himyerî, I, 347-348.

³⁹⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 124; nşr. Himyerî, I, 352-353.

³⁹¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 154; nşr. Himyerî, I, 474.

³⁹² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 283, 290; nşr. Himyerî, II, 330, 336-337.

Îsâ b. Süleyman, Ebû Hallâd en-Nahvî, Halef b. Hişâm gibi pek çok kişi rivayet etmiştir.³⁹³ Nâfi‘‘den sonra Medine kariî, İmam Malik’ten sonra Medine muhaddisi olarak anılan imamın günümüze ulaşan bir hadis cüzü olduğu bilinmektedir.³⁹⁴ Sika olarak belirtilen âlim, hicri 180 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.³⁹⁵

Dânî, Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali b. Abdulaziz→ Kâsım b. Sellâm→ İsmail b. Ca‘fer el-Medeni tarikiyle Irak ve Hicaz ehli mushaflarının ihtilaf ettiği on iki kelimeyi nakletmiştir.³⁹⁶ Dâni bu aktarımından sonra Nâfi‘‘nin “Bu mezkûr yerler, Medine ehli mushaflarında İsmail b. Ca‘fer’in zikrettiği üzeredir” şeklindeki sözlerine yer vermiştir. İbn Necâh ise Meryem 19/19’daki "لأهب لك" kelimesinin elif-lâm ile yazımını belirtirken sadece İsmail şeklinde ismini zikrederek atıfta bulunmuştur.³⁹⁷

3.6. Abdullah b. İdris

Abdullah b. İdris b. Yezîd b. Abdurrahman b. el-Esved Ebû Muhammed el-Evdî, el-Kûfî (ö. 192/809). Kaynaklarda hicri 115 ya da 120 yılında doğduğu geçmektedir. Kendisini hüccet olarak niteleyenler olduğu gibi, Kûfe’de ondan daha faziletli ve daha âbid birinin olmadığı da rivayet edilmiştir.³⁹⁸ Kıraati, Nâfi‘ ve Süleyman b. Mihrân el-A‘meş’ten öğrenmiş, ondan da Ca‘fer b. Muhammed almıştır. Hârûn’un Kisâi’ye, gördüğü en iyi kârînin kim olduğu sorusuna Abdullah b. İdris cevabını verdiği nakledilmiştir. Hicri 192 yılında Kûfe’de vefat etmiştir.³⁹⁹

Dâni’nin kendisine atıfta bulunduğu tek yer; Muhammed b. Ahmed→ İbnu’l-Enbârî→ İdris→ Halef→ Yahyâ b. Âdem→ İbn İdris tariki ile verdiği "قوارير" kelimesinin, ilk mushafların tamamında iki ayette de elifsiz resmedildiğidir.⁴⁰⁰ Bu bilginin hangi bölge mushaflarına ait olduğunun tespiti pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim bu yazım, Dâni’nin verdiği rivayetlerin tamamı dikkate alındığında, Medine,

³⁹³ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ*, VIII, 229; İbnu’l-Cezerî, *Gâyetu’n-Nihâye*, I, 253-254.

³⁹⁴ Zekeriya Tüfekçioğlu, “İsmâil b. Ca‘fer el-Ensârî”, *DİA*, XXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 91.

³⁹⁵ İbnu’l-Cezerî, *Gâyetu’n-Nihâye*, I, 254.

³⁹⁶ Dâni, *Mukni‘*, nşr. Dâmin, s. 283; nşr. Himyerî, II, 330.

³⁹⁷ İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, IV, 828.

³⁹⁸ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ*, IX, 43-44.

³⁹⁹ İbnu’l-Cezerî, *Gâyetu’n-Nihâye*, II, 610-611.

⁴⁰⁰ Dâni, *Mukni‘*, nşr. Dâmin, s. 171; nşr. Himyerî, II, 59-60.

Mekke, Kûfe, Basra ve Şam ehli mushaflarının hiçbirinin hattına uygun görünmemektedir. Sadece Basra ehli mushaflarında, ilk mevkinin elifin isbatı ile yazıldığı, ikincisinin ise ihtilafı olduğu belirtilmektedir. Bunun haricinde resim ulemasından iki mevkide de elifsiz olduğuna dair İbn İdris rivayetini destekleyen bir haber varid olmamıştır. Himyerî, bu rivayetteki elifsiz yazım ile kastedilenin, kelimenin sonundaki elif değil vâv harfinden sonra gelen elif olabileceğini söylemektedir. Zira Topkapı mushafının imlasının da bu ifadelerini destekler mahiyette olduğunu belirtmektedir.⁴⁰¹

3.3. Eyyûb es-Sahtiyânî

Eyyûb es-Sahtiyânî Ebû Bekir b. Ebî Temîme Keysân el-Anzî, el-Basrî (ö. 131/748). Tabîinden olup, hicri 66, 68 ya da 69 yılında doğduğu belirtilen âlim yaşadığı asrın fukahasıdır. Aynı zamanda hadis hafızı olan Sahtiyânî'den yaklaşık sekiz yüz hadis rivayet edilmiştir.⁴⁰² Ebî Yezîd Amr b. Seleme, Saîd b. Cübeyr, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, İbn Ömer'in azatlısı Nâfi', İkrime, A'tâ, A'rec ve daha birçok âlimden hadis dinlemiştir. Kendisinden de Muhammed b. Sîrîn, Katâde, Zührî gibi hocalarının yanı sıra pek çok kişi rivayette bulunmuştur.⁴⁰³ Sika ve saduk lafızlarıyla nitelenen, zühd ve seçkin kişiliği ile övülen es-Sahtiyânî, hicri 131 yılında Basra'da vefat etmiştir.⁴⁰⁴

Dânî, Muhammed b. Ali → Muhammed b. Kâsım → (İbnu'l-Enbârî) babasından → Ebû Ca'fer et-Tıbbî → Süleyman b. Harb → Saîd b. Zeyd rivayeti ile kendisine bir yerde atıfta bulunmuştur. Nitekim Saîd b. Zeyd, Eyyûb için bir kitap yazdığını, orada "حنا" kelimesini elif ile resmettiğini buna mukabil Eyyûb'un ona kelimeyi "حتى" olarak yazmasını söylediğini nakletmiştir.⁴⁰⁵ Ayrıca Dâni'nin, Kur'an'ın

⁴⁰¹ el-Himyerî, Beşîr b. Hasen, **Mu'cemu'l-Resmi'l-Osmânî**, Riyad: Merkezü Tefsîri li'd-Dirâsâti'l-Kur'an, 1436/2015.V, 2681-2682. (10. dipnot)

⁴⁰² Ziriklî, **A'lâm**, II, 38.

⁴⁰³ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, VI, 16.

⁴⁰⁴ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, VI, 18, 20.

⁴⁰⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 214; nşr. Himyerî, II, 190. Aynı zamanda bkz. İbnu'l-Enbârî, **İdâh**, I, s. 439.

ce mi konusunu anlatırken iki farklı tarikle verdiği, ravisi Enes b. Malik olan rivayet senesinde de zikri geçmektedir.⁴⁰⁶

3.7. İbn Kâsım el-Utekî, Eşheb b. Abdulaziz ve İbn Vehb el-Fihri

(1) İbn Kâsım Abdurrahman el-Mısri Ebû Abdullah el-Utekî (ö. 191/808). Hicri 132 yılında doğan Mısır âlimi ve müftüsü İbn Kâsım, Malik, Abdurrahman b. Şureyh, Nâfi ve Bekir b. Mudar gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur. Esbağ, Hâris b. Miskîn, Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem ise kendisinden rivayet edenler arasındadır.⁴⁰⁷ Her gün ve gecede iki hatim yaptığı rivayet edilen İbn Kâsım, vera, zühd, cömertlik gibi pek çok güzel hasletle methedilen zengin bir âlim olup malını ilim yolunda infak etmiş,⁴⁰⁸ hicri 191 yılında vefat etmiştir.⁴⁰⁹

(2) Eşheb b. Abdulaziz b. Dâvûd b. İbrahim el-Kaysî, el-Âmirî, el-Mısri (ö. 204/820). İsmi nin Miskîn, lakabının Eşheb olduğu rivayet edilmiştir. Hicri 140 ya da 145 yılında doğduğu belirtilen Mısır fakihî âlimin,⁴¹⁰ kıraati, İmam Nâfi'den sema yoluyla aldığı belirtilmiştir.⁴¹¹ Ayrıca Malik b. Enes, Leys b. Sa'd, Yahyâ b. Eyyûb gibi çok sayıda kişiden rivayette bulunmuş, kendisinden de Yûnus b. Abde'l-A'lâ, İbn Abdelhakem, Bahr b. Nasr ve pek çok kişi ilim tahsil etmiştir.⁴¹² İmam Şafî'nin, "Mısır, Eşheb'den daha fakihini çıkarmadı" sözleriyle övdüğü âlim,⁴¹³ hicri 204 yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁴¹⁴ Dâni, Eşheb'in, hemze ve medlerin tamamlanmasında Endülüslü mukrilerden Ğazî b. Kays gibi okuduğunu belirtmiştir.⁴¹⁵ Dâni, İbn Eşheb'ten Malik'e mushaf yazımı ile sorduğu rivayetleri iki ayrı senetle vermiştir.⁴¹⁶

⁴⁰⁶ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s.119-120; nşr. Himyerî, I, 343-345.

⁴⁰⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 120, 125.

⁴⁰⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 121-122.

⁴⁰⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 125.

⁴¹⁰ Ziriklî, *A'lâm*, I, 333; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 501; Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I, 238.

⁴¹¹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1276.

⁴¹² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 501.

⁴¹³ Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I, 239; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 501.

⁴¹⁴ Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I, 239; Ziriklî, *A'lâm*, I, 333.

⁴¹⁵ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1276.

⁴¹⁶ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 124, 154; nşr. Himyerî, I, 352-353, 474.

(3) Abdullah b. Vehb b. Müslim Ebû Muhammed el-Fihri el-Kureşî (ö. 197/813). Hicri 125 yılında doğmuştur. Kıraati Nâfi‘den arz yoluyla almış, kendisinden de Ahmed b. Salih, Ahmed b. Amr b. es-Serh, İsmail b. Ebû Uveys, Yûnus b. Abdu'l-A‘lâ okumuştur.⁴¹⁷ İbn Cureyc, Yûnus b. Yezîd, Hanzala b. Ebû Süfyân, Hayve b. Şurayh, Amr b. el-Hâris, Malik, el-Leys gibi isimlerden de rivayette bulunmuştur.⁴¹⁸ “*el-Cami‘, el-Bey‘, el-Menâsik, el-Meğâzî, er-Ridde, Tefsiru Gâribu'l-Muvatta*” eserleri arasındadır.⁴¹⁹ Sika, saduk lafızlarıyla nitelenen İbn Vehb’in, yüz bin ve daha fazla sayıda hadis tasnif ettiği rivayet edilmiştir.⁴²⁰ Yahyâ b. Mâîn, İbn Vehb’in kıyamet günü hallerine dair bir kitabı okurken hicri 197 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.⁴²¹ Dâni, kendisinden rivayete, Enes b. Mâlik’ten Kur’an’ın Rasulullah’tan (sav) işitildiği gibi telif edildiğini duyduğuna dair sözü nakletmiştir.⁴²²

Dâni, üçü de Mısırlı ve aynı zamanda İmam Malik’in öğrencileri olan bu âlimlere *Mukni‘*de birer kere aynı rivayet üzerinde atıfta bulunmuştur. Nitekim İbn Kâsım, Eşheb ve İbn Vehb; Malik b. Enes’in dedesinin -Osman b. Affan’ın mushafı yazdırdığı sıralarda yazdığı- mushafında gördüklerini belirttikleri şu mevkilerde farklı imla tarzı olduğunu, diğer yerlerde ise İsmail’in (b. Cafer) Medine Mushafı ile ilgili verdiği bilgilerle aynı olduğunu söylemiştir. Bu yerler; Şuarâ 26/30’daki “كسبت فيما” kelimesi fâ ile Zührûf 43/71’deki “ما تشتهي الأفس” kelimesi iki he ile Hâdid 57/54’deki “فأن الله هو الغني الحميد” kavli “هو” ziyadesiyledir. Şems 91/15’deki “ولا يخاف” kelimesi vâv iledir. Dâni, bu yerlerin ve diğerlerinin yazılışını, Ebû Ubeyd’in İmam Mushaf’tan rivayet etmiş olduğunu ve söz konusu yerleri daha evvel zikrettiği için tekrarlamaktan kaçındığını belirtmiştir.⁴²³

Dâni’nin aynı rivayeti zikrederken atıf yaptığı bu üç âlim, çalışmada tekrarın önüne geçmek kastıyla bir başlık altında değerlendirilmiştir.

⁴¹⁷ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 683.

⁴¹⁸ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi'n-Nubelâ*, IX, 223-224.

⁴¹⁹ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi'n-Nubelâ*, IX, 225.

⁴²⁰ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi'n-Nubelâ*, IX, 225-226, 233.

⁴²¹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 683.

⁴²² Dâni, *Mukni‘*, nşr. Dâmin, s. 122; nşr. Himyerî, I, 347-348.

⁴²³ Dâni, *Mukni‘*, nşr. Dâmin, s. 289-290; nşr. Himyerî, II, 336-337.

3.8. Hâlid b. Hidâş

Ebu'l-Heyssem Hâlid b. Hidâş b. Aclân el-Muhellebî, el-Basrî (ö. 223/839). Basralı olup, Bağdat'ta yaşamıştır. Saduk mertebesinde muhaddis ve hafız olan âlim, Malik b. Enes, Muğîra b. Abdurrahman, Mehdî b. Meymûn, Hammâd b. Zeyd'den rivayette bulunmuş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. İbrahim, Hâtem b. Leys el-Cevherî,⁴²⁴ Ebû Zur'a, Ebû Bekir b. Ebî'd-Dunyâ ayrıca Müslim -Sahih'inde- hadis rivayet etmiştir.⁴²⁵ Hicri 223 yılında vefat etmiştir.⁴²⁶

Dânî, kendisine dolaylı olarak tek yerde atıfta bulunmuştur. Ahmed b. Yezid el-Hulvani kanalıyla Hâlid b. Hidâş, İmam Mushaf yani İmam Osman b. Affân Mushafı'nda Münafikûn 63/10'daki "وأكون" kelimesini vâv ile okuduğunu ve çoğu da Necm sûresinde olmak üzere mushafı kanla dolu gördüğünü rivayet etmiştir.⁴²⁷ Ancak Dâni, evvelinde zikrettiği Ebû Ubeyd rivayetinde bu kelimenin, İmam Mushaf'ta vâvsız resmedildiğini ve mushafların bu yazımda ittifakı olduğunu nakletmektedir. Bu durumda iki rivayet arasında aynı mushaftan söz edildiği takdirde bir tenakuz durumu ortaya çıkmaktadır. Ferrâ bu kelimenin Abdullah b. Mes'ûd kıraatinde vâv ile olduğunu belirtmiştir.⁴²⁸ Ayrıca Cühenî, bu kelimenin Basralıların mushaflarında da vâv ile olduğunu aktarmaktadır.⁴²⁹ Nitekim Ebû Amr b. A'lâ'nın da bu şekilde okuduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Basralı Hâlid b. Hidâş'ın söz konusu rivayetteki İmam Mushaf'tan kastının Basra'ya gönderilen ilk mushaf olması ihtimal dâhilindedir. Mushafı kanla dolu gördüğü şeklindeki ifadeler gelince, Semhûdî'nin üzerinde kan izi olan başka bir mushaf için iddia edildiği gibi İmam Mushaf olmadığı halde ona benzemesi için üzerine kan lekesi sürüldüğü şeklindeki değerlendirmesinin⁴³⁰ mümkün olabileceğini düşündürmektedir.

⁴²⁴ Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 231-232.

⁴²⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 488.

⁴²⁶ Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 232; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 489.

⁴²⁷ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, 165; nşr. Himyerî, II, 39.

⁴²⁸ Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, I, 87-88.

⁴²⁹ Himyerî, *Mu'cem*, VI, 2856.

⁴³⁰ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 81-82.

3.9. Ebû Ca'fer Muhammed b. Se'dân

Ebû Ca'fer Muhammed b. Se'dân ed-Darîr, el-Kûfî, en-Nahvî, el-Mukrî (ö. 231/846). Kaynaklarda hicri 161 yılında doğduğu rivayet edilmiştir. Abdullah b. İdrîs ve Ebî Muaviye ed-Darîr'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Muhammed b. Sa'd ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir. Sika olarak nitelenen İbn Se'dân, önceleri Hamza kıraatini okumuş sonra kendi ihtiyarını seçmiştir. Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam ehlinden kıraat aldığı, hem nahiv hem de kıraat alanında kitap telif ettiği nakledilmiştir. Dâni, *Tabakâtu'l-Kurrâ*'da, onun, Suleym b. Îsâ, Yahyâ b. Mübarek, İshak b. Muhammed el-Müseyyebî ve Muallâ b. Mansûr'dan kıraat ilmini tahsil ettiğini, kendisinden de Muhammed b. Ahmed b. Vasıl'ın öğrendiğini nakletmiştir.⁴³¹

Dâni, kendisinden sadece Muhammed b. Ali → Muhammed b. Kâsım → Muhammed b. Yahyâ → İbn Se'dân tariki ile Abdullah Mushafî'nin tamamında "كل ما" kelimesi maktudur bilgisini vermiştir.⁴³²

3.10. Sa'leb en-Nahvî ve İbn Keysân el-Harbî

(1) Ebu'l-Abbas Ahmed b. Zeyd b. Yahyâ eş-Şeybânî Sa'leb en-Nahvî (ö. 291/904). Hicri 200 yılında Bağdat'ta doğan Sa'leb, kıraat alanında bir kitap ile "*Kitabu'l-Fasîh*"i telif etmiştir. Kıraati, Seleme b. Âsım ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dan almıştır. Kûfelilerin nahiv ve lügat âlimidir. Ahmed b. Musa b. Mücâhid, Muhammed b. Kâsım el-Enbârî ve Muhammed b. Ferec el-Gassânî, kendisinden kıraat alanlar arasındadır. Kûfe dil ekolünün öncülerinden kabul edilen meşhur âlim, hicri 291 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴³³ Dâni, Sa'leb'e bir yerde atıfta bulunurken, İbn Necâh kendisinden herhangi bir aktarımda bulunmamıştır.

(2) Ali b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Hasen b. Keysân el-Harbî (ö. 299/1002). Bağdat'ta doğan İbn Keysân, Yûsuf el-Kâdî, Burkânî, Hüseyin b. Ca'fer, Ebû Muhammed el-Cevherî gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur.⁴³⁴ İbn Keysân'ın bir ara

⁴³¹ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 111.

⁴³² Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 227; nşr. Himyerî, II, 221-222.

⁴³³ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 233.

⁴³⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVI, 329.

Sa‘leb’in nahiv derslerine katıldığı kaynaklarda geçmektedir.⁴³⁵ Pek çoğu günümüze ulaşmamış olmakla birlikte çok sayıda eserinin olduğu kaynaklarda mevcuttur. “*Kitâbu’l-Mesâil, el-Muvaffak fi’n-Nahv, Kitâbu’l-Kirâât ve Kitâbu’l-Hicâ*” bunlardan birkaçıdır.⁴³⁶ Vefat tarihi bazı kaynaklarda hicri 299 olarak verilirken bazılarında 320 olarak rivayet edilmiştir.⁴³⁷ Dâni, bir yerde kendisine atıfta bulunmuştur. İbn Necâh ise İbn Keysân’a atıf yaptığı bir yerde onun icmaya muhalif şaz görüşünü vermiştir.⁴³⁸

Belirtildiği gibi, Dâni aynı rivayette zikrettiği her iki âlime de sadece bir yerde atıfta bulunmakta ve açıklamalarına yer vermektedir. Bu sebeple bir başlık altında değerlendirilen iki âlimin görüşlerinin nakledildiği bilgiye göre; istifham hemzesiyle birlikte üç elifin olduğu durumlarda (ءامنتم kelimesi gibi) Ferrâ, Sa‘leb ve İbn Keysân resimde sabit olanın istifham hemzesi olduğunu, muradın anlaşılması için ona ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir. Ancak Kisâi, resimdeki elifin aslî harf olan hemze olduğu, istifham olmadığı görüşündedir. Mushaf imlası ilmiyle uğraşan âlimler de böyle söylemiştir. Dâni kendi tercihinin de bu yönde olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁹

---

⁴³⁵ İsmail Durmuş, “İbn Keysân”, **DİA**, XX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, 134.

⁴³⁶ Durmuş, İbn Keysân, **DİA**, XX, 135-136.

⁴³⁷ Durmuş, İbn Keysân, **DİA**, XX, 134.

⁴³⁸ İbn Necâh, **Muhtasarü’t-Tebyîn**, II, 29-30.

⁴³⁹ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 149; nşr. Himyerî, I, 456.

İKİNCİ BÖLÜM

YAZILI KAYNAKLAR

Mukni'nin kaynak analizinin ikinci bölümü yazılı kaynaklardan müteşekkildir. Yazılı kaynaklardan kasıt; Dâni'nin bu alanda eser telif eden âlimlere ve eserlerine yapmış olduğu atıflardır. Dâni, atıfta bulunduğu ulemanın kitaplarının ismini nadiren zikretmiş, çoğu zaman eser adı belirtmeksizin nakilde bulunmuştur. Resmu'l-mushaf müelliflerinden en önemlilerine yer verilen bu bölümde; dokuz âlim ve eserlerine dair bilgiler nakledilmekte, Dâni'nin yapmış olduğu atıfların içeriği her yönüyle değerlendirilmektedir. Söz konusu rivayetler ele alınırken konunun daha kolay bir zemine taşınabilmesi amacıyla bilgiler üzerinde mümkün merteye başlıklandırılmalar yapılmış ve gerektiğinde aynı bilgi kümesinde olanlar alt başlıklarda kategorize edilmiştir.

1. Ğâzi b. Kays

Kaynaklarda geçen bilgilere göre tam adı el-Ğâzi b. Kays Ebû Muhammed el-Endelûsî (ö. 199/814) olup, "el-imam", "şeyhu'l-Endelûs", "el-mukrî" gibi sıfatlarla anılmaktadır.⁴⁴⁰ Ümeyye oğullarının azatlılarından olan Ğâzi b. Kays'ın, Kurtubalı veya Afrika kökenli olduğu yönünde bilgiler mevcuttur.⁴⁴¹ İlim yolculuklarında bulunmuş ve bu çerçevede İbn Cüreyc, İbn Ebû Zi'b, Evzâ'î, Mâlik, Nâfi' b. Ebû Nuaym gibi âlimlerden ders almıştır.⁴⁴² İlmi seyahatlerinin ardından müthiş bir ilmi birikimle Endülüs'e dönmüş ve bölge insanı, kendisinden yararlanma imkânı bulmuştur. Talebeleri arasında Abdülmelik b. Habîb, Osman b. Eyyûb ve oğlu Abdullah'ın ismi geçmektedir.⁴⁴³ Kurtuba fakihî ve müftüsü Esba' b. Halîl'in de talebesi olduğu yönünde bilgiler bulunmakla birlikte Zehebî, Esba'ın, Ğâzi'den çok az ders aldığı ve ona fazla talebelik etmediği bilgisine yer vermektedir.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 322.

⁴⁴¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 322-323.

⁴⁴² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IX, 323.

⁴⁴³ İbnu'l-Farâdî, *Târîhu Ulemâi'l-Endulus*, I, 387.

⁴⁴⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIII, 202.

Ğazî b. Kays, kıraat, mushaf imlası, hadis ve fıkıh alalarındaki birikimiyle öne çıkmıştır. Kıraat ve mushaf imlasıyla ilgili birikiminin ana kaynağı Nâfi' dir. Kaynakların hemen hemen tamamı, onun, Nâfi' den kıraat aldığı bilgisine yer verir. Mushaf imlasıyla ilgili bilgiyi de Nâfi' den hem teorik hem de uygulamalı olarak almıştır. Yine kaynaklarda kendi mushafı ile hocası Nâfi' nin mushafını on üç defa karşılaştırdığı yönünde bilgiler geçmektedir.⁴⁴⁵ Kıraat ve mushaf imlasıyla ilgili olarak mushaf harekeleme ve noktalama uzmanı Kurtubalı Hakem b. İmrân' dan istifade ettiği yönünde bilgiler de bulunmaktadır. İbn Ferhûn' un verdiği bir bilgiye göre Verş rivayeti yaygınlık kazanmazdan evvel Endülüs bölgesinde Nâfi' kıraatinin Ğazî rivayeti takip edilmektedir.⁴⁴⁶ Nitekim kaynaklar, Nâfi' kıraatinin Endülüs bölgesinde tanınmasını sağlayan kişi olduğunu ittifakla zikrederler. Bu yönüyle olsa gerek İbn Ferhûn onu "Kurtuba kıraat imamı" olarak tavsif etmiştir.⁴⁴⁷ Hadis sahasındaki birikiminin ana kaynağı ise İmam-ı Malik' dir. İmam Malik' in *Muvatta'ı* ezberden telif edişine tanıklık etmiş, bizzat kendisi de ezberlemiştir. Malik' in *Muvatta'ının* Endülüs' te tanınmasını sağlayan ilk kimse olduğu da yine bütün kaynaklarda geçmektedir.⁴⁴⁸

Ğazî b. Kays bütün bunların yanı sıra fıkıh ve dil birikimiyle de öne çıkmaktadır. Nitekim Kadı İyaz, onu "Afrika halkının en fakihî" olarak tavsif etmiştir.⁴⁴⁹ Kendisine büyük saygı gösteren ve sıklıkla ziyaretine gelen Halife Abdurrahman b. Muaviye' nin kadılık teklifinde bulunduğu yönündeki bilgiler de onun fikhî birikiminin bir delilidir.⁴⁵⁰ Dilci yönüne gelince Zebîdî, onu Endülüslü nahiv âlimlerinin ilk tabakası içinde zikretmiş; Suyûtî ise dилcilerden Esmâ'î gibi ileri gelen âlimlere yetişmiş olmasının altını çizmiştir.⁴⁵¹

İlmi ve ahlaki özellikleri bağlamında kaynaklarda; salih, âbid, gece ibadetine düşkün, duası makbul şeklinde değerlendirmeler mevcuttur.⁴⁵² Dâni, kendisinin fazilet

⁴⁴⁵ Zehebî, *Siyeru A'îlâmi'n-Nubelâ*, IX, 323.

⁴⁴⁶ İbn Ferhûn, *Dibâcu'l-Muzheb*, II, 131.

⁴⁴⁷ İbn Ferhûn, *Dibâcu'l-Muzheb*, II, 136, 180.

⁴⁴⁸ Fîruzâbâdî, *Belâğâ*, I, 52.

⁴⁴⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XIII, 331.

⁴⁵⁰ İbnu'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endulus*, I, 127.

⁴⁵¹ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 240.

⁴⁵² Zehebî, *Siyeru A'îlâmi'n-Nubelâ*, IX, 322.

sahibi, emin, âlim, fakih, edip bir zat olduğunu ifade ederken, Esba‘ b. Halîl, Ğazî b. Kays’ın buluğa erdiğim günden itibaren hiç yalan konuşmadım dediğini bizzat kendisinden rivayet etmiştir. Ğazî b. Kays 199/814 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁵³

Ğazî b. Kays’ın “*Hicâi’s-Sünne*” adlı eseri olduğu bilinmektedir. Ancak bu meşhur eserin, günümüze ulaşmaması, herhangi bir mahtutatın fihristinde olmaması ve belli bir dönemden sonra kendisinden direkt nakillerde bulunulmamasından yola çıkılarak erken bir dönemde kaybolduğu söylenilebilir. Bu kitabın varlığı, kahir ekseriyetle Dâni ve İbn Necâh’ın, kısmen de Lebîb’in eserlerinde yapmış oldukları atıflardan öğrenilmektedir. Ancak bu eserlerde Ğazî b. Kays’ın kitabının tamamını içerdiklerine dair bir bilgi bulunmadığı gibi yapılan nakillerin hacmi dikkate alındığında eserin tamamının ulaşmadığı görülmektedir. Kendilerinden sonraki âlimler de bu üç imam vasıtasıyla ondan aktarımda bulunmuşlardır.⁴⁵⁴

Ğazî b. Kays’dan gelen rivayetlerin resim ulemasına kıyasla çok olmadığı bilinmektedir ki bunun sebeplerinden biri kitabında sadece Medine ehli mushaflarının yazım özelliklerine yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Ğazî b. Kays’ın eserinde izlediği yol, Dâni ve İbn Necâh’ın yaptığı nakillerden anlaşılmaktadır. Resm-i Kıyâsî’ye muhalefet eden Kur’an kelimelerini eserine alan Ğazî b. Kays, bazı kelimeleri verip, hazif, ziyade gibi resm-i Osmâni’nin kavaidinden hangisine dâhil olduğuna dair açıklamalarda bulunmuş, bazen de açıklama yapmaksızın kelimenin resmini vermekle yetinmiştir. Dâni ve İbn Necâh, Ğazî’den atıf yaparken bahsedilen kelime için resimle birlikte resmin dayandığı bir rivayet yahut izahat varsa bununla ihticac etmişler ve çoğunlukla tabi olmuşlardır. Ancak yorumsuz olarak verdiği, hakkında rivayet bulunmayan bir kelimenin sadece resmi verilmişse, her iki imamda bunu “resmen lâ tercemeten/ lâ kırâeten/ resmen dûne tercemetin” ibareleriyle kayıtlamış ve o bilgiyi delil kabul etmemişler yerine göre ona muhalefet etmişlerdir.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Dâni, **Muhkem**, I, s. 8-9; İbn Necâh, **Muhtasarü’t-Tebyîn**, I, 149; İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, II, 891.

⁴⁵⁴ Temîmî, “el-Ğazî b. Kays el-Endelûsî ve Akvâluhû fi Resmî’l-Osmâni”, *Dirâsâtu Ulûmi’ş-Şer’iyyeti ve’l-Kânûn*, Dergi: 42, sy. 2, 2015, s. 656-657.

⁴⁵⁵ İbn Necâh, **Muhtasarü’t-Tebyîn**, I, 289-290, 302. (Nâşir Mukaddimesi)

“*ed-Durretu’s-Sekîle*” müellifi Lebîb de Ğazî’nin mushaf imlasına dair bilgilerinin kaynağının Nâfi‘ olduğunu belirtmektedir. Lebîb’e göre mushaf imlası konusunda Nâfi‘’nin öne çıkan üç talebesi vardır ki bunlar Ğazî b. Kays, Atâ b. Yesâr ve Hakem en-Nâkıt’tır. Dâni, Nâfi‘’nin bu üç talebesinden yalnızca Ğazî’nin kitabından nakillerde bulunurken, Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh diğer ikisinden de çokça aktarımda bulunmuştur. Nitekim Ebû Dâvûd, Atâ b. Yezîd el-Horasânî’nin mushaf imlasına dair bir eseri olduğunu belirtmiş, –Lebîb bu ismi Atâ b. Yesâr olarak vermiş ve eserinin adının *ed-Dürri’l-Manzûm fî Ma’rifeti’l-Mersûm* olduğunu söylemiştir- otuz dokuz yerde müellife atıfta bulunmuştur. Ebû Dâvûd, Hakem b. İmrân en-Nâkıt el-Endelûsî’nin de yine mushaf imlasına dair bir eseri bulunduğunu belirtmiş –Lebîb’e göre bu eserin ismi *Dürri’l-Lâkıt*’tır- ve kendisine otuz iki yerde atıfta bulunmuştur. Dâni, “*el-Muhkem*” isimli eserinde bu zatın, hicri 227 senesinde harekelemesini yaptığı bir mushafı gördüğünü ifade etmiştir.⁴⁵⁶

İbn Necâh’ın, bu iki âlime atıflarına bakıldığında, uygulama farkı olmakla birlikte genelde Ğazî b. Kays’la bir arada zikrettiği göze çarpmaktadır. Bu durumun, Dâni’nin Ğazî b. Kays’dan atıf yapmayı yeterli görmesinin sebeplerinden biri olabileceği düşünülmüştür.⁴⁵⁷ İbn Necâh’ın açıklamalarından onun, Ğazî b. Kays’ın kitabı kadar mushafını da esas aldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Ğazî’ye atıflarında kimi durumda “vaka’a fî Mushafi’l-Ğazî” kaydını düşmesi açıkça buna delalet etmektedir.⁴⁵⁸ Yine müellife “*raseme’l-Ğazî fî kitabihî, raseme’l-Ğazî fî kitâbihî Hicâi’s-Sunne*” şeklinde kitabını zikrederek atıfta bulunmuştur.⁴⁵⁹ Eserinde Ğazî b. Kays’a altmış dört yerde atıfta bulunmaktadır.

Dâni’nin kitabî kaynaklarının başında gelen Ğazî b. Kays’ın bu eseri, Dâni’nin ifadesine göre de mushaf imlasıyla ilgili olarak Medine ehlinden gelen nakillere yer

⁴⁵⁶ Hamed, “Cuhûdu’l-Ümmeti fî Resmi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, **Vekâi’i’l-Mu’temeri’l-Âlemi’l-Evveli li’l-Kur’âni’l-Kerîm Dergisi**, sy. 50, Fas: 2011, s. 16.

⁴⁵⁷ Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 175.

⁴⁵⁸ Sözelimi; A’râf 7/185. ayetindeki "فياي" kelimesi, diğer mushaflarda tek ‘yâ’ ile yazılmışken Ğazî b. Kays’ın Mushaf’ında aslının esas alınarak çift ‘yâ’ ile resmedildiği nakledilmiştir. İbn Necâh bu yönde bir rivayete ulaşamadığı için tek ‘yâ’ ile yazımı tercih etmiştir. İbn Necâh, **Muhtasarı’t-Tebyîn**, III, 585-586.

⁴⁵⁹ İbn Necâh, **Muhtasarı’t-Tebyîn**, III, 656, 799.

vermektedir.⁴⁶⁰ Dâni, yirmi yerde nakilde bulunduğu müellife, daha çok kitabı üzerinden atıf yaptığı görülmektedir. “fi kitâbi Hicâi’s-Sünne⁴⁶¹, “fi kitâbi’l-Hicâ⁴⁶², “kâle’l-Ğazî b. Kays⁴⁶³, “fi kitâbi’l-Ğazî b. Kays⁴⁶⁴, “kezâlike rasemehû’l-Ğazî fi kitâbih⁴⁶⁵, “zekerahû el-Ğazî fi kitâbih⁴⁶⁶ “ve kale’l-Ğazî b. Kays fi kitâbih⁴⁶⁷ gibi tabirlerle işaretle bulunmuştur. Dâni’nin Ğazî’ye atıflarını şu şekilde başlıklandırmak mümkündür:

(a) Dâni, Ğazî bin Kays’ın kitabından nakilde bulunurken “resmen lâ tercemeten/ lâ kırâeten” şeklinde müellifin sadece resmini vermekle yetindiğini ifade eden ifadeler kullanmıştır. Dâni, mushaf yazarlarının a’cemi/yabancı isimlerin elifsiz resmedilmesi hususunda ittifak ettikleri yerleri zikrederken Ğazî b. Kays’a bu şekilde atıfta bulunmuştur. Mesela; mushaflarda "ماروت، قارون، هاروت" kelimelerinde ihtilaf edildiğini, bazısında elif ile bazısında ise elifsiz resmedilmiş olmasının yanı sıra çoğunda elif ile yazılı olduğunu ifade etmiştir. Dâni, Ğazî bin Kays’ın kitabında, Medine ehlinde rivayetle bu kelimelerin açıklama yapılmaksızın elifsiz resmedildiğini, resmen lâ tercemeten/lâ kırâeten ifadeleriyle vermiştir.⁴⁶⁸ Bakara 2/102’deki "هاروت وماروت" kelimelerinin hazif ile yazımında Dâni ve İbn Necâh, Ğazî b. Kays’a muvafakat etmişlerdir. "قارون" (Kasas 28/76, 79; Ankebût 29/39; Gâfir 40/24) kelimesinin geçtiği dört yerde ise Dâni, Ğazî bin Kays’ı esas alarak hazif ile okumuştur. İbn Necâh’a bakıldığında Ğazî b. Kays’ın bu nakline yer vermiş ancak hazfi sadece Gâfir sûresindeki mevkiine has kılarak diğer üç yerde ona muhalefet etmiştir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁰ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 167; nşr. Himyerî, II, 52.

⁴⁶¹ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 167, 189; nşr. Himyerî, II, 52, 115.

⁴⁶² Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 184; nşr. Himyerî, II, 99.

⁴⁶³ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 177; nşr. Himyerî, II, 74.

⁴⁶⁴ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 184; nşr. Himyerî, II, 99.

⁴⁶⁵ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 189, 225; nşr. Himyerî, II, 113, 219.

⁴⁶⁶ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 221; nşr. Himyerî, II, 208.

⁴⁶⁷ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 147; nşr. Himyerî, I, 451.

⁴⁶⁸ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 144; nşr. Himyerî, I, 439.

⁴⁶⁹ İbn Necâh, **Muhtasaru’t-Tebyîn**, IV, 1070; İbn Necâh, bu kelimenin Kasas sûresindeki mevkilerinde bazı mushaflarda ihtisaren hazif ile olduğunu, Ğazî b. Kays’ın da hazif ile okuduğunu rivayet ettikten sonra iki yazımında hasen/güzel olduğunu kâtibin dilediğini yazabileceğini, kendisinin ise -Doğu âlimlerinin tercihi olan- isbat ile okumayı seçtiğini zikretmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru’t-Tebyîn**, IV, 971-972.

(b) Dâni bazen nakilde bulunduğu yerlerde, Ğazi b. Kays'dan farklı tercihte bulunmuştur.

(1) Kur'an'ın tamamında -nerede gelirse gelsin aynı hükümde olan- hemze suretinde elifin hazfedildiği kelimeler bağlamında Ğazi b. Kays'a atıfta bulunarak, Nisâ 4/103'deki "اطمننتم" kelimesinin elifin hazfiyle resmedildiğini nakletmiştir. Bunun akabinde Dâni, bu kelimenin bütün mushaflarda "اطمأننتم" şeklinde elif ile olduğunu zikretmekle yetinmiş, Ğazi b. Kays'a ittiba etmemiştir.⁴⁷⁰ İbn Necâh ise Ğazi b. Kays'ın hazif ile resmettiğini, kâtibin, hazif veya isbat ile yazımda muhayyer olduğunu ancak mushaflarda elif ile yazıldığını belirterek isbatı tercih etmiş,⁴⁷¹ dolayısıyla Ğazi b. Kays görüşünde infirat etmiştir. Aslında bu fasılda Dâni, bu kelime haricindeki kelimeleri ihtilaflı olarak vermiş, Medine ve Irak ehli mushaflarının ekserisinde ittifakla hazif ile ancak bazısında da isbat ile gördüğünü belirtmiştir. Nitekim Yûnus 10/7'deki "وَاطْمَنُّوا" kelimesinde de hazif ile yazımı tercih etmiştir.⁴⁷² İbn Necâh da aynı kelime de isbatı uygun görmüştür.⁴⁷³ İki imamın yazımında birbirlerine muvafık olmadığı görülen bu kelime de Lebîb, İbn Necâh'ın bu kelimeyi Ğazi b. Kays'ın kitabında aradığını ancak bulamadığını belirtmiştir.⁴⁷⁴

(2) Okuyuş esas alınarak zevat-ı yâ'nın elif ile resmedilmesi mevzuunda Dâni, Ğazi b. Kays'ın kitabında "هداي" kelimesinin elif ile "سقيها" "يبشراي" "محيي" kelimelerinin ise elifsiz ve yâsız olduğunu nakletmiştir.⁴⁷⁵ Aynı zamanda bu kelimelerin tabiûn ve diğerlerinin yazdığı Medine, Basra ve Kûfe ehli mushaflarının çoğunda elif ve yâ harfi olmaksızın resmedildiğini de ifade etmiştir. Ancak Dâni, En'âm 6/162'deki "محيي" kelimesini mushafların birçoğunda elif ile "محيي" şeklinde gördüğünü zikretmiş, kendisi de bu yazımı tercih ederek Ğazi b. Kays'a muhalefet etmiştir. Dâni her ne kadar Ğazi'nin rivayet ve gözlemini aktarmış olsa da kelimenin isbat ile yazımını tercih etmesiyle resimde iki yâ harfinin bir araya toplanmasının kerahetini esas alarak kaideye uymayı

⁴⁷⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 151; nşr. Himyerî, I, 462.

⁴⁷¹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, s. 323.

⁴⁷² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 151; nşr. Himyerî, I, 462; Dâni, **Muhkem**, s. 223.

⁴⁷³ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 646-647.

⁴⁷⁴ Lebîb, **Durretu's-Sakîle**, 419-420.

⁴⁷⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 210; nşr. Himyerî, II, 181.

tercih ettiğini göstermektedir.⁴⁷⁶ İbn Necâh ise istisna olan bu kelimeyi Dâni'nin yorumunu vererek kitabında zikretmiş ancak Ğazî b. Kays'ın rivayetini naklederek hazfi tercihi ettiğini ama bu kelimenin elifin isbatı ile de yazıldığını belirtmiştir.⁴⁷⁷ Her iki imam da "سقيها" (Şems 91/13), "بيشراي" (Yusuf 12/19) kelimelerinin hazif ile "هداي" (Bakara 2/38) kelimesinin ise isbat ile yazımını tercih ederek Ğazî b. Kays'a ittiba etmiştir.⁴⁷⁸

(3) Dâni, herhangi bir sebebe binaen veya damnenin varlığı yeterli görülerek vâv harfinin hazfedildiği kelimeleri zikrettiği bölümde, "Ğazî b. Kays'ın kitabında ve kadim mushaflarımızın genelinde "إن أولياؤه" (Enfâl 8/34) ve "جزؤه" (Yûsuf 12/74, 75) kelimeleri vâvsız resmedilmişlerdir" sözleriyle kendisine atıfta bulunmuştur. "جزؤه" kelimesinde yazımın vâv ile olduğuna dair Nâfi'den gelen başka bir senede yer veren Dâni, bu senedin sahih olduğunu ifade etmiş, kendisi de Ğazî b. Kays'dan naklettiği bilginin hilafına, her iki kelimedede de vâv ile yazımı tercih ederek Nâfi' rivayetini esas almıştır.⁴⁷⁹ İbn Necâh, bu iki mevkide Ğazî b. Kays'a atıfta bulunmamış ve her iki kelimenin de hemze suretinde vâv ile resmedildiğini ve bu yazımı tercih ettiğini belirtmiştir.⁴⁸⁰ Keza İbn Necâh, Enfâl sûresindeki kelimenin benzeri olan Fussilet 41/31'deki "إن أولياؤكم" kelimesinde ihtilafı zikretmekle birlikte Ğazî'ye atıf yapmış ancak onun görüşünü tercih etmediğini ifade etmiştir.⁴⁸¹

(4) Dâni, mushafların iki yâ üzere ittifak ettikleri yerlerden; "وهي لنا" (Kehf 18/10), "وهي لكم" (Kehf 18/16), "ومكر السيئ" ve "المكر السيئ" (Fatır 35/43) kelimelerinin *Hicai's-sunne*'de yâ harfinden sonra elif ile resmedildiğini gördüğünü ancak bu durumun icmanın hilafına olduğunu zikretmiştir.⁴⁸² Sehâvî, Dâni'yi bu hususta yakîn bir bilgiye sahip olmaksızın zan ile konuştuğu sözleriyle eleştirirken, Şam Mushaflarında da Ğazî b.

⁴⁷⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 210; nşr. Himyerî, II, 179-180.

⁴⁷⁷ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, s. 67-68; III, 526.

⁴⁷⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 210-211; nşr. Himyerî, II, 180-181; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, V, s. 1300.

⁴⁷⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 167; nşr. Himyerî, II, 52.

⁴⁸⁰ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 301-302; III, 724.

⁴⁸¹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1084.

⁴⁸² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 189; nşr. Himyerî, II, 115.

Kays'ın dediği surette elif ile yazılı olduğunu nakletmiştir.⁴⁸³ İbn Necâh'ın kitabında bu hususu Dâni'den aktardığı ve aynı yazımı tercih ettiği görülmektedir.⁴⁸⁴

(c) Dâni kimi zaman mushaflarla ilgili gözlemlerini, Ğazî'den verdiği nakillerle desteklemektedir. Bu nakiller, Irak ve Medine ehli mushaflarına dair bilgilerden oluşmaktadır. Bu rivayetlerde, Ğazî b. Kays'ın Medine ehli mushaflarından verdiği bilgilerle Irak ehli mushaflarının yazımını aktaran Dâni'nin gözlemlerinin birbirine genel olarak muvafık olduğu görülmektedir.

(1) Ziyade veya başka bir sebebe binaen yâ harfinin isbatı ile resmedilen kelimeler bölümünde Dâni, mushaf yazarlarının "نبأى",⁴⁸⁵ "تلقأى",⁴⁸⁶ "إيتأى",⁴⁸⁷ "ءانأى",⁴⁸⁸ "ورأى",⁴⁸⁹ "بأبيد",⁴⁹⁰ "بأبيكم",⁴⁹¹ "أفأى",⁴⁹² kelimeleri olmak üzere dokuz mevkide yâ harfini ziyade ettiklerini belirtmiştir.⁴⁹³ Bunun akabinde Ğazî bin Kays'dan "بلقأى" (Rûm 30/8) ve "ولقأى" (Rûm 30/16) kelimelerinde de yâ ile resmedildiğini nakletmiştir. Keza Dâni, Medine ile Irak ehli mushaflarında ve diğerlerinde "ملأيه" (Yûnus 10/75) ve "ملأيههم" (Yûnus 10/83) kelimelerinin bütün Kur'an'da hemzedden sonra yâ ile yazıldığını, Ğazî b. Kays'ın *Kitâbu'l-Hicâ'*'sında Medine ehlinden rivayetle zikredilen bütün bu yerlerin aynı şekilde resmedildiği bilgisini aktarmıştır.⁴⁹⁴

(2) Dâni, okuyuşta teshil veya vasıl durumu esas alınarak hemzenin vâv ile resmedildiği durumlardan bahsederken "الضعفوا" (İbrahim 14/21, Gâfir 40/47) kelimesi ile "العلموا" (Şuarâ 26/197, Fâtır 35/38) kelimesinin, Ğazî b. Kays'ın *Hicâi's-Sünne*'sinde; elif ve vâv ile olduğunu nakletmiştir.⁴⁹⁵ Dâni, bu kelimelerin "الضعفاء" ve "العلماء" şeklinde resmedilmesinin cevazını nakletmiş olmakla birlikte Ğazî b. Kays'dan rivayet edildiği

⁴⁸³ Sehâvî, **Vesîle**, s. 290.

⁴⁸⁴ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 802.

⁴⁸⁵ En'âm 5/34.

⁴⁸⁶ Yunus 10/15.

⁴⁸⁷ Nahl 14/90.

⁴⁸⁸ Tâhâ 20/130.

⁴⁸⁹ Şûrâ 42/51.

⁴⁹⁰ Zâriyât 51/47.

⁴⁹¹ Kalem 68/6.

⁴⁹² Âl-i İmrân 3/144, Enbiyâ 21/34.

⁴⁹³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 183; nşr. Himyerî, II, 97.

⁴⁹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 183-184; nşr. Himyerî, II, 97-98.

⁴⁹⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 200; nşr. Himyerî, II, 143.

üzere elif ve vâv ile yazımını tercih etmiş, İbn Necâh da bu kelimelerin yazımında kendisine tabi olmuştur.⁴⁹⁶ Dâni'nin "العلموا" kelimesinin Irak ehli mushaflarında vâv ve elif ile resmedildiğini belirtmesi üzerine Sehâvî, bu kelimenin Fâtır sûresindeki mevkiinin, Şam mushafında da aynı şekilde resmedildiğini, sadece Irak ehli mushaflarına ait bir özellik olmadığını söylemiştir. Şuarâ sûresindeki mevkiinde ise bugünde olduğu gibi sadece elif ile yazıldığının kaydını düşmüştür.⁴⁹⁷ Sehâvî'nin bu itirazı, daha evvelki âlimler tarafından dile getirilmemiş ancak İbnu'l-Cezerî, Neşr'de bu hilaftan söz etmiştir.⁴⁹⁸

(3) Şehir mushaflarının isbat ve hazif hususunda ihtilaf ettiği meseleler konusunda Dâni, İbrahim 14/5'deki "بأييم" kelimesinin, elifin isbatı ile resmedildiği gibi elifsiz iki yâ ile de yazıldığını ve bu yazımı bazı Medine ve Irak ehli mushaflarında gördüğünü, Ğazî b. Kays'ın da kitabında bu şekilde zikrettiğini belirtmiştir.⁴⁹⁹ İbn Necâh *Muhtasaru't-Tebyîn*'de bu kelime üzerinde müellife atıfta bulunmamış ancak her iki yazımın da hasen olduğunu belirtmiş ve kendisi de iki yâ ile yazımı tercih etmiştir.⁵⁰⁰ Lebîb, İbn Necâh'ın *Tebyîn*'de "Ğazî b. Kays da *Hicâi's-Sünne*'de böylece resmetmiştir" şeklinde atıfta bulunduğunu nakletmiştir.⁵⁰¹

(4) Yine bu babta zikredilen diğer bir kelime ise Enfâl 8/42. ayetteki "حي" kelimesidir ki Dâni bu kelimeyi Medine ve Irak ehli mushaflarında bir yâ ile yazılı bulunduğunu, Ğazî b. Kays'ın bir yâ ile resmedildiğine dair rivayetini vererek, bunun idgâm ile okuyanların kıraati üzere olduğunu belirtmiştir.⁵⁰² İbn Necâh da bu mevkide kendisine atıfta bulunmaksızın kelimenin aslının iki yâ ile olup, tek yâ ile okuyanların kıraati üzere imla edildiğini söylemiştir.⁵⁰³

⁴⁹⁶ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, III, 749-750; IV, 938-939.

⁴⁹⁷ Sehâvî, *Vesîle*, s. 382.

⁴⁹⁸ Bâsim b. Hamdî b. Hâmid es-Seyyîd, "İstidrâkâtü's-Sehâvî fî Kitâbihî (el-Vesîle) ale'd-Dâni fî Risâlet'r-Resm", *Me'hedi'l-İmami's-Şâtîbî Dergisi*, sy. 22, 1437/2016, s. 75.

⁴⁹⁹ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 258; nşr. Himyerî, II, 278.

⁵⁰⁰ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, II, 746.

⁵⁰¹ Lebîb, *Durretu's-Sakîle*, s. 301.

⁵⁰² Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 188; nşr. Himyerî, II, s. 110; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, nşr. Ali Muhammed Dabbağ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2007, II, 276.

⁵⁰³ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, III, 590, 602.

(5) Dâni, aynı başlık altında "الْمُنشَأْتُ" (Rahman 55/24) kelimesini de zikretmiş, Irak ehli mushafları ile Ğazî b. Kays'ın kitabında "الْمُنشَأْتُ" şeklinde elif olmaksızın yâ ile resmedildiğini nakletmiştir. Bu yazımın, şîn harfini kesra ile okuyan kıraatler üzerine olduğunu, onların elifi hafzedip yâ harfini sabit kıldıklarını zikretmiştir.⁵⁰⁴ Sehâvî, Akîle şerhinde, Dâni'nin bu kelimeyi zikretmemiş olduğunu söylemektedir. Görünen odur ki Sehâvî'nin bu yanlışı, *Mukni*'nin bu ibarenin düştüğü nüshalarından birini görmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu kelimenin Irak Mushaflarının yanı sıra Şam Mushaflarında da bu şekilde yazıldığını ilave etmiştir.⁵⁰⁵ Dâni, bu kelimenin bilgisini verirken Ğazî'nin rivayetiyle kendi gözlemlerini desteklemiştir. İbn Necâh da bazı mushaflarda bu şekilde yazıldığını, Ğazî'nin de böylece resmettiğini belirterek atıfta bulunmuştur.⁵⁰⁶

(6) Dâni, hemzenin teshil amacıyla yâ ile resmedilmesi babında zikrettiği bazı kelimeleri, Medine ve eski, orijinal/asıl Irak ehli mushaflarında araştırdığını ancak böyle bir bilgiye rastlamadığını ifade ettikten sonra bulduğu diğer kelimeleri zikretmiştir. Buna göre; "أئمة" (Tevbe 9/12; Enbiyâ 21/73), "أنفكا" (Saffât 37/86), "أئن" (Yâsîn 36/19) kelimeleri ve ona benzer lafızların yâ harfi ile yazıldığını, *Hicâi's-sunne*'de de bu şekilde resmedildiğini belirtmiştir.⁵⁰⁷ "أئنا" (Naziât 79/10) ve "أئتك" (Yûsuf 12/90; Saffât 37/52) kelimeleri ise yâsız resmedilmişlerdir.⁵⁰⁸ Kıraatler arasında hemzenin istifham mı yoksa haber mi olduğu hususunda ihtilaf vakidir. Her iki okuyuşa da imkân verebilmesi açısından yâsız yazımı tercih edilmiştir.⁵⁰⁹ İbn Necâh "أئمة" kelimesinin resmedilmesi bölümünde, kelimenin imla özelliğini -benzerleriyle birlikte- Ğazî'ye atıfta bulunmaksızın detaylıca açıklamıştır.⁵¹⁰

(7) Dâni, Ğazî b. Kays'ın kitabında; Bakara 2/282, 283'deki "كاتب" kelimesinin elif ile yazıldığını belirtmektedir. Dâni bu yazımı Irak Mushaflarında da gördüğünü, bununla birlikte bu kelimenin Kur'an'da az geçiyor olması ve "كتابا" ile "كتب" kelimelerine

⁵⁰⁴ Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 188-189; nşr. Himyerî, II, 113.

⁵⁰⁵ Sehâvî, *Vesîle*, s. 348.

⁵⁰⁶ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, IV, 1168.

⁵⁰⁷ Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 192; nşr. Himyerî, II, 121.

⁵⁰⁸ Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 192; nşr. Himyerî, II, 122.

⁵⁰⁹ İbnu'l-Cezeri, *Neşr*, I, 372-373.

⁵¹⁰ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, III, 612-615.

benzerliğinden dolayı kendi tercihinin de isbat ile yazımı olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁵¹¹ İbn Necâh'a gelince; bu kelimenin geçtiği dört yerden üçünde elif ile yazıldığına muvafıktır. Sadece "وَأَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا" kavlinde ihtilaf olduğunu, sahabe tarafından hem elif ile hem de elifsiz yazıldığını zikretmiştir.⁵¹² Ancak İbn Necâh bu bilgiyi verirken Ğazî b. Kays'dan atıfta bulunmamış, ihtilafı gördüğü mesâhifi yahut rivayeti zikretmemiştir.

(8) Edatların bitişik ve ayrık yazımı ile ilgili olarak "بِسْمَا" kelimesinin üç yerde (Bakara 2/90, 93; Â'raf 7/150) mevsul yazıldığını belirten Dâni, Muhammed b. İsa'nın "Bu kelimenin her ne zaman evveline lâm gelse "البِسْمَا" maktu olur" şeklindeki sözlerini naklettikten sonra⁵¹³ Ğazî b. Kays'ın kitabında, eski Irak mushaflarında ve diğerlerinde de böylece gördüğünü belirtmiştir.⁵¹⁴ İbn Necâh, Bakara sûresindeki ilk mevkide mevsul, diğer yerlerde ise ihtilaf olduğunu zikretmiş ancak Ğazî'ye herhangi bir atıfta bulunmamıştır.⁵¹⁵ Dâni, "الكَيْلَا" kelimesinin Kur'an'da üç yerde (Hac 22/5, Ahzâb 33/50, Hadîd 57/23) ve keza Âl-i İmrân 3/153. ayette mevsul yazıldığını, Ğazî b. Kays'ın kitabında da bu şekilde resmettiğini rivayet etmiştir.⁵¹⁶ İbn Necâh bu kelimedede kendisine atıfta bulunmamış ancak bu dört mevkiin dışındaki yerlerin maktu yazıldığını belirtmiştir.⁵¹⁷ Bu kelimelerin dışında Dâni'nin atıfta bulunmayıp, İbn Necâh'ın Ğazî b. Kays'a atıfta bulunduğu maktu-mevsul kelimeler mevcuttur.⁵¹⁸ Ancak bu başlık altında yapılan atıflar değerlendirmeye tabi tutulduğunda, maktu ve mevsul kelimelerin resmedilmesinde, gerek Dâni'nin gerekse İbn Necâh'ın Ğazî'ye muvafakat ettikleri görülmektedir.

⁵¹¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 147-148; nşr. Himyerî, I, 451-452.

⁵¹² İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 321.

⁵¹³ "البِسْمَا" kelimesi Kur'an'da beş yerde geçmektedir. Bu yerler; Bakara 2/102, Maide 5/62-63-79-80, Âli İmran 3/187 de ise evveline fâ harfi gelmiştir o da aynı şekilde maktudur. Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 226; nşr. Himyerî, II, 220.

⁵¹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 226; nşr. Himyerî, II, 220. Bu ibare, *Mukni'*in bazı nüshalarında geçmektedir. (ل، د)

⁵¹⁵ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 181, 184, 575.

⁵¹⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 227; nşr. Himyerî, II, 223.

⁵¹⁷ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 375.

⁵¹⁸ Mesela bkz; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 556-557; V, 1215.

(d) Dâni, Medine ve Irak ehli mushaflarının birbirinden farklılık arzettiği bazı kelimelere temas ederken Ğazî b. Kays'a atıfta bulunmuştur.

(1) Nitekim mushaflarda müenneslik tâ'sinin (ة) açık tâ ile (ت) resmedilmesi başlığında "الكلمة" kelimesinin durumunu şöyle izah etmektedir: "Bu kelime ile müfret kastolunduğunda, Kur'an'da bir yer hariç (A'râf 7/137) he iledir. Irak ehli mushaflarında açık tâ ile yazıldığına ittifak vardır. Ancak Medine ehli mushaflarında he iledir ki Ğazî b. Kays da kitabında onu he ile resmetmiştir."⁵¹⁹ İbn Necâh da eserinde Dâni'nin bu açıklamalarını aynen aktarmıştır.⁵²⁰

(2) Edatların bitişik ve ayırık yazımları ile ilgili olarak Ğazî b. Kays kitabında, "أن لن تحصوه" (Müzzemmil 73/20) kelimesinin nûn ile yani maktu olarak resmedildiğini zikretmiştir. Her iki imam da bu yazımı esas almışlardır.⁵²¹ Dâni, "أنما غنمتم" (Nahl 16/95) ile "إنما عند الله" (Enfâl 8/41) kelimelerini, "Irak ehli mushaflarında mevsul, kadim mushaflarımızda (yani Medine ehli mushaflarında) maktudurlar" şeklinde ifade etmiştir. Mushaflar arasında ihtilafın var olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte Dâni her ne kadar kendisinin de tabi olduğu ve kadim mushaflarımızda⁵²² şeklinde ifade ettiği mushafların imlasının maktu olduğunu belirtse de, "ilki sabittir ki o çoğunluktadır" diyerek Irak mesâhifinin yazımını daha isabetli görmüş, Ğazî b. Kays'ın kitabında da her iki kelimenin mevsul olduğunu nakletmiştir.⁵²³ İbn Necâh ise "أنما" kelimesi için herhangi bir atıf ve açıklamada bulunmaksızın tercihini belirtmiş ve mevsul ile resmedildiğini zikretmiştir.⁵²⁴ "إنما" kelimesinde ise Ğazî b. Kays'ın resmettiği üzere muttasıl yani bitişik yazıldığını, İbnu'l-Enbâri ve Nusayr en-Nahvî gibi bir grup âlimin de böyle rivayet ettiklerini, bununla birlikte Atâ ve Hakem'in "resmen dâne tercumetin" kaydını düşerek ayırık resmettiklerini zikretmiş ancak doğru olanın bitişik yazım olduğunu belirtmiştir.⁵²⁵

⁵¹⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 233; nşr. Himyerî, II, 234.

⁵²⁰ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 276.

⁵²¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 221; nşr. Himyerî, II, 208.

⁵²² Himyerî dipnotta kadim mushaflardan kastın Medine ehli veya Endülüs mushafları olduğunu belirtmiştir. Dâni, **Mukni'**, nşr. Himyerî, II, 219.

⁵²³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 225/ II, 218-219.

⁵²⁴ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 600.

⁵²⁵ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 779-780.

(e) Dâni nadiren de olsa müellifin kitabını zikretmeksizin “kâle Ğazî b. Kays” şeklinde atıfta bulunmuştur. Elifin isbatı ile hazfedilenler başlığı altında verdiği "فَعَال ve فِعَال" veznindeki kelimelerin tamamının elif ile resmedildiğini, bu bağlamda Ğazî b. Kays'ın; "العذاب" (Bakara 2/49), "العقاب" (Bakara 2/196), "الحساب" (Bakara 2/202), "البيان" (Rahmân 55/4), "الغفار" (Sâd 38/66; Zümer 39/5; Gâfir 40/42), "الجبار" (Haşr 59/23), "الساعة" (En'âm 6/31), "النهار" (Âl-i İmrân 3/27) gibi kelimelerin mushaflarda lafızda söylendiği üzere elif ile resmedildiği rivayetine yer vermiştir.⁵²⁶

Dâni'nin yirmi yerde kendisine ve kitabına atıfta bulunduğu Ğazî'nin bu eseri, başta Dâni, İbn Necâh ve kendisinden sonra Kur'an'ın yazımı ile ilgilenen ulemanın kaynağı olmuş ve olmaktadır. Zira Ğazî b. Kays'ın, Nâfi'in en yakın öğrencilerinden olması kendine ait olan mushafı, Nâfi'nin mushafla defalarca karşılaştırması, Medine mushaflarının yazım özelliklerini ulaştırması açısından son derece önem arz etmektedir. Dâni'nin bu eserinde Ğazî'den yaptığı nakillerin genel karakteristiğine bakıldığında, resm-i Osmâni'nin özellikle hazif, isbat, maktu-mevsul ve tâ mevzuunda atıflarda bulunduğu görülmektedir. Keza İbn Necâh'ın müellife, Dâni'den daha çok atıf yaptığı daha evvel ifade edilmiştir. Her iki imam da atıflarını, müellifin kitabını esas alarak yapmışlardır. Böylece Ğazî b. Kays'ın *Hicâi's-Sünne* eserinde izlediği yöntem, bu iki imamın nakillerinden anlaşılmaktadır. Öyle ki müellif, resm-i kıyâsi'ye muhalif olan Kur'an kelimesini zikretmiş sonrasında bu özellikteki bazı kelimeleri vermiştir. Bazen bu kelimelerin resm-i Osmâni'nin hazif, isbat vs. hangi kısmına giriyorsa, açıklamasını yapmış bazen de herhangi bir yorumda bulunmaksızın sadece kelimeyi resmetmiştir.⁵²⁷ Her iki imamın da Ğazî b. Kays'a atıflarının özelliklerini ve izledikleri menheci şu şekilde tespit etmek mümkündür:

Mushaflardan bilgiler verdikten sonra “keza Ğazî b. Kays”, “Ğazî de kitabında böyle resmetmiştir” diyerek kendi gözlemlerini, Ğazî b. Kays'ın rivayetleri ile desteklemektedirler.⁵²⁸ Ancak İbn Necâh'ın bu ifadedden sonra bir muhayyerlik olduğunu belirtip kendi tercihi ifade ettiği olmuştur.⁵²⁹ Eğer Ğazî'den verdikleri nakil rivayete

⁵²⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 177; nşr. Himyerî, II, 74.

⁵²⁷ Temîmî, **el-Ğazî b. Kays el-Endelûsi ve akvâluhû fî Resmî'l-Osmâni**, s. 666.

⁵²⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 258; nşr. Himyerî, II, 278; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 779-780.

⁵²⁹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1084.

değil sadece resme dayanıyorsa esas almayabilirler. Özellikle “resmen dûne tercümetin” ya da “resmen lâ tercemetin” şeklinde her iki imamın da kullandığı tabirler, hangi şartlarda müellifin verdiği bilgiyi kaynak kabul ettiklerinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.⁵³⁰ Resim olmasa dahi bilgi hakkında rivayet varsa ya da herhangi bir rivayet Ğazî'nin resmine muvafakat ederse onu doğru kabul eder ve ittiba ederler.⁵³¹ Ğazî b. Kays'ın verdiği bir bilgi şaz ise veya sair mesâhife muhalefet etmişse mushaflardan gelen bilgileri tercih ederler. Dâni, bu şekilde dört kelimedede müelliften farklı tercihte bulunmuştur.⁵³² Bazen de Ğazî'den verdikleri nakiller üzerine herhangi bir yorum yapmadan nakletmişlerdir.⁵³³ Dâni ve İbn Necâh'ın müellife itiraz ettikleri yerler genel olarak muvafakat göstermekle beraber bazen iki imamın birbirlerine de muhalefet ettikleri görülmüştür.⁵³⁴

2. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ

Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Mansûr Ebû Zekerriyya el-Ferrâ (ö. 207/822). el-Eslemî, el-Esedî, el-Absî, ed-Deylemî, el-Kûfî, en-Nahvî künyeleriyle de anılan İmam Ferrâ 144/761 yılında Kûfe'de dünyaya gelmiştir.⁵³⁵ Kaynaklarda babasının Benî Esed veya Benî Munkir kabilesinin azatlısı olduğu belirtilmektedir.⁵³⁶ Ferrâ lakabının, kelâmı tahlil ve tetkik eden kimse için kullanılan “yefri'l-kelem” deyiminden dolayı kendisine verildiği rivayet edilmiştir.⁵³⁷ Fery kelimesi aynı zamanda “takdir edilecek, insanı hayrete düşürecek işler yapmak” manasında olup, çalışmalarındaki olağanüstü başarı ve güzellikten dolayı ona bu lakabın verilmiş olabileceği de ileri sürülmüştür.⁵³⁸

⁵³⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 189; nşr. Himyerî, II, s. 115; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 520.

⁵³¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 144, 183-184; nşr. Himyerî, I. s. 439, II, 97-98; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 779.

⁵³² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 151, 167, 189, 210; nşr. Himyerî, I, 462; II, 52, 115, 179-180. Ayrıca bkz. mesela; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1076.

⁵³³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 177; nşr. Himyerî, II, 74; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, I, 308.

⁵³⁴ Mesela bkz: İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 971-972.

⁵³⁵ Bu bilgiler için bakınız: Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 145; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, X, 118-119; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, VI, 176; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1372; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 333; Zülfikar Tüccar, “al-Farrâ, Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatı'ndaki Mevkii”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi, SBE, 1987, s. 197.

⁵³⁶ Ziriklî, **A'lâm**, VIII, 145; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, X, 118.

⁵³⁷ Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 333; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, X, 120; Tüccar, “al-Farrâ, Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatı'ndaki Mevkii”, s. 197.

⁵³⁸ Tüccar, “al-Farrâ, Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatı'ndaki Mevkii”, s. 197.

Eğitimine Bağdat'ta devam eden ve buraya yerleşen Ferrâ'nın ünü her yere yayılmış, halife Me'mun'un oğullarına eğitim vermesiyle birlikte şöhreti daha da artmıştır.⁵³⁹ Öyle ki *Me'âni'l-Kur'an*'ı imla ettirdiği meclise katılanların çok kalabalık olduğu için sayısı bilinmediği ancak seksen tane kadı'nın mecliste hazır olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.⁵⁴⁰ Öğrencilik yıllarında dahi hocalarından duyduklarını not tutmaya gerek duymadan hıfzetmiş, daha sonraları da bütün kitaplarını yine ezberinden imla ettirmiştir.⁵⁴¹ Dindar ve vera sahibi Ferrâ'nın her yılın kırk günü doğduğu yer olan Kûfe'ye giderek vaktini ailesiyle geçirdiği, kazandıklarını onlara dağıttığı ve iyilikte bulunduğu rivayet edilmiştir.⁵⁴² Hac görevini yerine getirdikten sonra 207/822 yılında Mekke'den dönüş yolunda vefat etmiştir.⁵⁴³

En meşhur hocaları Kisâi ve Ebû Bekir b. Ayyâş'ın yanı sıra Muhammed b. Hafs el-Hanefi, Kays b. er-Rabi', Mendel b. Ali, Ebî'l-Ehvâs Selâm b. Suleym, Sufyân b. Uyeyne gibi isimlerden de ders almıştır. Seleme b. Âsım⁵⁴⁴, Muhammed b. el-Cehm es-Semerî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Muhammed b. Abdullah b. Mâlik ve Hârûn b. Abdullah, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Kâdim öğrencileri arasında yer almaktadır.⁵⁴⁵ Nahiv ve Kur'an ilimleri başta olmak üzere şiir, yıldız ve tıp ilmi, fıkıh, eyyamu'l-arab, ahbar gibi birçok alanda ilim sahibi olan Ferrâ'nın yaklaşık üç bin sayfa telif ettiği kaynaklarda geçmektedir.⁵⁴⁶

Kûfe dil ekolünün kurucusu sayılan Ebu Ca'fer er-Ruâsî'nin hem de Ruâsî'nin talebesi Kisâi'nin öğrencisi olan Ferrâ, bu ekolün Kisâi'den sonra gerçek anlamda ikinci

⁵³⁹ Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 145.

⁵⁴⁰ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad ve Zuyûlihî*, nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1417, XIV, 155; Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 146; Zehebî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nubelâ*, X, 119.

⁵⁴¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 120.

⁵⁴² Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 145; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 180-181; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 333.

⁵⁴³ Bu bilgi için bakınız: Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 145; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 121; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 182; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III,1373; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 333.

⁵⁴⁴ Ebû Muhammed Seleme b. Âsım en-Nahvî (ö.270/883) Sa'leb'in hocalarındandır. Suyûtî, *Buğyet'l-Vu'ât*, II, 786.

⁵⁴⁵ Bu bilgiler için bakınız: Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 119; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 176; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III,1372; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 333; Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, XIV,154; Tüccar, "al-Farrâ, Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatı'ndaki Mevkii", s.197.

⁵⁴⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 120; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, VI, 176.

büyük temsilcisi kabul edilmiştir.⁵⁴⁷ Halife Me'mûn'un Arapça'ya ait ne duyduysa yazmasını istediği, Arap dili kaidelerinin tamamını derlediği eseri "*el-Hudûd*"u iki yıl gibi kısa bir sürede kâtiplere yazdırmıştır.⁵⁴⁸ Bu eser aynı zamanda Kûfe ve Basra dil ekollerinin görüşlerini cemetmesi açısından da önemli bir yere sahiptir. En önemli eseri *Meâni'l-Kur'an'ın (Tefsiru Müşkili İ'rabi'l-Kur'an)* yanı sıra *el-Hudûd*, *el-Mesâdiru fi'l-Kur'an*, *Âletu'l-Küttâb*, *el-Vakf ve'l-İbtidâ*, *el-Meksûr ve'l-Memdûd*, *el-Eyyâm ve'l-Leyâlî*, *İhtilâfu ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve's-Şâm fi'l-Mesâfih*, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, *el-Lügât* gibi birçok eserinden söz edilmektedir.⁵⁴⁹

Dile hâkimiyeti herkesçe kabul edilen, nahiv, lügat ve edebiyat alanlarında Kûfelilerin imamı ve en bilgini olarak nitelendirilen Ferrâ'ya, nahivde emiru'l-müminin lakabı verilmiştir.⁵⁵⁰ Sa'leb, "Eğer Ferrâ olmasaydı lügat ilmi diye bir ilim olmazdı çünkü o Arap dilini tahrif olmaktan kurtardı, arındırdı ve zapt altına aldı" diyerek onun dildeki eşsiz yerini bir kez daha ifade etmiş,⁵⁵¹ İbnu'l-Enbârî de, "Bağdat ve Kûfe'de, Kisâî ve Ferrâ'dan başka nahivci olmasaydı bu ikisi yeterdi" sözüyle bu durumu tekit etmiştir.⁵⁵²

Meâni'l-Kur'an edebiyatının günümüze ulaşan en eski eserlerinden biri olan, müellifin aynı isimle meşhur eserini telif etme sebebi, nahiv âlimi arkadaşı Ömer b. Bukeyr'in Abbâsî emiri Hasan b. Sehl'in, Kur'an ile ilgili sorularına cevap vermekte zorluk çekmesi üzerine Ferrâ'dan bir kitap yazmasını rica etmesidir. Bunun üzerine Kur'an'ın tamamı hakkında bir eseri, öğrencisi Ebû Talha'ya imla ettirmek suretiyle telif etmiştir.⁵⁵³ Kûfe dil ekolünün görüşlerini ihtiva etmesi sebebiyle daha da önem arz eden

⁵⁴⁷ Mehmet Cevat Ergin, "Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Hakemli Dergi)**, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2003, No: 9, c. V, sayı: 1, s. 44-45.

⁵⁴⁸ Bağdâdî, **Tarihu Bağdad**, XIV,155; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, VI, 177.

⁵⁴⁹ Zirikî, **A'lâm**, VIII, 146; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, VI, 181; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 333.

⁵⁵⁰ Zirikî, **A'lâm**, VIII, 146; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, X, 120.

⁵⁵¹ Bağdâdî, **Tarihu Bağdad**, XIV, 154; Zirikî, **A'lâm**, VIII, 146; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, X, 119; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III,1372; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, VI, 176.

⁵⁵² Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, X, 120.

⁵⁵³ Bağdâdî, **Tarihu Bağdad**, XIV,157; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, VI, 178.

bu eserinde Ferrâ, nahiv, sarf, lügat, şiir, kıraat ve mushaf farklılıklarına, lehçelerin özelliklerine, gramer meselelerine oldukça fazla yer vermiştir.⁵⁵⁴

Ferrâ, kitabında, kıraat ve nahivde kendisinden çok istifade ettiği hocası Kisâî'den birçok nakilde bulunmuş ancak kimi zaman da onu eleştirmiştir. Klasik tefsirlerden yapısı itibarıyla farklılık arz eden, Ferrâ'nın kendine has terimlerini⁵⁵⁵ de içeren eseri, kendinden sonraki müellifler için de kaynak teşkil etmiştir. Nitekim Dâni, kıraatte ihtiyar sahibi olarak ifade ettiği Ferrâ'nın tevcihatını irab yönünden de incelemiş olduğunu belirtmekte,⁵⁵⁶ *el-Muknî*'de Ferrâ'nın görüşlerine dört ayrı yerde yer vermektedir. Ancak bu nakillerin sadece ikisinin adı geçen eserde mevcut olduğu görülmektedir. Diğer ikisinin ise ya kendisinden sözlü olarak rivayet edildiği ya da başka bir eserinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

(1) Dâni, "الهمتنا"⁵⁵⁷, "ءامنتم"⁵⁵⁸ kelimeleri gibi istifham hemzesiyle birlikte üç elifin bir arada olduğu durumlarda, Ferrâ'dan, resimde sabit olan ikinci hemzenin istifham hemzesi olduğu, zira muradın anlaşılması için ona ihtiyaç bulunduğu şeklindeki rivayeti nakletmiştir. Ancak Kisâî, resimdeki elifin aslî harf olan hemze olduğu istifham olmadığı görüşündedir. Mushaf ashâbı yani mushaf imlası ilmiyle uğraşan âlimlerin de bu şekilde düşündüklerini belirten Dâni, kendi tercihinin de bu yönde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁹ Dolayısıyla Dâni'nin, Ferrâ'ya bu görüşünde katılmadığı görülmektedir. *Meâni'l-Kur'an*'a bakıldığında bu rivayet, Dâni'nin verdiği örnekler çerçevesinde bulunmayıp, bu hususta Ferrâ'nın genel kabulünün ne yönde olduğunun anlaşılacağı "أفترى/ أستكبرت" gibi bazı kelimeler üzerinden verilmiş ve izah edilmiştir.⁵⁶⁰ Bu durumda mezkur rivayet, Ferrâ'dan sözlü olarak gelmiş olabileceği gibi başka bir kitabından da nakledilmiş olabilir.

⁵⁵⁴ Ali Bulut, "el-Ferrâ'nın, Meâni'l-Kur'an'ında Kullandığı Kûfe Dil Okulu'na Ait Terimler", **On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, 2003, sayı: 14-15, s. 327.

⁵⁵⁵ Zülfikar Tüccar, "al-Farrâ, Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatı'ndaki Mevkii", s. 204.

⁵⁵⁶ Dâni, **Urcûzetu'l-Munebbîhe**, s. 161.

⁵⁵⁷ A'râf 7/123, Tâhâ 20/71, Şuarâ 26/49.

⁵⁵⁸ Zuhrûf 43/58.

⁵⁵⁹ Dâni, **Muknî**, nşr. Dâmin, s. 149; nşr. Himyerî, II, 456.

⁵⁶⁰ Ferrâ, **Meâni'l-Kur'an**, II, 354.

(2) Dâni, Muhammed b. Ahmed→ Muhammed b. Kâsım (İbnu'l-Enbârî)→ Ferrâ'dan rivayetle; "نسوا الله" (Tevbe 9/67; Haşr 59/19) kelimesindeki cemiyet vâv'ının mushaflarda hazfedildiğini nakletmiş ancak "Şehirlere gönderilen mushaflarda böyle bir şeyin olduğunu bilmiyoruz. Ferrâ'dan rivayet edilen bu şey nâkilin hatasıdır" demiştir.⁵⁶¹

Dâni'nin burada hatanın kaynağı olarak gösterdiği ve nakleden olarak işaret ettiği kimsenin İbnu'l-Enbârî olması söz konusu değildir. Zira İbnu'l-Enbârî, Ferrâ'nın anılan izahına yer verdikten sonra "Mushaflarımızda 'vâv' ile yazılı olduğunu gördüğümüz kelimelerin üzerinde vakıf da 'vâv' ile yazılmıştır. Ferrâ'dan nakledilen söz konusu bilgi, tevil edilebilir. Nitekim Ferrâ'nın bu sözü, "نسوا" kelimesinden 'vâv'ın imlâda hazfedildiğine delalet etmez, çünkü cemi 'vâv'ının hazfî, Arap dilinde çokça görülen bir şeydir"⁵⁶² şeklindeki sözlerinden İbnu'l-Enbârî'nin de Ferrâ'nın açıklamasının zahiri anlamı üzerine alınamayacağını düşündüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Dâni, Ferrâ'dan yapılan bu nakli hata olarak değerlendirirken, İbnu'l-Enbârî, bu naklin tevilinin mümkün olduğunu düşünmektedir. Ayrıca zikredilen tarikile verilen bu kelimeye *Meâni'l-Kur'an*'da rastlanmamaktadır.

(3) Dâni, Ferrâ'dan Fâtır 35/33 ve Hac 22/23'deki "اللولو" kelimesinin Medine ve Kûfe ehli mushaflarında elif ile resmedildiğini nakletmiştir.⁵⁶³ Nitekim *Meâni'l-Kur'an*'a bakıldığında, bu ifade yazımdan ziyade Medine ehli kıraatinde elif ile olduğu şeklinde verilmiştir. Devamında ise Ferrâ "Bu kelime bizim mushaflarımızda Fâtır sûresinde elifsiz, Hac sûresinde elif ile yazılmıştır" demiştir.⁵⁶⁴ Dâni bu kelimeyi zikrederken farklı rivayetlere yer vermiş, Ferrâ'nın hocası olan Kisâi'den her iki kelimedede elif ile yazıldığını nakletmiştir. Ancak yine Kisâi'nin öğrencisi olan Nusayr'ın Ferrâ'ya muvafakat ederek bu kelimenin Fâtır sûresindeki mevkiinin bütün mushaflarda "elifsiz" yazılı olduğu bilgisini vermiştir.⁵⁶⁵ Sehâvî'nin Âkîle şerhine ve İbn Necâh'a bakıldığında, Ferrâ'ya yapmış oldukları atfın Dâni'nin nakline muvafık olduğu, her iki imamın da Dâni'yi esas

⁵⁶¹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 165; nşr. Himyerî, II, 39-40.

⁵⁶² İbnu'l-Enbârî, **İdâh**, s. 272.

⁵⁶³ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 173; nşr. Himyerî, II, 64.

⁵⁶⁴ Ferrâ, **Meâni'l-Kur'an**, II, 220.

⁵⁶⁵ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 172; nşr. Himyerî, II, 62-63.

aldıkları anlaşılmaktadır.⁵⁶⁶ Ancak Ferrâ'nın eserindeki ibare ile Dâni'nin nakli arasında farklılık olduğu görülmektedir. Bu durum, Dâni'nin bilgiyi Ferrâ'nın başka bir eserinden ya da şifahi olarak aktardığını yahut da hata etmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bunun yanı sıra Ferrâ'nın bizim mushaflarımızda şeklinde kullandığı ifade ile kastının genele hamledilip salt Kûfe ehli mushafları olmadığı fikri dikkate alındığında, iki kaynaktaki bilginin farklı mushaflardan bahsettiği varsayılarak rivayetlerin arasının tevili mümkün gözükmemektedir.

(4) Dâni, Kisâi ve Ferrâ'dan "Bazı Kûfe ehli nushaflarında, Nisâ 4/36 ayetindeki "والجار ذا القربى" elif iledir"⁵⁶⁷ rivayetini zikrettikten sonra "Ne onların mushaflarında böyle bir şey bulduk ne de onlardan biri böyle okudu" sözleriyle kendisine itiraz etmiştir.⁵⁶⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*'da bu kelimenin cer olmakla birlikte bazı Kûfe ehli ve kadîm/eski mushaflarda elif ile yazıldığını, bu durumda kârinin elif ile mansub halde okuması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶⁹ İbn Ebî Dâvûd *el-Mesâhif*'te Muhamed b. İsa→ Muhammed b. Süfyân tarikiyle Ali b. Hamza el-Kisâi'nin, Kûfe ehli mushaflarında elif ile olduğunu işittiğini rivayet etmiştir.⁵⁷⁰ İbn Necâh bu kelimedeki ihtilafı zikretmiş ancak Nisâ sûresindeki ihtilafa yer vermemiştir.⁵⁷¹ Lebîb ise Ferrâ'nın bu kelimeyi bazı Kûfe ehli mushaflarında zâl harfinden sonra elif ile gördüğünü belirttiği rivayeti aktarmış, ancak ne yedi kıraat ne de şaz kıraatlerde böyle bir okumanın olmadığını hatta mushafların onun yâ ile yazımında ittifak ettiklerini nakletmiştir.⁵⁷² Bütün bu rivayetlerle birlikte Dâni'nin, "Onların mushaflarında böyle bir yazım görmedik" sözleriyle itirazı, bu kelimenin farklı bir mevkide elif ile yazıldığı rivayetleri de göz önüne alındığında, Kisâi ve Ferrâ'nın rivayetini geçersiz kılmak için yeterli bir sebep değildir. Çünkü Dâni'nin Kûfe ehli mushaflarının tamamı görmeme ihtimali mevcuttur.

⁵⁶⁶ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, IV, 874. İbn Necâh, Ferrâ'nın, "Medine ve Kûfe mushaflarında iki elif iledir" dediğini nakletmiştir. Sehâvî, *Vesîle*, s. 258.

⁵⁶⁷ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 308; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I, 267.

⁵⁶⁸ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 308.

⁵⁶⁹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I, 267.

⁵⁷⁰ İbni Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullâh b. Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, nşr. Muhibuddîn Abdussubhân Vâiz, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, I, 278; Himyerî, *Mu'cem*, III, 1577.

⁵⁷¹ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, IV, 165.

⁵⁷² Lebîb, *Durretu's-Sakîle*, s. 269.

Nitekim Ferrâ, “Rahman 55/12’deki "والحب ذا العصف" kelimesinin elif ile okunması caizdir. Çünkü o Şam Mushaflarında bu şekilde yazılmıştır ancak bu vecihle okuyan yoktur. Tıpkı Kûfe Mushaflarında "والجار ذا القربى" kelimesinde olduğu gibi” ifadeleriyle birlikte bu kelimeyi kimsenin bu şekilde okumadığını, bir vecihle yazılıp birçok vecihle okunabileceğini söylemekte ve sözünü de misalle desteklemektedir.⁵⁷³ Nitekim Dâni, İmam Mushaf’tan istinsah edilen Şam, Irak ve Hicaz ehlinin mushaflarında ihtilaf ettikleri yerler başlığı altında zikrettiği bu kelimenin, Şam Mushaflarında elif ile sair mushaflarda damme ile yazıldığını zikretmiştir.⁵⁷⁴ Bu durum ise Ferrâ’nın, sair mushaflardaki bu yazıma ve kurrânın elif ile okuduğu bilgisine ulaşamadığını göstermektedir.

Dâni’nin, *Mukni*’de Ferrâ’ya yaptığı az sayıdaki atıflara bakıldığında adını zikrettiği dört yerde de itirazları olduğu, sadece bir tanesinde bu durumu nakledenin hatası olarak yorumladığı anlaşılmaktadır. İbn Necâh ise "خطينا" ve "اللؤلؤ" kelimeleri olmak üzere iki yerde kendisine atıfta bulunmuştur.⁵⁷⁵

3. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm

Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd el-Horasanî, el-Ensârî, el-Ezdî (ö. 224/838).⁵⁷⁶ Kaynaklarda doğum tarihi ihtilafli olmakla birlikte en yaygın olarak belirtilen 157/774 yılında Herat’ta dünyaya geldiğidir.⁵⁷⁷ Heratlı Ezd kabilesine mensup bir adamın azatlısı olan babası Rum asıllı olduğu için er-Rûmî⁵⁷⁸ denilmesinin yanı sıra el-Herevi, el-Huzâi’, el-Bağdâdî künyeleri de verilmiştir.⁵⁷⁹ Dâvudî’nin “*Tabakâtu’l-Müfessirîn*” isimli eserinde, et-Türkî nisbesiyle anıldığı gibi taşıdığı ilmi vasıflara binaen kaynaklarda el-Lügavî, en-Nahvî, el-Kâdî gibi birçok nisbe ile de zikredilmiştir.⁵⁸⁰ Herat’ta başladığı

⁵⁷³ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’an*, I, 114.

⁵⁷⁴ Dâni, *Mukni*’, nşr. Dâmin, s. 282; nşr. Himyerî, II, 326-327.

⁵⁷⁵ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, II, 144; IV, 874. İbn Necâh "خطينا" kelimesini, Ferrâ ve Kisâi’nin “fuâlâ” vezninden kabul ettiği şeklindeki rivayeti nakletmiştir.

⁵⁷⁶ Fîruzâbâdî, *Belâğa*, I, 53.

⁵⁷⁷ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, X, 491.

⁵⁷⁸ Zehebî, *Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr*, I, 360.

⁵⁷⁹ Ziriklî, *A’lâm*, V, 176.

⁵⁸⁰ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Fedâilu’l-Kur’an ve Meâlimuhû ve Âdâbuhu*, nşr. Ahmed b. Abdulvâhid el-Hayyâtî, Mağrib, 1415/1995, 20-25.

ilim hayatına Bağdat ve Mısır'da devam etmiş, on sekiz yıl Tarsus'ta kadılık görevi yapmıştır.⁵⁸¹

Ulemanın büyüklerinden olan müçtehit imam Ebû Ubeyd, kıraat alanında tasnifat sahibi olup, hadis, fıkıh, dil ve şiir alanlarında da eserler kaleme almıştır.⁵⁸² Kıraat ilmini hocalarından arz ve sema yolu ile alan imamın hocaları arasında; Ali b. Hamza el-Kisâî, Şuca' b. Ebî Nasr, Süleyman b. Hammâd, İsmail b. Ca'fer, Haccâc b. Muhammed, Hişam b. Ammâr, Abdi'l-A'la b. Mesher, Suleym b. Îsâ, Yahyâ b. Âdem bulunmaktadır. Kendisinden rivayette bulunanlar arasında ise Ahmed b. İbrahim Verrâk, Halef, Ahmed b. Yûsuf et-Tağlebi, Ali b. Abdilaziz el-Beğavî, Hasen b. Muhammed b. Ziyâd el-Kureşî, Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Babî, Ahmed b. Hasen b. Abdillâh el-Mukrî, Ebû Ali er-Rehavî, Nasr b. Dâvûd gibi isimler sayılmaktadır.⁵⁸³ Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübarek, Yahyâ b. Sa'id el-Kattân gibi meşhur isimler de hadis ilmindeki hocalarındandır.⁵⁸⁴

Kur'an, kıraat, hadis, lügat, fıkıh, akâid gibi birçok alanda eser kaleme alan müellif, en meşhur kitabı "*Garîbu'l-Musannefi*" yaklaşık kırk yılda telif ettiğini söylerken diğer eseri *Garîbü'l-Hadîs*'i de hemen hemen aynı zamanlarda yazmıştır. "*Kitâbü'l-Emsâl, Kitâbü'l-Emvâl, en-Neseb, en-Nâsih ve'l-Mensûh, Fedâ'ilü'l-Kur'an ve âdâbuh, Kitâbu'l-Îmân, el-Hutab ve'l-Mevâ'iz, Adedu âyi'l-Kur'an*", kıraat alanında yazdığı "*el-Maksûr ve'l-Memdûd*" isimli eserlerinin yanı sıra kendisine ait olan ve olduğu söylenen pek çok eseri mevcuttur.⁵⁸⁵

Dânî, Ebû Ubeyd'in sika, emin, sünnet ehli ve bütün ilimlerde devrinin âlimleri arasında önder olduğunu ifade ederken, Abdullah b. Tâhir, "İslam âlimleri dört kişidir ki bunlardan biri de Kâsım b. Sellâm'dır" demiştir.⁵⁸⁶ Hasen b. Sufyân, İshâk b. Rahuye'nin "Biz Ebû Ubeyd'e muhtacız ancak onun bize ihtiyacı yoktur" dediğini iştmiştir. İbrahim

581 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 500.

582 İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 914-915.

583 İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 914-915.

584 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 491.

585 Zirikî, *A'lâm*, V, 176.

586 İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 915.

el-Harbî ise onu “kendisine ruh üflenmiş bir dağ gibidir” sözleriyle methetmiştir.⁵⁸⁷ Ebu'l-Abbas Sa'leb, “Eğer Ebû Ubeyd Ben-i İsrail'den olsaydı kendisine hayran olunurdu” buyurmuştur.⁵⁸⁸ İbnu'l-Enbârî, Ebû Ubeyd'in geceyi üç kısma taksim ettiğini, üçte birini uykuya, üçte birini namaza, üçte birini ise kitap yazmaya ayırdığını söylemiştir.⁵⁸⁹ Ebû Ubeyd 224/838 yılında yetmiş üç yaşında iken Mekke'de vefat etmiştir.⁵⁹⁰

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm diğer ilimlerde olduğu gibi kıraat alanında da temeyyüz eden bir âlim olmuştur. Zira erken dönemde kaleme aldığı eserleri kendisinden sonraki âlimlere kaynak niteliği taşımaktadır. Müellifin eserlerinin arasında günümüze ulaşmayan birçok eserinin daha olduğu anlaşılmaktadır ki “*Kitabu'l-Kırâât*”ı bunlardan birisidir. Elimizde mevcut olan “*Fedâilu'l-Kur'an*” isimli eserinde şehir mushaflarının ihtilaflarına ayırdığı bölüm, erken dönem mushaflarının imla özelliklerini yansıtmaması bakımından mühimdir. Nitekim Dâni *el-Mukni*'de, bu bölümü ondan naklettiği gibi, İmam Mushaf'la alakalı verdiği bilgilerde de genellikle Ebû Ubeyd'e dayandığı görülmektedir. Bazı emirlerin özel hazinelerinden çıkarılıp kendisine gösterilen Osman b. Affân'a ait İmam Mushaf'ta halifenin kan izini gördüğünü belirttiği rivayet, hemen her mushaf imlası ile alakalı kitapta yerini almış ve İmam Mushaf'a dair kaynak kabul edilmiştir.⁵⁹¹

Dâni *el-Mukni*'de, İmam Mâlik'in Kur'an'ın günümüz imlası ile yazılıp yazılmayacağı sorusuna elif, vâv, yâ gibi zâid harflerin yazımı da dâhil ilk yazımla yazılması gerektiği bilgisini Ebû Ubeyd kanalı ile vermektedir. Nitekim kendisinin resmin tabii olunması gereken bir sünnet olup sahabenin icması dışında bir yazımı kabul etmediği de bilinmektedir. Ayrıca İmam Mâlik, Hz. Osman Mushafı'nın kaybolduğunu rivayet etmektedir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Mâlik'in bu sözleri üzerine Ebû Ubeyd'in İmam Mushaf'ı gördüğüne dair rivayetini kabul etmemiştir. Ancak Lebîb, Nehhâs'a “Bir şeyin kaybolması onun yok olduğu anlamına gelmez. Zira kaybolan şeyin uzak veya

⁵⁸⁷ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 362.

⁵⁸⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, X, 500.

⁵⁸⁹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 915.

⁵⁹⁰ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 916.

⁵⁹¹ Lebîb, *Durretu's-Sakîle*, s. 221; Sehâvî, *Vesîle*, s. 245.

yakın bir zamanda bulunması ümit edilir” sözleriyle itirazda bulunmuş, söz konusu rivayetin sahil olduğunu zikretmiştir.⁵⁹²

Dolayısıyla bazılarının Ebû Ubeyd’in rivayet ettiği mushafın, Medine İmam Mushaf’ı olabilir kanaati isabetli gözükmemektedir. Zira Dâni başta olmak üzere birçok âlim, kendisinden “Hz. Osman’a ait İmam Mushaf” ifadesiyle aktarımda bulunmuşlardır. Bundan kasıt, halifenin yanındaki nüshadır. Birçok resim âlimi eserlerinde bu nüshanın imla özelliklerine dair bilgileri verirken onu referans göstermişlerdir. Dâni’nin Ebû Ubeyd’e atıfta bulunduğu yerlere bakıldığında iki tarzı benimsediği görülmektedir. Bunlardan ilki, “kâle Ebû Ubeyd” şeklinde doğrudan yaptığı atıflar, diğeri ise bir senet zikrederek kendisinden bilgi aktardığı dolaylı atıflardır.⁵⁹³

(a) “Kâle Ebû Ubeyd” şeklinde doğrudan yaptığı atıfların büyük kısmı Ebû Ubeyd’in İmam Mushaftan verdiği bilgilerden oluşmaktadır.

(1) Dâni bütün mushaflarda, "أصحب لیکة" kelimesinin, Şuarâ 26/176 ile Sâd 38/13. ayetlerde “elif” olmaksızın sadece “lâm” ile Hicr 15/78 ve Kaf 50/14. ayetlerde ise “elif” ve “lâm” ile yazıldığını belirtmesinin ardından “kâle Ebû Ubeyd” diyerek Ebû Ubeyd’in İmam Mushafta bu şekilde gördüğü yönündeki sözlerini nakletmiştir.⁵⁹⁴ Dâni’nin, “Bütün mushaflarda böyle yazılmıştır” şeklinde verdiği bu kelimeyi, İbn Necâh, Ebû Ubeyd’e herhangi bir atıfta bulunmaksızın “Mushafların icma ve ittifakıyla böyledir” sözleriyle ifade etmiştir.⁵⁹⁵ Keza Dâni, kelimenin aslında sabit olan iki yâ harfinden birinin ihtisaren hazfedilmesi başlığı altında zikrettiği; Enfâl 8/42’deki "من حی" kelimesinin, İmam Mushaf’ta tek “yâ” ile yazılı olduğu yönündeki değerlendirmesini de doğrudan “kâle Ebû Ubeyd” şeklinde vermiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹² Lebib, **Durretu’s-Sakile**, s. 216-218.

⁵⁹³ Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 176.

⁵⁹⁴ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 143; nşr. Himyerî, I, 433. Dâni bu kelimeyi mushaflarda hafz ve isbat ile yazılan kelimeleri zikrettiği bapta vermiştir.

⁵⁹⁵ İbn Necâh, **Muhtasaru’t-Tebyîn**, III, 763-764.

⁵⁹⁶ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 188; nşr. Himyerî, II, 110. Dâni, Medine ve Irak ehli mushaflarında bu şekilde yazılı bulunduğunu belirtmiştir. İbn Necâh da bu kelimeyi Ebû Ubeyd’e atıfta bulunmaksızın aslı iki yâ ile olup tek yâ ile yazılan kelime olarak izah etmiştir.

(2) Dâni, İmam Mushaf'tan istinsah edilen Şam, Irak ve Hicaz ehli mushaflarında ihtilaf edilen kelimeleri zikrettiği bölümde, Ebû Ubeyd de dâhil olmak üzere birçok hocasından rivayette bulunmuştur. Şöyle ki; İmam Mushaf ile sair mushaflar arasında Mâide 5/54 ayetinin "من يرتد" veya "من يرتد" şeklinde yazımı hususunda ihtilaf olmakla birlikte İmam Mushaf'ta iki dâl ile olduğunu hem Dâni hem de İbn Necâh, Ebû Ubeyd'den nakletmişlerdir.⁵⁹⁷ Dâni, Ebû Ubeyd'in, Hz. Osman'a ait İmam Mushaf'ta Bakara 2/132'deki "وأوصى" kelimesinin iki vâv arasında elif ziyadesi ile yazıldığı bilgisini de böylece rivayet etmiştir.⁵⁹⁸ Zuhrûf 43/71. ayetinin "تشتهي" veya İmam Mushaf'ta resmedildiği üzere "تشتيه" şeklinde iki he ile yazımına ilişkin yaptığı karşılaştırmayı da Dâni yine "kâle Ebû Ubeyd" şeklinde doğrudan vermiştir.⁵⁹⁹ İbn Necâh ise herhangi bir atıfta bulunmaksızın kurrâ arasındaki ihtilafı zikretmiş, Nâfi'ye bu yazım üzere okuduklarını belirtmiştir.⁶⁰⁰

Dâni, Ebû Ubeyd'in İmam Osman b. Affân Mushafı'nda, Rahman 55/12. ayeti "ذو العصف" şeklinde vâv ile ve ref konumunda gördüğünü söylemektedir.⁶⁰¹ Keza Dâni, Münafikûn 63/10. ayetinin "وأكن" şeklinde "vâv"sız yazılması ve Murselât 77/11'deki "وإذا الرسل أقتت" şeklinde elif ile resmedilmesi noktasında, İmam Mushaf ile sair mushaflar arasındaki ittifakı doğrudan "kâle Ebû Ubeyd" şeklinde vermiştir.⁶⁰² Bu rivayetlerin her birinde İmam Mushaf ve Medine Mushaflarının ittifak ettiği görülmektedir.

(3) Dâni'nin bu tarz atıfları, kimi zaman Ebû Ubeyd'in dışında Ebû Amr gibi başkalarının gözlemlerini de içerir. Nitekim Dâni'nin aktarımına göre Ebû Ubeyd, Ebû Amr'ın şöyle dediğini söylemiştir: "Onlar (istinsah heyeti), "كانوا" ve "قالوا" kelimelerini elif ziyadesiyle yazdıkları gibi "لؤلوا" (Hac 22/23; Fâtır 35/33) kelimesini de elif ile

⁵⁹⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 310. Medine ve Şam ehli mushaflarında iki dâl ile diğer mushaflarda bir dâl iledir.

⁵⁹⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 272; nşr. Himyerî, II, 304-305. İbn Necâh da Medine ve Şam Mushaflarında "وأوصى" şeklinde, Mekke ve Irak Mushaflarında "ووصى" şeklinde yazıldığını nakletmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 210-211.

⁵⁹⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 281; nşr. Himyerî, II, 325. Medine ve Şam ehli mushaflarında iki he ile diğer mushaflarda ise tek he iledir. Dâni, Kûfe ehli mushaflarında iki he ile gördüklerini söyleyenlerin hata ettiklerini söylemiştir.

⁶⁰⁰ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1106.

⁶⁰¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 282; nşr. Himyerî, II, 327. İbn Necâh da aynı açıklamayı yapmış, kurrâ arasındaki farklılıklara değinmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1165.

⁶⁰² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 292; nşr. Himyerî, II, 341-342.

yazmışlardır.” Dâni, yine Ebû Ubeyd’in “Kisâi, bu kelime hemzenin yerinde -hemzenin takviyesi için- elif ziyadesiyle resmedildi” şeklindeki sözlerini nakletmiştir. Ancak Dâni, Âsım el-Cahderî’nin bu kelimenin Hac sûresindeki mevkiinde elif ile Fâtır sûresinde ise elifsiz olduğu rivayetini, Ebû Ubeyd’in de senedinde bulunduğu bir rivayetle daha vermektedir. İhtilafı olan bu kelimedede Dâni, birçok rivayeti sıralamakla birlikte ilkinin elif ile ikincisinin ihtilafı olduğu şeklinde bir açıklama yapmış, kendi tercihini açıklamamıştır.⁶⁰³ Keza İbn Necâh da aynı kelimedede Ebû Ubeyd’in bu rivayeti dâhil olmak üzere birçok rivayete yer vermiş ayrıca Medine Mushaflarında elif ve nasb ile imla edildiğini nakletmiştir.⁶⁰⁴

(4) Dâni, bazen Ebû Ubeyd’e doğrudan yaptığı nakillerde, İmam Mushaf dışındaki mushaflarla ilgili bilgilere de yer vermektedir. Nitekim "سلاسل" ve her iki "قوارير" kelimelerinin Hicaz ve Kûfe ehli mushaflarında elif ile Basra ehli mushaflarında ise ilkinin elif ile ikincisinin elifsiz olarak resmedildiğini nakletmiştir. Ancak Dâni’nin bu kelimeye *Mukni*’de birçok defa ve farklı rivayetlerle yer verdiği görülmektedir. Gerek mushaflardaki farklılıkları gerekse âlimlerin muhtelif ve birbirine muarız görüşlerini nakletmekle birlikte, "سلاسل" kelimesinin elifin isbatı ile yazıldığında mushafların ihtilafı olmadığına dair ifadesi Ebû Ubeyd rivayetiyle aynı doğrultudadır. "قوارير" kelimesinde ise ihtilafın varlığını zikretmiştir.⁶⁰⁵ Dâni, İnsan sûresindeki ayetlerin resmedilmesi ile alakalı olarak Ebû Ubeyd’in dışında muhalif rivayetler de dâhil olmak üzere birçok nakilde bulunmuştur.⁶⁰⁶ İbn Necâh da Dâni gibi mushaf farklılıklarına yer vermiş, 16. ayetteki ihtilafı zikretmiş, kurrâ arasında tenvinli yazılıp yazılmamasına göre oluşan okuyuş farklılıklarına değinmiştir.⁶⁰⁷

Dâni’nin Ebû Ubeyd’e doğrudan atıfta bulunduğu bu yerler genel itibarıyla İmam Mushaf’la ilgili verdiği bilgilerdir. Ebû Ubeyd’in bu değerlendirmelerinin “*Fedâilu’l-Kur’an*” adlı eserinde yer almaması, başka bir eserin esas alındığı ihtimalini akla getirmektedir ki Hamed, *Fedâilu’l-Kur’an*’da mevcut olmayan bu bilgilerin onun

⁶⁰³ Dâni, *Mukni*’, s. 172; nşr. Himyerî, II, 62.

⁶⁰⁴ İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, III, 872-874.

⁶⁰⁵ Dâni, *Mukni*’, nşr. Dâmin, s. 169-170; nşr. Himyerî, II, 57-59.

⁶⁰⁶ Dâni, *Mukni*’, nşr. Dâmin, s. 169-171; nşr. Himyerî, II, 57-60.

⁶⁰⁷ İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, V, 1250-1251.

Kitâbu'l-Kirâât'inden nakledilmiş olabileceğini belirtmektedir.⁶⁰⁸ İbn Necâh ve Lebîb'in eserlerine bakıldığında, Ebû Ubeyd'e yapmış oldukları atıfların birçoğunun yine İmam Mushaf'tan verdiği rivayetler olduğu görülmektedir. Lebîb, *ed-Durretu's-Sekîle*'sinde otuz yedi yerde bu rivayetleri zikrederken, İbn Necâh, Dâni'ye kıyasla çok fazla atıfta bulunmamıştır. Müellife altı yerde "an Ebî Ubeyd, Ebû Ubeyd, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm" şeklinde doğrudan atıflarda bulunmuştur. Sadece bir yerde "Ebû Ubeyd an Ebî Amr b. A'lâ el-Basrî" şeklinde dolaylı atfı mevcuttur ki İbn Necâh'ın bu atıflarının her biri Dâni'de de yer almaktadır. İbn Necâh'ın müelliften yapmış olduğu nakillerin üzerine herhangi bir yorumda bulunmaması kendi tercihlerinin de bu doğrultuda olduğunu göstermektedir.

(b) Dâni'nin Ebû Ubeyd'e atıflarının kahir ekseriyeti ise şifahi yollarla gelmektedir. Bu bilgileri kendi içerisinde dolaylı olarak atıfta bulunduğu rivayetler ve senette adının geçtiği rivayetler olarak tanımlamak mümkündür.

(1) Dolaylı olarak atıfta bulunduğu bilgilerin hemen hemen tamamının, el-Hâkânî Halef b. İbrahim → Ahmed b. Muhammed el-Mekkî → Ali b. Abdülazîz → Ebû Ubeyd kanalıyla geldiği görülmektedir. Nitekim bu kanalla aktardığı bir rivayette Dâni, Ebû Ubeyd'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Bazı emirlere has koleksiyondan bana gösterilen Hz. Osman'ın kan izini gördüğüm ona ait -İmam- Mushaf'ta, Bakara 2/58'deki "خطيكم" kelimesi tek harfle, Â'râf 7/161'deki ise iki harfle "خطيتكم" şeklindedir" demiştir.⁶⁰⁹ Bu naklin devamında Ebû Ubeyd, daha başka bazı kelimelerin İmam Mushaf'taki yazımlarıyla ilgili gözlemlerini de aktarmaktadır. Şöyle ki; Bakara 2/98'deki

⁶⁰⁸ Hamed, **Cuhûd**, s. 19-20. Nitekim Mekkî *el-Vesîle*'de Ebû Ubeyd'in bu kitabına atıfta bulunmaktadır. Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 176. (dipnot)

⁶⁰⁹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 132; nşr. Himyerî, I, 390. İbn Necâh, Bakara sûresindeki kelimenin beş harfle; yâ'nın öncesinde ve sonrasında elif olmaksızın, Â'râf sûresindeki ise altı harfle yazılı olduğunu, yâ ve ta harfinin sonrasında elifin hazfî ile yazıldığında mushafların ittifak ettiğini belirtmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 142-143.

"وميكئل",⁶¹⁰ Yûsuf 12/31 ve 51'deki "حش لله",⁶¹¹ Ra'd 13/42'deki "وسيعلم الكفر",⁶¹² Tâhâ 20/63'deki "إن هذن" kelimelerinin hazif ile yazıldığını rivayet etmiş, İmam Mushaf'ta merfû olan tesniyelerin tamamının hazif ile yazıldığını belirtmiştir. Keza "Müminûn 23/72'deki "أم تسئلهم خرجا" kelimesi de elifsizdir" şeklindeki görüşünü bu kanaldan nakletmiştir.⁶¹³ Dâni, "أم تسئلهم خرجا" kelimesini, mushafların ihtilaf ettiği yerleri zikrederken, bazılarında elif ile resmedildiği bilgisine de yer vermiştir.⁶¹⁴ Ancak Medine Mushaflarının imla tercihinin elifsiz olması sebebiyle olsa gerek İbn Necâh bu kelimedede Ebû Ubeyd'e atıfta bulunmasa da onun görüşüne muvafık olarak ihtilafı zikretmeksizin hazif ile olduğuna yer vermiş, "إن هذن" kelimesinin de elifsiz resmedildiğini Ebû Ubeyd'den nakletmiştir.⁶¹⁵

Dâni, bazen Ebû Ubeyd ve Nâfi' den aynı kelime üzerinde birbirine muvafık ya da farklılık arz eden bilgiler aktarmaktadır. Bu durumda Dâni'nin tercihlerinin, Nâfi' rivayetiyle paralelik gösterdiği ve tercihinin Medine Mushafının imlası üzerine olduğu görülmektedir. Nitekim bu kanaldan gelen bir rivayette Ebû Ubeyd; Osman b. Affân'a ait İmam Mushaf'ta, Bakara 2/61'deki "مصرا",⁶¹⁶ Kehf 18/38'deki "لكننا"⁶¹⁷ ve Ahzâb 23/10, 66, 67'deki "الظنوننا", "الرسولا" ve "السيلا" kelimelerinin tamamının "elif" ile yazılı olduğunu aktarmaktadır.⁶¹⁸ Bu kelimelerin her birinin elif ile resmedildiğini İbn Necâh da

⁶¹⁰ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 186-187. İbn Necâh bu kelimeyi kâf ile lâm harflerinin arasında elif olmaksızın yâ harfi ile resmedildiğini rivayet etmiştir. Kurrâ arasında yazımda olmayan elifin okunuşta var olup olmamasıyla ilgili ihtilaf mevcuttur.

⁶¹¹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 714, 719. İbn Necâh, mushafların ittifakıyla şin harfinin öncesi ve sonrasında elif olmaksızın imla edildiğini zikretmiştir.

⁶¹² İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 743-744. İbn Necâh bu kelimeyi Nâfi' ve Yezîdî'den rivayetle zikrederek, Mekke ve Medine ehli mushaflarında fâ harfinden önce ve sonra elif olmaksızın yazıldığını belirtmiştir.

⁶¹³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 132-133; nşr. Himyerî, I, 392-393.

⁶¹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 261; nşr. Himyerî, II, 285.

⁶¹⁵ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 117; IV, 846. İbn Necâh "لسحرن" (Tâhâ 20/63) kelimesinin nerede gelirse gelsin hazif ile yazıldığını yine Ebû Ubeyd'den nakletmiştir. Dâni ise bu kelimedede Ebû Ubeyd'e atıfta bulunmamıştır.

⁶¹⁶ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 149-150. İbn Necâh bu kelimenin vaslen, vakfen, yazımda ve telaffuzda mushafların ve kurrânın icmasıyla elif ile olduğunu zikretmiştir.

⁶¹⁷ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 808. İbn Necâh bu kelimenin elifin isbatı ile yazımda ihtilaf olmadığını ancak kurrâ arasında okuyuşta vaslen ihtilaf olduğunu, vakfen ise ihtilafsız elifin isbatıyla okunduğunu zikretmiştir.

⁶¹⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 169; nşr. Himyerî, II, 57. İbn Necâh bu üç kelimenin de elif ile yazıldığını ancak okuyuşta kurrâ arasında ihtilaf olduğunu belirtmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 999.

belirtmekte ve her iki imam da bu yazımı esas almaktadır. Bu kanaldan gelen başka bir rivayette yine Ebû Ubeyd, İmam Mushaf'ta Ankebût 28/29'daki "إنكم" ibaresini "tek hemze" ile 29/29'daki "أنتكم" ibaresini ise "çift hemze" ile gördüğü nakletmiştir.⁶¹⁹ Keza "ثمود" kelimesinin; Hûd 11/68, Furkân 25/38, Ankebût 29/38, Necm 53/51. ayetlerde elifin isbatı ile olduğu bilgisi yine bu senetle verilmiştir. Dâni aynı rivayeti Nâfi'den gelen başka bir senetle vermiş ve mushaflar arasında yazım farkı olmadığını belirtmiştir.⁶²⁰

Dâni, elifin isbatı ile resmedilen yerlerden Yûsuf 12/7'deki "ءايات للسائلين" kelimesi için Ebû Ubeyd'in elif ve tâ ile olduğu rivayetini verdikten sonra, Nâfi' rivayetinde "ءايت" şeklinde elifsiz olduğu bilgisine de yer vermiştir.⁶²¹ Dâni'nin burada iki rivayeti de yorum yapmaksızın naklettiği görülmektedir ancak mushaflarda elifin hazfi ile yazılan kelimeleri zikrederken Nâfi'den nakille tekrar yer verdiği bu kelimenin yazımını elifsiz tercih ettiği anlaşılmaktadır.⁶²² İbn Necâh bu kelimedeki kurrâ arasında müfret ya da cemi okunması hususunda ihtilaf olduğunu zikretmekle birlikte yazımında mushafların icmasıyla elifsiz resmedildiğini ifade etmektedir. Nâfi' ve Ebû Ubeyd nakilleri arasında ihtilaf söz konusu değildir zira biri Medine diğeri İmam Mushaf'tan rivayette bulunmaktadır.⁶²³

Dâni, Ebû Ubeyd'e yaptığı atıfların sadece birinde onun görüşüne itiraz etmiştir. Aynı kanaldan gelen bu rivayette Ebû Ubeyd, Osman b. Affân'a ait İmam Mushaf'ta, Sâd 38/3'deki "لا تحين" kelimesinin bitişik olarak yazılı olduğunu söylemiştir. Ancak Dâni, bu tip yazımı şehirlere gönderilen mushaflarda bulamadığını belirtmiş, Ebû Ubeyd'in bu sözlerini birçok âlimin de eski mushafların birçoğunda ve diğer mushaflarda olmadığı gerekçesiyle reddettiklerini ifade etmiştir.⁶²⁴ İbn Necâh bu kelimeyi ihtilafi

⁶¹⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 193; nşr. Himyerî, II, 122. İbn Necâh 28. ayetin "إنكم" şeklinde haber konumunda ve dört harf üzerine olduğunu, 29. ayetin ise "أنتكم" şeklinde istifham ve beş harf üzerine olduğunu belirtmiştir. İlk ayette kurrâ arasında okuyuş farkı olmakla birlikte ikinci ayette icma vardır demıştır. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 979.

⁶²⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 173-174; nşr. Himyerî, II, 66. İbn Necâh yine bu dört yerde elifin isbatı ile resmedildiğini ancak okuyuşta kurrâ arasında ihtilaf olduğunu zikretmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 690.

⁶²¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 169, 171; nşr. Himyerî, II, 55, 60.

⁶²² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 127; nşr. Himyerî, I, 370.

⁶²³ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 707.

⁶²⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 230; nşr. Himyerî, II, 227.

zikretmeksizin ve herhangi bir rivayet nakletmeksizin munfasıl olarak resmedilmiştir şeklinde yorumda bulunmadan vermiştir.⁶²⁵

Nâfi''den gelen bu nakil, Ebû Ubeyd'in rivayetine muhalif görünmektedir. Nâfi''nin Medine Mushafından verdiği bilgiler ile Ebû Ubeyd'in İmam Mushaf'ta gördüğünü söylediği rivayetin çakışması hususunda Lebîb, iki âlimin rivayetleri arasında ufak tefek farklılıklar dışında söz konusu bir ihtilafın olmadığını ifade etmektedir. Bu kelime ise Ebû Ubeyd'in aldanmış olabileceğini, nitekim Nâfi''nin Medineli olup orada yaşayan biri olarak Medine ehline ait mushafı daima görebildiği ve mutâlâa ettiğini, kendisinden de Ğazî b. Kays, Atâ b. Yesâr, Hakem en-Nâkıt gibi âlimlerin aldığını, Ebû Ubeyd'in ise mushafı bir defa gördüğünü, bir veya iki gün görenle ömrünün tamamında görenin bir olmayacağını belirtmektedir. Ancak bu durum, iki âlimin tek mushaftan rivayeti düşünüldüğünde gerçekleşeceği muhakkaktır. Bu önemli hususu İmam Şatıbî, *Akîle*'de "küçük de olsa bu farklılıkların mevcudiyeti ikisinin de aynı mushaftan nakletmesi durumunda ortaya çıkar. Aksi takdirde Nâfi''nin Medine Mushafından aktardığı bilinirken, Ebû Ubeyd İmam Mushaf'tan nakletmekte ve onu gördüğünü söylemektedir ki böyle bir durumda ihtilaf söz konusu olmaz" şeklindeki sözleriyle dile getirmektedir.⁶²⁶

Dânî *el-Mukni*'de bazı kelimelerin yazımı ile ilgili bilgileri hem doğrudan⁶²⁷ hem de bu kanalla tekrar zikretmiştir. Nitekim Dâni'nin aynı kanaldan verdiği rivayette Ebû Ubeyd, İmam Mushaf'ta Müminûn 23/87 ve 89'daki "الله" lafızlarının, "لله" şeklinde elifsiz yazıldığını, İnsan 76/15 ve 16. ayetlerde "قوارير" kelimesinin her ikisinin de elifle yazıldığını lakin ikincisindeki elifin kazanmış olduğunu ve kazanma izinin de açıkça görüldüğünü belirtmektedir. "سلاسل" kelimesini ise -lâm ile sîn arasında- elifsiz gördüğünü ifade etmiştir.⁶²⁸ Aynı kanalla gelen bir rivayette de Ebû Ubeyd'in Münâfikûn 63/10. ayetindeki "وأكن من الصالحين" ibaresinin İmam Mushaf yani Hz. Osman b. Affan mushafında elifin hazfiyle yazılı olduğunu bizzat gördüğü nakledilmiştir.⁶²⁹

⁶²⁵ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1047.

⁶²⁶ Lebîb, **Durretu's-Sakîle**, s. 217-220.

⁶²⁷ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 277; nşr. Himyerî, II, 317.

⁶²⁸ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 133; nşr. Himyerî, I, 393-394.

⁶²⁹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 164-165; nşr. Himyerî, II, 38-39.

Dânî bazen nakilde bulunurken Ebû Ubeyd'in açıklamalarına da yer vermektedir. Nitekim zevat-ı yâ'nın elif ile resmedildiği kelimeleri zikrettiği bölümde, onun sözlerini yine bu senetle aktarmaktadır. Nitekim Ebû Ubeyd'e göre; "إلى, لدى, على" kelimelerinin hepsi yâ ile yazılmıştır. Çünkü bu kelimelere zamir ilave edildiğinde yazımı "إليك, لديك, عليك" şeklindedir. "حتى" kelimesi ise cumhurun çoğuna göre yâ ile yazılır. Ancak Ebû Ubeyd bu kelimeyi bazı mushaflarda elif ile gördüğünü belirtmiştir. Dâni de eski bir mushafta elif ile yazımını gördüğünü fakat hem İmam Mushaf'a hem de şehir mushaflarına muhalefet ettiği için bununla amel edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁶³⁰ İbn Necâh da bu zamirlerin yâ ile yazıldığını izah etmiştir.⁶³¹

Keza Dâni, şehir mushaflarının yazımında icma ettiği bazı kelimelerin bilgisini de aynı tarikle nakletmektedir. Sözelimi Ebû Ubeyd'in, "Mushafların tamamı, Meryem 19/19'daki "لأهب" kelimesinin "elif" ile resmedilmesi noktasında icma halindedirler" şeklindeki sözlerini bu senetle aktarmaktadır.⁶³² Nitekim Dâni, Ebû Ubeyd'den, Hz. Osman b. Affân'a ait İmam Mushaf'ta; Yusuf 12/110'daki "فنجي" ve Enbiyâ 21/88'deki "نجي" kelimelerinin tek nûn ile Yûnus 10/103'deki "ننجي" ve "ننج" kelimelerinin ise iki nûn ile yazıldığını rivayet etmiş ve "Şehirlerdeki mushaflar bu kelimelerin hepsinin imlasında icma ettiler, ihtilafa dair bir rivayet bilmiyoruz" şeklindeki ifadelerine yer vermiştir.⁶³³ İbn Necâh'ın Ebû Ubeyd'e yaptığı nadir atıflardan biri olan bu kelimedede, onun bu rivayetini verdikten sonra hocası Dâni'ye atfen şehir mushaflarında bu şekilde olduğunu ve aralarında herhangi bir ihtilafın varlığını bilmediği sözlerini nakletmiştir.⁶³⁴ Ancak "Ebû Amr dedi ki" şeklinde hocasına nispeten verdiği bu rivayetin Dâni'nin *el-Muknî*' eserine bakıldığında aslen Ebû Ubeyd'e ait olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı rivayetin devamında Dâni, Ebû Ubeyd'in, Hicr 15/78 ve Kaf 50/14'deki "الأيكّة" ile Şuarâ 26/176 ve Sâd 38/13'deki "ليكة" kelimelerinin yazımında da şehir mushaflarının tamamında icmanın olduğunu belirtip, ihtilafın varlığını bilmediği

⁶³⁰ Dâni, **Muknî**, nşr. Dâmin, s. 213; nşr. Himyeri, II, s. 189.

⁶³¹ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, II, 75-77.

⁶³² Dâni, **Muknî**, nşr. Dâmin, s. 175; nşr. Himyeri, II, 70. İbn Necâh bu kelimenin lâm elif ile yazıldığını zikretmiştir. İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, II, 221.

⁶³³ Dâni, **Muknî**, nşr. Dâmin, s. 251; nşr. Himyeri, II, 268. Dâni bu kelimeyle ilgili olarak Yezîdî ve Nâfi'nin Ebû Ubeyd'e muvafık olduğu diğer rivayetlere de yer vermiştir.

⁶³⁴ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, III, 650.

yönündeki sözlerini nakletmiştir.⁶³⁵ (Dâni bu kelimeyi mushaflarda hazif ve isbat ile yazılan kelimeleri zikrettiği bölümde, Ebû Ubeyd'e doğrudan atıfta bulunarak, onun İmam Mushaf'ta bu şekilde gördüğü bilgisine yer vererek zikretmiştir.)⁶³⁶ Yine Ebû Ubeyd, şehir mushaflarında Yûsuf 12/82'deki "وسئل" ile Yûnus 10/94'deki "فسئل" kelimelerinin elifsiz yazıldığında icmanın olduğunu, Enfâl 8/42'deki "من حي عن بينة" kavlinin tek yâ ile Neml 27/36'daki "أتمدون" kelimesinin iki nûn ile yazıldığını belirtmiştir.⁶³⁷ Dâni, şehir mushaflarının resmi üzerinde icma ettiği Fatıha 1/6 ve 7. ayetlerindeki "الصرط" ve "صرط" kelimelerinin sâd ile yazıldığını naklederken de Ebû Ubeyd'e aynı senet üzerinden dolayı olarak atıfta bulunmuştur.⁶³⁸

Dâni, şehir ehli mushaflarının ihtilaf ettiği kelimeleri zikrettiği bölümde, Ebû Ubeyd'in mushaflarda "ابره" kelimesini araştırdığını ve Bakara sûresine has olarak yâ harfi olmadan bulduğunu söylemektedir.⁶³⁹ İbn Necâh bu ismin geçtiği altmış dokuz yerde râ ile he harfi arasında elif olmadan yazıldığını, mushafların, Bakara sûresinde yâ harfinin isbatı veya hazfî hususunda ihtilaf ettiklerini, bu sûrede on beş yerde geçen ismin kimi yerde hazif kimi yerde ise isbat ile imla edildiğini belirtmiştir. Dâni'nin Irak ve Şam Mushaflarında bu şekilde gördüğü rivayetini vermiş, Şam Mushaflarında da yâsız resmedildiğini eklemiştir. İbn Necâh bu kelimenin onların kıraatinde⁶⁴⁰ he ile mîm harfinin arasında elif ile yazıldığını da zikretmiştir.⁶⁴¹

Dâni, Ebû Ubeyd'in mushaflar arasındaki farklılıklarla ilgili gözlem ve değerlendirmelerini yine bu kanaldan aktarmış ve müellifin, *Fedâilu'l-Kur'an*'da da

⁶³⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 251-252; nşr. Himyeri, II, 268.

⁶³⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 143; nşr. Himyeri, I, s 433.

⁶³⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 252; nşr. Himyerî, II, 268. İbn Necâh "وسئل" ve "فسئل" kelimelerinden geçtiği sûrelerde bahsetmemiştir. Ancak Fatıha sûresi bölümünde bu iki kelimenin yazımı ile ilgili bilgi vermiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 28-29, 47. "من حي عن بينة" kelimesinin kurrâ arasında tek yâ ile olduğunu ancak Nâfi, Bezzi ve Ebû Bekr'in iki yâ ile okuduklarını zikretmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 602. "أتمدون" kelimesinin ise peşinde yâ harfi olmaksızın iki nûn ile resmedildiğini, vasıl ve vakıf durumunda kurrâ arasında farklı okuyuşların olduğunu, Nâfi'nin vasılda yâ harfinin ziyadesiyle ancak vakıfta resme tabi olarak yâ olmaksızın okuduğunu belirtmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 949-950.

⁶³⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 251; nşr. Himyerî, II, 269. İbn Necâh "الصرط" ve "صرط" kelimelerini zikrederken elif ile yazılıp yazılmamasından söz etmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 55-56.

⁶³⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 255; nşr. Himyerî, II, 273.

⁶⁴⁰ İbni Âmir, Halef ve İbni Zekvân.

⁶⁴¹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 205-206.

mevcut olan şu sözlerine yer vermiştir. “Şehir mushaflarının ihtilaf ettiği bu yerler, Hz. Osman’ın yazdırdığı İmam Mushaf’ın iki kapağı arasında tespit edilen/yazılan kelimelerdir ve diğer nüshalar bu mushaftan istinsah edilerek diğer beldelere gönderilmiştir... tamamı Allah’ın kelamıdır.”⁶⁴² Dâni’nin, müellifin eserinden, bir kısmını naklettiği bu sözlerin tamamında Ebû Ubeyd, mushaflar arası farklılıkları zikrettikten sonra babı şu izahatta bulunarak bitirmektedir. “Şehir mushaflarının ihtilaf ettiği bu yerler, iki bab evvel zikrettiğimiz Kur’an’ın hattına muhalefet eden ziyade kelimeler gibi değildir. Bunlar, Hz. Osman’ın yazdırdığı İmam Mushaf’ın iki kapağı arasında tespit edilen/yazılan kelimelerdir ve diğer nüshalar da bu mushaftan istinsah edilerek sair beldelere gönderilmiştir. Bununla birlikte zikredilen yerlerde ne bir kelimenin tamamı ne de yarısında ihtilaf edilmiştir. Söz konusu farklılıklar elif, vâv, yâ vb. harf farklılıklarıdır. Ancak Hadîd 57/24’deki "هو" fazlalığı bunun istisnasıdır. Bu bildirdiğim şeyler kimse tarafından inkâr edilemezler zira tamamı Allah’ın kelamıdır.”⁶⁴³ Dâni, Ebû Ubeyd’in açıklamalarının ardından Irak, Kûfe ve Basra ehli mushaflarının ihtilaf ettiği beş yeri de bu kanalla aktarmıştır.⁶⁴⁴ Aynı rivayete İbn Necâh da yer vermektedir.⁶⁴⁵

Dâni kimi zaman da önce mushaf imlasıyla ilgili bir bilgiyi vermekte, akabinde de bu bilginin Hâkânî→ Ahmed (b. Muhammed)→ Ali (b. Abdülaziz) kanalıyla Ebû Ubeyd’den geldiğini söylemektedir. Nitekim Dâni, Mutaffifîn 83/3’deki "كالوهم" ve "وزنوهم" kelimelerinin bitişik ve “elifsiz” olarak resmedildiğini naklettikten sonra “Bu bilgi bize Hâkânî→ Ahmed→ Ali kanalıyla Ebû Ubeyd’den gelmiştir” demektedir.⁶⁴⁶ İbn Necâh da herhangi bir atıfta bulunmaksızın her iki kelimedede de vâv harfinden sonra elifsiz resmedildiğini zikretmiş ve konuyla ilgili izahta bulunmuştur.⁶⁴⁷

⁶⁴² Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 283; nşr. Himyerî, II, 329-330; Ebû Ubeyd, **Fedâilu’l-Kur’ân**, II, 157.

⁶⁴³ Ebû Ubeyd, **Fedâilu’l-Kur’ân**, II, 162.

⁶⁴⁴ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 289; nşr. Himyerî, II, 335-336; Ebû Ubeyd, **Fedâilu’l-Kur’ân**, II, 161-162.

⁶⁴⁵ İbn Necâh, **Muhtasarü’t-Tebyîn**, III, 490.

⁶⁴⁶ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 230; nşr. Himyerî, II, 228-229.

⁶⁴⁷ İbn Necâh, **Muhtasarü’t-Tebyîn**, V, 1278.

(2) Dâni'nin Ebû Ubeyd'e dolaylı atıflarının bir kısmı ise senedin içinde adının geçtiği rivayetlerdir.

Dâni'nin Ebu Ubeyd'den dolaylı olarak verdiği rivayetlerden, senet zinciri içerisinde adının geçtiği nakillere bakıldığında, bir kısmının Kur'an'ın cem edilmesi aşaması ile ilgili olduğu görülmektedir.⁶⁴⁸ Bu hususta yer alan iki rivayetten biri; Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali (b. Abdülaziz)→ Ebû Ubeyd→ el-Muttalib b. Ziyâd→ Suddî→ Abdi Hayr kanalıyla, diğeri ise Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali (b. Abdülaziz)→ Ebû Ubeyd→ Abdurrahman b. Mehdî→ İbrahim b. Sa'd→ Zührî→ Ubeyd b. es-Sebbâk tarikiyledir. Dâni, Hz. Osman'ın mushafı ile ilgili aldığı kararla alakalı zikrettiği iki rivayete dair bilgileri de⁶⁴⁹ Hakânî→ Ahmed b. Muhammed→ Ali b. Abdülaziz→ Ebû Ubeyd→ Abdurrahman b. Mehdî→ Şu'be→ Alkame b. Mersed→ (ismini vermediği bir kişi)→ Suveyd b. Gafele→ Ali b. Ebî Tâlib ve Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali → Ebû Ubeyd→ İbn Mehdî→ Şu'be → Ebî İshâk→ Mus'ab b. Sa'd kanallarıyla aktarmıştır.

Ebû Ubeyd'in, Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali (b. Abdülaziz)→ Ebû Ubeyd→ Haccâc→ Hârûn→ Âsım el-Cahderi kanalıyla gelen rivayetleri de mevcuttur. Nitekim "لؤلؤا" kelimesinin elifin isbatı ile yazıldığı bilgisi bu tarikle verilmiştir.⁶⁵⁰ Yine bu kanalla Âsım el-Cahderî'nin İmam Mushaf'la ilgili olarak şu değerlendirmesine yer verilmiştir. "Hz. Osman'ın yazımını gerçekleştirdiği mushafta; Müminûn sûresi 23/85, 87, 89 ayetleri elifsiz "الله" şeklindedir." Bu kelimelere elif ziyadesinde bulunan ilk kimse Nasr b. Âsım el-Leysi'dir." Ebû Ubeyde, Cahderî'nin bu sözlerinin ardından şöyle demektedir: "Ben bilahare İmam Mushaf üzerinde teemmülde buldum ve meselenin Cahderî'nin rivayet ettiği üzere olduğunu gözlemledim. Bir taşra bölgesinde Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği öncesinde buraya gönderilmiş kadim bir mushafta da bu şekilde yazıldığını gördüm. Keza Medine ile Kûfe Mushaflarının tamamında da bu şekildedir. Şam Mushaflarının da bu doğrultuda olduğunu zannediyorum."⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 113, 117; nşr. Himyerî, I, 330, 337.

⁶⁴⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 122-123; nşr. Himyerî, I, 348-349.

⁶⁵⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 171; nşr. Himyerî, II, 60-61.

⁶⁵¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 134; nşr. Himyerî, I, 395-397.

Dânî, Hasan el-Basrî ve Ya'kûb el-Hadramî'nin bu ziyadeleri Ubeydullah b. Ziyâd'ın yaptırdığı rivayetlerine de yer vermiş ancak bunun hemen akabinde naklinde ve senedindeki zayıflık ve sorunlar sebebiyle bu sözleri doğru kabul edemeyeceklerini zira ümmetin Nasr ve Ubeydullah'ın böyle bir tasarrufatını bildikleri takdirde bunu asla kabul etmeyerek reddedeceklerini ve onunla amel etmeyeceklerini belirtmiştir. Dolayısıyla Dâni, elifleri bu ikisinin ziyade ettiği söylentisini batıl bularak onları Allah'ın indirdiği ve Rasulullah'ın (sav) okuduğu üzere ilave edenin Hz. Osman ve cemaati olduğunu söylemiştir.⁶⁵²

Dâni, aynı senetle bu kez Âsım el-Cahderî'yi zikretmeden, Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali (b. Abdülaziz)→ Ebû Ubeyd→ Haccâc→ Hârûn tarikiyle naklettiği bir rivayette, müellifin, Fâtır 35/40'daki "على بينات منه" lafzını, bazı mushaflarda "elif" ve "tâ" ile yazılı olarak gördüğünü söylemiştir.⁶⁵³

Bu şekilde adının geçtiği diğer rivayet kanalı ise Halef b. Hamdân→ Ahmed b. Muhammed→ Ali (b. Abdülaziz)→ Kâsım b. Sellâm→ Hişam b. Ammâr→ Eyyûb b. Temîm→ Yahyâ b. el-Hâris→ İbn Âmir tarikidir. Bu senetle zikredilen iki rivayetten ilki; Şam ehli mushaflarında Neml 27/67'deki "أنا لمخرجون" kelimesinin "إننا" şeklinde iki nûn ile yazıldığıdır.⁶⁵⁴ İkincisi ise; Dâni'nin İmam Mushaf'tan istinsah edilen Hicaz, Irak ve Şam ehli mushaflarının ziyade ve noksanlıkları ile ilgili olmak üzere ihtilaf ettikleri kelimelerin zikri babında vermiş olduğu İbn Âmir rivayetidir ki Şam Mushaflarında geçen yirmi sekiz kelime bu tarikle aktarılmıştır.⁶⁵⁵

⁶⁵² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 277-278; nşr. Himyerî, II, 317-318. İbn Necâh bu kelimenin geçtiği ilk yerde icma ile elifsiz yazıldığı gibi diğer iki yerde de elifsiz resmedildiğini zikretmiş, kurrânın okuyuş farklılıklarını belirtmiştir. İbn Necâh, bu kelimeye Dâni'nin yaptığı gibi birçok rivayet vermeyerek bu açıklamayla yetinmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 895.

⁶⁵³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 171; nşr. Himyerî, II, 60. İbn Necâh bu kelimenin Medine ehli ve bazı şehir mushaflarında "بينت" şeklinde elifsiz ve açık tâ ile resmedildiğini ancak kurrâ arasında ihtilaf olduğunu zikretmektedir. Bununla birlikte tâ harfinin yazımında icma olduğunu da belirtmiştir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1018-1019.

⁶⁵⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 248; nşr. Himyerî, II, 261-262. İbn Necâh, bütün mushaflarda iki elif arasında iki harfin var olduğunu, mushaf zikretmeksizin kurrâ arasındaki ihtilafına göre ya haber üzere iki nûn ile ya da istifham üzere yâ ve nûn ile yazıldığını zikretmiştir. Resmedilişi de o bölgenin kıraatine göre olmaktadır. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 956-957.

⁶⁵⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 286-289; nşr. Himyerî, II, 332-335.

Bir diğerk bilgi ise; el-Hâkânî Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed el-Mekkî→ Ali b. Abdülazîz→ Ebû Ubeyd→ İsmail b. Ca'fer el-Medenî kanalıyla verdiği rivayettir. Ebû Ubeyd'in *Fedâilu'l-Kur'an*'da zikrettiğı Hicaz ehlinin elindeki mushaflarla Irak ehlinin elindeki mushaflar arasında on iki yerde farklılık olduğı yönündeki bilgiden oluşmaktadır. Dâni senedin ardından "kâle'l-Kâsım" şeklinde ihtilafli kelimeleri vermiştir.⁶⁵⁶

Başka bir rivayette de Ebû Ubeyd, Muhammed 47/18. ayetteki "إن تأنهم" kelimesinin Mekke ehli mushaflarında kesra ve cezm ile olduğunu Kisâi'den nakletmiştir.⁶⁵⁷ Dâni'nin bu yolla verdiği rivayetlere bakıldığında bu bilgilerin yazımında genel olarak Ebû Ubeyd'in mushaflarla ilgili gözlemleri ve atıfları olduğu görülmektedir.

Dâni, Kur'an metninde lahn bulunduğu yönündeki iddialara mesnet teşkil edecek nitelikte naklettiğı rivayetlerin ikisini de yine Ebû Ubeyd aracılığıyla vermektedir. Şöyle ki; bu rivayetlerden biri, Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed el-Mekkî→ Ali b. Abdülaziz → (Ebû Ubeyd) el-Kâsım b. Sellâm→ Haccâc→ Hârûn→ Zübeyr b. el-Hirrît tarikiyle İkrime'den gelmektedir.⁶⁵⁸ Diğeri ise Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed el-Mekkî→ Ali b. Abdülaziz→ Ebû Ubeyd→ Ebû Muâviye→ Hişâm b. Urve→ Hişâm b. Urve'nin babası→ Hz. Aişe kanalıyla nakledilmektedir.⁶⁵⁹

Hülasa Dâni, Ebû Ubeyd'e otuzu aşkın atıflarında iki nakil tarzı izlemiştir: İlki "kâle Ebû Ubeyd" şeklinde doğrudan nakilde bulunduğu rivayetlerdir. Bu gibi yerlerde Ebû Ubeyd'in bir kitabını esas aldığı söylenebilir. Dolayısıyla bu tür atıfları kitaba dayalı bir aktarım hissi vermektedir. Ayrıca atıflarında genel itibariyle İmam Mushaf'ta gördüğünü belirttiğı bilgiler olmakla birlikte diğerk mushafların yazımı hakkında rivayetler de bulunmaktadır. İbn Necâh'ın atıflarına bakıldığında da aynı durum görülmektedir. İmam Mushaf'tan aktardığı bilgilerin yanı sıra özellikle Irak Mushaflarının yazım özellikleriyle ilgili bilgileri kendisinden nakletmektedir.⁶⁶⁰ Diğeri ise dolaylı olarak yaptığı atıflarıdır ki bu da iki yolla mevcuttur. Bunlardan ilki; el-Hâkânî

⁶⁵⁶ Dâni, **Mukni'**, s. 283; nşr. Himyerî, II, 330. Ayrıca bkz: Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, 156.

⁶⁵⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 282; nşr. Himyerî, II, 326.

⁶⁵⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 296; nşr. Himyerî, II, 348.

⁶⁵⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 299; nşr. Himyerî, II, 352-353.

⁶⁶⁰ Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 176.

Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed el-Mekkî→ Ali b. Abdülaziz üzerinden Ebû Ubeyd'e atıfta bulunduğu rivayetlerdir. İkincisi ise senette isminin geçtiği on farklı tarikle bilgi aktardığı rivayetlerdir. Bu tarz atıflarının şifahi bilgi türünde olduğu söylenebilir. Dâni'nin Ebû Ubeyd'den naklettiği bilgilerin genel içeriğinin mushafın ihtilaf ve ittifak ettiği yerler başta olmak üzere hazf ve isbat ile ilgili rivayetlerden oluştuğu görülmektedir.

4. Nusayr b. Yûsuf

Ebû'l-Münzir Nusayr b. Yûsuf b. Ebû Nasr Ebu'l-Munzir er-Râzî, el-Bağdâdî, en-Nahvî (ö. 240/855).⁶⁶¹ Künyesinden anlaşılacağı üzere nahiv ve kıraat alanında özellikle de resm-i mushaf ilminde mahir olduğu belirtilen Nusayr b. Yûsuf'un uzmanlık alanının mushaf imlası olduğu ve bu konuda müstakil eserler telif ettiği yönünde bilgiler bulunmaktadır.⁶⁶² Kaynaklarda "Sâhibu'l-Kisâî" olarak geçen,⁶⁶³ Kisâî'nin en meşhur ve en önemli talebelerinden biri olan Nusayr b. Yûsuf, kıraat ilmini arz yoluyla başta hocası Kisâî ve Yezîdî'den almıştır. Öğrencileri arasında Muhammed b. Îsâ el-İsbehânî, Dâvûd b. Süleyman, Ali b. Ebî Nasr en-Nahvî, Muhammed b. İdris el-Eş'arî, Muhammed b. Nusayr, Ahmed b. Muhamed b. Rüstem gibi isimler yer almaktadır. Doğduğu tarih tabakat kitaplarında yer almamakla birlikte hicri 240 yıllarında vefat ettiği belirtilmiştir.⁶⁶⁴

Ebû Abdullah el-Hâfiz, onu, özellikle resmî-mushaf alanında otorite olup bu konuda müstakil eseri bulunan yetkin bir âlim olarak vasıflandırmaktadır. Ebû Muhammed Sibtu'l-Hayyât ise hakkında "Zabt sahibi, kıraatlerin ifade ettikleri anlamları, nahiv ve dil yönlerini bilen bir âlim" ifadelerini kullanmıştır.⁶⁶⁵

Dâni, Kûfe ehline göre ayet sayısı hakkındaki bilgilerin, Nusayr b. Yûsuf→ Kisâî→ Hamza b. Habîb kanalıyla geldiğini belirtmiş, Nusayr'ın ayet sayılarıyla ilgili

⁶⁶¹ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 427; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1330-1331.

⁶⁶² İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1331.

⁶⁶³ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 315; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 427.

⁶⁶⁴ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 427; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1331.

⁶⁶⁵ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1331.

bilgiyi Kisâî'den defalarca duyduğunu nakletmiştir.⁶⁶⁶ Kaynaklarda Nusayr'ın vakıf ve ibtida konusuyla ilgili açıklamalarına da rastlanmaktadır. Nitekim Dâni'nin de aralarında bulunduğu pek çok âlim, kendisinden bu hususta nakilde bulunmuştur.⁶⁶⁷ Ebû Amr ed-Dâni, *Câmi'u'l-Beyân*'da Kisâî'nin kıraatteki ravileri arasında Nusayr b. Yûsuf'u da zikretmiş, Nusayr rivayetinin İbn Rüstem tarikinin kendisine ulaşan rivayet senedini vermiştir.⁶⁶⁸

Dâni, Nusayr'ın Kisâî'den doğrudan kıraat aldığı yönünde Nusayr'ın bizzat kendisinden gelen açıklamalarına yer vermiştir.⁶⁶⁹ İbn Nedim, Nusayr b. Yûsuf'u, Kisâî'den kıraat almakla birlikte onu, vecih/harf itibariyle az sayıda muhalefette bulunan kimseler arasında zikretmiştir.⁶⁷⁰ İbn Fadlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Nusayr b. Yusuf, hocası Kisâî ölüm döşeginde iken yanında bulunmuş, hatta Kisâî'nin bu esnada irad ettiği şiiri nakletmiştir.⁶⁷¹ Nusayr, Kisai'nin Rey'de ikamet ettiği günler zarfında kendisinden ilim tahsil etme imkânı bulmuştur.⁶⁷² Bunun da ötesinde Kisâî'den gelen pek çok bilgi Nusayr b. Yûsuf kanalıyla gelmiştir.

Zehebî, onu, Kisâî'den kıraat alanlar listesinde Ebû Amr ed-Dûrî ve Ebû'l-Hâris'ten sonra üçüncü sırada zikretmiştir.⁶⁷³ İbn Mücâhid ve daha başka kaynaklarda bu yönde geçen bilgilerde, Ebû Amr ed-Dûrî ile Nusayr b. Yûsuf'un rivayetlerinin paralellik arzettiği anlaşılmaktadır.⁶⁷⁴ Nusayr'dan kıraat alanlar içerisinde öne çıkan en önemli ismin İbn Rüstem Ebû Ca'fer et-Taberî olduğu söylenebilir.⁶⁷⁵

Kaynaklarda Nusayr b. Yûsuf'un tasnifat sahibi olduğu,⁶⁷⁶ resm ile ilgili bir kitabının varlığı ancak bu kitabın günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Dâni, *Mukni'*de

⁶⁶⁶ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman b. Ömer ed-Dâni, *el-Beyân fî Addi Âyi'l-Kur'ân*, nşr. Ganim Kaddurî Hamed, Kuveyt: 1994, I, 71.

⁶⁶⁷ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman b. Ömer ed-Dâni, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ Ebû Amr ed-Dâni*, nşr. Muhyiddîn Abdurrahman Ramadân, 2001, I, 124.

⁶⁶⁸ Dâni, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 97, 144.

⁶⁶⁹ Dâni, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 97.

⁶⁷⁰ İbnu'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, I, 48.

⁶⁷¹ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 76.

⁶⁷² Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 316.

⁶⁷³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VII, 554; XII, 168; *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 73.

⁶⁷⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî el-Bağdâdî, *Kitabu's-Seb'a fi'l-Kirâât*, nşr. Cemaleddîn Muhammed Şeref, Mısır: Daru's-Sahâbeti litturasi bitantâ, 2007, I, 147.

⁶⁷⁵ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 387.

⁶⁷⁶ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 427; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1331.

Nusayr'dan “fî İttifâku'l-Mesâhif” ve “fî İhtilâfu'l-Mesâhif” ifadeleriyle aktarımda bulunmaktadır. Bu kullanım şekli, müellifin kitabının ismi olabileceği gibi kitabının bölümleri olması ihtimalini de akla getirmektedir. Nitekim Dâmin, *Mukni'* neşrinin fihris bölümünde bu ifadeleri kitap isimleri olarak naklederken, Himyerî kitap adı olarak değerlendirmemiştir. Bununla birlikte kayborduğu bilinen kitabının adına dair bilgiye İbnu'n-Nedîm dâhil olmak üzere kaynaklarda rastlanmamıştır. Ancak şurası kesindir ki Nusayr'ın resm ile ilgili telif ettiği eseri, mushafların ihtilafı ve ittifakını konu edinmektedir. Resm-i Osmânî alanındaki rivayetleri, kendisinden sonraki âlimlere kaynak teşkil etmiş, İbn Ebî Dâvûd, Dâni, İbn Necâh gibi birçok âlimin eserlerinde yerini almıştır. Dâni'nin Nusayr'a ilişkin atıflarını şu başlıklar altında tasnif etmek mümkündür:

(a) Dâni'nin Nusayr'a atıfları genellikle mushafların yazımında ittifak ve ihtilaf ettiği yerlerle ilgilidir. Dâni, mushafların ittifak ettiği kelimeler başlığı altında, Halef b. Ahmed b. Hâkân→ Muhammed b. Abdullah el-İsbahânî→ Ebû Ubeydullah el-Kisâi→ Ca'fer b. Abdullah İbnu's-Sabbâh kanalıyla Muhammed b. İsâ'dan Medine, Kûfe, Basra, Şam ve Bağdat ehli mushaf yazarlarının yazımında ittifak ettiği yerleri zikretmiş akabinde de Muhammed b. İsâ'nın, bu bilgilerinin kaynağının Nusayr b. Yûsuf olduğu yönündeki beyanına yer vermiştir.⁶⁷⁷ Dâni yalnızca mushaflarda imla birliği olan yerlerde değil, mushaflar arası farklılıklarla ilgili bilgileri verirken de Nusayr'ı esas almaktadır. Nitekim muhtelif bölge mushaflarının elifin hazf ve ispatıyla yazımı konusunda farklılık arz ettiği yerlerle ilgili bazı bilgileri de yine aynı kanaldan nakletmektedir.⁶⁷⁸ Mesela Dâni, Nusayr'dan, Âl-i İmrân 3/28'deki "تقمة" kelimesinin yâ ve he harfleri ile olduğunu rivayet etmiştir.⁶⁷⁹ Dâni, Irak ehli mushaflarının resminde ittifak ettiği meseleleri zikrettiği babı da bu senet ile nakletmiş, Nusayr kanalıyla gelen bilgileri esas almıştır.⁶⁸⁰

(b) Dâni, atıflarını kimi zaman “kâle Nusayr” şeklinde vermiştir.⁶⁸¹

⁶⁷⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 240; nşr. Himyerî, II, 243.

⁶⁷⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 254; nşr. Himyerî, II, 272.

⁶⁷⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 268; nşr. Himyerî, II, 297-298.

⁶⁸⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 268-271; nşr. Himyerî, II, 297-303.

⁶⁸¹ Bu şekilde atıf yaptığı yerler için bkz. **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 179; nşr. Himyerî, II, 83.

(1) Sözelimi elifin isbatı ile resmedilen yerleri zikrederken Dâni, Nusayr'ın, Tevbe 9/47'deki "لأوضاعوا" kelimesinin "elif" ile yazımı noktasında mushafların farklılık arz etmesine karşın benzer özellikte olan Neml 27/21'deki "لأذبحنه" kelimesinin "elif" ile yazımında mushaflar arasında birliğin bulunduğu yönündeki açıklamalarını bu şekilde vermiştir.⁶⁸² Dâni ve İbn Necâh gibi resim ulemasının pek çoğu "لأوضاعوا" kelimesinde ihtilafı zikretmiştir. Dâni'nin bu kelimedeki elif ile yazımı tercih ettiği anlaşılırken, İbn Necâh elifsiz yazımı tercih ettiğini ifade etmiştir.⁶⁸³ İbn Ebî Dâvûd *el-Mesahif'te* Muhammed b. İsâ tarikiyle Nusayr'dan verdiği rivayette Medine, Kûfe ve Basra Mushaflarında bu kelimenin "elif" ile yazıldığında icma olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁴ Bu durumda Nusayr'dan verilen iki farklı rivayet olduğu görülmektedir. Yine Dâni ve İbn Necâh⁶⁸⁵ başta olmak üzere çok sayıda resim âlimin, "لأذبحنه" kelimesinin "elif" ile resmedildiğinde mushafların ittifak ettiğini belirttikleri ancak Enderâbi ve Ferrâ gibi âlimlerin elifsiz yazıma dair rivayetlerinin olduğu görülmektedir. Himyeri bu hususu mushafların hazif ve isbat ile yazımında ihtilaf ettikleri bu iki kelimeyi birbirlerinin görmedikleri mushaflardan rivayet etme ve farklı bilgilere ulaşma ihtimali olduğunu göz önünde bulundurarak telif etmiş ve ihtilafın varlığıyla neticelendirmiştir.⁶⁸⁶ Keza edatların bitişik ve ayrı resmedilmesi konusunda "ولات جين" kelimesinde mushafların tâ harfinin ayrı yazıldığında ittifak ettiklerini, "kale Nusayr" sözleriyle doğrudan nakletmiştir.⁶⁸⁷

(2) Dâni, mushafların yazımında ittifak ettiği kelimeler başlığı altında verdiği bilgileri, rivayet senedini zikrederek Nusayr'dan aktarmış ancak bu uzun listenin aralarında "kâle Nusayr" diyerek doğrudan nakillerde bulunmuştur. Mesela; mushaf yazarları, Bakara 2/71'deki "فادارءتم" kelimesinde hemzeyi belirten elifi yazmamışlar; 2/184'deki "طعام" kelimesini elifsiz, 2/247'deki "بسطة" kelimesini "sîn" ile 2/245'deki "ويبسط" kelimesini "sâd" ile "الحياة" kelimesini ise "vâv" ile imla etmişlerdir.⁶⁸⁸ Yine

⁶⁸² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 179; nşr. Himyerî, II, 83.

⁶⁸³ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, II, 303, 379-381; III, 625-626, 573.

⁶⁸⁴ Himyerî, **Mu'cem**, VII, 3454.

⁶⁸⁵ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, II, 303, 380-381; IV, 944.

⁶⁸⁶ Himyerî, **Mu'cem**, III, 1600.

⁶⁸⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 230; nşr. Himyerî, II, 228.

⁶⁸⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 241; nşr. Himyerî, II, 251.

A'râf 7/69'daki "بسطة" kelimesini sâd ile 7/178'deki "المهتدي" kelimesini yâ ile⁶⁸⁹ Ankebût 29/28'deki "إنكم" kelimesini yâ'sız resmettiklerine dair rivayetlerin tamamı bu şekilde nakledilmiştir.⁶⁹⁰

(3) Dâni, mushafların ittifakı konusunda Nusayr'ı esas aldığı gibi, ihtilaf ettikleri yerler başlığı altında verdiği kelimelerde de onu kaynak göstermiştir. Bu bağlamda sözü geçen senedin akabinde Bakara sûresinden Mâun sûresine kadar ihtilafları zikrettiği yerlerde, "kâle Nusayr" şeklinde ayrıca atıflarda bulunmuştur.⁶⁹¹ Bu bölümde Dâni, şehir ehli mushaflarının ihtilaf ettiği yerler başlığı altında, hazif ve isbat dışında, edatların bitişik ve ayrık yazımları ile ilgili rivayetlere de yer vermiştir.⁶⁹² Dâni, mushaflar arasında ihtilafli olan yerlerde Nusayr'ın nakilleri ile birlikte kendi açıklama ve değerlendirmelerine de yer vermiş, yeri geldikçe gözlemlerini mushaflara ait bilgilerle teyit etmiştir.⁶⁹³ Bazı kelimelerde de diğer âlimlerden nakillerde bulunmuştur. Mesela Dâni, Nusayr'ın, İbrahim 14/5'deki "بأييم" kelimesinin elifin isbatı ile yazımı rivayetine yer verdikten sonra bazı Medine ve Irak ehli mushaflarında elifsiz iki yâ ile gördüğünü eklemiştir, Ğazî b. Kays'ın da kitabında bu şekilde zikrettiğini belirtmiştir. Yine Dâni, Nusayr'ın, bazı mushaflarda bu kelimenin "بأيام الله" şeklinde elif ve tek yâ ile olduğu rivayetini nakletmiştir.⁶⁹⁴

(c) Doğrudan atıflarının yanı sıra Dâni, Nusayr'a dolaylı olarak da atıf yapmaktadır. Bu atıflar genellikle Muhammed b. İsâ üzerindedir. Nitekim yâ harfinin isbatı ile resmedildiği yerleri zikrederken Muhammed b. İsâ'nın nakline göre Nusayr, "نبأى" (Enâm 6/34), "تلقأى" (Yûnus 10/15) ve "ورأى" (42/51) kelimelerinin "yâ" ile resmedilmesi hususunda mushaflar arasında ittifakın bulunduğunu söylemiştir.⁶⁹⁵ Muhammed b. İsâ'nın aktarımına göre Nusayr, "إن لنا لأجرا" kelimesinin, A'râf 7/113'de yâ'sız, Şuarâ 26/41'de ise "أئن" şeklinde yâ ile resmedilmesi hususunda mushaflar

⁶⁸⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 243; nşr. Himyerî, II, 254.

⁶⁹⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 248; nşr. Himyerî, II, 262.

⁶⁹¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 254; nşr. Himyerî, II, 272-273.

⁶⁹² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 254-267; nşr. Himyerî, II, 272-296.

⁶⁹³ Mesela bkz; Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 254, 257; nşr. Himyerî, II, 272-273, 277.

⁶⁹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 258; nşr. Himyerî, II, 278.

⁶⁹⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 185; nşr. Himyerî, II, 103.

arasında birliğin bulunduğundan bahsetmiştir.⁶⁹⁶ Keza Muhammed b. Îsâ, Nusayr'dan, Saffât 37/106 ve Duhân 44/33'deki "البؤا" ve "بلؤا" kelimelerinin, bütün mushaflarda "vâv" ve "elif" ile resmedildiği yönünde bir nakilde bulunmuştur.⁶⁹⁷ Dâni, Mücâdile 58/8 ve 9. ayetler hariç "المعصية" kelimesinin her yerde "kapalı tâ" ile yazıldığını belirtmiş, Muhammed b. Îsâ'nın da Nusayr'dan bu doğrultuda nakilde bulunduğunu nakletmiştir.⁶⁹⁸

(d) Dâni, Muhammed b. Îsâ kanalıyla verdiği rivayetlerde, edatların bitişik ve ayrı yazımları ile ilgili aktarımlarda bulunmuştur. Nusayr'ın, bu bilgilerin tamamını mushafların ittifak ya da ihtilaf ettiği bölümde zikrettiği anlaşılmaktadır. Nitekim "ان" ve "لم" edatlarının Hûd 11/14 ayetinde "فالم" şeklinde "nûn"suz, Kasas 27/50'de ise "فإن لم" şeklinde "nûn" ile resmedildiğini söyledikten sonra Muhammed b. Îsâ'nın, Nusayr'ın ittifâku'l-mesâhif'te böyle bir nakilde bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁹ Dâni, yine Muhammed b. Îsâ'dan, Nusayr'ın ittifâku'l-mesâhif'de, Âl-i İmrân 3/153'deki "كي" ve "لا" edatlarının "لكيلا" şeklinde bitişik yazıldığı yönünde bir bilginin geçtiğini nakletmiştir.⁷⁰⁰ Dâni, bu sefer Nusayr'ın ihtilafu'l-mesahif'te "كلمت" kelimesinin, En'âm 6/115, Yûnus 10/33 ve Gâfir 40/6. ayetler olmak üzere üç yerde açık tâ ile resmedildiğini ancak Gâfir sûresinde ihtilaf edildiğini, bazısında açık tâ bazısında kapalı tâ ile olduğunu,⁷⁰¹ yine ihtilafu'l-mesahif'te "ثمرت",⁷⁰² "فطرت",⁷⁰³ "ءايت",⁷⁰⁴ "قرت عين",⁷⁰⁵ "غيبت",⁷⁰⁶ "يأبت",⁷⁰⁷ "جنت",⁷⁰⁸ "شجرت"⁷⁰⁹ kelimelerinin açık te ile yazıldığını bildirmiştir.⁷¹⁰

(e) Dâni kimi durumda Nusayr'ın hatalı nakil ve değerlendirmelerde bulunduğu yönünde açıklamalarda da bulunmaktadır. Dâni bir grup kelimenin yazım özelliği ile ilgili

⁶⁹⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 191; nşr. Himyerî, II, 119.

⁶⁹⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 241; nşr. Himyerî, II, 145.

⁶⁹⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 236; nşr. Himyerî, II, 240.

⁶⁹⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 221; nşr. Himyerî, II, 206.

⁷⁰⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 227; nşr. Himyerî, II, 223.

⁷⁰¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 234; nşr. Himyerî, II, 237.

⁷⁰² Fussilet 41/47.

⁷⁰³ Rûm 30/30.

⁷⁰⁴ Ankebût 29/50.

⁷⁰⁵ Kasas 28/9.

⁷⁰⁶ Yûsuf 12/10, 15.

⁷⁰⁷ Yûsuf 12/4.

⁷⁰⁸ Vâkı'a 56/89.

⁷⁰⁹ Duhân 44/43.

⁷¹⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 238-239; nşr. Himyerî, II, 246.

bilgileri verdikten sonra “ve keza kâle Nusayr/Nusayr böyle söylemiştir” diyerek kendi değerlendirme ve gözlemlerini aktardığı üç yerde kendisine itiraz etmiştir.

(1) İlk olarak Dâni, hemzenin yâ suretinde yazılması başlığı altında verdiği, A'râf 7/81 ile Ankebût 29/28'de⁷¹¹ geçmekte olan "إنكم" kelimelerinde hemzeleri belirtmek amacıyla “yâ”ların resmedilmediği yönünde bir tespitte bulunmuştur. Bunun akabinde Nusayr'ın bu noktada yanlış bir bilgi aktarımında bulunduğunu belirterek, “Her ne kadar Nusayr b. Yûsuf, A'râf sûresindeki harfin, bütün mushaflarda ‘yâ’ ile resmedildiği yönünde bir nakilde bulunmuş olsa da bu onun bir yanılığısadır/vehmidir” sözleriyle eleştirmiştir.⁷¹² Dâni, Kur'an'ın başından sonuna kadar şehir ehli mushaflarının ittifak ettiği yerleri zikrettiği bölümde, bu kelimeyi Nusayr rivayetiyle tekrar zikretmiş ancak Irak ehli ve diğer mushaflarda araştırdığını, hemzedden sonra tek harf ile "إنكم" şeklinde yâ olmaksızın yazıldığını söylemiştir.⁷¹³ Muhammed b. Îsâ'nın kitabında da yâ'sız resmedildiğini ilave ederek “Allah bilir” sözleriyle mevzuyu noktalamıştır.⁷¹⁴ Bu ifadelerden Dâni'nin tercihinin daha önce de açıkça ifade ettiği gibi Nusayr'ın hilafına olduğu anlaşılmaktadır.

(2) Dâni, Nusayr'ın, Enbiyâ 21/48'deki "ذکر" kelimesini, mushaf yazarlarının elif ile resmettiklerini ve bu yazımın buraya has olduğunu zikretmektedir. Dâni, “Bu bir yanılığdır/vehmidir” sözüyle Nusayr'ın bu değerlendirmesinin hatalı olduğunu belirtmiş, onun söylediğinin aksine her ne zaman bu gibi kelimelerin, Bakara 2/200, Tâhâ 20/99 ve Talâk 65/10. ayetlerde olduğu gibi tenvin ile gelerek üzerinde vakıf durumu söz konusu olduğunda mushafların tamamında ve geçtiği her yerde “elif” ile resmedildiğini, bunun dışında bir yazımın da mümkün olmayacağını söyleyerek eleştirmiştir.⁷¹⁵

(3) Dâni, Nusayr'ın Mâide 5/54'deki "يأت" kelimesinin tâ ile yazıldığı rivayetini verdikten sonra bunun galat olduğunda şüphe olmadığını çünkü merfû fiilin ref alametinin sonundaki yâ'nin isbatı ile olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Irak ehli ve diğer

⁷¹¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 248; nşr. Himyerî, II, 262.

⁷¹² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 192; nşr. Himyerî, II, 122.

⁷¹³ Ebû Ca'fer, Nâfi' ve Hafs böyle okumaktadır. Diğer imamlar ise kelimenin başında istifham ile okurlar.

⁷¹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 243; nşr. Himyerî, II, 253-254.

⁷¹⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 245; nşr. Himyerî, II, 258-259.

mushaflarda bu hususu araştırdığını ve rivayet edildiği üzere bulunduğunu, şehir ehli mushafları arasında kelimenin yazımında herhangi bir ihtilaf olmadığını ifade etmiştir.⁷¹⁶ İbn Necâh da Dâni ile aynı görüşte olup, bu kelimedeki yâ harfinin lafızda iki sakinin bir araya gelmesinden dolayı düşse de yazımda isbatı ile resmedildiğini söylemektedir.⁷¹⁷

(e) Dâni'nin bazen Nusayr'ın rivayetlerine ihtiyatla yaklaşarak açıklamalarda bulunduğu görölmektedir. Nitekim Ra'd 13/31'deki "يايسس" kelimesinin elif ile yazıldığı rivayetini verdikten sonra bazı Irak ehli mushaflarında, Yûsuf 12/80 ve 110. ayetlerde de bu kelimeleri elif ile bulunduğunu ancak bazısında da elifsiz yazıldığını ve elifsiz yazımının daha çok olduğunu belirtmiştir.⁷¹⁸ Yine Nusayr'dan, Neml 27/67. ayetteki "أنا" kelimesinin "إننا" şeklinde iki nûn ile yazıldıđını⁷¹⁹ zikrettikten sonra Muhammed b. İsâ'dan bu kelimenin yâ ve nûn ile resmedildiğini, iki nûn ile yazımını şam ehli mushafları hariç görmedikleri rivayetini eklemiştir.⁷²⁰ Dâni'nin uzunca yer vererek ihtilafı zikrettiği "ولولوا" kelimesinde Nusayr b. Yûsuf'un, elifin varlığında Hac 22/23'de ihtilaf olmadığını, Fâtır 35/33'de ise elifin hazfi ile olduğunda ittifak edildiğini iddia etmiştir.⁷²¹

Özetle; Dâni'nin Nusayr'dan yaptığı atıflara bakıldığında hiç de azımsanmayacak bir bilginin varlığı görölmektedir. Özellikle mushafların ittifakı ve ihtilafı ile ilgili bab başlıklarından sonra yaptığı açıklamalarda kendisini kaynak göstermiştir. Neredeyse konunun tamamının ondan aktarıldığı göz önüne alındığında rivayet sayısının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Dâni'nin atıfları içerisinde hazif, isbat, maktu-mevsul, bedel gibi resm-i Osmaninin genel özellikleri ile ilgili nakillerin, mushaflarda ittifak ve ihtilaf edilenlerinin seçildiği görölmektedir. Dâni bütün bu rivayetleri verirken bazen kendi yorumlarını eklemekten kaçınmamış, kimi zaman

⁷¹⁶ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 268; nşr. Himyeri, II, 298.

⁷¹⁷ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 450.

⁷¹⁸ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 244; nşr. Himyeri, II, 256.

⁷¹⁹ İbni Âmir ve Kisâi kıraatinde bu şekilde okunmaktadır.

⁷²⁰ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 247; nşr. Himyeri, II, 261.

⁷²¹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 172; nşr. Himyeri, II, 63.

Nusayr'dan verdiği rivayetleri başka âlimlerin sözleriyle teyit etmiş,⁷²² bazen de özellikle mushafların ittifak ettiklerini söylediği bazı kelimeler üzerinde eleştirmiştir.

Dânî'ye kıyasla kendisine çok daha az sayıda atıfta bulunan İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*'de müellifin adını dokuz yerde zikretmiş, "kâle Nusayr, an Nusayr, Nusayr en-Nahvî Sahibu'l-Kisâi, Nusayr b. Yûsuf en-Nahvî Sahibu'l-Kisâi" sözleriyle işarette bulunmuştur. Bu nakiller daha çok İmam yani Hz. Osman mushafından istinsah edilerek şehirlere gönderilen mushafların arasında ihtilafın vuku bulduğu yerlerdir.⁷²³ Bu bağlamda "أينما"⁷²⁹, "اتبوعو"⁷²⁸, "سرجا"⁷²⁷, "سحر"⁷²⁶, "طائف"⁷²⁵, "انبوا"⁷²⁴ kelimelerinde müellife atıf yapmıştır. İbn Necâh, "اتبوعو" kelimesinin vâv harfinden sonra elifsiz olduğunu, sadece Irak ehli mushaflarında elif ile resmedildiğini zikrettikten sonra İbn Eşte'nin kitabının mushafların ittifakı babında, Nusayr'ın böyle bir ihtilaftan bahsetmediğini zikretmiştir ki Dâni de bu kelimeyi mushafların ittifakı olan babta vermiştir.⁷³⁰ İbn Necâh ihtilafı olan diğer kelimelerde ("سحر", "طائف") Medine mushaflarının yazımını tercih ettiğini zikrederken, Dâni, aynı kelimeleri yorumsuz olarak nakletmiştir.

5. Muhammed b. İsa el-İsbehânî

Muhammed b. İsa b. İbrahim b. Ruzeyn Ebû Abdullah et-Teymî, el-İsbehânî, er-Râzî (ö. 253/868).⁷³¹ Kıraat ve nahiv imamlarının meşhur ve büyükleri arasında olan Muhammed b. İsa'nın⁷³² doğum tarihi kaynaklarda yer almamakla birlikte Rey'de

⁷²² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 249; nşr. Himyerî, II, 264.

⁷²³ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 664.

⁷²⁴ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 469, 470. En'âm 6/5. Dâni bu kelimeyi sadece Muhammed b. İsa'nın adını zikrederek nakletmiştir. Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 200; nşr. Himyerî, II, 142.

⁷²⁵ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 592. A'râf 7/201.

⁷²⁶ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 664, 665. Yûnus 10/2.

⁷²⁷ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 917. Furkân 25/61.

⁷²⁸ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, V, 1195. Haşr 59/9.

⁷²⁹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 200. İbn Necâh, Bakara 2/114, Nisâ 4/77, Nahl 16/76, Ahzâb 33/61. ayetleri bitişik, Şuarâ 26/92. ayeti ise ihtilafı olarak zikretmiş akabinde Nusayr'ın açıklamasına yer vermiş, dört yerde mevsul olduğunu ancak Şuarâ sûresinde maktu olduğu rivayetini nakletmiştir.

⁷³⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 250; nşr. Himyerî, II, 265.

⁷³¹ Zehabî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 440-441.

⁷³² Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'at**, I, 205.

doğduğu, İsfahan'da yetiştiği rivayet edilmektedir.⁷³³ Bu nispetle bazı kaynaklarda el-İsfehânî olarak da anılmıştır.⁷³⁴ Hicri 253 senesinde ahirete irtihal ettiği belirtilmekle birlikte vefat tarihi bazı rivayetlerde 240,⁷³⁵ 242 olarak da verilmiştir.⁷³⁶ Kıraat eğitimini arz ve sema yoluyla aldığı hocaları arasında; Hallâd b. Hâlid, Hasen b. Atiyye el-Kûfî, Dâvûd b. Ebî Tayyibe, Halef, Ebî Ma'amer, Süleyman b. Dâvûd el-Haşimî, Selîm b. Îsâ, Yûnus b. Abdî'l-A'lâ, Nusayr b. Yusuf en-Nahvî, Abdurrahman b. Ebî Hammâd, Hammâd b. Bahr, Nûh b. Enes, Sabbâh b. Mehârib, Eş'as b. Attâf sayılmaktadır. Ubeydullah b. Mûsâ ve İshâk b. Süleyman'dan da rivayetleri mevcuttur.⁷³⁷

Muhammed b. Îsâ'dan kıraat alanında rivayetlerde bulunanlar arasında ise Fadl b. Şâzân, Muhammed b. Abdurrahim el-Esbehânî, Ca'fer b. Abdullah b. es-Sabbâh, Ahmed b. Yahyâ et-Târimî, Huseyn b. İsmail ed-Darîr, Ebû Sehl Hamdân b. el-Merzubân, Ahmed b. Halîl b. Ebî Firâs, Muhammed b. Îsâm, İbrahim b. Ahmed b. Nuh, Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen eş-Şe'îrî, Yakûb b. İbrahim b. el-Ğazzâl, Muhammed b. el-Heysen el-Esbehanî, Kâsım b. Abdullah el-Fârisî, Hasen b. Abbas er-Râzî, Abdullah b. Ahmed el-Lahmî, Mûsâ b. Abdirahman, Muhammed b. Ahmed er-Râzî, Heysen b. İbrahim el-Buharî sayılabilir.⁷³⁸

Ebû Hâtim, müellif için "saduk" ifadesini kullanırken, Ebî Nuaym el-Esbehanî, yaşadığı asırda kıraat alanında ondan daha bilgili bir kimseyi tanımadığını ifade etmiş, Abbas b. el-Fadl er-Râzî de kendisini, Kur'an ve nahivde zamanının en âlimi olarak vasfetmiştir.⁷³⁹ Kûfe imamlarından olan Muhammed b. Îsâ'yı, ihtiyâr sahibi kurrânın içerisinde zikreden Dânî, ihtiyârının büyük bir kısmını Kisâî'den oluşturduğunu, yaşadığı dönemde de kendi kıraat tercihinine göre okutturduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁰

⁷³³ el-Huzelî, Ebi'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cebbâra ibni Muhammed b. Akîl el-Huzelî, el-Mağrib, **el-Kâmil fi'l-Kırâati'l-Aşr ve'l-Erbe'îne'z-Zâideti aleyhâ**, nşr. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib, Müessesetü Semâ li'n-Neşri ve't-Tevzî', ys, 2007, s. 84-85.

⁷³⁴ Hamed, **Cuhûd**, s. 20.

⁷³⁵ Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 205.

⁷³⁶ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1188; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 441; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, I, 167.

⁷³⁷ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1188; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 441.

⁷³⁸ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1188.

⁷³⁹ Huzelî, **Kâmil**, 85.

⁷⁴⁰ Dânî, **Urcûzetu'l-Munebbihe**, 162.

Müellifin mushafıla ilgili iki eseri olduğu anlaşılmaktadır ki bunlardan ilki mushaf imlasına dairdir. Nitekim Dâni, “kâle Muhammed b. İsa fî kitâbihî fî Hicâi’l-Mesâhif” diyerek böyle bir eserin varlığına açıkça atıfta bulunmaktadır.⁷⁴¹ İkinci eseri ise naktu’l-mushaf’a dairdir. Dâni, bu konuda eser verenler içerisinde Muhammed b. İsa’yı da zikretmekte fakat eserin adından bahsetmemektedir.⁷⁴² Bunların yanı sıra *el-Cami’ fî’l-Kırâât, fî Cevâzu’l-Kur’an* ve *Addu’l-ayy* alanında kitabı olduğuna dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur ayrıca bu alanda ilk tasnif yapan müellif olduğu rivayet edilmektedir.⁷⁴³

Muhammed b. İsa’nın mushaf imlasına dair bilinen eseri “*Hicâu’l-Mesâhif*”tir. Bu eserde hocaları Nusayr b. Yûsuf en-Nahvî, Ali b. Hamza el-Kisâi ve Ebû Hafs el-Hazzâz’dan çokça rivayeti olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin kitabı günümüze ulaşmamış olsa da İbn Ebû Dâvûd *Kitâbu’l-Mesâhif*’inde,⁷⁴⁴ *Lebîb ed-Dürretü’s-Sekîle*’sinde, Dâni *el-Mukni*’de ve İbn Necâh *Muhtasaru’t-Tebyîn*’de kendisinden birçok atıfta bulunmuşlardır. Böylece nakilde bulunan âlimlerin eserleri ve kimi âlimlerin, el-İsbehânî’nin kitabının ismini kendi eserlerinde zikretmeleri vasıtasıyla⁷⁴⁵ varlığını kısmen de olsa korumayı başarmıştır. Dâni’nin “kale Muhammed, Muhammed b. İsa el-İsbehânî, Muhammed b. İsa fî Kitâb-i Hicâi’s-Sunne...” sözleriyle işarette bulunduğu müellife atıflarıyla ilgili şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

(a) Dâni’nin mushaf imlasıyla ilgili hususlarda, Muhammed b. İsa’ya yaptığı bazı atıfların zikri geçen kitap üzerinden olduğu söylenebilir. Nitekim Dâni, Muhammed b. İsa’nın *Hicâu’l-Mesâhif* adlı eserinde "طاغون" (Zâriyât 51/53; Tûr 52/32), "أثاما" (Furkân 25/68), "في روضات الجنات" (Şûra 42/22) ve "كذابا" (Nebe 78/35) olmak üzere altı kelimenin elif ile resmedildiğini aktarmıştır.⁷⁴⁶ Dâni, Nebe 78/35’deki "كذابا" kelimesinin

⁷⁴¹ Dâni, **Mukni**’, nşr. Dâmin, s. 147; nşr. Himyerî, I, 450.

⁷⁴² Dâni, **Muhkem**, s. 9.

⁷⁴³ İbnu’l-Cezeri, **Gâyetu’n-Nihâye**, III, 1187-1188.

⁷⁴⁴ İbn Ebû Dâvûd, Ebî Bekr Abdillâh b. Süleymân ibnu’l-Eş’as es-Sicistânî el-Hanbelî, **Kitâbu’l-Mesâhif**, nşr. Muhibbiddîn Abdissubhân Va’iz, Beyrût: Dâru’l-Beşeri’l-İslâmiyye, 1415/1995, s. 117.

⁷⁴⁵ Sehâvî, **Vesîle**, s. 30, 34.

⁷⁴⁶ Dâni, **Mukni**’, nşr. Dâmin, s. 147; nşr. Himyerî, I, s. 450. İbn Necâh "طاغون" kelimesinin elifin isbatı ile yazıldığını belirtmiştir. IV, 1143. "أثاما" kelimesine ise yer vermemiştir. "روضات الجنات" kelimesinde hilafın varlığını zikretmekle birlikte İsbehânî’den nakilde bulunmuştur. IV, 1090-1091, "كذابا" kelimesinin ise iki yerde de ne hazif ne de isbat ile olduğuna değinmemiştir. V, 1261.

Muhammed b. İ̇sâ'nın *Hicâi'l-Mesâhif* adlı kitabında elif ile resmedildiği ve kendisinin de Irak ehli mushaflarında bu şekilde gördüğü bilgisine yer vermiştir.⁷⁴⁷ Aynı zamanda Dâni, bu kelimeyi hazif ve isbat ile resmedilenler bab başlığı altında ele aldığı elifin ihtisaren hazfi konusunda zikretmiş, Medine ehli mushaflarında hazif ile olduğunu Nâfi' rivayetiyle vermiştir.⁷⁴⁸ Anlaşıldığı üzere Dâni, iki farklı rivayeti nakletmiş ancak yorum yapmamış ve tercihinin belirtmemiştir. İbn Necâh da "كذابا" kelimesinin geçtiği iki yer için ne hazif ne de isbat ile olduğuna dair kendi görüşünü serdetmemiştir.⁷⁴⁹

Keza Dâni, Â'râf 7/81'deki "أنتكم" kelimesinde hemzenin yazımının yâ'sız olduğu şeklindeki bilgiyi, Muhammed b. İ̇sâ'nın kitabında gördüğünü belirtmektedir.⁷⁵⁰ İbn Necâh'ın bu konuda müellifin kitabını veya adını zikrederek herhangi bir atıfta bulunduğu görülmemiştir. İbn Necâh, Dâni'nin Muhammed b. İ̇sâ'nın kitabına atıfta bulunarak aktardığı bu kelimelerden sadece "روضات الجنات" kelimesinde İsbahani'den nakilde bulunmuştur.⁷⁵¹

(b) Dâni kimi durumda yaptığı izahları Muhammed b. İ̇sâ'dan aktardığı ilave izahlarla teyit etmektedir.

(1) Sözelimi Dâni, mushaf yazarlarının "نبأى" (Enâm 6/34), "تلقأى" (Yûnus 10/15) ve "ورأى" (Şûrâ 42/51) kelimelerini kimi yerlerde "yâ" ile yazdıkları şeklinde Abdullah b. Müslim'den gelen bilgiyi aktarmasının ardından Muhammed b. İ̇sâ'nın bunlara Âl-i İmrân 3/144'deki ve Enbiyâ 21/34'deki "أفأتن" kelimelerini de ilave ettiğini, Irak ehlinin elindeki mushaflarda Tâhâ 20/130'daki "ءانأى" kelimesinin de yine "yâ" ile yazılı olduğunu belirtmektedir.⁷⁵²

(2) Bu çerçevede kimi durumda Muhammed b. İ̇sâ'nın mushaflarla ilgili gözlemlerine de yer vermektedir. Sözelimi; Yûnus 10/14'deki "لننظر" kelimesinin tek

⁷⁴⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 147; nşr. Himyerî, I, 450.

⁷⁴⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 131; nşr. Himyerî, I, 387.

⁷⁴⁹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, V, 1261; I, 362. (naşir mukaddimesi)

⁷⁵⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 243; nşr. Himyerî, II, 254.

⁷⁵¹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1090-1091.

⁷⁵² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 185; nşr. Himyerî, II, 104. Muhammed b. İ̇sâ, Nusayr kanalıyla rivayet etmektedir. "ورأى ve تلقأى, نبأى, أفأتن" kelimelerini, İbn Necâh da yâ harfinin ziyadesi babında müellife herhangi bir atıfta bulunmaksızın vermiştir. II, 369. "ءانأى" kelimesi de eliften sonra yâ ile yazılmıştır. IV, 855.

nûn ile yazılacağına dair Ebû Hafs el-Hazzâz'dan bir nakilde bulunmuş, Yahyâ b. Hâris'in İmam Mushaf'ta 'tek nûn' ile yazılı gördüğü yönündeki değerlendirmelerini aktarmıştır. Bunun ardından Dâni, hiçbir mushafta tek nûn ile yazıma rastlamadığını belirtmiş ve Muhammed b. İsa'nın "Yeni ve eski mushaflarda çift nûn ile yazılır" şeklindeki izahını kaydetmiştir.⁷⁵³ İbn Necâh da Muhammed b. İsa'ya atıfta bulunarak verdiği bu kelimeye Dâni ile aynı görüşü zikretmiştir.⁷⁵⁴

(3) Dâni "أُنْكُمْ" (A'raf 7/81) kelimesini, şehir mushaflarının Kur'an'ın başından sonuna kadar ittifak ettiği kelimeler babında zikretmiş ve buradaki rivayetleri de Muhammed b. İsa kanalıyla Nusayr'dan aldığını belirtmiştir. Nusayr, bu kelimenin yâ-nûn ile yazıldığını ve bütün mushaflarda da yâ ile olduğunu söylemiştir. Bu kelimeye hemzenin yâ suretinde resmedilmesi konusunda da yer veren Dâni, bunun, Nusayr'ın vehmi olduğunu⁷⁵⁵ zira kadim/asıl Irak ehli ve diğer (Medine) mushafları araştırdığını ve hiçbirinde bu şekilde yazıldığını görmediğini söyleyerek itirazda bulunmuş, Muhammed b. İsa'nın kitabında da hemzenin yazımının "yâ"sız olduğu şeklindeki bilgiyi gördüğünü ilave etmiştir.⁷⁵⁶ İbn Necâh ise A'râf 7/81. ayette geçen "أُنْكُمْ" kelimesi için müellife bir atıfta bulunmaksızın, elif ile nûn harfinin arasında yâ harfinin ziyadesiyle beş harf üzere yazıldığını zikretmiştir.⁷⁵⁷

(c) Dâni, Muhammed b. İsa'ya dolaylı olarak da atıfta bulunmaktadır. Bu atıfların tamamını, el-Hâkânî→ Muhammed b. Abdullah el-İsbehânî→ Ebû Abdullah el-Kisâî→ Ca'fer b. es-Sabbâh tarikinden vermiş olmakla birlikte senetteki ravileri kimi zaman eksik kimi zaman da isimlerini tam olarak zikretmeksizin farklı nisbelerini kullanarak verdiği görülmektedir. Dâni'nin bu şekildeki atıflarına bakıldığında rivayetlerin sayısının hiç de az olmadığı anlaşılmaktadır.

⁷⁵³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 198; nşr. Himyerî, II, 138.

⁷⁵⁴ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 649.

⁷⁵⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 192; nşr. Himyerî, II, 122.

⁷⁵⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 243; nşr. Himyerî, II, 254.

⁷⁵⁷ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 550; IV, 979.

(1) Mesela; hemzenin teshil amacıyla yâ harfi ile resmolunduğu bölümde, "أنتكم", "أنا", "أنذا" kelimelerinin -nûn ve yâ ile- yazımıyla ilgili Muhammed b. Îsâ'nın izahını mezkur kanaldan vermiştir.⁷⁵⁸

(2) Elifin ihtisaren hazfedildiği yerlerden; "تربياً" (Ra'd 13/5; Nebl 27/67; Nebe 78/40), "قرءناً" (Yûsuf 12/2; Zuhrûf 43/3) -Dânî, Irak ehli ve diğer mushaflarda bu iki mevkide de elif ile gördüğünü ifade etmekle birlikte- ve "في الميعد" (Enfâl 8/42) kelimelerinin elifsiz yazıldığını bu tarikle nakletmiş, bunun dışındaki mevkilerde ise elif ile olduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁹

Sehâvî, *el-Vesîle*'de Enfâl sûresindeki "الميعد" kelimesini, eski Şam mushaflarında da elifsiz gördüğünü, "تربياً" kelimesinin, Dâni'nin saydığı üç mevkinin dışında dört yerde daha elifsiz,⁷⁶⁰ Kehf 18/37'de ise elif ile resmedildiğini, eski Irak Mushaflarında da Dâni'nin verdiği bu yerlerin tamamının elif ile olduğunu zikretmiştir.⁷⁶¹ Ancak "الميعد" kelimesinin, Şam Mushaflarında hazif ile Irak Mushaflarında isbat ile olduğu ihtilafı, Sehâvî'den önceki âlimler tarafından zikredilmemiş, "تربياً" kelimesinde, zikredilen bu mevkilere, resim ulemasından Kirmânî ve Sehâvî'den başkasından ihtilaf gelmemiştir.⁷⁶² "قرءناً" kelimesinde ise Dâni'ye muvafakat ederek verdiği iki mevkide de Irak Mushaflarında elif ile Şam mushaflarında iki yerde daha elifsiz gördüğü bilgisini eklemiştir.⁷⁶³ Sehâvî'nin gördüğünü belirttiği Şam mushafının yazarlarının, resm-i Osmânî'ye muvafakat edip etmediğine dair kesin bir bilgi bulunmadığı gibi zikredilen mushafta, ulemanın nakillerine muhalif pek çok rivayet olduğu görülmektedir. Ayrıca Dâni'nin verdiği rivayette bahsedilen mushafların, Sehâvî zamanındaki mushaftan çok daha evvel yazılmış olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte resim uleması, bu iki yerin dışındaki mevkileri isbat ile yazmayı tercih etmişlerdir.⁷⁶⁴

⁷⁵⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 190; nşr. Himyerî, I, 117-118.

⁷⁵⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 140-141; nşr. Himyerî, I, 426-429.

⁷⁶⁰ Müminûn 23/35; Saffât 37/16, 53; Kaf 50/3.

⁷⁶¹ Sehâvî, **Vesîle**, s. 283-284.

⁷⁶² Bâsim es-Seyyîd, "İstidrâkâtü's-Sehâvî fî Kitâbihî (el-Vesîle) ale'd-Dâni fî Risâlet'r-Resm", s. 47-49. Kirmânî, Ebî Fadl er-Razî'den "تربياً" kelimesinin sadece Nebe sûresindeki mevkiinde hazf ile yazıldığını rivayet etmiştir. İbnu'l-Cezerî de bu görüşü benimsemiştir.

⁷⁶³ Sehâvî, **Vesîle**, s. 288.

⁷⁶⁴ Detay için bkz; Bâsim es-Seyyîd, "İstidrâkâtü's-Sehâvî fî Kitâbihî (el-Vesîle) ale'd-Dâni fî Risâlet'r-Resm", s. 52.

Yine aynı başlık altında verdiği; "أصبح ليكة" kelimesinin (Şuarâ 26/176; Sâd 38/13) öncesinde ve sonrasında elifsiz; Hicr 15/78 ve Kaf 50/14. ayetlerde ise "أصبح الأيكة" şeklinde lâm ve elif ile yazıldığını bu rivayet kanalıyla aktarmıştır.⁷⁶⁵ İbn Necâh'ın, Muhammed b. Îsâ'ya yaptığı atıflara bakıldığında rivayet senedi vermeksizin nakilde bulunduğu görülmektedir. Nitekim bu bağlamda Dâni'nin atıfta bulunduğu, "قرعناً", "ترباً", ve "أصبح ليكة" kelimelerinde, kendisine atıfta bulunmamıştır ancak yazımı hususunda muvafıktır.⁷⁶⁶ "في الميعد" kelimesinde ise Muhammed b. Îsâ'dan bir yer hariç elif ile yazıldığı nakline yer vermiştir.⁷⁶⁷

(3) Dâni'nin, elifin isbatı ile resmolunan yerleri zikrederken bahsettiği "اللؤلؤا" kelimesinin Basralıların mushaflarında, Hac 22/23 ve İnsan 76/19. ayetler hariç "لؤلؤ" şeklinde elif olmaksızın resmedildiğine dair vermiş olduğu rivayet bu tarikle gelmiştir. Dâni bu rivayetin ardından Âsım el Cahderî'nin, Hz. Osman'a ait İmam Mushaf'ta Fâtır 35/33'deki kelime hariç elif ile yazıldığı bilgisini de Muhammed b. Îsâ'dan naklen vermiştir.⁷⁶⁸ İbn Necâh ise kitabında, Muhammed b. Îsâ'ya herhangi bir atıfta bulunmaksızın Dâni ile aynı bilgiyi vermiştir.⁷⁶⁹ Dâni ve İbn Necâh'ın bu kelimenin resmedilmesinde tercihlerini açıkça belirtmedikleri, özellikle Dâni'nin rivayetleri sıralamakla yetindiği görülmektedir.

(4) Hemzenin ziyadesi babında; Muhammed b. Îsâ'nın, "ولأصلبنكم" kelimesinin (Tâhâ 20/71; Şuarâ 26/49) "ولأوصلبنكم" şeklinde "vâv" ile yazıldığını, mushaf yazarları içerisinde bunları "vâv"sız yazanların da bulunduğu yönündeki izahını, Dâni yine bu kanaldan vermiş ancak kendi tercihiyle ilgili bir görüş beyan etmemiştir.⁷⁷⁰ İbn Necâh ise bu kelimedede Muhammed b. Îsâ'ya atıfta bulunmamakla birlikte tercihinin ondan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İbn Necâh bu iki mevkide de elif-lâm'dan sonra vâvsız yazımı tercih ettiğini açıkça ifade etmiştir.⁷⁷¹

⁷⁶⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 143; nşr. Himyerî, I, 434.

⁷⁶⁶ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 705, 736, 764.

⁷⁶⁷ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 329.

⁷⁶⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 172-173; nşr. Himyerî, II, 64.

⁷⁶⁹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 872-874.

⁷⁷⁰ Dâni, nşr. Dâmin, **Mukni'**, s. 194; nşr. Himyerî, II, 125.

⁷⁷¹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 848; III, 562-565.

(5) Dâni, şehir ehli mushaflarının, Kur'an'ın başından sonuna kadar yazımında ittifak ettiği kelimeleri zikrettiği babta aynı senedi vererek, Muhammed b. İsa'nın Basra, Kûfe, Medine ehli mushafları, Medineti's-Selâm⁷⁷² ve Şam'da yazılan mushafların yazarlarının, resminde ittifak ettiği kelimelerden derlediği bölümü, Nusayr b. Yûsuf'tan işittiğini ve ona okuduğunu zikretmiştir. Bu bab başlığı altında, Muhammed b. İsa kanalıyla gelen hazif, isbat, maktu-mevsul, bedel gibi resm-i Osmânî'nin genel özellikleri ile ilgili çok sayıda rivayet içerisinde mushafların yazımında ittifak edilenlerin seçildiği görülmektedir.⁷⁷³ İbn Necâh ise kitabını sûre tertibine göre yazmış olması sebebiyle Dâni'deki gibi konu başlığı altında toplamamış, yeri geldikçe kelimeler üzerinde ittifak ya da ihtilaftan söz etmiştir.

(d) Dâni, kimi zaman Muhammed b. İsa'dan aktarımda bulunurken onun izahlarına da yer vermiştir. Nitekim hemzenin "vâv" olarak resmedildiği yerleri zikrettiği babta; "نبؤا الذين" (İbrahim 14/9; Teğâbun 64/5), "نبؤا عظيم" (Sâd 38/67) kelimelerinin hepsinin vâv ve elif ile resmedildiğini belirtmiştir. Muhammed b. İsa, bu kelimenin bütün Kur'an'da ref konumunda iken kendisinde vâv'ın sabit olduğunu, ref konumunun dışındaki durumların tamamında ise "نبؤا" (En'âm 6/67) şeklinde vâvsız yazıldığını söylemiştir.⁷⁷⁴ İbn Necâh da "نبؤا" kelimesinin yazılışında Dâni'ye, Muhammed b. İsa'ya atıfta bulunmaksızın muvafakat etmiştir.⁷⁷⁵

(e) Dâni'nin Muhammed b. İsa'ya yaptığı atıflara bakıldığında, kahir ekseriyetinin hemzenin yazımıyla özellikle de hemzenin "yâ" veya "vâv" olarak

⁷⁷² Birçok nâşir, Medineti's-Selâm'dan kastedileni Bağdat olarak belirtmiştir. Ancak yine Mukni' naşirlerinden Nurâ binti Hasen, Dâni'nin kastının Mekke olduğunu, zira Medineti's-Selâm'ın Mekke'nin isimlerinden biri olduğunu belirtmiş, Dâni'nin Mukni'de Bağdat Mushaflarından hiç bahsetmediğini, bunun yanı sıra Mekke Mushaflarından nakilde bulunduğunu ifade etmiştir. Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd, **el-Mukni' fî Resm-i Mesâhifi'l-Emsâr**, nşr. Nûra binti Hasen b. Fehd el-Humeyyid, Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmûriyye, 2010, s. 504. (dipnot)

⁷⁷³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 240; nşr. Himyerî, II, 243.

⁷⁷⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 197; nşr. Himyerî, II, 134. Dâni bu bilgileri de yine el-Hâkânî → Muhammed b. Abdullah el-İsbehânî → Ebû Abdullah el-Kisâî → Ca'fer b. es-Sabbâh kanalıyla aktarmıştır.

⁷⁷⁵ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 747.

resmedilmesiyle ilgili olduğu görülür. Nitekim Dâî, أننكم,⁷⁷⁶ أننا,⁷⁷⁷ أن لنا,⁷⁷⁸ أنذا,⁷⁷⁹ أفن,⁷⁸⁰ شفعوأ,⁷⁹⁰ دعوا,⁷⁸⁸ نشوا,⁷⁸⁷ الضعفوا,⁷⁸⁶ أنبوا,⁷⁸⁵ شركوا,⁷⁸⁴ جزاوا,⁷⁸³ الملوا,⁷⁸² نبوا,⁷⁸¹ لأوصلينكم⁷⁹¹ kelimelerinin yazım özellikleriyle ilgili bilgilerde, daha ziyade Muhammed b. İsa'yı referans göstermiştir.⁷⁹² İbn Necâh ise sınırlı sayıdaki atıfları içerisinde hemzenin resmedilişiyle ilgili olarak sadece "الضعفوا", "جزاوا" kelimelerinde doğrudan, "أنباء" kelimesinde ise Nusayr'dan rivayetle dolaylı olmak üzere üç yerde kendisinden nakilde bulunmuştur. İbn Necâh'ın tercihleri de bu nakiller doğrultusundadır.⁷⁹³

Sehâvî, Rûm 30/13'deki "شفعوأ" ve Mü'min 40/50'deki "دعوا" kelimelerini, Şam mushaflarında vâvsız gördüğünü belirtmiştir. Ancak Dâî bu kelimeleri Irak ehli mushaflarının yazımında ittifak ettikleri bölümde nakletmiş, şehir ehli mushaflarının

-
- ⁷⁷⁶ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 190; nşr. Himyerî, II, 117. Dört yerde yâ ve nûn ile dir. En'âm 6/19, Neml 27/55, Ankebût 29/29, Fussilet 41/9.
- ⁷⁷⁷ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 190; nşr. Himyerî, II, 118. İki yerde yâ ve nûn ile dir. Neml 27/67, Saffât 37/36.
- ⁷⁷⁸ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 191; nşr. Himyerî, II, 119. Şuarâ 26/41'de yâ ile A'râf 7/113'de ise yâsız yazılmıştır.
- ⁷⁷⁹ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 191; nşr. Himyerî, II, 120. Vâkı'a 56/47'de yâ ile yazılmıştır. Kur'an'da başka yoktur.
- ⁷⁸⁰ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 193; nşr. Himyerî, II, 123. Âl-i İmrân 3/144 ve Enbiyâ 21/34'de yâ ve elif ile dir.
- ⁷⁸¹ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 194; nşr. Himyerî, II, 125. Taha 20/71 ve Şuarâ 26/49. ayetlerde vâv ile yazılmıştır.
- ⁷⁸² Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 197; nşr. Himyerî, II, 134. İbrahim 14/9, Teğâbun 64/5, Sâd 38/67. ayetlerde vâvsız resmedilmiştir.
- ⁷⁸³ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 198; nşr. Himyerî, II, 138. Müminûn 23/24, Neml 27/29, 32 ve 38. ayetlerde vâv ve nûn ile dir. Bunların dışındaki yerlerde ise vâv olmaksızın elif ile dir.
- ⁷⁸⁴ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 199; nşr. Himyerî, II, 139-140. Mâide 5/29, 5/33, Zümer 39/34, Şûrâ 42/40, Haşr 59/17. Bu beş yerde vâv ile dir. Irak ehli mushaflarında, Kehf 18/88'de "فله جزوا الحسنی" vâv ile Medine ehli mushaflarında ise vâvsız yazılmıştır. Irak ehli mushaflarında Tâhâ 20/76'da "وذلك جزوا من تزكى" vâv ile dir.
- ⁷⁸⁵ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 199-200; nşr. Himyerî, II, 141. En'âm 6/94 ve Şûrâ 42/21. ayetlerde vâv ile dir.
- ⁷⁸⁶ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 200; nşr. Himyerî, II, 142. En'âm 6/5 ve Şuarâ 26/6. ayetlerde vâv ve elif ile dir.
- ⁷⁸⁷ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 200; nşr. Himyerî, II, 143. İbrahim 14/21 ve Mümin 40/47. ayetlerde vâv ile dir.
- ⁷⁸⁸ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 200; nşr. Himyerî, II, 143-144. Sadece Hûd 11/87'de vâv ve elif ile dir.
- ⁷⁸⁹ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 201; nşr. Himyerî, II, 144. Sadece Mümin 40/50'de vâv ile dir. el-Hazzâz'dan rivayet etmiştir.
- ⁷⁹⁰ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 201; nşr. Himyerî, II, 145. Sadece Rûm 30/13'de vâv ve elif ile yazılmıştır.
- ⁷⁹¹ Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 201; nşr. Himyerî, II, 145. Saffât 37/106 ve Duhân 44/33. ayetlerde bütün mushaflarda vâv ve elif ile dir. Muhammed b. İsa, Nusayr'dan rivayet etmiştir.
- ⁷⁹² Dâî, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 190-201; nşr. Himyerî, II, 117-145.
- ⁷⁹³ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 440, 469, 749.

yazımında ittifak ettikleri bölümde zikretmemiştir. Dolayısıyla bu kelimenin bazı mesahifte vâvsız yazılmış olma ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, Sehâvî'nin, kendisine söz konusu hususta bir itirazının olması mümkün görünmemektedir. Resim uleması zikredilen şekliyle yazımında Dâni'ye muvafakat etmişlerdir. Nitekim bugün de uygulama doğu ve batı mushaflarının tamamında Dâni ve İbn Necâh'ın resminde ittifak ettiği üzere her iki kelimedede de elif ve vâv ile yazımdır.⁷⁹⁴

Dâni, "أنباء" kelimesinin, Şuarâ 26/6 ile En'âm 6/5. ayetlerde vâv ve elif ile resmedildiğini Muhammed b. İsa tarihiyle nakletmiştir. Dâni, Şuarâ sûresindeki kelimeyi, hem Irak mushaflarının ittifak ettiği kelimeler babında hem de hemzenin vâv suretinde resmedildiği yerleri zikrederken nakletmiş ancak En'âm 6/5'deki mevki sadece hemzenin vâv suretinde yazımı bölümünde vermiştir. Sehâvî, *el-Vesile*'de her iki bölümü şerh ederken, bu yeri Dâni'nin *Mukni*'de zikretmediğini belirtmişse de bu durumun Sehâvî'nin yanılması olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹⁵ Netice de günümüz mushaflarında, En'âm 6/5'deki bu kelime, her iki imamın da yazımında muvafık olduğu üzere elif ve vâv ile resmedilmiştir.⁷⁹⁶

(f) Dâni'nin Muhammed b. İsa'ya atıfta bulunduğu konulardan birisi de harf ve edatların ayrıık veya bitişik yazılması meselesiyle ilgilidir. Nitekim Dâni, "في" ⁷⁹⁷ "أم من" ,

⁷⁹⁴ Sehâvî, **Vesîle**, s. 377-378; Bâsim es-Seyyîd, "İstidrâkâtü's-Sehâvî fî Kitâbihî (el-Vesîle) ale'd-Dâni fî Risâlet'r-Resm", s. 73-74.

⁷⁹⁵ Sehâvî, **Vesîle**, s. 377, 386.

⁷⁹⁶ Bâsim es-Seyyîd, "İstidrâkâtü's-Sehâvî fî Kitâbihî (el-Vesîle) ale'd-Dâni fî Risâlet'r-Resm", s. 76.

⁷⁹⁷ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 222; nşr. Himyerî, II, 210. Bu kelime Nisâ 4/109, Tevbe 9/109, Saffât 37/11 ve Fussilet 41/40. ayetler dışında Kur'an'da geçtiği her yerde mevsul olarak resmedilmiştir.

"فمن ما" 806, "فمال" 805, "لكي لا" 804, "كل ما" 803, "بئس ما" 802, "أن ما" 801, "إن ما" 800, "أينما" 799, "ما" 798, edatlarının ayrık veya bitişik yazımıyla ilgili bilgilerde daha ziyade Muhammed b. İsâ'yı esas almış, 807 bazı yerlerle ilgili bilgileri de Muhammed b. İsâ üzerinden vermiştir. 808

- 798 Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 223; nşr. Himyerî, II, 212. Muhammed b. İsâ "في ما" kelimesinin on bir yerde maktu olduğunu ancak bunda ihtilafın var olup, bazı âlimlerin, bunların tamamını mevsul kabul ettiğini ve sadece Şuarâ 26/146. ayetini maktu saydıklarını belirtmiştir.
- 799 Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 224; nşr. Himyerî, II, 214. Bakara 2/115, Nahl 16/76 ve Şuarâ 26/92. ayetler olmak üzere üç yerde mevsuldür. Ancak bunda ihtilaf olduğunu, bazı âlimlerin Bakara 2/115, Nahl 16/76 ile birlikte Nisâ 4/78 ve Ahzâb 33/61. ayeti de mevsul saydıklarını zikrettikten sonra el-Hazzâz'ın da Bakara, Nahl, Şuarâ ve Ahzâb sûresindeki mevkileri mevsul saydığını rivayet etmiştir.
- 800 Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 225; nşr. Himyerî, II, 217-218. Bu kelime En'âm 6/134'de maktudur. Nahl 16/95'deki yazımında ise ihtilaf mevcuttur. Dâni ve İbn Necâh, bu ihtilafı yerde mevsul yazımı tercih etmişlerdir.
- 801 Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 225; nşr. Himyerî, II, 218-219. Hac 22/62 ve Lokman 31/30. ayetler olmak üzere iki yerde maktudur. Bunun dışında bir yer yoktur. Enfâl 8/41'de ise ihtilaf vardır. Dâni ve İbn Necâh, bu kelimedede mevsul yazımı tercih etmişlerdir.
- 802 Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 226; nşr. Himyerî, II, 219-220; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 181, 184; III, 575. "بئسما" kelimesi, Bakara 2/90, 93 ve Â'râf 7/150. ayetlerde mevsuldür. Dâni bu üç kelimeyi mevsul olarak zikretmiş, sadece şehir mushaflarının ihtilaf ettiği yerleri zikrederken 93. ayette hilaftan söz etmiştir. İbn Necâh ise bu üç mevkiden 2/93 ve 7/150. ayetlerde ihtilafı zikretmiş, 2/93'de her iki yazımın da güzel olduğunu belirtmiştir. 7/150'de ise Medine Mushaflarında mevsul, Irak Mushaflarında ise maktu olduğunu ifade etmiştir. İbn Necâh, müellife bu kelimedede atıfta bulunmamıştır. Her iki imamında bu kelimelerde mevsul yazımı tercih ettiği görülmektedir. Bu rivayetin akabinde Muhammed b. İsâ'nın, "Bu kelimenin "البئس ما" şeklinde her ne zaman evveline lâm gelirse maktu yazılır" şeklindeki sözlerine yer verilmiştir. (Bakara 2/102, Mâide 5/62-63-79-80. ayetler olmak üzere beş yerde ve evveline fa harfi ile geldiği yer olan Âl-i İmrân 3/187'deki mevkii de maktudur.) Dâni bu yazımı, "Ġâzî b. Kays'ın kitabında ve eski Irak Mushafları ile diğerlerinde gördüm" ifadeleriyle tamamlamıştır. Ancak Muhammed b. 'İsâ'nın, "Evvelinde lâm olduğunda maktudur" şeklindeki rivayeti ile Dâni'nin bu açıklamaları, esas aldıkları nüshalardaki farklılık sebebiyle Dâmin'de mevcut iken Himyerî farklı nüshadaki yazımlarını dipnotta göstermeyi yeterli görüp, metne dâhil etmeden vermiştir.
- 803 Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 227; nşr. Himyerî, II, 223; İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 410-412.
- 804 Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 227; nşr. Himyerî, II, 223. Dâni, Muhammed b. İsâ'nın, "لكيلا" kelimesi için; Hac 22/5, Ahzâb 33/50, Hadid 57/23. ayetlerde mevsul olduğunu ve Nusayr'ın, Âl-i İmrân 2/153. ayetteki "لكيلا تحزنوا" kelimesinin mevsul olduğuna dair mushafların ittifakı olduğu sözlerini nakletmektedir. Dâni ve İbn Necâh'ın tercihleri de bu dört yerde mevsul olarak resmedilmesidir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 376.
- 805 Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 228; nşr. Himyerî, II, 225. "فمال" kelimesinin Nisâ 4/78, Kehf 18/49, Furkân 25/7, Meâric 70/36. ayetler olmak üzere dört yerde maktu olduğunu söylemiştir.
- 806 Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 219; nşr. Himyerî, II, 203. Nisâ 4/25, Rûm 30/28, Münafikûn 63/10 olmak üzere üç yerde maktudur. Dâni bu rivayeti Hakâni→ İsbahâni→ Kisâi→ İbn Sabbâh→ Muhammed b. İsâ tarikiyle vermiştir.
- 807 Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 219-227; nşr. Himyerî, II, 203-225.
- 808 Nitekim Muhammed b. İshâk b. el-Haccâc'tan naklen Abdurrahman b. Ebû Hammâd'ın "Ben Hamza ve Ebû Hafs el-Hazzâz'ın "أن لا" edatlarının on yerde ayrık yazıldığını söylediklerini ve bu yerleri tek tek saydıklarını işittim" şeklindeki cümlesini Dâni, Muhammed b. İsâ üzerinden vermiştir. Bkz. Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 219; nşr. Himyerî, II, 202.

İbn Necâh'ın maktu ve mevsul kelimelerin resmedilmesindeki tercihleri genel olarak Dâni ile paralellik arz ederken, müellife sadece "كل ما" kelimesinde atıf yaptığı görülmektedir. Dâni, Muhammed b. İsa'nın "كل ما" kelimesinin iki yerde maktu olduğu, (Nisâ 4/91; İbrahim 14/34) bununla birlikte bazılarının Nisâ sûresindeki mevkide bitişik yazımı tercih ettiği rivayetine yer vermiştir. İbn Necâh ise Ğazî, Atâ ve Hakem'in de ayrık yazımı tercih ettiğini belirttiği, Müminûn 23/44, İbrahim ve Nisâ sûrelerinde maktu yazımı tercih ettiğini ifade etmektedir.⁸⁰⁹ Mülk 67/8'de, Muhammed b. İsa'nın maktu-mevsul ihtilafına yer vermiş, her ikisinin de güzel olduğunu ancak kendisinin mevsul yazımı tercih ettiğini belirtmiştir.⁸¹⁰ Ancak Â'râf 7/38. ayette geçen kelime üzerinde görüş belirtmemiştir. Dâni ise şehir mushaflarının ihtilaf ettikleri yerleri zikrederken Müminûn, Â'râf ve Mülk sûrelerindeki bu mevkileri "Bazı mushaflarda ayrık bazılarında bitişiktir" şeklinde zikrederek tercih belirtmeden nakletmiştir.⁸¹¹

(g) Dâni bazen başka kimselerin görüşleri karşısında Muhammed b. İsa'nın görüşünün daha isabetli olduğunu kaydeder. Sözelimi; Dâni'nin nakline göre Muhammed b. İsa, Müminûn 23/24 ile Neml 27/29, 32, 38 ayetlerinde geçmekte olan "الملأ" kelimesinin "vâv-elif" ile yazıldığını, sair yerlerde ise "vâv" olmaksızın yalnızca "elif" ile resmedildiğini belirtmiş, İbnu'l-Enbârî ise Müminûn 23/24 ayetinin yalnızca elif ile yazıldığını söylemiştir. Dâni bu bilgileri aktarmasının ardından "Doğru olan Muhammed b. İsa'nın görüşüdür" diyerek tercihini Muhammed b. İsa'dan tarafa koymuştur.⁸¹² Yine hemzenin vâv suretinde yazımı konusunda Dâni, "الضعفوا" (İbrahim 14/21; Mümin 40/47) kelimesinin ref konumundayken vâv ile resmedildiğini, Muhammed b. İsa'dan iki yer olarak nakletmiş ancak Ebû Ca'fer el-Hazzâz'ın buna muhalefet ederek sadece İbrahim sûresindeki ayette vâv ile yazıldığı rivayetine yer vermiştir. Bu rivayetlerle birlikte Dâni, Muhammed b. İsa'nın naklini tercih etmiştir.⁸¹³

⁸⁰⁹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 410-411, 892.

⁸¹⁰ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, V, 1215.

⁸¹¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 256, 261, 266; nşr. Himyerî, II, 276, 285, 293.

⁸¹² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 198; nşr. Himyerî, II, 138-139.

⁸¹³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 200; nşr. Himyerî, II, 143. Hakânî→ Muhammed b. Abdullah→ Muhammed b. Ahmed→ Ca'fer b. Sabbâh→ Muhammed b. İsa→ Ebû Hafs el-Hazzâz rivayetidir. İbn Necâh da "الملأ" kelimesinin vâv ziyadesiyle resmolduğunda hemfikirdir. İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 947.

İbn Necâh da bu kelime de Muhammed b. Îsâ'dan nakilde bulunarak vâv ve elif ile resmedildiğini belirtmiştir.⁸¹⁴

(h) Dâni, bazı âlimlerin açıklamalarına da Muhammed b. Îsâ üzerinden atıfta bulunmaktadır. Nitekim Nusayr b. Yûsuf'a genellikle Muhammed b. Îsâ üzerinden atıfta bulunduğu görülmektedir.

(1) Dâni, Muhammed b. Îsâ el-Îsbehânî'nin Nusayr b. Yûsuf'dan rivayetlerine oldukça fazla yer vermiştir. Ancak Dâni'nin, Muhammed→ Nusayr şeklinde verdiği rivayetlerin genelini yâ harfinin isbatı ile resmedilmesi ve kapalı tâ'nin açık tâ şeklinde yazılması ile ilgili olduğu görülmektedir. Mesela; "من تلقائى" (Yunus 10/15), "من ورائى" (Şûrâ 42/51), "من نبأى" (En'âm 5/34) kelimeleri, mushafların ittifakıyla yâ harfi ile resmedilmiştir.⁸¹⁵ Yine mushafların, Şuarâ 26/41'deki "أئن لنا لأجرا" kelimesinin yâ ile Â'râf 7/113'deki "إن لنا لأجرا" kelimesinin ise yâsız olduğunda icma ettikleri rivayeti bu kanal ile verilmiştir.⁸¹⁶

(2) Dâni, Irak ehli mushaflarının resminde ittifak edilen meseleleri zikrettiği bölümde; el-Hakânî→ Îsbehânî→ Kisâî→ İbni Sabbâh→ Muhammed b. Îsâ→ Nusayr kanalıyla gelen birçok rivayet aktarmıştır. Bu rivayetler için Muhammed b. Îsâ, Medine, Kûfe, Basra ehli mushafları ile Şam ve Medinetu's-Selâm'da yazılan mushaflar dâhil hiç birinde mushaf yazarlarının yazımında ihtilaf etmediği yerleri, Nusayr b. Yûsuf'a okuduğunu belirtmiş, Dâni de kendisinden nakilde bulunmuştur.⁸¹⁷ Dâni, şehir ehli mushaflarının resminde ihtilaf ettiği kelimelerin zikri babında, yine aynı rivayet kanalıyla Kûfe, Basra, Medine, Medinetu's-selam ve Şam ehli mushaf yazarlarının ihtilaf ettiği hususları, Bakara sûresinden Maûn suresine kadar Muhammed b. Îsâ'dan aktarmıştır. Bu hususların içerisinde, başlıkta zikredilen hazif ve isbat ile ilgili kelimelerin dışında edatların maktu-mevsul yazımlarıyla ilgili bilgiler de mevcuttur.⁸¹⁸

⁸¹⁴ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 749; V, 1491.

⁸¹⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 185; nşr. Himyerî, II, 103.

⁸¹⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 191; nşr. Himyerî, II, 119.

⁸¹⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 268; nşr. Himyerî, II, 297-303.

⁸¹⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 254-278; nşr. Himyerî, II, 272-297.

Dânî, Muhammed b. Îsâ'nın gerek Nusayr'ı kaynak göstererek gerekse kendisinden doğrudan rivayetle naklettiği dişilik tâ'sinin açık tâ ile yazıldığı kelimelerin bilgisine de yer vermiştir.⁸¹⁹ İbn Necâh ise Muhammed b. Îsâ'nın, Nusayr ve Ebu Hafs el-Hazzâz üzerinden atıflarına yer vermiştir.⁸²⁰ İbn Necah'ın kapalı tâ'nın açık tâ şeklinde yazılması ile ilgili verdiği bilgilere bakıldığında, Dâni ile paralel olmakla birlikte Muhammed b. Îsâ'ya direkt bir atıfta bulunduğu görülmemiştir.

(3) Nusayr'ın yanı sıra Dâni, Ebû Hafs el-Hazzâz'a da Muhammed b. Îsâ üzerinden atıfta bulunmaktadır. Bu atıflar, el-Hâkânî→ Muhammed b. Abdullah el-İsbehânî→ Ebû Abdullah el-Kisâî→ Ca'fer b. es-Sabbâh→ Muhammed b. Îsâ→ Ebû Hafs el-Hazzâz tarikiyledir.⁸²¹ Yine Dâni, Muhammed b. Îsâ→ İshâk b. el-Haccâc→ Abdurrahmân b. Ebû Hammâd→ Hamza b. Habîb ez-Zeyyât kanalıyla Ebû Hafs el-Hazzâz'dan nakilde bulunmuştur. Mesela; "إِنَّ مَا" edatının yalnızca Ra'd 13/40'da ayrık yazıldığını, diğer yerlerde tek edat gibi resmedildiğini söylemiştir.⁸²² Keza Dâni, Muhammed b. Îsâ'dan aktardığına göre Ebû Hafs; "أَيْنَمَا" edatlarının, Bakara 2/115, Nahl 16/76, Şuarâ 26/92 ve Ahzâb 33/61. ayetlerde olmak üzere dört yerde bitişik olarak resmedildiğini belirtmiştir.⁸²³

(4) Dâni, Âsım el Cahderî'nin "اللؤلؤ" kelimesininin, Hz. Osman'a ait İmam Mushaf'ta, Fâtır 35/33'deki mevki hariç elif ile yazıldığı bilgisini yine Muhammed b. Îsâ'dan rivayetle vermiştir.⁸²⁴

(1) Dâni nadiren de olsa Muhammed b. Îsâ'nın aktardığı bilgiye ihtiyatlı yaklaşmıştır. Şöyle ki Muhammed b. Îsâ, Kehf 18/23 ayeti hariç mushafların tamamında "تشيء" kelimesinin "şîn" harfinden sonra elif olmadan resmedilmediğini bizzat gördüğünü belirtmekte, Abdullah b. Mes'ud'un Mushafı'nda ise bu kelimenin her yerde elif ile ve "شاي" şeklinde yazıldığını kaydetmektedir. Dâni, Muhammed b. Îsâ'nın bu açıklaması

⁸¹⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 221, 234, 236, 238-239; nşr. Himyerî, II, 206, 237, 239-240, 246.

⁸²⁰ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, III, 469; IV, 917. İbn Necâh ise Nusayr'a Muhammed b. Îsâ aracılığıyla "أنباء" ve "سراجا" olmak üzere sadece iki yerde atıfta bulunmuştur.

⁸²¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 200, 201, 251; nşr. Himyerî, II, 143-144, 266.

⁸²² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 225; nşr. Himyerî, II, 217.

⁸²³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 224; nşr. Himyerî, II, 213-214.

⁸²⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 172-173; nşr. Himyerî, II, 64.

hakkında “Gerek Irak ehlinin mushaflarında gerekse sair mushaflarda bu kabilden bir yazıma rastlamadım” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.⁸²⁵ İbn Necâh’ın bu bilgiyi verirken Nâfi‘’nin üç öğrencisinden de Kehf sûresindeki mevkiinin dışında elif ile olduğuna dair bir rivayet gelmediğini zikretmesinden, Dâni ile aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır.⁸²⁶

Ancak Sehâvî, Dâni’nin bu yorumuna itiraz ederek Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî’nin İbn Âmir’den rivayetle Hz. Osman’ın Şam’a gönderdiği mushafta, bu kelimenin geçtiği tüm yerlerde elif ile resmedildiği rivayetine yer vermektedir. Aynı zamanda Ebî Bekr b. Miksem’in de kitabında, Kehf sûresindeki mevkiinden başka yerlerde de elifin ziyadesiyle yazıldığı bilgisini ekler. Bununla birlikte Sehâvî, bu ziyadenin, sahabe mushaflarında varlığının şüphe götürmez olduğunu, Şam Mushaflarında kimi yerde elif ile kimi yerde ise elifsiz yazımı gördüğünü belirtmekte ve bu yerlerin bilgisini *el-Vesîle*’de vermektedir.⁸²⁷ Fakat Sehâvî’nin gözlemleriyle Şam Mushafına muttali olduğu tartışılmayan İbn Âmir’den gelen bilgi de birbirine muarız görünmektedir. Zira İbn Âmir, bu kelimenin mushafın tamamındaki yazım şeklinin elif ile olduğunu söylemiştir. Anlaşılan mushafların yazımında ittifak ettiği Kehf sûresinin dışındaki diğer yerler de ihtilaf söz konusudur. Nitekim durumu bu şekilde yorumlayan âlimlerin varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte mushaflarda esas alınan yazım, birçok âlimin de kabul ettiği gibi sadece Kehf sûresindeki mevkinin ziyadesiyledir.⁸²⁸

(i) Dâni’nin tercihlerinin bazen Muhammed b. İsa’dan nakilde bulunduğu yazımdan farklılık arz ettiği görülebilmektedir. Mesela; “أن لن” kelimesi, Kehf 18/48 ve Kıyamet 75/3. ayetlerde bitişik resmedilmiş, bu ikisinin dışındaki yerlerde ise ayrı yazılmıştır. Dâni, Muhammed b. İsa’nın, “Bazılarının Müzzemmil 73/20’deki " أن لن " kelimesini de mevsul resmettikleri nakline yer vermekle birlikte sadece iki yerde maktu yazıldığını belirterek tercihini ortaya koymuştur.⁸²⁹ İbn Necâh’ın ise bu iki

⁸²⁵ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 175; nşr. Himyerî, II, 69.

⁸²⁶ İbn Necâh, **Muhtasaru’t-Tebyîn**, III, 805.

⁸²⁷ Sehâvî, **Vesîle**, s. 315-316.

⁸²⁸ Bâsim es-Seyyîd, “İstidrâkâtü’s-Sehâvî fî Kitâbihî (el-Vesîle) ale’d-Dâni fî Risâlet’r-Resm”, sy: 22, s. 60-61.

⁸²⁹ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 221; nşr. Himyerî, II, 208.

mevkiden başka bir yer zikretmemesi, üstelik herhangi bir ihtilafın varlığından da söz etmemiş olması, Müzzemmil sûresindeki mevkii maktu kabul ettiğine delil gösterilebilir.⁸³⁰

Keza Dâni, maktu ve mevsul ile ilgili olarak Muhammed b. İsa'ya yaptığı atıflardan birinde; "أينما" kelimesinin, Bakara 2/115, Nahl 16/76, Şuarâ 26/92. ayetler olmak üzere üç yerde mevsul olduğunu ancak bazı âlimlerin, Bakara 2/115, Nahl 16/76 ile birlikte Şuarâ sûresinin yerine Nisâ 4/78 ve Ahzâb 33/61. ayetlerini de mevsul saydıklarını zikrettikten sonra el-Hazzâz'ın da Bakara, Nahl, Şuarâ 26/92 ve Ahzâb sûresindeki mevkileri mevsul saydığını rivayet etmiştir. Dâni ve İbn Necâh ise; Bakara, Nisâ ve Nahl sûrelerindeki kelimelerde ihtilafsız olarak bitişik yazımı, Şuarâ sûresinde ise ihtilafın varlığı ile birlikte bitişik yazımı tercih etmişlerdir. İhtilafı olan Ahzâb sûresindeki mevkide ise İbn Necâh mevsul olarak resmedilmesini tercih ettiğini belirtmiştir.⁸³¹

Sonuç olarak; bu rivayetler çerçevesinde Dâni'nin, Muhammed b. İsa'dan resm-i Osmâni'nin her alanında doğrudan ve dolaylı olarak çok sayıda rivayette bulunduğu görülmektedir. Dâni'nin Muhammed b. İsa'ya yaptığı atıflara bakıldığında, çoğunluğunun hemzenin yazımıyla, özellikle de hemzenin "yâ" veya "vâv" olarak resmedilmesi ve edatların maktu-mevsul yazımıyla ilgili rivayetler ile Nusayr b. Yûsuf kanalıyla naklettiği bilgiler olduğu anlaşılmaktadır. Dâni, atıflarında kendisine genel olarak muvafık iken bazen farklı rivayetleri bir arada zikrederek tercihte bulunmadığı, nadiren de olsa el-İsbehâni'ye muvafakat etmediği görülmektedir. Muhammed b. İsa'nın ihtiyarının, Medine kurrâsından farklılığı bilinmekle birlikte Dâni'nin kaynakları arasında büyük bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. İbn Necâh ise Dâni'ye kıyasla müellife daha az yer vermekte, kendisinden nakilde bulunduğu tespit edilen on iki yerde resm-i Osmâni'nin hemen her bölümünden rivayette bulunmaktadır.⁸³² İbn Necâh kendisinden atıfta bulunurken genellikle Muhammed b. İsa, Muhammed b. İsa el-İsbehâni, el-İsbehâni, Muhammed b. İsa el-İsbehâni an Nusayr ifadelerini kullanmış, bir yerde de Ebû

⁸³⁰ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, III, 810.

⁸³¹ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 199-200; IV, 1006.

⁸³² İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 235, 329, 410; III, 440, 464, 469, 649, 749, 817; IV, 917, 1090,1091; V, 1215.

Hafs el-Hazzâz'dan rivayetini vermiş ancak açıkça müellifin kitabına ve kitabın ismine dair atıfta bulunmamıştır.

6. Sehl b. Muhammed es-Sicistânî

Sehl b. Muhammed b. Osman b. Yezîd Ebû Hâtîm el-Cûşemî, el-Basrî, es-Sicistânî (ö. 255/869).⁸³³ Nahiv, lügat, şiir gibi edebiyat ve Kur'an ilimlerinde ulemanın büyüklerinden olan Basralı İmam'a,⁸³⁴ bu ilimlere nispeten en-Nahvî, el-Lügavî, el-Mukriî lakapları verilmiştir.⁸³⁵ Kaynaklarda doğum tarihine rastlanmamakla beraber hicri 247, 250, 254, 255 tarihlerinden birinde yaklaşık doksan yaşlarında iken vefat ettiğine dair farklı rivayetler bulunmaktadır.⁸³⁶ Doğduğu şehir olan Sicistân'dan tahsil için ayrılarak Basra'ya yerleşmiş, ilim ile meşguliyetinin yanı sıra kitap ticareti ve Basralı valilerin hesap işleriyle de uğraşmış ve ömrünün sonuna kadar burada ikamet etmiştir.⁸³⁷

Her hafta hatim yapan, güzel sesiyle meşhur es-Sicistânî,⁸³⁸ her gün bir dinar sadaka vermeyi adet edinmiş, babasından kalan yüz bin dinar mirası, ailesine ve Kur'an ehline infak etmiştir.⁸³⁹ El-Huseyn b. Temim el-Bezzâz; Ebû Hâtîm'in altmış yıl imamlık yaptığı Basra camiinde teravîh ve diğer namazları kıldırırken bir gün dahi lahn yapmadığını zikretmiştir.⁸⁴⁰ Muhammed b. İsmail el-Haffaf; Ebû Hâtîm ve anne babasının geceyi her biri üçte birinde kalkacak şekilde üçe taksim ettiklerini babası vefat ettiği zaman gecenin yarısını, annesi vefat ettiği zaman ise tamamını ikame ederek geceyi geçirdiğini nakletmiştir.⁸⁴¹

⁸³³ Zirikî, **A'lâm**, III, 143; Fîruzâbâdî, **Belâğa**, I, 25.

⁸³⁴ Fîruzâbâdî, **Belâğa**, I, 25; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 606; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, I, 484; Zirikî, **A'lâm**, III, 143; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, II, 430.

⁸³⁵ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XII, 268; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, II, 430.

⁸³⁶ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, I, 486; Fîruzâbâdî, **Belâğa**, I, 25; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XII, 270; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, II, 433; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 606.

⁸³⁷ Tüccar, "Sicistânî, Ebû Hâtîm", **DİA**, XXXVII, 2009, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 140.

⁸³⁸ Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, II, 431.

⁸³⁹ Fîruzâbâdî, **Belâğa**, I, 25.

⁸⁴⁰ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, I, 485.

⁸⁴¹ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, I, 485.

Oldukça geniş tasnifatı olan Sicistânî'nin bir rivayette otuz küsür⁸⁴² diğer rivayette ise elli küsür kitabı olduğu zikredilmiştir.⁸⁴³ Basra dil ekolüne mensubiyetiyle bilinen Sicistânî'nin Kûfe dil âlimlerini beğenmediği, görüşlerini önemsemediği rivayet edilmiştir.⁸⁴⁴ “*el-Kırâât*” adlı eseri Basralıların İslam âlemine karşı iftihar ettikleri dört kitaptan biridir.⁸⁴⁵ İbnu'l-Cezerî, bu eserin kıraat alanındaki ilk tasnifat olabileceğini zikretmiş, Ebû Hâtim'in kıraatteki tercihinde meşhur yedi kıraate muhalefet etmediğini belirtmiştir.⁸⁴⁶ “*İ'rabu'l-Kur'an, İhtilâfu'l-Mesâhif, el-Müzekker ve'l-Müennes, el-Maksur ve'l-Memdud, el-Fesâha, el-Vuhûş, el-Hicâ, el-Ezdâd, el-Fark, en-Nahle, el-Mekatı' ve'l-Mebadiî, Lahnu'l-Amme*” eserlerinden bazılarıdır.⁸⁴⁷

Aruz ve muamma⁸⁴⁸ ilmindeki başarısına ve nispeten şiirdeki yeteneğine rağmen nahivde pek parlak olmadığı kaynaklardaki yerini almıştır.⁸⁴⁹ Kıraat, hadis ve arapça ilmini okuduğu hocaları arasında başta kıraat ilmini aldığı Ya'kûb el-Hadramî,⁸⁵⁰ kendilerinden çokça nakillerde bulunduğu Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna ve el-Esmâ'î,⁸⁵¹ kendisine Sibeveyh'in kitabını iki defa okuduğu Ahfeş el-Evsat,⁸⁵² Ebî Âmir el-Akadî, Eyyûb b. Mütevekkil, İsmail b. Ebî Uveys, Muhammed b. Yahyâ el-Kuta'î, Said b. Evs, Ubeyd b. Ukayl, Yezîd b. Hârûn, Vehb b. Cerir, Ravh b. Ubâde, Amr b. Kerkerâ gibi birçok isim bulunmaktadır.⁸⁵³

⁸⁴² Ziriklî, **A'lâm**, III, 143.

⁸⁴³ Tüccar, “Sicistânî, Ebû Hâtim”, **DİA**, XXXVII, 140.

⁸⁴⁴ Tüccar, “Sicistânî, Ebû Hâtim”, **DİA**, XXXVII, 140.

⁸⁴⁵ Fîruzâbâdî, **Belâğa**, I, 25. Diğer üç kitap ise; Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn*'i, Câhiz'in *Kitâbu'l-Hayevân*'ı, Sibeveyhî'nin *el-Kitâb*'ıdır.

⁸⁴⁶ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, I, 484.

⁸⁴⁷ Bu bilgiler için bakınız: Ziriklî, **A'lâm**, III, 143; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XII, 269; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, II, 432-433; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 606.

⁸⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz: İsmail Durmuş, “Muamma”, **DİA**, XXX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, 320-322.

⁸⁴⁹ Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, II, 431; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 128; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 606.

⁸⁵⁰ Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 128.

⁸⁵¹ Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, II, 430.

⁸⁵² Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XII, 270; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 128; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, II, 430.

⁸⁵³ Bu bilgiler için bakınız: Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XII, 269; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâ**, I, 128; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 606.

Ebû Bekir b. Dureyd, Yahyâ b. Sâid, Ebû Verk el-Hizzânî, İbrahim b. Hamid el-Kelebâzî, Ahmed b. Halil el-Anberî, el-Huseyn b. Temim, Muhammed b. Hârûn er-Ruvyânî'nin de arasında bulunduğu birçok öğrencisi vardır. Ebû Dâvûd, Nesâî ve Ebû Bekr el-Bezzâr kitaplarında kendisinden nakillerde bulunmuştur.⁸⁵⁴

Dânî, Ebû Hâtim'e "kâle Ebû Hâtim" şeklinde doğrudan atıfta bulunmuştur. Bu da Ebû Hâtim'in eserini esas aldığı bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu durumda müellifin, hangi eserini kaynak aldığı sorusu akla gelmektedir. Nitekim İbnu'n-Nedîm ve Dâni, Ebû Hâtim'i naktu'l-mushaf konusunda telifatta bulunanlar arasında zikretmektedir.⁸⁵⁵ İbnu'l-Cezerî de ulemanın mushaf imlasına dair pek çok eser kaleme aldığını ve bu âlimlerin başında Ebû Hâtim'in geldiğini söylemektedir.⁸⁵⁶ Zehebî ise Ebû Hâtim'in ihtilâfu'l-mesâhif'e dair bir eseri bulunduğundan bahsetmiştir.⁸⁵⁷ Dâni'nin Ebû Hâtim'e atıflarının hemen hemen tamamının mushaflar arası farklılıklarla ilgili olması, ondan yaptığı nakillerde, Ebû Hâtim'in mushaf farklılıklarıyla ilgili bu eserini esas almış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁸⁵⁸

Dâni, Ebû Hâtim'in mushaflarla ilgili rivayetlerini nakletmekle birlikte bazısında kendisine itiraz etmiştir. Nitekim Dâni, aslında sabit olup ihtisaren iki yâ'dan birinin hazfolunduğu kelimeleri zikrettiği babta; "وهياً لنا/ وهياً لكم" "Kehf 18/10, 16'daki "وهياً لنا/ وهياً لكم" kelimelerinin bazı mushaflarda hemze suretinde elif iledir" rivayetine yer vermiş fakat bunun icmanın hilafına olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁹ Bununla birlikte Dâni, Ğazî'nin kitabında, bu kelimenin yâ harfinden sonra elif ile yazıldığını aktarmıştır.⁸⁶⁰ Ferrâ da elif ile resmedildiğini ifade etmiştir.⁸⁶¹ Daha evvel de zikredildiği gibi Sehâvî, Şam Mushaflarında da elif ile olduğunu nakletmiş, Dâni'nin bu husustaki sözlerini yakîn bir bilgiye sahip olmaksızın zan ile konuştuğu ifadeleriyle eleştirmiştir.⁸⁶² İbn Necâh ise

⁸⁵⁴ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XII, 269; **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 128; Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân**, II, 430; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 606.

⁸⁵⁵ İbnu'n-Nedîm, **Fihrist**, s. 38; Dâni, **Muhkem**, s. 9.

⁸⁵⁶ İbnu'l-Cezerî, **Neşr**, II, 128.

⁸⁵⁷ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XII, 269.

⁸⁵⁸ Maşalî, **Kıraat İlmi**, s. 178.

⁸⁵⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 189; nşr. Himyerî, II, 116.

⁸⁶⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 189; nşr. Himyerî, II, 115.

⁸⁶¹ Ferrâ, **Meâni'l-Kur'an**, II, 134-135.

⁸⁶² Sehâvî, **Vesîle**, s. 290.

müellife atf yaptığı tek yer olan bu kelimenin, Sicistânî'ye göre bazı mushaflarda sakin hemze suretinde elif ile resmedildiği rivayetini zikrettikten sonra bunun doğru olmakla birlikte icmanın hilafına olduğunu belirtmiştir.⁸⁶³

Dânî, Ebû Hâtîm'den nakilde bulunurken kendi gözlemlerini dikkate alarak rivayeti değerlendirmiş ve bunu ifade etmiştir. Mesela; Ebû Hâtîm'in, Mekke ehlinin elindeki mushafta "جاء" kelimesinin "جيا", "جاءتهم" kelimesinin ise "جياتهم" şeklinde asılları doğrultusunda yazılı olduğunu söylediği bilgiyle ilgili olarak "Muhtelif şehirlerdeki mushaflardan hiçbirinde böyle bir yazıma rastlamadım" şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır.⁸⁶⁴ Sehâvî de Şam Mushaflarında yâsız olduğunu, Ebû Hâtîm'in bu rivayetinin takip edilmediği ve uygulanmadığı sözleriyle Dâni'ye muvafakat etmiştir.⁸⁶⁵ İbn Necâh ise bu kelimenin her halükarda yazımının elif ile olduğunu herhangi bir atıfta bulunmaksızın zikretmiş, hatta bu meselenin izahını hicâ ile ilgili büyük kitabı *Tebyîn*'de açıkladığını belirtmiştir.⁸⁶⁶ Yine Dâni, Ebû Hâtîm'in Eyyûb b. Mütevekkil'den; Medine ehli mushaflarında Gâfir 40/51'deki "النصر" kelimesinin tek nûn ile "النصر" şeklinde yazıldığı rivayetine yer vermiş ancak mushaflarda böyle bir şey bulamadığını belirtmiştir.⁸⁶⁷

Dâni, özellikle ilk Şam Mushaflarının ve bazı mushafların imla özelliklerini aktarırken müellife atıfta bulunmuştur. Zira mushafların ittifakı babında; Ebû Hâtîm'den, Tekvîr 81/24'deki "بضنين" kelimesinin, Hz. Osman Mushafı'nda "dâd" ile yazılı olduğunu nakletmiştir.⁸⁶⁸ Yine Ebû Hâtîm'in aktarımına göre, Hıms ehlinin elinde bulunan mushafta –ki bu mushafı Hz. Osman Şam'a göndermiştir- Âl-i İmran 3/184 ayetindeki "وبالزبر وبالكتاب" kelimeleri, her ikisinin başında da "bâ" olacak şekilde yazılmıştır.⁸⁶⁹ Dâni'nin görüşü de bu doğrultudadır. Yine aynı mushafta A'râf 7/43. ayeti "تجري تحتها" şeklinde "من" olmadan, 7/195'deki "ثم كيدوني" kelimesi "yâ" ile Enfâl 8/67'deki

⁸⁶³ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, III, 802-803.

⁸⁶⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 214; nşr. Himyerî, II, 191-192.

⁸⁶⁵ Sehâvî, **Vesîle**, 404.

⁸⁶⁶ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, II, 180.

⁸⁶⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 267; nşr. Himyerî, II, 296.

⁸⁶⁸ Dâni, **Mukni'**, s. 252-253; nşr. Himyerî, II, 270.

⁸⁶⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 307. Dâni bu kelimenin resmedilmesindeki ihtilafı görüşleri de zikretmiştir.

"النبي" kelimesi çift lâm ile Kehf 18/77'deki للتخذت kelimesi çift lâm ile Müddessir 74/33'deki "إذا أدبر" kelimesi ise elif ziyadesiyledir.⁸⁷⁰

Dânî, İmam Mushaf'tan istinsah edilen Şam, Irak ve Hicaz Mushaflarının ihtilaflarını zikrettiği babta; Ebû Hâtim'in, "Medine ehlinin mushafında, Yûsuf 12/50 ve 54. ayetlerinde "إتون" kelimesinin sonunda "yâ" yoktur, Mekke ehli mushafında, Nisâ 4/171. ayeti "فَنَامَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ" şeklindedir" rivayetini vermiş ancak burada sadece resmi göstermiş herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Ayrıca Ebû Hâtim'in, "Resimden kasıt müfred olduğudur. Zira mushafta "وَرَسُولُهُ" şeklinde cemi/çoğul üzeredir" şeklindeki açıklamalarına yer vermiştir.

Dânî'nin Hakem es-Sicistânî'ye yaptığı atıflar, genelde müellifin ana mushaflardaki gözlemlerine dayanmaktadır. Bu mushafların Şam'a gönderilen ilk mushaflar olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerin bazısında kendisini eleştirdiği bazısında ise yorum yapmaksızın naklettiği, bazen de aktardığı bilgiyi kendi yorumlarıyla desteklediği görülmektedir.

7. Hârûn b. Musa el-Ahfeş

Hârûn b. Musa b. Şerîk Ebû Abdillâh et-Teğlebî, el-Ahfeş, ed-Dimeşkî (ö. 292/904).⁸⁷¹ Hicri 200⁸⁷² ya da 201⁸⁷³ yılında doğduğu rivayet edilen Hârûn b. Musa ed-Dimeşkî, uzun süre Bâbu'l-Câbiye'de eğitim verdiği için Bâbu'l-Câbiyeli Ahfeş olarak anılmıştır.⁸⁷⁴ Suyûtî'ye göre Ebû Abdillâh, Ahfeş lakabı olan birçok âlimin sonuncusudur.⁸⁷⁵ Bu lakap, kimine kelimenin terim manasından kaynaklanan kendilerindeki görme bozukluğu sebebiyle verilmiş kimine de Ahfeşlerin çoğunun nahiv

⁸⁷⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 290-291; nşr. Himyerî, I, 337-338.

⁸⁷¹ Bu bilgiler için bakınız: Fîruzâbâdî, **Belâğa**, I, 80; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 320; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XIII, 566; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1340; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 142; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 320.

⁸⁷² Fîruzâbâdî, **Belâğa**, I, 80; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 320; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XIII, 566.

⁸⁷³ Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 320.

⁸⁷⁴ İbnu'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, III, 1340.

⁸⁷⁵ Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, II, 320.

âlimi olmalarından hareketle takılmış olabileceği ileri sürülmüştür.⁸⁷⁶ El-Kârî, en-Nahvî lakaplarıyla⁸⁷⁷ da bilinen Ahfeş, kıraat ve nahiv ilminin yanı sıra tefsir, meânî, garîb ve şiir alanlarında da ilim sahibidir.⁸⁷⁸ Kendisine Dımaşk kurrâsının imamı manasında “Şeyhu’l-Kurrâ” ünvanı verilmiştir.⁸⁷⁹

Kıraatı, arz ve sema yoluyla İbn Zekvân’dan,⁸⁸⁰ harf ilmini Hişam b. Ammâr’dan almış,⁸⁸¹ Ebî Mesher ve Sellâm b. Süleyman el-Medâinî’den de hadis rivayet etmiştir.⁸⁸² İbrahim b. Abdurrezzak, İsmail b. Abdullah el-Fârisî, Ca’fer b. Hamdân b. Ebî Dâvûd, Hasen b. Habîb el-Hasâirî, el-Hasen b. Abdilmelik, Muhammed b. Ahmed b. Şenbûz, Muhammed b. Nusayr b. Ca’fer b. Ebî Hamza, Muhammed ibn Süleyman el-Ba’lbeke, Musa b. Abdirrahman, Ebu’l-Kâsım et-Taberânî, Ebû Ahmed b. en-Nâsîh ve Ebû Bekir en-Nakkâş çok sayıdaki talebelerinden bazılarıdır.⁸⁸³

İbn Âmir’in iki ravisi İbn Zekvân ve Hişam’dan kıraat ilmini tahsil eden Ahfeş sayesinde Şam ehlinin kıraati yayılmış, onun zabtı ile kaybolup gitmekten korunmuştur.⁸⁸⁴ Ebû Ali el-İsbehânî, fazilet sahibi âlimin, başta İbn Zekvân’ın kıraati olmak üzere kıraatler ve Arap diline dair pek çok eser telif ettiğini, İbnu’l-Cezerî de müellifin kitaplarından bazısını gördüğünü nakletmiştir.⁸⁸⁵ Ancak eserlerinden günümüze

⁸⁷⁶ Süleyman Mahmut Kayagil, “Arap Dili Tarihinde “El-Ahfeş” Lakabıyla Bilinen Âlimler”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, IV, sy. 2, 21-36, 2016, <http://dergipark.gov.tr/guifd/issue/29293/313598>, s. 22.

⁸⁷⁷ Fîruzâbâdî, **Belâğa**, I, 80.

⁸⁷⁸ Suyûtî, **Buğyetu’l-Vu’ât**, II, 320.

⁸⁷⁹ İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, III, 1340; Zehebî, **Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr**, I, 142.

⁸⁸⁰ Fîruzâbâdî, **Belâğa**, I, 80; Suyûtî, **Buğyetu’l-Vu’ât**, II, 320; Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, XIII, 566; İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, III, 1340; Zehebî, **Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr**, I, 142; Suyûtî, **Buğyetu’l-Vu’ât**, II, 320.

⁸⁸¹ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, XIII, 566; İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, III, 1340; Zehebî, **Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr**, I, 142.

⁸⁸² Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, XIII, 566; İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, III, 1340; Zehebî, **Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr**, I, 142; Suyûtî, **Buğyetu’l-Vu’ât**, II, 320.

⁸⁸³ Bu bilgiler için bakınız: İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, III, 1340; Zehebî, **Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr**, I, 142.

⁸⁸⁴ Suyûtî, **Buğyetu’l-Vu’ât**, II, 320.

⁸⁸⁵ İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, III, 1340-1341.

ulaşan olmadığı rivayet edilmektedir.⁸⁸⁶ Hicri 292 yılında doksan iki yaşında iken vefat etmiştir.⁸⁸⁷

Dânî, kıraat ilminde eserleri olduğu rivayet edilen Hârûn b. Musa'ya sadece bir kelime üzerinde atıf yapmıştır. Hârûn b. Musa el-Ahfeş ed-Dımeşkî, İmam yani Şam'a tevcih edilen mushafta Âl-i İmran 3/184'deki "وبالزبر" kelimesine bir bâ ziyade edildiğini rivayet etmiştir. Bu durumda Ahfeş'e göre "وبالزبر والكتاب" şeklinde okunmaktadır. Ancak Dâni, bu kelimedede Ebû Derdâ'dan vermiş olduğu nakilde, Şam mushaflarında her iki kelimenin de bâ ziyadesiyle yazıldığını belirtmiştir. Sahabe kavli olması itibariyle bu senedi daha âlî bulan Dâni kendi tercihinin de bu yönde olduğunu ifade etmiştir. Sair mesahifte ise bâ harfi olmadan yazıldığını eklemiştir.⁸⁸⁸ Ancak Sehâvî, Dâni'nin bu tercihine mukabil Ahfeş'in sadece "وبالزبر" kelimesinin bâ ziyadesiyle olduğu görüşünü tercih etmiştir. Çünkü kendisi de, büyük ihtimalle Hz. Osman Mushafı olan veya ondan istinsah edilen eski Şam ehli mushaflarında bu şekilde resmedildiğini, Dımaşk şehrinde bir mescitte bulunan söz konusu mushafın, Hz. Ali Mushafı olduğunun iddia edildiğini ama incelemeleri sonucunda Şam mushafı olduğunu tespit ettiğini belirtmiştir.⁸⁸⁹

İbn Cebbârâ ve el-Ca'beri *Akile* şerhlerinde, Dâni'nin tercihini daha kuvvetli ve daha evla gördüklerini belirtmişlerdir. Zira bu kavil sahabîdendir ki Ebu'd-Derdâ'nın Şam Mushafını gördüğü kat'i olarak bilinmektedir. Sehâvî'ye gelince iki sebeple kendisinin daha zayıf olduğu söylenebilir. İlk olarak Ahfeş'in kelimeyi, mushafı gördüğünü açıklamaksızın İmam'da bu şekildedir sözleriyle rivayet ettiğini, ikinci olarak da Sehâvî'nin kendi asrında görmüş olduğu, zannınca Hz. Osman veya ondan istinsah edilen mushaf olduğunu belirttiği mushafın tam olarak kaynağı bilinmemektedir. Dolayısıyla bu gerekçelerle âlimler Dâni'yi tercih etmişlerdir. Bununla birlikte "Eğer her iki kavli de eşit tutarak aralarını cem etmek istersek, kelimedeki bâ harfinin önce

⁸⁸⁶ Emin Işık, "Ahfeş ed-Dımaşkî" *DİA*, I, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 525.

⁸⁸⁷ Fîruzâbâdî, *Belâğa*, I, s. 80; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 320; Zehebî, *Siyeru A'lâm'n-Nubelâ*, XIII, 566; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1341; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 142; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 320.

⁸⁸⁸ Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 307-308.

⁸⁸⁹ Sehâvî, *Vesîle*, s. 130-131.

resmedildiği sonra silindiğini varsayabiliriz” şeklinde ifade etmişlerdir.⁸⁹⁰ Şâtübî bu meseleyi, “ İlk kelimenin Şam Mushaflarında bâ ile olduğu yaygın bir haberdir, ancak ikincisi ihtilaflıdır” mısralarıyla özetlemiştir.⁸⁹¹

Dânî, sadece bir yerde doğrudan rivayette bulunduğu Ahfeş’e yaptığı bu atıfta onun görüşünü tercih etmemiştir. İbn Necâh da yine sadece Kehf 18/69’daki "تسنلني" kelimesinde iki yerde ismini zikretmiştir.⁸⁹²

8. Ebû Bekir b. Mücâhid

Ahmed b. Musa b. Abbas et-Temîmî Ebû Bekir b. Mücâhid el-Bağdâdî (ö. 324/936).⁸⁹³ Yaşadığı asrın kıraat ulemasının büyüklerinden olan İbn Mücahid, hicri 245 yılında Bağdat’ın Sûki’l-Ataş beldesinde doğmuştur.⁸⁹⁴ Doğduğu yere nispeten el-Ataşî lakabı ile de anılan⁸⁹⁵ kârî, nahiv ve hadis âlimi, hicri 324 yılının Şaban ayında vefat etmiş, Babu’l-Bustan mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁹⁶ Güzel ahlaklı, yumuşak huylu, sabırlı olarak tavsif edilen İbn Mücahid’e⁸⁹⁷ karilerin hocası anlamında “Şeyhu’l-Mukriîn” denilmiştir.⁸⁹⁸ Ebu Amr ed-Dânî; ilminin genişliği, anlayışındaki fesahat, dilinin doğruluğu ve zühdüyle akranlarının ötesine geçtiğini zikretmektedir.⁸⁹⁹ Ahmed b. Yahyâ en-Nahvî; “Asrımızda Allah’ın Kitabını Ebî Bekr b. Mücahid’den daha iyi bilen kalmadı” diyerek kendisini methetmiştir.⁹⁰⁰

Abdurrahman b. Abdûs’a, Nâfi‘ kıraatini Kur’an’ın başından sonuna kadar yaklaşık yirmi kere, Hamza, Kisâî ve Ebû Amr kıraatini ise birçok defa okuduğunu zikretmiştir. Kunbul’e İbn Kesîr kıraatini okuyan İbn Mücâhid, İbrahim b. Ahmed el-

⁸⁹⁰ Bâsim es-Seyyîd, “İstidrâkâtü’s-Sehâvî fî Kitâbihî (el-Vesîle) ale’d-Dânî fî Risâlet’r-Resm”, sy. 22, s. 18.

⁸⁹¹ Sehâvî, **Vesîle**, s. 127, 131.

⁸⁹² İbn Necâh, **Muhtasaru’t-Tebyîn**, III, 813.

⁸⁹³ İbn Mücâhid, **Kitabu’s-Seb’a**, s. 7; İbnu’l-Cezerî, **Gâyetu’n-Nihâye**, I, 222; Hallikân, **Vefeyâtü’l-Â’yân**, IV, 301; Zehebî, **Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr**, I, 153; Ziriklî, **A’lâm**, I, 261; Bağdâdî, **Tarihu Bağdad**, V, 352.

⁸⁹⁴ Ziriklî, **A’lâm**, I, 261.

⁸⁹⁵ Zehebî, **Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr**, I, 153.

⁸⁹⁶ Bağdâdî, **Tarihu Bağdad**, V, 355.

⁸⁹⁷ Ziriklî, **A’lâm**, I, 261.

⁸⁹⁸ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, XV, 272.

⁸⁹⁹ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, XV, 273.

⁹⁰⁰ Bağdâdî, **Tarihu Bağdad**, V, 353.

Veki'i ve Muhammed b. el-Cehm'den Âsım kıraatini, Ahmed b. Yûsuf et-Teğlebî ve Ahmed b. Muhammed b. Bekr'den de İbn Âmir'in kıraatini aldığını “*Kitâbu's-Seb'a*”sında zikretmiş, ayrıca bu kıraatler ve rivayetlerini birçok âlimden daha rivayet etmiştir.⁹⁰¹

Abdulvâhid b. Ebî Hâşim, Ebû İsâ Bekkâr, Mansûr b. Muhammed el-Kazzâz, Ebu'l-Ferec eş-Şenbûzî, İbrahim b. Ahmed el-Huttâb, İbrahim b. Abdirrahman, Ahmed b. İbrahim b. Abdullah, Ahmed b. Salih b. Ömer, İbn eş-Şârib, eş-Şuzâ'î, el-Mutavvi'î, çok sayıdaki talebelerinden bazılarıdır.⁹⁰² Kıraat hocaları arasında İbn Mücâhid'den daha çok öğrencisi olan başka biri daha bilinmediği rivayet edilmektedir.⁹⁰³ İbnu'l-Ehrâm, Bağdat'a gittiğinde onun ders halkasındaki öğrencilerin sayısının yaklaşık üç yüz olduğunu nakletmektedir.⁹⁰⁴

Kıraat alanında pek çok eser telif eden müellifin günümüze ulaşan kıraatleri yedi ile sınırlandırdığı *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâât*'i, kıraat tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. İbn Mücâhid, eseri telif sebebini, rivayet edilen kıraatlerin bazı yönleriyle zayıf olmaları ve kimi kârîlerin bu ilimdeki yetersizlikleri gibi yaşadığı dönemde var olan bazı meseleler olduğunu kitabında dile getirmiştir.⁹⁰⁵ Kıraatleri seçerken Medine, Mekke, Kûfe, Basra ve Şam ehlinin tabi oldukları imamların kıraatlerini tabiinden, onların da kendilerinden evvelkilerden -yani sahabeden- telâkki ettiklerini ve halkın üzerinde icma ettiği kıraatleri aldığını ifade etmektedir.⁹⁰⁶

Böylelikle yedi ile sınırladığı sahih rivayetler için meşhur olma vasfını esas almış, dışında kalanları ise şaz kavramıyla ifade etmiştir.⁹⁰⁷ Bu kavramın içini doldurmamış olması, bazıları tarafından şaz kelimesinin sahih olmayanlar diye yorumlanmasına sebep olduysa da, Mekki'nin ifade ettiğine göre İbn Mücâhid, seçtiği bu

⁹⁰¹ Bu bilgiler için bakınız: İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, s. 62, 65, 67, 70, 71, 73.

⁹⁰² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XV, 272; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 223-224.

⁹⁰³ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 224.

⁹⁰⁴ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 224.

⁹⁰⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, s. 17-18.

⁹⁰⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, s. 23.

⁹⁰⁷ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İsam Yayınları, 2011, s. 302.

yedi kıraatin dışında da birçok sahih rivayetin bulunduğunu hatta bazı kıraat imamlarının bu yedi imamdan ilmen daha âli olduğunu zikretmiştir.⁹⁰⁸

Kıraat, sonrakilerin evvelkilerden alması gereken bir sünnettir görüşünü savunan İbn Mücâhid'e,⁹⁰⁹ bir adam, "Neden hocamız ardından kendi adıyla zikredilecek bir kıraat seçmiyor" diye sorduğunda, İbn Mücahid "Kendi adımızla anılacak bir kıraat bırakmak yerine kıraat imamlarımızın bıraktıkları kıraatleri korumaya çalışmamız icap eder" şeklinde karşılık vermiştir.⁹¹⁰

İbn Mücâhid'in bu eseri kıraatleri belli bir sayıyla sınırlandıran tek çalışma olmamasına rağmen bu denli kabul görmesinin sebebi olarak siyasi otoritenin arkasında olması ve kendinden sonraki âlimlerin bu usulü benimseyerek devam ettirmeleri gösterilmiştir.⁹¹¹ Ancak sayıyı yedi olarak belirlemesi yedi harfle karıştırılmasına neden olduğu ve İbnu'l-Cezerî'nin *Neşr*'inde zikrettiği, yedi harf bağlamında okunan yirmi küsür sahih kıraatinin varlığına rağmen,⁹¹² sahih kıraatlerin yediden ibaret zannedilmesine sebep olduğu için eleştirilmiştir.⁹¹³

İbn Mücahid'in zikredilen bu meşhur eserinin yanı sıra "*İhtilâfü Kurrâi'l-Emsâr, Kitâbü'ş-Şevâz fi'l-Kirâât, el-Kirââtü'l-Kebîr, el-Kirâatu's-sağir, Kitâbü'l-Yâât, Kitâbü'l-Hâât, Kirâatu Ebî Amr, Kirâatu İbn Kesîr, Kirâatu Âsım, Kirâatu Nâfi, Kirâatu Hamza, Kirâatu Kisâi, Kirâatu İbn Âmir, Kirâatu'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, İnfirâdü'l-Kurrâi's-Seb'a, Kirâatu Alî b. Ebî Tâlib, İhtilâfü'l-Kirâât ve Tasrîfü Vücûhihâ*" adlı eserlerinin varlığı da bilinmektedir.⁹¹⁴

Dânî, Medine ve Şam ehli mushaflarında, Zuhûr 43/68'deki "يعبادي" kelimesinin yâ ile Irak Mushaflarında ise "يعباد" şeklinde yâsız yazıldığını, Mekke ehli mushaflarında da böyle olması gerektiğini zira onların kıraatlerinin bu şekilde olduğunu zikretmiş ve şu

⁹⁰⁸ Mehmet Dağ, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, s. 295.

⁹⁰⁹ İbn Mücâhid, **Kitâbu's-Seb'a**, s. 25.

⁹¹⁰ Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, s. 153.

⁹¹¹ Altıkulaç, "İbn Mücâhid", **DİA**, XX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, 214.

⁹¹² İbnu'l-Cezerî, **Neşr**, I, 34.

⁹¹³ Altıkulaç, "İbn Mücâhid", **DİA**, XX, s. 214.

⁹¹⁴ Zirikî, **A'lâm**, I, 261; Altıkulaç, "İbn Mücâhid", XX, **DİA**, 214-215.

ifadelerle açıklamaya devam etmiştir: “Bizde onların mushaflarında böyle olduğuna dair İbn Mücahid’in yâ olmaksızın resmedildiği rivayetinden başka bir bilgi yoktur. Hocalarımızdan bazıları onların mushaflarının yâ ile olduğunu söylemektedir. Öyle sanıyorum ki bunu Ebû Amr’dan almışlardır. Zira o Hicaz ehli mushaflarında yâ harfinin sabit olduğunu gördüğünü söylemiştir ki Mekke de Hicaz’dandır.” Ebu Amr; "يعبادي" kelimesini, Medine ve Hicaz Mushaflarında yâ ile gördüğünü rivayet etmektedir.⁹¹⁵

Dânî, İmam Mushaf’tan istinsah edilen Şam, Irak ve Hicaz ehli mushaflarında ihtilaf edilen kelimeleri zikrettiği babta; Muhammed b. Ali kanalıyla İbn Mücahid’in, “Mekke ehli mushaflarında; Tevbe 9/100’deki "تجري من تحتها الأنهار" kavlinin "من" harfinin ziyadesiyle, İsrâ 17/93’deki "قل سبحان ربي" kavlinin "قال" şeklinde elif ziyadesiyle, Kehf 18/95’deki "أولم ير الذين كفروا" kavlinin vâvsız "ألم" şeklinde, Furkân 25/25’deki "وننزل الملكة" ve Neml 27/21’deki "أو ليأتينني" kelimelerinin iki nûn ile Kasas 28/37’deki "قال موسى ربي أعلم" kavlinin ise başında vâv olmadan resmedildiği” rivayetlerini kendisinden nakletmiştir.⁹¹⁶

Dânî’nin, İbn Mücahid’e atıf yaptığı yerlerin tamamı olan sekiz kelime de Mekke ehli mushaflarının yazımı ile ilgili olan rivayetlerdir. İbn Necâh’ın *Muhtasaru’t-Tebyîn*’ine bakıldığında müellife atıfta bulunduğu görülmemiştir.

9. Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım el-Enbârî

Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr b. el-Hasan b. Beyân b. Semâ’a b. Ferve b. Katan b. Di’âme, Ebû Bekir b. el-Enbârî, en-Nâhvî, el-Bağdâdî (ö. 328/940).⁹¹⁷ Yaşadığı zamanın âlimleri arasında dil ve edebiyatta en bilgin, şiir ve diğer alanlarda ezberi en fazla olduğu belirtilen Muhammed b. Kâsım, 271/884 yılında Fırat nehri civarındaki Enbâr beldesinde doğmuştur.⁹¹⁸ İbnu’l-Enbârî, kıraat ilmini başta babası Kâsım b. Muhammed el-Enbârî olmak üzere amcası Ahmed b. Beşşâr el-Enbârî, İsmâîl b. İshâk el-Kâdî, Hasen b. el-Hubab, Ahmed b. Sehl el-Uşnânî, Süleyman b. Yahyâ ed-

⁹¹⁵ Dâni bu rivayeti Muhammed b. Ali→ Muhammed b. Katan→ Süleyman b. Hallâd→ Yezidî→ Ebû Amr senediyle vermiştir. Dâni, **Muknî**’, nşr. Dâmin, s. 280-281; nşr. Himyerî, II, 323-324.

⁹¹⁶ Dâni, **Muknî**’, nşr. Dâmin, s. 285-286; nşr. Himyerî, II, 332.

⁹¹⁷ Hallikân, **Vefeyâtu’l-Â’yân** IV, 341; Ziriklî, **A’lâm**, VI, 334.

⁹¹⁸ Ziriklî, **A’lâm**, VI, 334.

Dıbbî, Muhammed b. Yahyâ el-Mervezi, Ubeydullah b. Abdurahman el-Vâkîdî, Sa'leb gibi isimlerden almıştır. Kendisinden kıraat ilmini tahsil edenler arasında ise Abdulvâhid b. Ebû Hâşim, Ahmed b. Nasr, Abdullah b. Huseyn es-Sâmirî, Huseyn b. Hâleveyh, Ebû Ali İsmail el-Kâlî, Ebû Müslim Muhammed b. Ahmed el-Kâtib –Dâni'nin hocası- ve Dârekutnî gibi isimler yer almaktadır.⁹¹⁹

Hayatının neredeyse tamamını Bağdat'ta geçiren İbnu'l-Enbârî'nin, caminin bir köşesinde babasının ise diğer köşesinde hadis okuttuğu⁹²⁰ ve bu hadisleri deftere bakmadan ezberinden yazdırdığı rivayet edilmiştir.⁹²¹ Muhammed b. Ca'fer et-Temîmî'nin “İbnu'l-Enbârî'nin hafızasından daha kuvvetlisini görmedim, o ilminden dolayı mağrur da değildi”⁹²² sözleriyle övdüğü hıfz gücüyle meşhur âlimin on üç sandık dolduracak kadar bilgisi olduğu, Kur'an-ı Kerim ile alakalı üç yüz bin beyit ezberlediği, yüz yirmi tefsiri isnadıyla bildiği yönündeki bilgiler birçok kaynakta yer almaktadır.⁹²³

Ebû Ali İsmail el-Kâlî, İbnu'l-Enbârî'yi sika, saduk ve Kûfelilerin hıfzı en iyi olanı sözleriyle nitelemiştir.⁹²⁴ Hamza b. Muhammed b. Tâhir, onun zühd ve tevazuunu dile getirmiş,⁹²⁵ Dârekutnî, tevazuu ile ilgili şöyle bir hikâye rivayet etmiştir. “İbnu'l-Enbârî, bir cuma günü hadis imlâ meclisinde senette bulunan bir ismi yanlış okudu. Onun gibi birinden hatalı bir şey aktarılmasını istemedim ve ders sonunda müstemlînin yanına giderek kelimenin doğrusunu haber verdim. Bir sonraki cuma günü İbnu'l-Enbârî, müstemlîye, mecliste bulunanlara geçen hafta yazdırdığımız hadisin bir kelimesini hatalı okuduğumuzu, o gencin ise kelimenin doğru şeklini bize bildirdiğini söyle ve gence de kelimenin aslını araştırdığımızı ve kendisinin dediği gibi olduğunu haber ver demiştir.”⁹²⁶ Dâni'nin anlayış, ilim ve fazilette emsallerinden üstünlüğünü ifade ettiği⁹²⁷ el-Bağdâdî,

⁹¹⁹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1197.

⁹²⁰ Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, IV, 341.

⁹²¹ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 557-558; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1197-1198.

⁹²² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XV, 275; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 558; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1198.

⁹²³ Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 351; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XV, 275; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, IV, 341; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1197; Zirikî, *A'lâm*, VI, 334.

⁹²⁴ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1197.

⁹²⁵ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 558; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XV, 277; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1197.

⁹²⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XV, 277; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, IV, 341-342.

⁹²⁷ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1197.

altmış yedi yaşında iken 328/940 yılında Bağdat'ta kurban bayramının gecesini vefat etmiştir.⁹²⁸

Kur'an ilimleri, hadis, dil, nahiv ve şiir gibi alanlarda pek çok eser kaleme alan İbnu'l-Enbârî, "*İdâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ' fî Kitâbillâh, Kitabu'l-Ezdâd, ez-Zâhir fî Me'ânî Kelimâti'n-Nâs, Şerhu'l-Elifât, el-Hâ'ât fî Kitâbillâh, el-Emâlî, el-Muzekker ve'l-Muennes*" gibi eserlerinin⁹²⁹ yanı sıra kaybolan ve kendisine nispet edilen birçok telifatının olduğu dile getirilmiştir.⁹³⁰

Dânî'nin ana kaynaklarından biri de Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım'ın, "*Kitâbu İdâhi'l-Vakf ve'l-İbtidâ'*" isimli eseridir. Bu eser, Ebû Müslim Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Bağdâdî'nin İbnu'l-Enbârî'den rivayetlerinden ibaret olduğu için Dâni de atıflarını Muhammed b. Ahmed → İbnu'l-Enbârî şeklinde vermiştir. Bazen de Muhammed b. Ali → İbnu'l-Enbârî → İdris → Halef → Kisâî şeklinde senedin tamamını zikrederek rivayeti nakletmiştir. Senede bakıldığında, İbnu'l-Enbârî'nin rivayetlerinin büyük bir kısmının Kisâî'ye dayandığı görülmektedir. Dolayısıyla kendisinden yapılan nakillerdeki bilgilerin daha ziyade Irak bölgesinin yazım özelliklerini yansıttığı anlaşılmaktadır. Dâni nakilde bulunduğu yerlerde müellife; Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım el-Enbârî en-Nahvî, Muhammed b. Kâsım en-Nahvî, Muhammed b. Kâsım, İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî şeklinde atıflarda bulunmuştur. Dâni'nin kendisine yaptığı atıfların ekseriyeti dolaylı olmakla birlikte nadiren "kâle Ebû Bekir" ve "kâle İbnu'l-Enbârî" şeklinde, aynı konuda devam eden rivayetleri naklediyorsa sadece "kâle" diyerek direkt atıfta bulunmuştur.⁹³¹

Dâni'nin İbnu'l-Enbârî'den yaptığı atıfların tavsifine geçmezden evvel şunu belirtmek gerekir ki İbnu'l-Enbârî'nin anılan eseri mushaf imlası açısından son derece zengin bir malzemeyi tazammun etmektedir. Bu yönüyle sonraki dönemlerde mushaf

⁹²⁸ Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 351; Zirikî, *A'lâm*, VI, 334; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XV, 278; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, III, 1198; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, IV, 342.

⁹²⁹ Zirikî, *A'lâm*, VI, 334; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XV, 278; Hallikân, *Vefeyâtu'l-Â'yân*, IV, 341; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 559.

⁹³⁰ Emin, Isık, "İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekir", *DİA*, XXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, 24-26.

⁹³¹ Mesela bkz: Dâni, *Mukni'*, nşr. Dâmin, 160, 162, 235; nşr. Himyerî, II, 29,31, 238.

ların yazım özelliklerine dair kaleme alınan eserler İbnu'l-Enbârî'den müstağni kalamamıştır. Dâni'nin atıflarına gelince bu konuda şunları söylemek mümkündür:

(a) Dâni, İbnu'l-Enbârî'nin imlâ-vakıf ilişkisi çerçevesindeki değerlendirmelerini aktarmaktadır. Nitekim Dâni, "فارهيون فاتقون" kelimleri gibi kesre yeterli görüldüğü için hazfedilen 'yâ'lar" ile ilgili Bakara sûresinden Kafirûn sûresine kadar yüz on altı kelimenin yer aldığı uzunca bir listeyi İbnu'l-Enbârî'den nakletmiştir.⁹³² Bunun akabinde söz konusu kelimelerin vakıf durumuyla ilgili olarak İbnu'l-Enbârî'nin, "Mushafta bu harflerin/kelimelerin tamamında 'yâ' düşmüştür, bunlar üzerinde vakıf 'yâ'sızdır, sair yerlerde ise vakıf 'yâ' iledir" şeklindeki değerlendirmesini kaydetmiştir. Keza Dâni, imlada hazf edilen yâ'lardan beş yeri daha eklemiş ve bu yerleri, İbnu'l-Enbârî'nin görmekle birlikte zikretmeyi unuttuğu yerler olarak vurgulamıştır.⁹³³

(b) Dâni, İbnu'l-Enbârî'nin muhtelif bölgelerdeki mushaflarla ilgili gözlemlerini de aktarmaktadır. Sözgelimi, münâdânın nefs-i mütekellime izafeti içerdiği durumlarda, nefs-i mütekellim 'yâ'sının hazfedildiği yerlerle ilgiyi bilgiyi İbnu'l-Enbârî'den nakletmesinin ardından onun mushaflarla ilgili şöyle bir gözlemini de paylaşmaktadır: Zuhrûf 43/68'deki "يعباد" kelimesinde mushaflar farklı uygulamalara gitmişlerdir. Medine ehlinin elindeki mushaflarda tek 'yâ' ile bizim mushaflarımızda yani Irak ehlinin elindeki mushaflarda ise "yâ"sızdır.⁹³⁴ Keza Dâni "sonunda tenvin bulunan ve son harfî 'yâ' olan cer veya ref konumundaki isimlerde, "باغعاد" kelimelerinde olduğu gibi, sondaki 'yâ'nın hazfi hususunda mushaflar arasında birlik bulunduğunu kaydetmesinin ardından, Muhammed b. Ahmed yoluyla Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî'nin "Bütün mushaflarda böyle olduğunu gördük" şeklindeki gözlemine yer vermektedir.⁹³⁵

Dâni başka âlimlerin mushaflarla ilgili bazı gözlemlerini de yine İbnu'l-Enbârî üzerinden vermektedir. Sözgelimi; İnsan 76/15. ve 16. ayetlerde geçmekte olan "قوارير"

⁹³² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 157-161; nşr. Himyerî, II, 5-29.

⁹³³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 161; nşr. Himyerî, II, 29. Ayrıca bkz. İbnu'l-Enbârî, **İdâh**, 256.

⁹³⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 162; nşr. Himyerî, II, 31. Ayrıca bkz. İbnu'l-Enbârî, **İdâh**, 247.

⁹³⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 163; nşr. Himyerî, II, 36.

kelimelerinin her ikisinin de ilk/kadim mushaflarda “elif”siz olduğu yönünde İbni İdrîs’in Halef’ten naklettiği izahı, İbnu’l-Enbârî’den aktarmıştır.⁹³⁶

(c) Dâni, İbnu’l-Enbârî’ye genellikle şu yerlerde atıfta bulunmuştur:

(1) Harf ve edatların bitişik ya da ayrı yazımları. Dâni, bu nitelikteki atıfları ya Muhammed b. Ali→ İbnu’l-Enbârî→ İdrîs→ Halef→ Kisâi tarihiyle ya da senedin tamamını zikretmeksizin Muhammed b. Ali→ İbnu’l-Enbârî şeklinde vermiştir. Sözelimi Dâni, "أَنَّ" edatının on yer hariç Kur’an’ın tamamında "أَنَّ" şeklinde ‘nûn’suz resmedildiğini belirterek bu yerleri tek tek saymış ve bu bilginin kaynağı olarak İbnu’l-Enbârî’yi göstermiştir.⁹³⁷ Keza Dâni’nin nakline göre İbnu’l-Enbârî, "عَنْ مَا" edatının Â’râf 7/166. ayetin dışındaki yerlerde bitişik yazıldığını,⁹³⁸ "أَنَّ" edatının ise Kehf 17/48 ve 75/3. ayetlerinde "أَنَّ" şeklinde bitişik, diğer yerlerde ise ayrı olarak resmedildiğini söylemiştir.⁹³⁹ Yine dört yer hariç Kur’an’ın tamamında "أَمْ مِنْ" kelimesinin mevsul, Nisâ 4/109, Tevbe 9/109, Saffât 37/11, Fussilet 41/40. ayetlerinde ise maktu yani iki mîm ile yazıldığını belirtmiştir.⁹⁴⁰ Enfâl 8/41. ayetteki "أَمْ غَنَمْتُمْ" kelimesinin vasıl ile⁹⁴¹ "أَنَّ مَا" kelimesinin En’âm 6/134. ayette ayrı yazıldığını, Kur’an’da bunun dışında maktu bir yer olmadığını rivayet etmiştir.⁹⁴² İbn Necâh’ın bitişik ve ayrı yazılan edatların yazımında sadece "أَنَّ مَا" kelimesinde İbnu’l-Enbârî’ye atıfta bulunduğu görülmektedir.⁹⁴³ Bu kelimenin Nahl sûresindeki mevkiinin ihtilâflı olduğunu zikretmiş ancak hem Dâni hem de İbn Necâh mevsul yazımı tercih etmişlerdir.⁹⁴⁴

⁹³⁶ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 171; nşr. Himyerî, II, 59-60. Ayrıca bkz. İbnu’l-Enbârî, **İdâh**, 371. Bu rivayet; Muhammed b. Ahmed→ İbnu’l-Enbârî→ İdrîs→ Halef→ Yahya b. Âdem→ İbn İdrîs tarihiyle verilmiştir.

⁹³⁷ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 218; nşr. Himyerî, II, 201-202. Ayrıca bkz. İbnu’l-Enbârî, **İdâh**, 73-74.

⁹³⁸ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 220; nşr. Himyerî, II, 205-206.

⁹³⁹ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 221; nşr. Himyerî, II, 208.

⁹⁴⁰ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 222; nşr. Himyerî, II, 210.

⁹⁴¹ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 226; nşr. Himyerî, II, 219. Bu rivayet; Muhammed b. Ali→ İbnu’l-Enbârî→ İdrîs→ Halef→ Kisâi tarihiyle verilmiştir.

⁹⁴² Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâmin, s. 225; nşr. Himyerî, II, 217.

⁹⁴³ İbn Necâh, **Muhtasaru’t-Tebyîn**, III, 779.

⁹⁴⁴ İbn Necâh, **Muhtasaru’t-Tebyîn**, III, 515, 780.

Yine "إن ما" kelimesinin mushafta, Ra'd 13/40. ayet hariç bitişik resmedildiğini,⁹⁴⁵ "فالم" kelimesinin bütün mushaflarda, Hûd 11/14. ayette nûn'suz, Kasas 28/50. ayette ise nûn ile olduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁶ "يوم هم" kelimesinin, Mümin 40/16 ve Zâriyât 51/13. ayetler olmak üzere iki yer dışında Kur'an'da ayrık yazımının olmadığını,⁹⁴⁷ keza "ابن ام" kelimesinin bütün mushaflarda, Â'raf 7/150. ayette infisal amacıyla maktu, Tâhâ 20/94. ayette ise "بينوم" kelimesinin ittisal amacıyla tek kelime halinde mevsul olduğunu,⁹⁴⁸ "ويكأن" kelimesinin, Kasas 28/82. ayetteki iki yerde de yâ ile kâf harfinin birleşik resmedildiğini nakletmiştir.⁹⁴⁹

Dânî, bazen bu rivayetleri izahlarına yer vererek aktarmıştır. Mesela; "En'âm 6/143 ve 144. ayetlerde "أما اشتملت عليه" kavli mushafta bir harftir. Yani "أم الذي اشتملت" manasındadır.⁹⁵⁰ "نعمًا" ise iki harftir. "نعم الشيء" manasındadır. İkisi de vasıl ile yazılmıştır" şeklinde kendisinden dolayı olarak naklettiği ve rivayet senedinde bulunduğu rivayetleri mevcuttur.⁹⁵¹ Dâni, İbnu'l-Enbârî'nin harf ve edatların mushaflardaki durumuyla ilgili gözlemlerine de yer vermiştir. Nitekim İbnu'l-Enbârî, Sâd 38/3 ayetindeki "لات حين" edatlarının gerek yeni gerekse eski mushaflarda ayrık olduğunu söylemiştir.⁹⁵² Yine Dâni, İbnu'l-Enbârî'den zikrettiği rivayette Abdullah Mushafında Kur'an'ın tamamında "كل ما" kelimesinin maktu olduğunu nakletmiştir.⁹⁵³

(2) Dâni dişilik "tâ"larının yazımıyla ilgili olarak da İbnu'l-Enbârî'den alıntılarda bulunmaktadır. Kur'an'ın tamamında "الرحمة" kelimesi yedi yerde,⁹⁵⁴ "النعمة" kelimesi on bir yerde,⁹⁵⁵ "السنة" kelimesi beş yerde,⁹⁵⁶ "المرأة" kelimesi ise yedi yerde açık

⁹⁴⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 221; nşr. Himyerî, II, 206. Bu rivayet Halef→ İdris→ İbnu'l-Enbârî→ Muhammed b. Ali tariki ile verilmiştir.

⁹⁴⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 221; nşr. Himyerî, II, 206.

⁹⁴⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 228; nşr. Himyerî, II, 224.

⁹⁴⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 229; nşr. Himyerî, II, 225-226.

⁹⁴⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 229; nşr. Himyerî, II, 226-227.

⁹⁵⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 222; nşr. Himyerî, II, 211.

⁹⁵¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 224; nşr. Himyerî, II, 216. Bu rivayet; Muhammed b. Ali→ İbnu'l-Enbârî→ İdris→ Halef→ Kisâi tariki ile verilmiştir.

⁹⁵² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 230; nşr. Himyerî, II, 228.

⁹⁵³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 227; nşr. Himyerî, II, 221-222. Bu rivayet, Muhammed b. Ali→ Muhammed b. Kâsım→ Muhammed b. Yahya→ İbn Se'dân tarikiyle verilmiştir.

⁹⁵⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 231; nşr. Himyerî, II, 230.

⁹⁵⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 232; nşr. Himyerî, II, 231.

⁹⁵⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 230; nşr. Himyerî, II, 232.

tâ ile bunların dışında ise he iledir.⁹⁵⁷ Nitekim Dâni bu bağlamda, "معصيت, لعنت, كلمت, ابنت, اللت, لات, فطرت, ذات, يابيت, جمالت, مرضات, بينت, غرفات, آيت, جنت, ثمرت, بقيت, قرت, شجرت" kelimelerinin açık tâ ile yazımıyla ilgili bilgilerde de İbnu'l-Enbârî'yi kaynak göstermektedir.⁹⁵⁸

Dâni, bu kelimelerin birçoğunu yorumsuz olarak naklederken bazılarında ihtilafı zikretmiştir.⁹⁵⁹ Ayrıca kimi yerde kendi gözlemlerini ilave etmiş,⁹⁶⁰ okunuş farklılıklarına nadiren de olsa değinmiş⁹⁶¹ ve İbnu'l-Enbârî'nin yanı sıra başka âlimlerin rivayetlerine de yer vermiştir.⁹⁶² Dâni'nin bu konuyla ilgili bölümün sonunda, "İşte bu zikrettiklerimizin dışında kalan sair yerlerde vakıf yapılmak istendiğinde "tâ" harfi "he"ye dönüşür ifadelerinden, kendi tercihinin yer verdiği rivayetler doğrultusunda olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁶³ Ebû Dâvûd'un da dişilik 'tâ'larının yazımıyla ilgili bilgilerinin kaynağı İbnu'l-Enbârî'dir. Nitekim o bu hususla ilgili bilgilerinde İbnu'l-Enbârî'nin açıklamalarını merkeze almış, başka âlimlerden gelen bazı ziyade açıklamaları da onlara ilavede bulunmuştur. Kendisi konuyla ilgili açıklamalarının sonunda, bu bölümü İbnu'l-Enbârî ve başka âlimlerden naklettiğini, konu üzerinde bazen ilave ve eksiltmelerle birlikte anlatımda kendi ifadelerini esas aldığını belirterek bu hususa işaret etmiştir. Bu minvalde münferit yerler dâhil olmak üzere "النعمة, السنة, الجنة, ابنت, امرأت, كلمت, بقيت, قرت, بقيت, لعنت" olmak üzere on bir kelimedede kendisine atıfta bulunmuştur.⁹⁶⁴

İbn Necâh, "النعمة" kelimesinde, Dâni'den farklı olarak ihtilafı zikretmiş, İbnu'l-Enbârî'nin, "On bir yerde ayrık yazılır" rivayetine Ğazî, Atâ ve Hakem'in, Saffât 37/57. ayetteki mevkiinde de açık tâ ile olduğu görüşünü ilave etmiştir. Bu ihtilafı, iki imla şeklinin de güzel olduğu, kâtibin istediği gibi yazabileceği sözleriyle yorumlamıştır.⁹⁶⁵ Dâni'nin bu kelimedede yazım farklılığından bahsetmeyerek İbnu'l-Enbârî'nin rivayetini

⁹⁵⁷ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 233; nşr. Himyerî, II, 233.

⁹⁵⁸ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 231-238; nşr. Himyerî, II, 230-245. Ayrıca bkz. İbnu'l-Enbârî, **İdâh**, s. 283.

⁹⁵⁹ Mesela bkz: Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 234-235; nşr. Himyerî, II, 234-238.

⁹⁶⁰ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 234; nşr. Himyerî, II, 234.

⁹⁶¹ Dâni, **Mukni**, s. 234, 237; nşr. Himyerî, II, 237, 241.

⁹⁶² Dâni, **Mukni**, s. 236, 238; nşr. Himyerî, II, 240, 245.

⁹⁶³ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 239; nşr. Himyerî, II, 247.

⁹⁶⁴ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 278.

⁹⁶⁵ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, IV, 1036.

yeterli görmesi, onun tercihinin “he” ile resmedilmesi olduğu yönünde bir izlenim bırakmaktadır. İbn Necâh "كلمت" kelimesinin, En‘âm 6/115, Yûnus 10/33 ve 96, Ğâfir 40/6 ayetlerinde açık ‘tâ’ ile diğer yerlerde ise kapalı ‘tâ’ ile yazıldığını söylemiştir. Çünkü diğer şehir mushaflarında farklı uygulamalar görülse de Medine Mushaflarında imla bu şekildedir.⁹⁶⁶ Dâni’nin açıklamalarından da Medine Mushafını esas aldığını söylemek mümkündür. Çünkü Dâni de bu kelimenin anılan dört yerde açık resmedildiğini söylemiştir. Dolayısıyla gerek Dâni gerekse İbn Necâh bu konuda İbnu’l-Enbârî’yi esas alsalar da ihtilaf durumunda Medine Mushafında görülen imlayı tercih ettikleri bilinmektedir.

(3) Dâni, “vâv” harfinin hafzedildiği bazı kelimelerde de İbnu’l-Enbârî’ye atıfta bulunmaktadır. Sözelimi; Dâni’nin aktarımına göre İbnu’l-Enbârî, dört yerde merfû⁹⁶⁷ fiillerden “vâv”ın hafzedildiğini belirtmiştir. Bu yerler; "ويدع الإنسان" (İsrâ 17/11), "ويمح" (Şûrâ 42/24), "ويدع الداع" (Kamer 54/7), "سندع الزبانية" (Alak 96/18) kelimeleridir. Dâni, İbnu’l-Enbârî’den bu bilgiyi aktardıktan sonra “Bu yerlerde ‘vâv’ların hafzedileceği noktasında mushaflar arasında bir farklılık söz konusu değildir” şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁹⁶⁸

(d) Temel kaynaklarından biri olsa da Dâni, kimi zaman İbnu’l-Enbârî’nin izah ve nakillerini sahih bulmamıştır: Nitekim İbnu’l-Enbârî’nin, "الملوا" kelimesinin, Müminûn 23/24’de “vâv-elif” ile değil yalnızca “vâv” ile resmedildiği yönünde verdiği bilgiyi sahih bulmamış, Muhammed b. İsâ rivayetinin doğru olduğunu açıklayarak tercihinin ortaya koymuştur.⁹⁶⁹ Keza Dâni, İbnu’l-Enbârî’nin Ferrâ’dan yaptığı ve Tevbe 9/67, Haşr 59/19. ayetlerinde geçmekte olan "نسوا" kelimesindeki “vâv”ın hafzedildiği yönündeki naklin,⁹⁷⁰ nakledenden kaynaklanan bir hata olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: “Şehir mushaflarının hiç birinde bu şekilde yazılı olduğunu bilmiyorum,

⁹⁶⁶ İbn Necâh, **Muhtasarü’t-Tebyîn**, III, 511.

⁹⁶⁷ Dâni, neşrinde merfû kelimesinin yerine mahzûf kelimesini kullanmıştır. s. 164.

⁹⁶⁸ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâni, s. 164; nşr. Himyerî, II, 37-38. Ayrıca bkz. İbnu’l-Enbârî, **İdâh**, 268.

⁹⁶⁹ Dâni, **Mukni’**, nşr. Dâni, s. 199; nşr. Himyerî, II, 138-139.

⁹⁷⁰ İbnu’l-Enbârî’nin nakline göre Ferrâ şöyle demiştir: “Vâv” mushaftan/impladan düşmüştür, dolayısıyla bu kelime üzerindeki vakıf, “نس” şeklinde “vâv”sız olacaktır. Bunun illeti şudur: Onlar hem “vâv” hem de (lafzullah’ın başındaki) lâm sakin olduğu için “vâv”ı telaffuzdan düşürmüşler, imlayı da telaffuza/okunuşa göre yapmışlar, “vâv”a karşılık damme ile yetinmişlerdir.” İbnu’l-Enbârî, **İdâh**, 271.

Ferrâ'dan yapılan bu nakil, nâkilin ğalatıdır/yanılgısıdır".⁹⁷¹ Dâni'nin burada hatanın kaynağı olarak gösterdiği ve "nakil/nakleden" olarak işaret ettiği kimsenin İbnu'l-Enbârî olması söz konusu değildir. Çünkü İbnu'l-Enbârî, Ferrâ'nın anılan izahına yer verdikten sonra şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: "Mushaflarımızda 'vâv' ile yazılı olduğunu gördüklerimiz üzerinde vakıf da 'vâv' iledir. Ashabımızdan bazılarının Ferrâ'dan naklettikleri söz konusu bilgi, tevil edilebilir. Şöyle ki Ferrâ'nın sözü, "نسوا" kelimesinden 'vâv'ın yazıda hafzedildiğine delalet etmez, çünkü cemi 'vâv'ının hazfî, Arap dilinde çok görülen bir şeydir."⁹⁷² Bu sözleri göstermektedir ki İbnu'l-Enbârî de Ferrâ'nın açıklamasının zahiri anlamı üzerine alınamayacağını düşünmektedir. Bu noktada Dâni ile İbnu'l-Enbârî arasında şöyle bir fark vardır: Dâni, Ferrâ'dan yapılan bu nakli bir hata olarak değerlendirirken İbnu'l-Enbârî, bu naklin tevilinin mümkün olduğunu düşünmektedir.

(e) Dâni'nin dolaylı atıflarının içerisinde müellifin adının geçtiği beş farklı senet bulunmaktadır. İbnu'l-Enbârî'den verdiği rivayetleri çoğunlukla sözü edilen senetle zikretmekle birlikte kimi zaman Muhammed b. Ali → İbnu'l-Enbârî → İdris → Halef (b. Hişam el-Bezzâr) → Kisâi tarikiyle de aktarımda bulunmaktadır. "الدنيا", "احيا" ve "العليا" kelimeleri gibi okunuş esas alınarak zevat-ı yâ'dan elif ile resmedilenler konusundaki rivayet⁹⁷³ ile Dâni'nin mushafların yazımında ittifak edilen yerleri belirttiği, Yûsuf 12/25'deki "لدا" kelimesinin elifle yazıldığı bilgisi bu tarikledir.⁹⁷⁴ Keza yine bu konuda Dâni, farklı bir senetle de aktarımda bulunmaktadır. Muhammed b. Ali → Muhammed b. Kâsım → (İbnu'l-Enbârî'nin) babasından → Ebû Ca'fer et-Tıbbî → Süleyman b. Harb → Saîd b. Zeyd rivayetinde; Sa'îd b. Zeyd'in, Eyyûb için bir kitap yazdığını, "حتا" kelimesini elif ile resmedince bu kelimeyi "حتى" olarak yazması gerektiğini söylemiştir.⁹⁷⁵ Dâni, Muhammed b. Ahmed → İbnu'l-Enbârî → İdris → Halef ve Muhammed b. Ahmed → İbnu'l-Enbârî → İdris → Halef → Yahyâ b. Âdem → İbn İdris tariki ile İbn İdris'in "قواريرا" kelimesi hakkında verdiği bilgide de dolaylı olarak kendisine atıfta bulunmaktadır.⁹⁷⁶ Bu

⁹⁷¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Damin, s. 165; nşr. Himyerî, II, 39-40.

⁹⁷² İbnu'l-Enbârî, **İdâh**, 272.

⁹⁷³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Damin, s. 211; nşr. Himyerî, II, 181.

⁹⁷⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Damin, s. 213; nşr. Himyerî, II, 188.

⁹⁷⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 214; nşr. Himyerî, II, 190. Ayrıca bkz. İbnu'l-Enbârî, **İdâh**, 439.

⁹⁷⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Damin, s. 170-171; nşr. Himyerî, II, 58-60.

senetlerin sonuncusu ise Muhammed b. Ali→ Muhammed b. Kâsım→ Muhammed b. Süleyman→ Muhammed b. Se‘dân→ Süleyman b. Dâvûd el-Hâşimî→ İbrahim b. Sa‘d→ İbn Şihâb tarikiyle verdiği "التابوت" kelimesinin yazımı ile ilgilidir.⁹⁷⁷

Özetle; Dâni'nin önemli kaynaklarından biri olan İbnu'l-Enbârî'den verdiği nakillerde, onun kitabından açıkça bahsettiği ya da kitabının ismini zikrettiği görülmemektedir. Dâni, müellife doğrudan atıflarının yanı sıra daha çok Muhammed b. Ali→ İbnu'l-Enbârî tarikiyle aktarımda bulunmuştur. Bununla birlikte dolaylı atıflarından, Halef, Kisâi, İbn İdris Sa‘îd b. Zeyd ve İbn Şihâb rivayetlerinde senette adının geçtiği görülmektedir. Dâni'nin müelliften verdiği bilgilere bakıldığında, ‘yâ’ hafinin hazfi konusunda kendisine çokça atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Birkaç yerde de vâv harfinin hazfi ile ilgili nakilde bulunmuştur. Dâni, bazı edatların bitişik ve ayrık yazımı ile dişilik tâ'sinin açık tâ suretinde resmedilmesi konusunda, İbnu'l-Enbârî'nin görüşlerini esas aldığı görülmektedir. Bu çerçevede Dâni'nin kendisinden resm-i Osmânî'nin sadece hazif, bedel, maktu ve mevsul konularında otuz üç rivayette atıfta bulunduğu ortaya çıkmaktadır. İbn Necâh'ın ise Dâni'ye kıyasla müellife atıflarının daha az olduğu bilinmektedir. Ayrıca Dâni gibi müellifin kitabını zikretmeksizin ve senet vermeden doğrudan nakillerde bulunmaktadır. İbn Necâh'ın, İbnu'l-Enbârî'ye yaptığı atıflara bakıldığında, müenneslik tâ'sinin açık tâ ile yazıldığı yerler⁹⁷⁸ ile bitişik ve ayrık yazılan edatların imlasında -sadece bir kelimedede- kendisinden bilgi aktardığı görülmektedir.⁹⁷⁹

⁹⁷⁷ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Damin, s. 300-301; nşr. Himyerî, II, 355.

⁹⁷⁸ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, II, 270, 272, 273, 274, 278; IV, 1036.

⁹⁷⁹ İbn Necâh, **Muhtasarü't-Tebyîn**, III, 779.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSHAFLAR

Üçüncü bölümde; Dâni'nin kaynakları arasında önemli yeri olan mushafllara yaptığı atıflar değerlendirilmektedir. Dâni, kitabının girişinde bu eseri oluştururken Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam ve diğer Irak şehirlerine gönderilen mushaflların hattına dair hocalarından ve kıraat imamlarından rivayetler nakledeceğini, İmam yani Hz. Osman'a ait mushaf ile Kûfe, Basra ve Şam'a tevcih edilen nüshalardan istinsah edilen mushafllardan gelen doğru bulduğu bilgileri aktaracağını belirtmiştir.⁹⁸⁰ Dâni'nin bu ifadelerinden ulaşılabildiği ve sahih telakki ettiği ilk nesil Osman Mesahifi ve sonraki dönem mushafllarından yararlandığı anlaşılmakta ayrıca istinsah dönemi öncesi bazı sahabe mushaflları ile tabiine ait bir mushaftan da bilgi aktardığı görülmektedir.

Dâni, âlimlerin çoğuna göre ilk mushaflların dört nüsha olarak yazıldığını, bunlardan üçünün Kûfe, Basra ve Şam'a gönderildiğini, birinin ise Hz. Osman'ın elinde bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Dâni bu mushaflların yedi nüsha olduğu ve zikredilen yerlere ilaveten Mekke, Yemen ve Bahreyn'e de gönderildiği şeklindeki rivayeti de nakletmiş ancak ilk verdiği bilginin âlimler nezdinde daha doğru olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸¹ Dâni'nin, eserinde, Medine, Kûfe, Basra ve Şam bölgelerine ait mushaflların yanı sıra Mekke Mushafllarının yazımına dair bilgiler verdiği ancak Yemen ve Bahreyn mushafllarının yazım özelliklerinden hiç bahsetmemiş olduğu görülmektedir. Her ne kadar ilk bakışta Dâni'nin tercihinden Medine mushafı ile Hz. Osman'a ait olan İmam Mushaf arasında bir ayırım yapılmadığı anlaşılrsa da eserin içerisinde bu ayırma yer verildiği ve farklı iki nüshanın varlığı görülmektedir. Nitekim nadiren de olsa Nâfi'den gelen bazı rivayetlerin Ebû Ubeyd rivayetleriyle tearuzu buna delil gösterilebilir. Gerek bu bilgiler ışığında gerek ulemanın kahir ekseriyetine göre Osman Mushafllarının sayısında genel kabulün İmam Mushaflla birlikte altı nüshadan oluştuğu bilinmektedir. Kaynaklarda zikredilen bölgelere gönderilen mushaflların onu talim ettirecek bir öğretmenle birlikte yollandığı belirtilirken beş ismin zikredilmesi de bu kabulü teyit

⁹⁸⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 111; nşr. Himyerî, I, 328.

⁹⁸¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 123-124; nşr. Himyerî, I, 351-352.

etmektedir. Ayrıca bu önemli merkezlere iletilen mushaflar asıl kaynak niteliğinde olup istinsahın bu nüshalar esas alınarak gerçekleştirildiği ve itinayla muhafaza edildiği bilinmektedir. Ancak zamanla mushafların iç ve dış sebeplerle el değiştirmesi tarihsel süreci etkilemiş, ilk nüshaların kaybolması, aynı bölge mushaflarının yazımı için farklı rivayetlerin serdedilmesi gibi pek çok durum ortaya çıkmış, bir nevi mushaf imlasının tesbitini gerekli hale getirecek bu ilmin oluşma süreci başlamıştır.

Dânî'nin eserinin ilk konu başlığı; Kur'an'ın iki kapak arasında cem edilmesi, bu işle tevzif edilen sahabîler, kaç nüsha olarak yazıldığı ve hangi bölgelere tevcih edildiğine dair bilgilerden oluşmaktadır. Bu hususta temel kaynaklarda geçen Hz. Ebubekir'in ilk cem eden kişi olduğu rivayetiyle başlayan rivayetler, bu durumu gerçekleştirmeye sevkeden sebepler ve bu iş için vazifelendirilen heyete dair bilgiler nakledilmektedir. Akabinde Hz. Osman'ın hilafeti sürecinde mushaf istinsah faaliyetleri, sahabenin bu önemli karar üzerindeki değerlendirmeleri ve sonrasında mushaf yazımının bağlayıcılığına dair tabiin rivayetlerinin yer aldığı görülmektedir. Dâni bu girişten sonra konularına göre ayırdığı kelimelerin bilgilerini verirken zikredilen mushafların yazımına dair gerek kendi gözlemlerine gerek de ulemanın rivayetlerine yermektedir. Mushaflara dair verilen rivayetlerin zenginliğinin, eserin önemini arttırdığı ve hemen her imla eserinde, içerdiği rivayetlerin kaynaklık teşkil ettiği görülmektedir. Bu bölümde; Dâni'nin bölge tayin ederek kaydnladığı mushaflara dair verdiği bilgilerin tamamı yer almaktadır. Ancak "bazı", "bütün" ve "sair mushaflar" şeklinde nitelediği bilgiler çalışmanın kapsamını aşacağı düşüncesiyle dâhil edilmemiştir.

1. İMAM MUSHAF

Dâni'nin *Mukni*'de İmam yani Hz. Osman Mushafından aktarımları genel olarak Ebû Ubeyd ve Âsım el-Cahderî kanalıyla, nadiren de muhtelif ravilerden gelmektedir. Dâni'nin bu rivayetlerine bakıldığında, çoğunlukla "İmam yani Hz. Osman Mushafı" şeklinde halifeye ait mushaf olduğu ile kayıtlarken bazen de "İmam'da" şeklinde ifade ettiği görülmektedir. Her ne kadar İmam tabiri, halifeye ait nüsha olarak literatürdeki yerini almışsa da Osman Mesahifinin tamamı için de bu ibarenin kullanıldığı vakidir. Sözelimi Dâni'nin, "İmam yani Şam'a gönderilen mushaf" sözleri de bunu kanıtlamaktadır. İmam Mushaf'ın tarihi süreç içerisinde kaybolduğu ve farklı bölgelerde

görüldüğüne dair bilgilerin varlığı bilinmektedir. Nitekim Ebû Ubeyd, bu mushafı, ismini zikretmediği bazı emirlerin mülkiyetinde gördüğünü belirtmiştir. Ömrünün büyük kısmını Bağdat'ta geçirdiği bilinen âlimin, İmam Mushaf'ı Abbasiler döneminde intikali mümkün olan bu bölgede görmüş olabileceği nakledilmiştir. Yine kaynaklarda bu mushafın, Hz. Osman'ın vefatından sonra Basra'da bulunduğu iddiası rivayet edilmektedir ki bu durumda Basralı âlim Âsım el-Cahderî'nin verdiği bilgilerin bu döneme denk gelmesi mümkün görünmektedir. Ancak Âsım el-Cahderî'nin İmam hakkında verdiği bilgilerden sadece birinde gördüğüne dair ibare bulunması rivayetlerin kalanını şifahi olarak naklettiği izlenimini vermekle birlikte tam bir netlik kazanmamaktadır. Bu nakillerin genel içeriğinde resm-i Osmânî'nin bütün konularından bilgiler bulunduğu anlaşılmaktadır. İmam Mushaf başlığı altında verilen mezkûr rivayetlerde, bu ibarenin kullanıldığı nakillerin tamamı esas alınmış ve üç bölümde incelenmiştir.

(a) Ebû Ubeyd kanalıyla gelen bilgilerdir. Dâni'nin İmam Mushaf'tan nakillerinin çoğu, Ebû Ubeyd kanalıyla gelmiştir. Bu rivayetleri doğrudan "kale Ebû Ubeyd" ve Hakanî Halef b. İbrahim → Ahmed b. Muhammed el-Mekki → Ali b. Abdulaziz → Ebû Ubeyd kanalıyla verdiği, bir yerde de ravisi Âsım el-Cahderî olan bir senedin içinde olduğu görülmektedir. Ebû Ubeyd'in kendi gözlemlerini aktardığı ve "raeytu/gördüm" diyerek belirttiği söz konusu nakillerin içeriği, hazif, isbat, özellikle de mushafların ittifak ve ihtilaf ettiği kelimelerden oluşmaktadır. Bu rivayetler:

(1) Halef b. Hamdân el-Mukrî → Ahmed b. Muhammed el-Mekkî → Ali b. Abdülaziz → Ebû Ubeyd tariki ile gelen rivayetler. Osman b. Affân'a ait İmam Mushaf'ta; Bakara 2/61'deki "مصرا" kelimesi ve Kehf 18/38'deki "لكننا هو الله" "elif" ile Ahzâb 23/10, 66, 67. ayetlerdeki "الظنوننا", "الرسولا", ve "السبيلا" kelimelerinin üçü de "elif" ile yazılıdır.⁹⁸² Ebû Ubeyd, İmam Mushaf'ta, Ankebût 29/28'deki "انكم" kavlini bir harfle, 29. ayeti ise "اننكم" şeklinde iki harfle gördüğünü belirtmiştir.⁹⁸³ Keza İmam Mushaf'ta, Münafikûn 63/10'daki "وأكن" kelimesinin vâvsız yazıldığını ve bu yazımda bütün mushafın ittifak

⁹⁸² Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 169; nşr. Himyerî, II, 57.

⁹⁸³ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 193; nşr. Himyerî, II, 122.

ettiğini söylemiştir.⁹⁸⁴ Bir başka rivayette ise İmam denilen Osman b. Affân Mushafında, “Yûsuf 12/110’daki "فنجي" ile Enbiyâ 21/88’deki "نجى" kelimeleri tek nûn iledir. Şehirlere gönderilen mushafların tamamında icma vardır. Bu hususta ihtilaf edildiğini bilmiyoruz” demiş, Yûnus 10/103’deki "ثم ننجي" ve "ننج" kelimelerinin ise iki nûn ile yazıldığını söylemiştir.⁹⁸⁵ Hicr 15/78 ve Kâf 50/14’deki "الأَيكَة" ile Şuarâ 26/176 ve Sâd 38/13’deki "أَيْكَة" kelimesinin yazımında, şehir mushaflarının tamamında icmanın varlığını ve bu hususta da ihtilaf edildiğine dair bir bilgiye sahip olmadıklarını belirtmiştir.⁹⁸⁶ Keza Ebû Ubeyd, Yûsuf 12/82’deki "وسئل" ile Yûnus 10/94’deki "فسئل" kelimelerinin icma ile elifsiz, Enfâl 8/42’deki "من حي عن بينة" kavlinin tek yâ ile Neml 27/36’daki "أتمدونن" kelimesinin ise iki nûn ile yazıldığını rivayet etmiştir.⁹⁸⁷

Yine aynı tarikle verdiği diğer rivayette; Bakara 2/58’deki "خطيكم" kelimesinin tek harfle, Â’râf 7/161’deki "خطيتكم" kelimesinin ise iki harfle yazıldığını -emirlerin hazinelerinden kendisi için çıkarılan üzerinde Hz. Osman’ın kanı bulunan- İmam Mushaf’ta gördüğünü zikretmiştir. Yine Ebû Ubeyd, Bakara 2/98’deki "وميكمل", Yûsuf 12/31 ve 51. ayetlerdeki "حش لله", Ra’d 13/42’deki "وسيعلم الكفر" Tâhâ 20/63’deki "إن هنن” kelimelerinin hazif ile yazıldığını rivayet etmiş, merfu tesniye durumundaki bütün kelimeleri, İmam Mushaf’ta elifsiz gördüğünü ifade etmiştir. Müminûn 23/72’deki "فخراج", 23/85, 87, 89’daki "الله" ve İnsan 76/15’deki ilk "قواريرا" kelimelerini elif ile 76/16’deki kelimedede ise elifin kazanmış olduğunun izini mushafta açıkça gördüğünü, 76/4’deki "سلسلا" kelimesinde de elifin silindiğini belirtmiştir.⁹⁸⁸

(2) Bir senet zikretmeksizin doğrudan verdiği rivayetler. Dâni, Ebû Ubeyd’in İmam Mushaf yani Hz. Osman Mushafında, Bakara 2/132’deki "وأوصى" kelimesini iki vâv arasında elif ziyadesi ile⁹⁸⁹ Maide 5/54’deki "من يرتدد منكم" kelimesini ise iki dâl ile gördüğünü haber vermiştir.⁹⁹⁰ Yine Zuhrûf 43/71’deki "ما تشتهيه" kelimesini iki he ile⁹⁹¹

⁹⁸⁴ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 165; nşr. Himyerî, II, 38-39.

⁹⁸⁵ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 251; nşr. Himyerî, II, 268.

⁹⁸⁶ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 251-252; nşr. Himyerî, II, 268.

⁹⁸⁷ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 252; nşr. Himyerî, II, 268.

⁹⁸⁸ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 132-133; nşr. Himyerî, I, 390-394.

⁹⁸⁹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 307-308.

⁹⁹⁰ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 310.

⁹⁹¹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 281; nşr. Himyerî, II, 325.

Rahmân 55/12'deki "ذو الحب" kelimesini vâv ile ve ref konumunda,⁹⁹² Münafikûn 63/10'daki "وأكن" kelimesini vâvsız ve cezm ile yazıldığını gördüğünü ve bu yazımda bütün mushafların ittifak ettiğini söylemiştir.⁹⁹³ Keza İmam Mushaf'ta ve diğer bütün mushaflarda, Murselât 77/11'deki "وإذا الرسل أقتت" şeklinde elif ile resmedildiği rivayeti bu şekilde verilmiştir.⁹⁹⁴

(3) Ebû Ubeyd'in senetteki ravilerden biri olarak geçtiği tek rivayet ise Hâkânî→ Ahmed el-Mekkî→ Ali b. Abdülaziz→ Ebû Ubeyd→ Haccâc→ Hârûn→ Âsım el-Cahderî kanalıyla verdiği bilgidir. Âsım, İmam Osman b. Affân Mushafı'nda, Müminûn 23/85'deki "الله" kelimelerinin elifsiz yazıldığını, bu kelimedede, elifi mushaflara ilk ilave eden kişinin Nasr b. Âsım el-Leysî olduğunu belirtmiştir. Dâni, Ebû Ubeyd'in bu meseleyi, İmam Mushaf'ta araştırdığını ve Âsım'ın dediği üzere bulduğunu, hatta Ömer b. Abdülaziz'in hilafetinden önce sınır bölgesine gönderilen eski bir mushafta da bu şekilde gördüğü, Medine, Kûfe ve Şam Mushaflarında⁹⁹⁵ dahi bu şekilde resmedildiği açıklamalarına yer vermiştir.⁹⁹⁶

(b) Âsım el-Cahderî kanalıyla gelen rivayetler. Bu rivayetler ise Muallâ b. İsâ, Hârûn, Kisâi, Muhammed b. İsâ kanalıyla ya da doğrudan naklolunmuş bilgilerden oluşmaktadır. Âsım sadece bir yerde "raeytu/gördüm" ifadesini kullanmış diğer nakillerde "keza fi'l-İmam, fi'l-İmam, vucide fi'l-İmam" şeklinde nakilde bulunmuştur.

(1) Dâni'nin Hârûn b. Musa tarikiyle verdiği bilgilere bakıldığında, iki ayrı senetle bilgi aktardığı görülmektedir. Bunlardan ilki; Hâkânî→ Ahmed el-Mekkî→ Ali b. Abdülaziz→ Ebû Ubeyd→ Haccâc→ Hârûn→ Âsım el-Cahderî kanalıyla naklettiği rivayettir. Bu rivayette Âsım, İmam Osman b. Affân Mushafında, Müminûn 23/85'deki "الله" kelimelerinin elifsiz yazıldığını, bu kelimedede elifi mushaflara ilk ilave eden kişinin Nasr b. Âsım el-Leysî olduğunu belirtmiştir.⁹⁹⁷ Diğer senet ise Muhammed b. Yahyâ el-

⁹⁹² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 282; nşr. Himyerî, II, 327.

⁹⁹³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 292; nşr. Himyerî, II, 341.

⁹⁹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 292; nşr. Himyerî, II, 341-342.

⁹⁹⁵ Şam Mushafı için "zannımca" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Himyerî, *Mukni'* in bazı nüshalarında (م /ط) Şam ehli mushaflarında geçtiğini belirtmektedir. nşr. Himyerî, I, 397.

⁹⁹⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 133-134; nşr. Himyerî, I, 394-397.

⁹⁹⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 133-134; nşr. Himyerî, I, 394-396.

Kuta'î→ Süleyman b. Dâvûd→ Bişr b. Ömer→ Hârûn kanalıdır. Bu tarikte gelen bir bilgiye göre Âsım el-Cahderî, Tevbe 9/47'deki "لأأوضعا" ve Neml 27/21'deki "لأأذبحنه" kelimelerinin, İmam Mushaf'ta "elif" ile resmedildiğini söylemiştir.⁹⁹⁸ Dâni hemzenin vâv suretinde resmedilmesi bölümünde, yine Bişr b. Ömer→ Hârûn→ Âsım el-Cahderî tarihiyle; Müminûn 23/24, Nahl 16/29, 32, 38'deki "الملؤا" kelimelerinin, İmam'da bu dört yerde vâv ile olduğunu zikretmiştir.⁹⁹⁹ Bir de Dâni'nin nakilleri arasında senedi sadece Hârûn (b. Musa el-A'ver)→ Âsım el-Cahderî şekilde verdiği bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi, İmam Mushaf'ta En'âm 6/34'deki "من نبأى" kelimesinin yâ ile 6/67'deki "لكل نبأى" kelimesinin yâsız yazıldığıdır.

(2) Muallâ b. İsâ→ Âsım el-Cahderî rivayeti ile yukarıda zikrolunan rivayetten başka "إبرهم" İbrahim kelimesinin, İmam Mushaf'ta Bakara sûresi hariç yâ ile olduğu bilgisi yine bu tarikte verilmiştir.¹⁰⁰⁰ Dâni, bu bilgiyi mushaflar arası ihtilafları zikrederken aynı senetle tekrar etmiştir.¹⁰⁰¹

(3) Dâni, Cin 72/20'deki "قل" kavlinin, bazı mushaflarda "قال" şeklinde elif ile bazı mushaflarda ise elifsiz yazıldığı rivayetine yer vermiş, sonrasında Kisâi'nin Cahderî'den, bu kelimenin İmam Mushaf'ta "قل" şeklinde kâf ve lâm ile arasında elif olmaksızın yazıldığını nakletmiştir.¹⁰⁰²

(4) Muhammed b. İsâ→ Âsım el-Cahderî'den, İmam Osman b. Affân Mushafı'nda "اللولؤ" kelimesinin, Fâtır 35/33'deki mevkii hariç elif ile yazıldığını rivayet etmiştir.¹⁰⁰³ Dâni, bu rivayetin öncesinde Muhammed b. İsâ'nın Basralıların Mushaflarında bu kelimenin elifsiz yazıldığı, sadece Hâc 22/23 ve İnsan 76/19'deki mevkilerde elif ile resmedildiğine dair rivayete yer vermiş, akabinde Basralı âlimden, İmam Mushaf'la ilgili bu bilgiyi aktarmıştır.

⁹⁹⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 179; nşr. Himyerî, II, 83.

⁹⁹⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 199; nşr. Himyerî, II, 139.

¹⁰⁰⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 162; nşr. Himyerî, II, 32.

¹⁰⁰¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 254; nşr. Himyerî, II, 273.

¹⁰⁰² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 266; nşr. Himyerî, II, 294.

¹⁰⁰³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 173; nşr. Himyerî, II, 64.

(5) Dâni, Âsım el-Cahderî'ye doğrudan atıfta bulunarak, İmam'da üç yerde (Maide 5/29, 33 ile Şûrâ 42/40) "جزؤا" kelimesinin vâv ile resmedildiği bilgisini vermiştir.¹⁰⁰⁴ Keza Dâni, Âsım el-Cahderî'nin, Nisa 4/3'deki "طاب" kelimesinin Hz. Osman'a ait mushafta "طيب" şeklinde "yâ" ile yazılı gördüğünü belirtmiştir.¹⁰⁰⁵ Dâni, Âsım'ın İmam'a dair verdiği bilgilere genellikle "fi'l-İmam, vucide fi'l-İmam" şeklinde atıfta bulunurken sadece bu rivayette Âsım'ın gördüğüne dair ibare bulunmaktadır. Ancak bu kelimeye yine istisnaen İmam kelimesini zikretmeksizin Osman Mushafı'nın yazım özelliğini vermiştir. Sehâvî'nin *Akîle* şerhinde ve Şatıbî'nin beyitlerinde, bu kelimenin İmam'da böyle yazıldığı ifade edilmektedir.¹⁰⁰⁶ Bu durum sadece Dâni'nin İmam vurgusunu yapmamış olması gibi görünmekle birlikte nadiren böyle bir kullanıma rastlanması zikri geçen Osman Mushafının Basra bölgesine gönderilen ilk mushaf olma ihtimalini düşündürmektedir.

(c) Muhtelif raviler ile aktardığı rivayetlerdir. Dâni'nin bu şekilde verdiği bilgilerin Hz. Osman zamanında belli merkezlere gönderdiği ilk mushaflar olduğu görülmektedir. Nakillerden anlaşıldığı üzere bu mushaflar için de "İmam" tabiri kullanılmaktadır.

(1) Muhammed b. Şuayb b. Şabûr→ Yahyâ b. Haris'den; "Yûnus 10/14'deki "النظر" kelimesini, İmam Mushaf'ta tek nûn ile buldum" demiştir. Dâni ise mushaflarda böyle bir şey bulamadığını zikretmiştir.¹⁰⁰⁷ Yine bu yazıma uygun olarak Yahyâ b. Haris hocası İbn Âmir'in tek nûn ile okuduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰⁸ Ancak kıraatlerinde böyle bir okuyuşa rastlanılmamaktadır. Bu durumda rivayetin infirad ettiği söylenebilir. Dâni'nin bu sözlerine mukabil resim ulemasından herhangi bir itiraz vaki olmamıştır. Yahyâ'dan "vecedtu/buldum" ifadeleriyle gelen bu rivayette, İmam'dan kastedilenin kendi bölgesine yani Şam'a gönderilen ilk mushaf olduğu düşünülmektedir.

¹⁰⁰⁴ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 199; nşr. Himyerî, II, 140.

¹⁰⁰⁵ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 214; nşr. Himyerî, II, 190.

¹⁰⁰⁶ Sehâvî, **Akîle**, s. 404-405.

¹⁰⁰⁷ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 251; nşr. Himyerî, II, 267.

¹⁰⁰⁸ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 251. Himyerî bu rivayete yer vermemiştir.

(2) (Abdullah) İbn Mübarek→ Hanzala b. Ebî Sufyân→ Atâ (b. Ebi Rebah) rivayeti; Osman Mushafı'nda "بضنين" kelimesinin dâd ile olduğu iddia edilmiştir.¹⁰⁰⁹ Dâni bu rivayetin evvelinde Ebû Ubeyd'in zikredilen kelimenin yazımında şehir ehli mushaflarının icma ettiği sözlerine yer vermiştir. Bu rivayette Osman Mushafı ibaresi, İmam kelimesi olmaksızın kullanılmaktadır. Atâ'nın kastedtiği mushafın, ilk nüshalardan olduğu anlaşılmalı birlikte rivayet yoluyla naklettiği bu bilgiden, hangi bölge mushafının yazım özelliği olduğunun tespiti kesinlik arz etmemektedir. Bunun yanı sıra ilk mushaflara dair farklı bir yazım belirten rivayetin sadır olmaması bu mushafların genel özelliği olarak değerlendirilebilir.

(3) Hârûn b. Musa el-Ahfeş ed-Dimeşkî, İmam yani Şam'a tevcih edilen mushafta "وبالزبر" kelimesine bir bâ ziyade edildiğini rivayet etmiştir. Kisâi→ Ebû Hayve Şureyh b. Yezîd'den Hz. Osman'ın Şam'a gönderdiği mushafta "وبالزبر" şeklinde bir bâ ziyade edilerek yazılı olduğunu rivayet etmiştir. Ancak her iki kelimedede de bâ ziyadesi ile olduğunu nakleden Ebî Derdâ rivayetinin isnadı, bu rivayetlere göre daha âlîdir.¹⁰¹⁰ Zira Hârûn ve Ebû Hayve her ne kadar Şam'a gönderilen ilk mushafı kasetmiş olsalar da sahabî Ebî Derdâ'nın gördüğü daha kesindir ki Dâni'nin tercih sebebi budur. Verilen nakildeki İmam'dan kastedilenin Şam'a tevcih edilen mushaf olduğu ravi tarafından açıklanmıştır.

(4) Dâni, Hârûn→ Sahr b. Cuveyriye→ Beşşâr en-Nakit→ Useyd rivayeti ile İmam, Osman b. Affân Mushafı'nda, Gâfir 40/26'daki "وَأَن" kavli, vâvın önünde elif harfi ziyade edilerek "أُو" şeklinde resmedilmiştir.¹⁰¹¹ Dâni mushafların ihtilafı bölümünde, bu rivayetin öncesinde, ayetteki yazım şeklinin Kûfe ehli mesahifine ait olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹² Sehâvî bu kelimedede, Ebu'l-Berhesem'in "Şam ve Hicaz ehli İmam Mushafı'nda elifsiz, Irak ehli İmam Mushafı'nda ise elif ile yazılmıştır" şeklindeki sözlerini nakletmiştir.¹⁰¹³ Sehâvî'nin açıklamalarından "İmam, Osman b. Affân Mushafı'nda" şeklinde verilen ifadeden, halifeye ait nüsha ile Kûfe mushafının yazımının

¹⁰⁰⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 253; nşr. Himyerî, II, 270-271.

¹⁰¹⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 307-308.

¹⁰¹¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 321-322.

¹⁰¹² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 321-322.

¹⁰¹³ Sehâvî, **Akîle**, s. 219.

muvafık olduğu anlaşılmalı birlikte bu bölgelere gönderilen ilk mushafların kastedildiği anlaşılmalıdır.

(5) Ahmed b. Yezid el-Hulvânî→ Hâlid b. Hidâş rivayeti; İmam'da yani İmam Osman Mushafı'nda, Münafikûn 63/10'daki "وأكون" kelimesini vâv ile okuduğunu ve bu mushafı çoğu da Necm sûresinde olmak üzere kan iziyle dolu halde gördüğünü rivayet etmiştir.¹⁰¹⁴ Hâlid b. Hidâş'ın bu izlenimi, söz konusu rivayette; İmam'dan kastının Hz. Osman'ın yanındaki mushaf olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Ancak Dâni, bu rivayetin hemen öncesinde Ebû Ubeyd'in İmam Mushaf'ta bu kelimeyi vâvsız gördüğü ve diğer mushaflarda da bu yazım üzerinde ittifak edildiği sözlerine yer vermiştir. İki rivayetteki bilgilerin birbiriyle çeliştiği görülmektedir. Daha evvel de ifade edildiği gibi Basralı Hâlid b. Hidâş'ın bu rivayetteki İmam Mushaf'tan kastının, Basra'ya gönderilen ilk mushaf olması mümkün gözükmemektedir.

(6) Harice b. Mus'ab, Nâfi'nin İmam Mushaf'ta Hadid 57/54'deki "هو الغني" kavlinin هو ziyadesi ile Şems 91/15'deki "ولا يخاف" kelimesinin vâv ile resmedildiğini söylediğini rivayet etmiştir. Dâni, Nâfi'den verdiği bu rivayetin ardından Ebû Ubeyd'in İmam Mushaf'tan aktarımlarının da bu yönde olması sebebiyle tekrardan kaçındığını belirtmiştir.¹⁰¹⁵ Dolayısıyla rivayette kastedilen İmam Mushaf, Medine Mushafı olsa da Hz. Osman'ın yanındaki mushaf olsa da kelimelerin yazımının aynı olduğu anlaşılmalıdır.

(7) Ebû Hâtim, Osman Mushafı'nda, Tekvir 81/24'deki "بضنين" kelimesinin dâd ile yazıldığını söylemiştir.¹⁰¹⁶ Bu rivayette Dâni, İmam ibaresini belirtmemiştir. Ebû Hatim'den naklettiği rivayetlerin Hıms ehli mushaflarıyla ilgili olduğu dikkate alındığında bu bilginin de Şam'a gönderilmiş ilk dönem Osman Mushafı'na ait olduğu söylenebilir.

¹⁰¹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 165; nşr. Himyerî, II, 39.

¹⁰¹⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 290; nşr. Himyerî, II, 336-337.

¹⁰¹⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 252-253; nşr. Himyerî, II, 270.

2. İSTİNSAH EDİLEN MUSHAFALAR

Bu kısımda ele alınan mushaflar, Dâni'nin, Hz. Osman'ın şehirlere yolladığı ilk mushaflar ile onlardan istinsah edilen mushafların resmine dair verdiği bilgilerden oluşmaktadır. Bu rivayetler genel olarak doğrudan kendi gözlemlerini aktardığı ve hocalarından naklettiği bilgiler olmak üzere iki bölümde incelenmektedir.

2.1. Medine Mushafı

Dâni, *Mukni*’de kelimelerin imla özelliklerini naklederken kimi zaman mushaf, sözlü ya da yazılı kaynaklara atıf yapmaksızın, yazım kaidelerine dair genel bilgiler vermektedir. Bu gibi durumlarda onun görüşlerinin, Medine Mushafına muvafık olduğu bilinmektedir. Nitekim Dâni bazı yerlerde, “Bizim mushaflarımızda böyledir” şeklinde aidiyet içeren atıflarda bulunmaktadır. Bu ifadeden, esas aldığı kıraatin yazımına uygun olan Medine Mushaflarını kastedtiği anlaşılmakta, bazen de bu ifade, Dâni'nin, Endülüslü Mushaflarına işaret ettiği ile yorumlanmaktadır. Ayrıca bazı konularda kelimelerin imla hususiyetlerini belirtirken “mushafların itifakı/icması ya da mushaf yazarlarının ittifak ettikleri...” şeklindeki ibareleri çokça kullandığı ve mushafların ortak yazım özelliklerini aktardığı görülmektedir. Bazen de belli bir şehir veya bölge ile kayıtlamaksızın “bazı mushafların” imla özelliğine dair verdiği bilgiler yer almaktadır. Kimi zaman da Dâni'nin, kelimenin, bir veya birkaç bölge adı zikrettiği mushaflardaki resmediliş şeklini nakledip, “diğer mushaflarda ise...” şeklinde genel bir atıf yaptığı görülmektedir. Mushaflar bölümünde, her başlık altındaki bilgiler, bu gibi durumlar hariç tutularak, bizzat bölge veya şehrin adını zikrederek verdiği rivayetleri içermektedir. Nitekim Medine Mushafı başlığı altında da sadece bu mushafa yapılan atıflar değerlendirilmektedir. Medine Mushaflarının kaynak analizini, “Dâni'nin kendi gözlemlerini aktardığı rivayetler” ve “Dâni'nin diğer kaynaklardan naklettiği bilgiler” olmak üzere iki bölümde incelenmek mümkündür:

(a) Dâni'nin Medine ehli mushafları hakkında kendi gözlemlerini aktardığı rivayetler. Bu rivayetler kendi içerisinde Dâni'nin “gördüm, buldum” ifadelerini kullandıkları ve “Medine ehli mushaflarında bu şekilde resmedilmiştir” şeklinde naklettiği bilgilerden oluşmaktadır.

(1) Dâni'nin "gördüm, buldum" sözleriyle kaydlatığı rivayetler. Dâni, elifin ihtisaren hazfi konusunda, Nâfi'den verdiği kelimelerin genel yazım şeklinin Medine ehli mushaflarından rivayet edildiği üzere resmedildiğini bizzat gördüğünü belirtmiştir.¹⁰¹⁷ Nitekim Dâni, "إسرائيل" kelimesinin çoğu mushafta elif ile yazıldığı, hemze suretindeki yâ'nın hazfedildiği açıklamasından sonra "Bazı Medine Mushaflarında bu şekilde buldum ancak birçoğunda da elifin ispatıyladır" şeklinde atıfta bulunmuştur.¹⁰¹⁸ Yine Dâni, Medine ehli mushaflarının çoğunda, Zümer 39/5'deki "اشمئزت", Â'râf 7/18'deki "لأملن", Yûnus 10/7'deki "واطمئنا بها" ve Kâf 50/30'daki "هل امتلنت" kelimelerinde, elifin hemze suretinde hazfolduğunu, bazısında ise elifin isbatı ile yazıldığını gördüğünü ifade etmiştir.¹⁰¹⁹

(2) Dâni, mushaf yazarlarının yâ harfini ziyade ettikleri dokuz yeri zikrettikten sonra Medine ehli mushaflarında ve diğerlerinde Yûnus 10/75'deki "ملا به" ve 10/83'deki "ملا بهم" kelimelerini, bütün Kur'an'da hemzeden sonra yâ ile gördüğünü, babın evvelinde geçen bütün harflerinde böyle resmedildiğini, Medine ehlinden rivayetle Ğazî b. Kays'ın Kitabu'l-Hicâ'sından nakletmiştir.¹⁰²⁰

(3) Dâni, "يحي / لا يستحي / ولي" kelimelerinde olduğu gibi, aslında sabit olan iki yâ'dan birinin ihtisaren hazfolması konusunda, yâ'nın kelime sonunda olup kendisine zamir bitişmediği durumları zikrederken verdiği kelimelerin yazımını, Medine ehli mushaflarında bir yâ ile resmedilmiş bulduğunu, yine orada Enfâl 8/42'deki "من حي عن" "ولنحي به بلدة ميتا", Kıyamet 75/40'daki "ان ولي الله", Furkân 25/49'daki "على ان يحي الموتى", Bakara 2/81'deki "سيئة", Â'raf 7/95'deki "السيئة" kelimelerini ise her geğtiği yerde ikincisi hemze suretinde olmak üzere iki yâ ile bulduğunu söylemiştir.¹⁰²¹

(4) Dâni, hemzenin teshil amacıyla yâ ile resmedilmesi babında naklettiği kelimelerin dışında, bazı kelimelerin yazım özelliğini, Medine ehli mushaflarında

¹⁰¹⁷ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 132; nşr. Himyerî, I, 390.

¹⁰¹⁸ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 145; nşr. Himyerî, I, 440-441.

¹⁰¹⁹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 150; nşr. Himyerî, I, 461.

¹⁰²⁰ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 183-184; nşr. Himyerî, II, 97-100.

¹⁰²¹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 188; nşr. Himyerî, II, 110-111.

araştırdığını ancak bir bilgi bulamadığını, Yâsîn 36/19'daki "الئن ذكرتم", Saffât 35/86'daki "ءالهة انفاكا", Tevbe 9/12'deki "ائمة الكفر", Enbiyâ 21/73'deki "ائمة يهدون" kelimeleri ile benzer lafızların yâsız resmedildiğini (bulduğunu) belirtmiştir.¹⁰²² Yûsuf 12/90 ve Saffât 35/52'deki "أءنك", Neml 27/60-64'deki (beş ayet) "أءله", Nâziât 79/10'daki "أءنا", A'râf 8/81 ve Ankebût 29/28'deki "انكم" kelimelerinin ise bu mushaflarda yâsız yazıldığını (bulduğunu) nakletmiştir.¹⁰²³

(5) Lafız esas alınarak zevat-ı yâ'dan elif ile yazılanlar bölümünde, Dâni şu izahatta bulunmuştur: "Mushaflar, zevat-ı yâ'nın isim ya da fiil olsun, kendisine zamir bitişsin ya da bitişmesin, sakın veya harekeli her türlü durumda resmedilişinde ihtilaf etmemişlerdir. "الموتى، السلوى، المرضى" gibi. Yine yedi yerde mushaflar, zevat-ı yâ'dan önce başka bir yâ'nın gelmesi durumunda elif ile resmedileceğinde de ihtilaf etmemişlerdir. Bunun sebebi de iki yâ'nın aynı resimde yanyana gelmesini kerih görmeleridir. "الدنيا، والعليا، والرؤيا" gibi." Dâni, bu açıklamalarından sonra tabiûn ve diğerlerinin yazdığı Medine, Basra ve Kûfe Mushaflarının çoğunda, Yûsuf sûresindeki "يبشرى" kelimesini, yâ ve elif olmadan resmettiklerini söylemiştir. Yine o mushaflarda "مئوى", "مئوى", "مئوى", "مئوى" kelimelerinin aynı şekilde imla edildiğini nakletmektedir. Dâni bu kelimeleri bazı mushaflarda elif ile bulduğunu da belirtmektedir.¹⁰²⁴

(6) Dâni, Medine ehli mushaflarında, Yûnus 10/96'daki (ikinci mevki) "الكلمة" kelimesinin kıraatlerine muvafık olarak açık tâ ile bulduğunu zikretmiştir.¹⁰²⁵ Dâni, bu kelimeyi, Medine Mushaflarında dört yerde açık tâ ile bulduğunu söylemiştir.¹⁰²⁶

(7) Keza Dâni, Nusayr'ın İbrahim 14/5'deki "بأيم" kelimesini, bazı mushaflarda elifin isbatı ile bazılarında "بأيام الله" şeklinde elif ve tek yâ ile yazıldığı rivayetine yer verdikten sonra, bazı Medine ve Irak ehli mushaflarında elifsiz iki yâ ile gördüğünü belirtmiştir.¹⁰²⁷

¹⁰²² Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 192; nşr. Himyerî, II, 121.

¹⁰²³ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 192; nşr. Himyerî, II, 122.

¹⁰²⁴ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 210; nşr. Himyerî, II, 181.

¹⁰²⁵ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 234; nşr. Himyerî, II, 237.

¹⁰²⁶ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 235; nşr. Himyerî, II, 238.

¹⁰²⁷ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 258; nşr. Himyerî, II, 278.

(8) Dâni'nin, "Medine Mushafında böyledir" şeklinde verdiği bilgilerden oluşan rivayetler. Dâni, Talâk 65/4'deki "التي تظهرون", "التي لم يحضن" ve "والتي يؤسن" kelimelerinin Medine ehli mushaflarında evvelinde elif olmaksızın yâ ile resmedildiğini ve her birinde Enbiyâ 21/73, Nûr 24/37'deki "وايتاء الزكوة", Kasas 28/3'deki "ومن نبي موسى" ve Ahzâb 33/53'deki "من وراء حجاب" kelimelerinin yâ'sız yazıldığını zikretmiştir.¹⁰²⁸ Medine ehli mushaflarında; A'râf 7/145'deki "سأوريكم دار الفاسقين" ve Enbiyâ 21/37'deki "سأوريكم آياتي" kelimesi eliften sonra vâv iledir. Tâhâ 20/71, Şuarâ 26/49 ve geçtiği diğer sûrelerde "ولأصلبكم" kelimesi ihtilafli olup bazılarında hemzedden sonra vâv'ın isbatı ile bazısında ise vâvsız resmedilmiş, A'râf 7/124'deki mevkiinde ise vâv'ın hafzedildiğinde icma etmişlerdir.¹⁰²⁹ Nahl 16/95'deki "أنا غنمتم" ile Enfâl 8/41'deki "إنما عند الله" kelimelerini "Bizim kadim mushaflarımızda (yani Medine ehli) maktudurlar" şeklinde vermiş ancak mevsul yazımının daha doğru ve çoğunlukta olduğunu ifade ettikten sonra, Ğazî b. Kays kitabında da her iki kelimenin mevsul yazıldığını naklederek sözlerini delillendirmiştir.¹⁰³⁰

(b) Dâni'nin başka ravilerden naklettiği bilgiler.

(1) Dâni'nin Medine Mushaflarıyla ilgili verdiği bilgilerden Ebû Ubeyd kanalıyla gelenler. Dâni'nin, Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali b. Abdülaziz→ Kâsım b. Sellâm→ İsmail b. Ca'fer el-Medenî senediyle naklettiği bu yerler, Irak ve Hicaz ehli mushaflarının ihtilaf ettiği yerlerdir ki Kâsım'a göre on iki tanedir.¹⁰³¹ Medine ehli mushaflarında; Bakara 2/132'deki "وأوصى" kelimesi, iki vâv arasında elif ziyadesi ile¹⁰³² Âl-i İmrân 3/133'deki "سارعوا" kelimesi, sin harfinden önce vâvsız,¹⁰³³ Mâide 5/53'deki "يقول" kelimesi de başında vâv olmadan yazılmıştır.¹⁰³⁴ Yine Mâide 5/54'deki "الذين اتخذوا مسجدا ضرابا" kavli "من يرتدد منكم" kelimesi, iki dâl ile¹⁰³⁵ Tevbe 9/107'deki "الذين اتخذوا مسجدا ضرابا" kavli

¹⁰²⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 185; nşr. Himyerî, II, 104.

¹⁰²⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 194; nşr. Himyerî, II, 124-125.

¹⁰³⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 225; nşr. Himyerî, II, 218-219.

¹⁰³¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 283-285; nşr. Himyerî, II, 330-332; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 156-157.

¹⁰³² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 283; nşr. Himyerî, II, 330; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 156.

¹⁰³³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 283; nşr. Himyerî, II, 330; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 156.

¹⁰³⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 283; nşr. Himyerî, II, 330; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 156.

¹⁰³⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 274, 284; nşr. Himyerî, II, 310, 331; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 156.

"الذنين"den önce vâv olmadan,¹⁰³⁶ Kehf 18/36'daki "خيرًا منها منقلبًا" kavli, "منهما" şeklinde tesniye olarak, he harfinden sonra mîmin ziyadesi ile¹⁰³⁷ Şuarâ 26/217'deki "فتوكل" kelimesi, fâ harfi ile¹⁰³⁸ Mümin 40/26'deki "وأن يظهر" kavli, elifsiz,¹⁰³⁹ Şûrâ 42/30'daki "ما تشتهي" kelimesi, bâ harfinden önce fâ olmaksızın,¹⁰⁴⁰ Zuhrûf 43/71'deki "فإن الله الغني الحميد" kavli, "هو" zikri olmadan,¹⁰⁴² Sems 91/15'deki "فلا يخاف عقبها" kavli ise vâv ile değil fâ ile resmedilmiştir.¹⁰⁴³

(2) Dâni, Ebû Ubeyd'den Medine Mushafına dair aktardığı yerlerin akabinde, Ahmed b. Ömer→ Muhammed b. Ahmed→ Abdullah b. Îsâ→ Kâlûn→ Nâfi' rivayetinde de zikredilen bu ayetlerin Medine ehli mushaflarında İsmail b. Cafer'in zikrettiği gibi resmedildiğine dair açıklama yapmıştır.¹⁰⁴⁴

(3) Ahmed b. Yezid el-Hulvânî→ İbrahim b. Hasen→ Beşşâr→ Esîd/Useyd kanalıyla gelen rivayette; Medine ehli mushaflarında, Rûm 30/39'daki "اليربوا" ve Ahzâb 33/69'daki "ءانوا" kelimelerinde vâvdan sonra hemzenin olmadığını söylemiştir. Ancak Dâni bu rivayeti verdikten sonra böyle bir durumu mushaflarda bulamadığını zikretmiştir.¹⁰⁴⁵

(4) Dâni, Ebû Amr'ın "يعباد" kelimesinin ihtilaf edilen Zuhrûf 43/68'deki mevkiini, Hicaz ve Medine ehli mushaflarında yâ ile gördüğünü nakletmiştir.¹⁰⁴⁶ Aynı kelimeyi bir de Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Bağdâdî→ el-Enbârî rivayeti ile vermiştir. İbnu'l-Enbârî, Zuhrûf 43/68'deki bu kelimedeki ihtilafın vaki olduğunu, Medine ehlinin mushaflarında yâ ile yazıldığını rivayet etmiştir.¹⁰⁴⁷

¹⁰³⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 156.

¹⁰³⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 156.

¹⁰³⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 157.

¹⁰³⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 157.

¹⁰⁴⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 157.

¹⁰⁴¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 157.

¹⁰⁴² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 157.

¹⁰⁴³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 285; nşr. Himyerî, II, 332; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 157.

¹⁰⁴⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 285; nşr. Himyerî, II, 332.

¹⁰⁴⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 153; nşr. Himyerî, II, 471-472.

¹⁰⁴⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 162; nşr. Himyerî, II, 32.

¹⁰⁴⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 162; nşr. Himyerî, II, 31.

(5) Dâni, Halef'den İnsan sûresindeki "قواريرا" kelimesinin, Medine ehli mushaflarında her ikisinin de elif ile olduğu bilgisini aktarmıştır.¹⁰⁴⁸ Dâni aynı rivayeti Eyyûb b. Mütevekkil tariki ile de vermiştir.¹⁰⁴⁹ Ayrıca Ebû Ubeyd'den, "سلسلا" ve her iki ayetteki "قواريرا" kelimelerinin, Hicaz ehli mushaflarında elif ile resmedildiği sözlerini nakletmiştir.¹⁰⁵⁰

(6) Ferrâ, Medine ehli mushaflarında "اللولو" kelimesinin, Fâtır ve Hac sûrelerinde elif ile yazıldığını söylemiştir.¹⁰⁵¹

(7) Fâris b. Ahmed→ Ca'fer b. Muhammed→ Ömer b. Yusuf→ Hüseyin b. Şerîk→ Ebû Hamdûn tarikinen gelen bir rivayete göre; Yezîdî, Kehf 18/74'deki "زأكية" kelimesinin, Medine ehli mushaflarında elif ile yazılı olduğunu söylemiştir. Ancak Dâni bu rivayetin ardından, Ahmed b. Ömer→ Muhammed b. Ahmed→ Abdullah b. İsâ→ Kâlûn→ Nâfi' tarikiyle verdiği bilgide, bu kelimenin elifsiz yazıldığını nakletmiştir.¹⁰⁵² İki rivayet arasındaki ihtilafın varlığı, mushaflar arasındaki imlanın aynı bölgeye ait olsalar bile zaman içerisinde farklılaştığını göstermektedir.

(8) Dâni, Muhammed el-İsbehânî'den rivayetle "جزوا" kelimesinin, Mâide 5/33; 29, Zümer 39/34, Şûrâ 42/40 ve Haşr 59/17. ayetlerde vâv ile yazıldığını, bu yerlerin dört tane olduğunu iddia eden kimsenin, Zümer'deki mevkiini dâhil etmediğini, Kehf 18/88'deki kelimenin ise Medine ehli mushaflarında vâvsız yazıldığını nakletmiştir.¹⁰⁵³

(9) Dâni, Ebû Hâtim'in Eyyûb b. Mütevekkil'den; Medine ehli mushaflarında Gâfir 40/51'deki "إنا لننصر رسنا" kelimesinin tek nûn ile "لنصر" şeklinde yazıldığı rivayetine yer vermiş ancak mushaflarda böyle bir şey bulamadığını belirtmiştir.¹⁰⁵⁴

(10) Dâni, İmam Mushaf'tan istinsah edilen Şam, Irak ve Hicaz ehli mushaflarında ihtilaf edilen meseleleri zikrettiği bölümde verdiği hususları birçok

¹⁰⁴⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 170; nşr. Himyerî, II, 58.

¹⁰⁴⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 170; nşr. Himyerî, II, 59.

¹⁰⁵⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 169; nşr. Himyerî, II, 57.

¹⁰⁵¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 173; nşr. Himyerî, II, 64.

¹⁰⁵² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 173; nşr. Himyerî, II, 65.

¹⁰⁵³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 199; nşr. Himyerî, II, 139-140.

¹⁰⁵⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 268; nşr. Himyerî, II, 296.

hocasından rivayet ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁵⁵Bu yerler; Medine ehli mushaflarında, Maide 5/53'deki "يقول" kelimesi, başında vâv olmadan,¹⁰⁵⁶ Tevbe 9/107'deki "الذين اتخذوا مسجدا" kavli, başında vâv olmaksızın,¹⁰⁵⁷ Kehf 18/36'daki "خيرا منها منقلبا" kavli, منهما şeklinde tesniye olarak, he harfinden sonra mîmin ziyadesi ile¹⁰⁵⁸ Şuarâ 26/217'deki "فتوكل" kelimesi, fâ harfi ile¹⁰⁵⁹ Şûrâ 42/30'daki "بما كسبت أيديكم" kelimesi, bâ harfinden önce fâ olmaksızın,¹⁰⁶⁰ Zuhrûf 43/68'deki "يعبادي" kelimesi, yâ ile resmedilmiştir.¹⁰⁶¹ Muhammed b. Ali→ Muhammed b. Katan→ Süleyman b. Hallâd→ Yezidî→ Ebû Amr; "يعبادي" kelimesini, Medine ve Hicaz Mushaflarında yâ ile gördüğünü rivayet etmektedir.¹⁰⁶² Medine ehli mushaflarında, Zuhrûf 43/71'deki "ما تشتهي" kelimesi, iki he ile¹⁰⁶³ Hadîd 57/24'deki "فإن الله الغني الحميد" kavli "هو" zikri olmadan,¹⁰⁶⁴ Şems 91/15'deki "فلا يخاف" kavli fâ iledir.¹⁰⁶⁵

(11) Dâni, Ebû Hâtim'in Medine ehli mushafında, Yûsuf 12/50, 54'deki "اتوني" kelimesinin yâ harfinin hazfi ile yazıldığını rivayet etmiştir.¹⁰⁶⁶

2.2. Irak Mushafı

Dâni, Irak Mesahifine dair verdiği bilgilerin yanı sıra, Irak bölgeleri olan Kûfe ve Basra'ya da ayrıca atıfta bulunmuştur. Bu sebeple çalışmada bu mushaflar ayrı olarak kategorize edilerek değerlendirilmiştir. Dâni'nin mushaflara dair verdiği bilgilerin içinde en fazla atıf, Irak Mushaflarına yapılmıştır. Söz konusu bilgiler Dâni'nin kendi gözlemlerini içeren ve başka âlimlerden aktardıkları olarak iki başlıkta incelenmektedir:

¹⁰⁵⁵ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 272; nşr. Himyerî, II, 304.

¹⁰⁵⁶ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 309.

¹⁰⁵⁷ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 276; nşr. Himyerî, II, 313.

¹⁰⁵⁸ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 276; nşr. Himyerî, II, 315.

¹⁰⁵⁹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 279; nşr. Himyerî, II, 319.

¹⁰⁶⁰ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 322.

¹⁰⁶¹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 323.

¹⁰⁶² Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 280-281; nşr. Himyerî, II, 324.

¹⁰⁶³ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 281; nşr. Himyerî, II, 325.

¹⁰⁶⁴ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 282; nşr. Himyerî, II, 328.

¹⁰⁶⁵ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 283; nşr. Himyerî, II, 329.

¹⁰⁶⁶ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 290; nşr. Himyerî, II, 337.

(a) Dâni'nin "gördüm, buldum" şeklindeki sözlerle kendi gözlemlerini aktardığı bilgiler.

(1) Dâni, elifin ihtisaren hazfi konusunda, Nâfi'den verdiği kelimelerin genel yazım şeklini, Medine ehli mushaflarından rivayet edildiği şekilde Irak ehli mushaflarında ve diğerlerinde de bizzat gördüğünü belirtmiştir.¹⁰⁶⁷ Nitekim "سبحن" kelimesi türevleriyle birlikte elifsiz yazılmıştır. Sadece İsrâ 17/93'deki "قل سبحان ربي" ayetinde ihtilaf edilmiştir. Dâni eski Irak ehlinin mushaflarında elif ile gördüğünü zikretmiştir.¹⁰⁶⁸ Hemzeden sonra gelen elifin hazfedilmesi konusunda; Yûsuf 12/2 ve Zuhrûf 43/3'deki "قرأنا" lafzını, Irak Mushaflarında hazf ile gördüğünü, diğer yerlerde ise elif ile yazıldığını belirtmiştir.¹⁰⁶⁹ Keza Irak ehli mushaflarında "هامن" kelimesini he harfinden sonra elif ile mim harfinden sonra ise elifsiz bulduğunu, "داود" kelimesinin ise bütün mushaflarda ihtilafsız elif ile olduğunu söylemiştir. Dâni, "إسرائيل" kelimesi için "Çoğu mushafta elif iledir. Bazı eski Irak Mushaflarında bu şekilde buldum ancak birçoğunda da elifin ispatıyladır" demiştir.¹⁰⁷⁰

Dâni, "السائلين", "القائمين", "الخائنين", "الصائمين", "الضائنين", "الضالين", "العادين", "حافين" gibi kelimelerde ve benzerlerinde eliften sonra eğer mudaaf harf veya hemze gelirse elifin ispatıyla yazıldığını, eski aslî Irak Mushaflarını incelediği üzere eliften sonra hemze geldiğinde elifin hazfedilmiş olduğu birçok yer bulduğunu ve bulduklarının ekseriyetinin cemi müennes olduğunu, cemi müzekkerlerde ise daha çok ispat ile yazıldığını belirtmiştir.¹⁰⁷¹ Keza "الصلحت, الحفظت" gibi müennes salim bir kelimedede iki elif geldiğinde -eliften sonra mudaaf harf veya hemze gelmesi arasında fark olmaksızın-mushafların çoğunda iki elifin birden hazfolduğu bilgisini, eski asıl Irak Mushaflarında gördüğünü ifade etmiştir.¹⁰⁷²

Dâni, Irak ehli mushaflarında Zâriyât 51/53 ve Tûr 52/32'deki "قوم طاغون", Furkân 25/68'deki "يلق أثاما", Şûrâ 42/22'deki "في روضات الجنات" ve Nebe 78/35'deki "ولا"

¹⁰⁶⁷ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 132; nşr. Himyerî, I, 390.

¹⁰⁶⁸ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 136; nşr. Himyerî, I, 405.

¹⁰⁶⁹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 140; nşr. Himyerî, I, 427.

¹⁰⁷⁰ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 145; nşr. Himyerî, I, 440-441.

¹⁰⁷¹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 145-146; nşr. Himyerî, I, 441-447.

¹⁰⁷² Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 147; nşr. Himyerî, I, 450.

"kelimelerini elif ile gördüğünü belirtmiştir.¹⁰⁷³ Bakara 2/282 ve 283. ayetlerdeki "كاتب" kelimesinin dört yerde elifin isbatıyla, İnfîtâr 82/11'deki "كراما كاتبين" kelimesini ise bazı mushaflarda elifin isbatıyla bazısında elifsiz gördüğünü söylemiştir.¹⁰⁷⁴ Dâni, "اهل امثلت", "واطمئنا", "اشمئزت", "لأملئن", "هل امثلت", "Irak ehli mushaflarının ekserisinde elifin hemze suretinde hazfi ile bazısında ise elifin isbatı ile olduğunu gördüm" demiştir.¹⁰⁷⁵

(2) Dammenin yeterli görülerek vâv harfinin hazf edildiği yerleri zikrederken Dâni, "Irak ehli mushaflarında; Bakara 2/257 ve Enâm 6/128'deki "أولياؤهم", Enâm 6/121'deki "أولياؤهم", Ahzâb 33/6'daki "أولياؤكم", Fussilet 41/31'deki "أولياؤكم" kelimeleri, ne vâv ne yâ ne de elif ile yazılmıştır" bilgisini nakletmektedir.¹⁰⁷⁶

(3) Keza Dâni, Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed el-Mekkî→ Ali b. Abdulaziz→ Ebû Ubeyd→ Haccâc→ kanalıyla Hârûn'dan verdiği rivayete göre, "Fâtır 35/40'daki "على بينت منه" kelimesini bazı mushaflarda elif ve tâ ile gördüm" demiştir. Dâni, "Bende eski asıl Irak ehli mushaflarının bazısında böylece buldum ancak bazısında da elifsizdir" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.¹⁰⁷⁷

(4) Dâni, "يحي/ لا يستحي/ ولي" kelimelerinde olduğu gibi, aslında sabit olan iki yâ'dan birinin ihtisaren hazfolması konusunda, yâ harfinin kelime sonunda olup kendisine zamir bitişmediği durumları zikrederken verdiği kelimelerin yazımını, Irak ehli mushaflarında bir yâ ile resmedilmiş bulunduğunu, yine orada Enfâl 8/42'deki "من حي عن", A'râf 7/196'daki "انّ ولي الله", Furkân 25/49'daki "ولنحي به بلدة ميتا" ve Kıyamet 75/40'daki "على إن يحي الموتى" kelimelerini fethalı tek yâ ile Tevbe 9/102'deki "وآخر سيناً", Bakara 2/81'deki "سینة", Â'raf 7/95'deki "السینة" kelimelerini ise her geçtiği yerde ikincisi hemze suretinde olmak üzere iki yâ ile bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁷⁸ Keza "سينات" kelimesi türevleriyle birlikte bütün Kuran'da bir yâ ile yazılmıştır.¹⁰⁷⁹ Irak ehli mushaflarında;

¹⁰⁷³ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 147; nşr. Himyerî, I, 450-451.

¹⁰⁷⁴ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 147; nşr. Himyerî, I, 450.

¹⁰⁷⁵ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 150; nşr. Himyerî, I, 461.

¹⁰⁷⁶ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 168; nşr. Himyerî, II, 53.

¹⁰⁷⁷ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 171; nşr. Himyerî, II, 60.

¹⁰⁷⁸ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 188; nşr. Himyerî, II, 110-111.

¹⁰⁷⁹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 188; nşr. Himyerî, II, 112-113.

Rahman 55/24'deki "المنشئت" kelimesi, elifsiz yâ iledir.¹⁰⁸⁰ Ve söz konusu mushafların bazısında; "En'âm 6/21'deki "بئايته", Bakara 2/61'deki "بئاييت" ve 2/39'daki "بئاييتنا" kelimeleri her geçtiği yerde, özellikle evvelinde bâ harfi varsa iki yâ iledir ancak bazı mushaflarda okunuşu üzere tek yâ iledir ki bu çoğunluktadır."¹⁰⁸¹

(5) Mushaf yazarlarının yâ harfini ziyade ettikleri dokuz yeri zikrettikten sonra Dâni, Irak ehli ve diğer mushaflarda; Yûnus 10/75'deki "ملا به" ve 10/83'deki "ملايهم" kelimelerinin bütün Kur'an'da hemzeden sonra yâ ile resmettiklerini gördüğünü,¹⁰⁸² Talâk 65/4 ve Ahzâb 33/4'deki "والئي" kelimelerinin ise Irak ehli mushaflarının hepsinde kendisinden önce elif olmaksızın yâ ile ve bu mushafların hepsinde Enbiyâ 21/73 ve Nûr 24/37'deki "وايتاء الزكوة", Ahzâb 33/53'deki "من وراء حجاب" ve Kasas 28/3'deki "ومن نبا" kelimelerinin yâsız yazıldığını belirtmiştir.¹⁰⁸³

(6) Dâni, eski asıl Irak ehli mushaflarında araştırdığını, hemzenin yâ şeklinde resmedilmesi babında zikrettiği kelimelerin dışında bir bilgi bulamadığını ancak Yâsîn 36/19'daki "انن ذكرتم", Saffât 35/86'daki "انفكاه الهمة", Tevbe 9/12'deki "ائمة الكفر", Enbiyâ 21/73'deki "ائمة يهدون" kelimeleri ile benzer lafızların yâ ile resmedildiğini bulduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸⁴ Yûsuf 12/90 ve Saffât 35/52'deki "أءنك", Neml 27/60-64'deki (beş ayet) "أءله", Nâziât 79/10'daki "أءنا", A'râf 8/81 ve Ankebût 29/28'deki "إنكم" kelimelerinin ise bu mushaflarda, yâsız yazıldığını bulduğunu nakletmiştir.¹⁰⁸⁵

(7) Dâni, vâv harfinin ziyade edildiği kelimeler bölümünde; "Irak ehli mushaflarının tamamında, A'râf 7/145 ve Enbiyâ 21/37'deki "سأوريكم" kelimesi, eliften sonra vâv iledir. "ولأصلبئكم" kelimesinin ise Tâhâ 20/71, Şuarâ 26/49 ve diğer sûrelerdeki yazımında ihtilaf edilmiş, bazılarında hemzeden sonra vâvın isbatı ile bazısında ise vâvsız resmedilmiştir. Keza A'râf 7/124'deki kelimedede de vâvın hazfolduğunda icma etmişlerdir.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 188; nşr. Himyerî, II, 113.

¹⁰⁸¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 189; nşr. Himyerî, II, 114.

¹⁰⁸² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 183-184; nşr. Himyerî, II, 97-100.

¹⁰⁸³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 185; nşr. Himyerî, II, 104.

¹⁰⁸⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 192; nşr. Himyerî, II, 121.

¹⁰⁸⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 192; nşr. Himyerî, II, 122.

¹⁰⁸⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 194; nşr. Himyerî, II, 124-125.

(8) Dâni, vâv harfinin elif suretinde yazıldığı yerleri zikrettiği bölümde; “Enfâl 8/35, En‘âm 6/92, Mâûn 107/5, Müminûn 23/2’deki "صلاتهم" (her geçtiği yerde), En‘âm 6/162’deki "صلاتي", İsrâ 17/110’deki "بصلاتك", Nûr 24/41’deki "صلاته", En‘âm 6/29’deki "لحياتي" (her geçtiği yerde), Ahkâf 46/20’deki "في حياتكم" ve Feccr 89/24’deki "لحياتي" kelimelerinin tamamı vâvsız resmedilmiştir. Mushafların bazısında elif ile olabilir ki bu çoğunluktadır. Bazen de resmedilmemiş olabilir ancak bu azınlıktadır. Irak ehli mushaflarında da bu şekilde buldum” demiştir.¹⁰⁸⁷ Yine Dâni, “Tevbe 9/99;103, Hûd 10/87 ve Müminûn 23/9. ayetlerdeki "صلوة" kelimesini, bu mushaflarda vâv ile yazılı buldum. Bunların bir kısmı vâv’dan sonra elifin isbatıyla bir kısmı da hazfi ile olabilir” demiştir. Ayrıca Kehf 18/81 ve Rûm 30/39. ayetlerdeki "زكوة" kelimeleri ile Bakara 2/96, Nahl 16/97, Furkân 25/3’deki "حيوة" kelimeleri, vâv harfinin isbatı iledir. Bakara 2/207 ve her geçtiği yerde "مرضات" kelimesi ile Mümtehine 60/1’deki "مرضاتي" kelimelerini de elif ile resmedilmiş buldum” sözleriyle Irak mesahifine ait gözlemlerine yer vermiştir.¹⁰⁸⁸

(9) Dâni, hemzenin vâv suretinde resmedilmesi konusunda; Yûsuf 12/85’deki "تفتنوا", Nahl 16/48’deki "يتقيوا", Tâhâ 20/18’deki "اتوگوا", 20/119’deki "لا تظموا", Nûr 24/8’deki "و يدروا", Furkân 25/77’deki "قل ما يعيوا", Yûnus 10/4, 34 ve geçtiği her yerde "أو من ينشوا" ve Kıyamet 75/13’deki "ينبوا الأسن" kelimelerini, Irak Mushaflarında araştırdığını ve bu babta zikrettiği kelimelerin ihtilafsız elif ve vâv ile yazıldığını zikretmiştir.¹⁰⁸⁹ Keza Irak ehli mushaflarında; Kehf 18/88 ve Tâhâ 20/76’deki "جزوا" kelimesi vâv ile¹⁰⁹⁰ Şuarâ 26/197’deki "علموا" ve Fâtır 35/38’deki "العلموا" kelimeleri vâv ve elif ile resmedilmiştir.¹⁰⁹¹

(10) Dâni, zevat-ı yâ’dan elif suretinde resmedilenler bölümünde; Ebû Hafs el-Hazzâz’ın, Tâhâ 20/2’deki "طوا" kelimesinin elif ile resmedildiği şeklindeki rivayeti üzerine Irak ehli ve diğer mushafları araştırdığını ancak طوى şeklinde yâ ile yazımından başka bir yazımı olmadığını, Nâziât suresindeki yazımıyla aynı olduğunu söylemiştir.

¹⁰⁸⁷ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 196; nşr. Himyerî, II, 129-131.

¹⁰⁸⁸ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 196; nşr. Himyerî, II, 131-133.

¹⁰⁸⁹ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 197; nşr. Himyerî, II, 136.

¹⁰⁹⁰ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 199; nşr. Himyerî, II, 139-140.

¹⁰⁹¹ Dâni, **Mukni‘**, nşr. Dâmin, s. 200; nşr. Himyerî, II, 142.

Yine mezkur mushaflarda; Kehf 18/33'deki "كلنا الجنين" ve Müminûn 23/44'deki "رسلنا" kelimelerini elif ile bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁹²

(11) Dâni, zevât-ı vâv'dan yâ suretinde resmedilenler bölümünde; "الذي", "اليل", "الذنين" gibi aslında olduğu halde mushafların yaygın kullanımı ve aynı resimde iki lâmin yazılmasının keraheti sebebiyle lâmlardan birinin hazfi konusunda icma olduğunu belirtmiştir. Yine mushaflar, "اللهم", "اللت والعزي", "اللؤلؤ", "اللهو", "من اللعين", "اللجنة", "اللعنون", "اللمم", "اللغو", "اللواءة", "اللغوب", "اللطف", "الله" ve "الهم" kelimeleri ise her geçtiği yerde iki lâm ile yazılmıştır. Dâni bu bab başlığı altında verdiği mezkûr kelimeleri, "Irak ehli ve diğer mushaflarda buldum" sözleriyle ifade etmiştir.¹⁰⁹³

(12) Dâni, bu mushaflarda gördüğü edatların, bitişik ve ayrı yazımlarıyla ilgili bilgilere de yer vermiştir. Nitekim eski Irak ve diğer mushaflarda "بئسما" kelimesinin üç yerde mevsul, Bakara 2/102, Mâide 5/62-63-79-80, Âl-i İmrân 3/187'de ise maktu yazıldığı bilgisini aktarmıştır.¹⁰⁹⁴ "الكلمة" kelimesinin Kur'an'da, Â'râf 7/137'deki mevki hariç he ile ancak Irak ehli mushaflarında açık tâ ile yazıldığı icma olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹⁵ Keza Dâni bu kelimenin, Enâm 6/115, Yûnus 10/33, 96, Gâfir 40/6'da da açık tâ ile resmedildiğini, Yûnus 10/96'daki kelimenin ise Irak ehli mushaflarında he ile olduğunu, bunun dışında elif olmaksızın açık te ile yazılı bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹⁶ Dâni bazen Irak Mushaflarının yazımını Medine Mushaflarına tercih etmiştir. Sözelimi; "Nahl 16/95'deki "أنا غنمتم" ile Enfâl 8/41'deki "إنما عند الله" kelimeleri, Irak ehli mushaflarında mevsullerdir. Bizim eski mushaflarımızda ise -Medine ehli- maktudurlar. İlki sabittir ki o çoğunluktadır" sözleri bu doğrultudadır.¹⁰⁹⁷ Bunun akabinde Ğazî b. Kays'ın da kitabında her iki kelimenin mevsul olduğu sözlerine yer vermesi Medine ehli mushaflarından bu yazımda olanların varlığını göstermektedir.

¹⁰⁹² Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 212; nşr. Himyerî, II, 184-185.

¹⁰⁹³ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 216-217; nşr. Himyerî, II, 200.

¹⁰⁹⁴ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 226; nşr. Himyerî, II, 220.

¹⁰⁹⁵ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 233; nşr. Himyerî, II, 234.

¹⁰⁹⁶ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 234; nşr. Himyerî, II, 236.

¹⁰⁹⁷ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 225; nşr. Himyerî, II, s. 218-219.

(13) Dâni'nin, Nusayr'ın Irak Mushaflarına olan atıflarına oldukça yer verdiği ve bu rivayetlerden bir kısmını kendi gözlemleriyle birlikte naklettiği görülmektedir. Nitekim Â'râf 7/81'deki "أَنْتُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ" kelimesinin yâ ve nûn ile yazıldığını naklettikten sonra, Irak ehli ve diğer mushaflarda araştırma yaptığını ancak hemzeden sonra tek harf ile "إِنكُمْ" şeklinde yazıldığını söylemiştir.¹⁰⁹⁸ Yine Nusayr'ın Ra'd 13/31'deki "يَأْتِسُ" kelimesinin elif ile yazıldığı rivayetini verdikten sonra Yûsuf 12/80 ve 110. ayetlerde bu kelimenin, bazı Irak ehli mushaflarında elif ile bazısında ise elifsiz yazıldığını ve elifsiz yazımının daha çok olduğunu haber vermektedir.¹⁰⁹⁹ Dâni, Nusayr'ın İbrahim 14/5'deki "بِأَيْمٍ" kelimesinin elifin isbatı ile yazımı rivayetine yer verdikten sonra bazı mushaflarda elifsiz iki yâ ile yazıldığını ve bunu bazı Irak ehli mushaflarında gördüğünü eklemiştir. Yine Dâni, Nusayr'ın bazı mushaflarda bu kelimenin "بِأَيْمِ اللَّهِ" şeklinde elif ve tek yâ ile olduğu rivayetini de nakletmiştir.¹¹⁰⁰

Dâni, Irak ehli mushaflarının resminde ittifak ettiği meseleleri zikrettiği babta verdiği kelimeleri, Hâkânî→ İsbahânî→ Kisâî→ İbni Sabbâh→ Muhammed b. İsbâ→ Nusayr senedi ile aktarmıştır.¹¹⁰¹ Dâni, Nusayr'ın, Âl-i İmrân 3/28'deki "أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تَقَةً" kavlindeki "تَقَةً" kelimesinin yâ ve he ile imla olduğunu zikretmiş ancak bunun sonrasında Âl-i İmrân 3/102'deki "تَقَاتِهِ" kelimesinin yâ'sız yazıldığını, bazı Irak ehli mushaflarında elif ile bazısında ise elifsiz gördüğünü belirtmiştir.¹¹⁰² İbn Necâh bu kelimeyi zikrederken elif ile yazılıp yazılmama hususundaki ihtilafı ve kâtibin dilediği şekilde yazabileceğini ancak yâ ile resmolunmadığını belirtmiştir.¹¹⁰³ Sehâvî ise Şam Mushaflarında bu kelimeyi bazılarında "تَقِيْتَهُ" bazılarında ise "تَقِيَّةً" şeklinde gördüğünü nakletmiştir.¹¹⁰⁴ Ancak Dâni, buradaki ihtilafı, sadece Irak Mushaflarına has kılmıştır. Bu sebeple Sehâvî ile birbirine muhalif olduğu söylenemez. Ancak İbn Necâh'ın, Irak Mushafları kaydını koymaması ve yâ ile yazılmadığını söylemesi ortada bir hilafın varlığını göstermektedir. İbn Necâh'ın naşiri, bunu müellifin hatası olarak izah etmiş, zira bu kelimedede şehir mushafları arasında,

¹⁰⁹⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 243; nşr. Himyerî, II, 253-254.

¹⁰⁹⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 244; nşr. Himyerî, II, 256.

¹¹⁰⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 257; nşr. Himyerî, II, 278.

¹¹⁰¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 268-271; nşr. Himyerî, II, 297-303.

¹¹⁰² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 268; nşr. Himyerî, II, 297-298.

¹¹⁰³ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 361.

¹¹⁰⁴ Sehâvî, **Vesîle**, s. 403.

ihtilafın varlığının bilinen bir durum olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰⁵ Yine Nusayr'ın "Mâide 5/5'deki "يأت" kelimesi tâ iledir" rivayetini verdikten sonra bu rivayetin galat olduğunda şüphe olmadığını söylemiş ve bunun sebebini açıklamıştır. Dâni bu hususta şehir ehli mushaflarını araştırdığını, Irak ehli ve diğer mushaflarda ihtilafsız, bu şekilde bulunduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁶

(b) Dâni'nin başka âlimlerden naklettiği rivayetler.

(1) Dâni, Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Bağdâdî→ el-Enbârî tarikiyle İbnu'l-Enbârî'nin, "يعباد" kelimesinde olduğu gibi münâdâ isme mütekellim yâ'sı eklendiğinde yâ düşer. Ancak bu kelimenin Zuhrûf 43/68'deki mevkiinde ihtilaf edilmiştir. Bizim mushafımızda -Dâni, "Yani Irak Mushafı" açıklamasını eklemiştir- yâsızdır." şeklinde verdiği bilgiyi aktarmıştır.¹¹⁰⁷

(2) Fâris b. Ahmed→ Ca'fer b. Muhammed→ Ömer b. Yûsuf→ el-Hüseyn b. Şerîk→ Ebû Hamdûn tariki. Bu tarikten gelen bir rivayete göre Yezîdî, Irak ehli ve diğer mushaflarda, Müminûn 23/44'deki "تترا" kelimesinin elif ile resmedildiğini söylemiştir.¹¹⁰⁸

(3) Dâni, İmam Mushaf'tan istinsah edilen Şam, Irak ve Hicaz ehli mushaflarında ihtilaf edilen meseleleri zikrettiği bölümde verdiği kelimelerin yazımını birçok hocasından rivayet ettiğini belirtmiştir.¹¹⁰⁹ Bu rivayetler; "Mâide 5/53'deki "يقول" kelimesi, Irak ehli mushaflarının tamamında "ويقول" şeklinde başında vâv ile¹¹¹⁰ Zuhrûf 43/68'deki "يعبادي" kelimesi, Irak ehli mushaflarında "يعباد" şeklinde yâsiz yazılmıştır" şeklindedir.¹¹¹¹

¹¹⁰⁵ İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, II, 361. (dipnot)

¹¹⁰⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 268; nşr. Himyerî, II, 298. ed-Dâmin bu rivayeti Nusayr'dan yâ ile يأتی şeklinde vermiş ve yâ iledir demiştir. Bu ibarenin ayn nüshasında var olduğu anlaşılmaktadır ancak rivayetten sonra Dâni'nin açıklamasıyla ve diğer nüshalarda yâsiz yazımına da bakılarak tâ ile yazımının daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁰⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 162; nşr. Himyerî, II, 31.

¹¹⁰⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 178; nşr. Himyerî, II, 82.

¹¹⁰⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 271; nşr. Himyerî, II, 304.

¹¹¹⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 309.

¹¹¹¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 323.

(4) Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali b. Abdulaziz→ Kâsım b. Sellâm→ İsmail b. Ca'fer el-Medenî tarikiyle Dâni, Kâsım'a göre Irak ve Hicaz ehli mushaflarının ihtilaf ettiği on iki mevkii zikretmektedir. Irak ehli mushaflarında; Bakara 2/132'deki "واوصى" kelimesi, elifsiz "ووصى" şeklinde, Âl-i İmrân 3/133'deki "سارعوا إلى" kelimesi, "وسارعوا" şeklinde vâv ile¹¹¹² Maide 5/53'deki "يقول" kelimesi, bazı Irak ehli mushaflarında "ويقول" şeklinde başında vâv ile¹¹¹³ yine 5/54'deki "من يرتد منكم" kavli, "من يرتد" şeklinde tek dâd iledir.¹¹¹⁴ Tevbe 9/107'de "الذين اتخذوا مسجدا ضاررا" ayeti, "والذين" şeklinde vâv ile¹¹¹⁵ Kehf 18/36'daki "خيرها منها" kavli, "منها" olarak tevhid üzere mimsiz yazılmıştır.¹¹¹⁶ Şuara 26/217'daki "فتوكل على العزيز الرحيم" kavli, "وتوكل" şeklinde vâv ile¹¹¹⁷ Mümin 40/26'daki "وأن يظهر في الأرض الفساد" kavli, "أو أن يظهر" şeklinde¹¹¹⁸ Şûrâ 42/30'daki "بما كسبت أيديكم" kavli, "فيما كسبت" şeklinde başında fâ harfi ile¹¹¹⁹ Zuhrûf 43/68'deki "يعبادي لا خوف عليكم" kavli, "يعباد" şeklinde yâ'siz,¹¹²⁰ Zuhrûf 43/71'deki "ما فإن الله الغني" kavli ise "ما تشتهي" şeklinde tek he iledir.¹¹²¹ Hadîd 57/24'deki "فلا يخاف عقبا" kavli de "ولا يخاف" şeklinde vâv iledir.¹¹²² Şems 91/15'deki "هو" ile¹¹²³

(5) Dâni, Hâkânî→ Ahmed→ Ali→ Ebû Ubeyd rivayeti ile Irak, Kûfe ve Basra ehli mushaflarının ihtilaf ettikleri beş yer olduğunu belirterek, Kûfe ve Basralıların Mushaflarındaki yazımı ayrıca zikretmiştir.¹¹²⁴

(6) Dâni, şehir ehli mushaflarının -Kur'an'ın başından sonuna kadar- resminde ittifak ettikleri yerleri zikrederken, Halef b. Hamdân b. Hâkân→ Muhammed b. Abdullah el-İsbehânî→ Ebû Abdullah el-Kisâî→ Ca'fer b. Abdullah b. Sabbâh→ Muhammed b.

¹¹¹² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 283; nşr. Himyerî, II, 330.

¹¹¹³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 283-284; nşr. Himyerî, II, 331.

¹¹¹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331.

¹¹¹⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331.

¹¹¹⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331.

¹¹¹⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331.

¹¹¹⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331.

¹¹¹⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331.

¹¹²⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 323.

¹¹²¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331.

¹¹²² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 284; nşr. Himyerî, II, 331.

¹¹²³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 285; nşr. Himyerî, II, 332.

¹¹²⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 289; nşr. Himyerî, II, s. 335-336; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 161-162.

Îsâ senedini vererek Muhammed b. Îsâ'nın, "Medine, Kûfe, Basra, Şam ve Medineti's-Selâm (Bağdat) Mushaflarının yazarlarının icma ettiği kelimeleri, Nusayr b. Yûsuf'dan rivayetle aktardığını belirtmiştir. Fatiha ile başlayarak Kureyş sûresi ile son bulan yüz yirmi iki Kur'an kelimesini "كتبوا..." şeklinde başlayan cümleler ile nakletmiştir.¹¹²⁵

Yine aynı tarikle şehir mushaflarının isbat ve hazif hususunda ihtilafı yerleri zikrettiği bölümde; Muhammed b. Îsâ'nın, Kûfe, Basra, Medine, Medinetu's-Selâm ve Şam ehli mushaflarının yazımında ihtilaf ettiği Bakara-Mâ'ûn sûreleri arasındaki altmış sekiz kelimeyi "وفي بعضها..." şeklinde başlayan cümleler ile aktarmıştır.¹¹²⁶ Keza Dâni, aynı senetle Irak ehli mushaflarının resminde ittifak ettiği kelimeleri naklettiği babta, elli yedi kelimenin yazımına "وكتبوا, وفي..." ibareleriyle başlayarak yer vermiş, bölümün sonunda bu kelimelerin sair mushaflarda da aynı olduğu açıklamasını eklemiştir.¹¹²⁷

2.3. Kûfe Mushafı

Dâni'nin, Kûfe Mushaflarına dair verdiği bilgiler de kendi gözlemlerine dayanan ve başka kanallardan rivayet ettikleri olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmektedir:

(a) Dâni'nin kendi gözlemlerini aktardığı bilgilerdir. Dâni, tabiûn ve diğerlerinin yazdığı Medine, Basra ve Kûfelilerin Mushaflarının çoğunda; Yûsuf 12/19'daki "بيشرى" kelimesini yâ ve elif olmadan bulduğunu söylemiştir. Yine söz konusu mushaflarda; Bakara 2/38'deki "هدى", Enâm 6/162'deki "محيى", Yûsuf 12/23'deki "مئوى" ve Şems 91/13'deki "وسقيها" kelimelerinin aynı şekilde resmedildiğini söylemektedir. Dâni bu kelimeleri bazı mushaflarda elif ile bulduğunu da ayrıca belirtmektedir. Bununla birlikte "Ġazî b. Kays'ın kitabında "هداي" elif ile "سقيها" "بيشراي" "محيي" kelimeleri ise elifsiz ve yâsızdır" şeklindeki rivayeti zikrederek görüşünü desteklemektedir.¹¹²⁸

(b) Dâni'nin başka kaynaklardan naklettiği rivayetleridir.

(1) Ebû Ubeyd, İnsan 76/4'deki "سلسلا" ve 76/15, 16. ayetlerdeki "قواريرا" kelimelerinin, Kûfe ehli mushaflarında elif ile yazıldığını belirtmiştir. Muhammed b.

¹¹²⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 240-253; nşr. Himyerî, II, 248-271.

¹¹²⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 254-267; nşr. Himyerî, II, 272-296.

¹¹²⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 268-271; nşr. Himyerî, II, 297-303.

¹¹²⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 210; nşr. Himyerî, II, 181.

Ahmed el-Kâtib→ Muhammed b. Kâsım en-Nahvî→ İdrîs→ Halef rivayetinde; Halef, “Eski ve yeni mushafların tamamında ilk "قواريرا" kelimesi elif ile ikincisi ise ihtilafli olup, Kûfe ehli mushaflarında her ikisi de elif ile dir demiştir.” Eyyûb b. Mütevekkil→ Muhammed b. Yahyâ el-Kuta‘î rivayetinde; “Kûfe ehli mushaflarında her iki "قواريرا" kelimesi de iki elif ile dir.”¹¹²⁹

(2) Dâni, Ferrâ’dan Kûfe ehli mushaflarında "اللولو" kelimesinin, Fâtır 35/33 ve Hac 22/23 sûrelerinde elif ile resmedildiğini rivayet etmiştir.¹¹³⁰

(3) Dâni, İmam Mushaf’tan istinsah edilen Şam, Irak ve Hicaz ehli mushaflarındaki ihtilaf edilen meseleleri zikrettiği babta verdiği hususları birçok hocasından rivayet ettiğini belirtmiştir.¹¹³¹ Bu rivayetler;

Dâni, Kisâ ve Ferrâ’dan rivayetle bazı Kûfe ehli mushaflarında; Nisa 4/36’daki "والجار ذا القربى" elif ile dir. Ancak Dâni bu rivayete, “Ne onların mushaflarında böyle bir şey bulduk ne de onlardan biri böyle okudu” şeklindeki sözleriyle itiraz etmiştir.¹¹³² Kûfe ehli mushaflarında; Mâide 5/53’deki "يقول" kelimesi, Kûfe ehli mushaflarında "ويقول" şeklinde başında vâv ziyadesi ile dir.¹¹³³ En’âm 6/63’deki "لئن أنجينا من هذه" kavli, tâ harfi olmaksızın yâ ile dir.¹¹³⁴ Enbiyâ /4’deki "قال ربي يعلم القول" kavlinde, قال elif ile yazılmıştır.¹¹³⁵ Müminûn 23/112. ve 114. ayetlerdeki "قل كم لبثتم" ve "قل إن لبثتم" kelimeleri elifsizdir.¹¹³⁶ Yâsîn 36/35’deki "وما عملت أيديهم" tâ harfinden sonra he olmaksızın yazılmıştır.¹¹³⁷ Mümin 40/26’daki "أو أن يظهر في الأرض الفساد" kavli, أو şeklinde vâvın önünde elif harfinin ziyadesiyledir.¹¹³⁸ Zührûf 43/71’deki "ما تشتهي النفس" kavlinde "ما تشتهي" kelimesi, bazı mushaflarda iki he ile bazılarında ise tek he ile dir. Dâni, bazı hocalarının, Kûfe ehli mushaflarında da böyle olduğunu ve bunun galat olduğunu söylemektedir.¹¹³⁹

¹¹²⁹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 169-170; nşr. Himyerî, II, 57-59.

¹¹³⁰ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 173; nşr. Himyerî, II, 64.

¹¹³¹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 271; nşr. Himyerî, II, 304.

¹¹³² Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 308.

¹¹³³ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 309.

¹¹³⁴ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 275; nşr. Himyerî, II, 311.

¹¹³⁵ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 277; nşr. Himyerî, II, 316.

¹¹³⁶ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 278; nşr. Himyerî, II, 318.

¹¹³⁷ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 279; nşr. Himyerî, II, 320.

¹¹³⁸ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 321-322.

¹¹³⁹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 281; nşr. Himyerî, II, 325.

Ahkâf 46/15'deki "بوالديه إحسانا" kavli, hâ harfinden önce ve sîn harfinden sonra elifin ziyadesi ile dir.¹¹⁴⁰ Kûfelilerin Mushaflarında, Muhammed 47/18'deki "إن تأتيم" kelimesi cez ve kesra ile dir.¹¹⁴¹

(4) Dâni, Hâkânî→ Ahmed→ Ali→ Ebû Ubeyd senediyle verdiği bilgiye göre Irak, Kûfe ve Basra ehli mushafları beş yerde ihtilaf etmiştir.¹¹⁴² Kûfelilerde; Enâm 6/63'deki "لئن أنجينا" kelimesi tâ'siz, Enbiyâ 21//4'deki "قال ربي يعلم" kelimesi elif ile Müminûn 23/112'deki "قل كم لبثتم" ve 23/114'deki "قل إن لبثتم" kelimeleri elifsiz, Ahkâf 46/15'deki "بوالديه إحسانا" kelimesi ise hâ harfinden önce ve sîn harfinden sonra elif ile yazılmıştır.

2.4. Şam Mushafı

Dâni'nin Şam Mushaflarına dair verdiği bilgilerin tamamı rivayetlerden oluşmaktadır.

(1) İbn Hâkân→ Ahmed b. Muhammed el-Mekkî→ Ali→ Ebû Ubeyd; Hişâm b. Ammâr→ Suveyd b. Abdulaziz→ Hasen b. İmrân→ Atiyye b. Kays→ Ümmü'd-Derdâ→ Ebi'd-Derdâ senediyle naklettiği rivayette Ebî Derdâ; Yûnus sûresi ikinci mevkideki (10/96) "الكلمة" kelimesinin, Şam ehli mushaflarında cemi üzerine yani açık tâ ile resmedildiğini söylemiştir.¹¹⁴³

(2) Dâni, Nusayr'dan Neml 27/68'deki "أنا" kelimesinin iki nûn ile "إننا" şeklinde yazıldığını zikrettikten sonra Muhammed b. İsâ'nın iki nûn ile yazımının, Şam ehli mushafları hariç kendilerine ulaşmadığı bilgisini eklemiştir.¹¹⁴⁴

(3) Halef b. Hamdân→ Ahmed b. Muhammed→ Ali (b. Abdulaziz)→ Kâsım b. Sellâm→ Hişâm b. Ammâr→ Eyyûb b. Temîm→ Yahyâ b. el-Hâris→ İbn Amir; Şam

¹¹⁴⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 281; nşr. Himyerî, II, 320.

¹¹⁴¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 281; nşr. Himyerî, II, 326.

¹¹⁴² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 289; nşr. Himyerî, II, 335-336; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'ân**, s. 161.

¹¹⁴³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 234; nşr. Himyerî, II, 236-237.

¹¹⁴⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 247; nşr. Himyerî, II, 260-261.

ehli mushaflarında Neml 27/68'deki "إننا لمخرجون" kelimesinin istifhamsız, iki nûn ile yazıldığını rivayet etmiştir.¹¹⁴⁵

(4) Dâni, İmam Mushaf'tan istinsah edilen Şam, Irak ve Hicaz ehli mushaflarında ihtilaf edilen meseleleri birçok hocasından rivayetle zikrettiği babta,¹¹⁴⁶ "Şam ehli mushaflarında; Bakara 2/116'daki "قالوا اتخذ الله ولدا" kavli vâv harfi olmadan,¹¹⁴⁷ 2/132'deki "وأوصى" kelimesi ise iki vâv arasında elif ziyadesi ile Âl-i İmrân 3/133'deki "سار عوا" kelimesi sin harfinden önce vâvsız, 3/124'deki "وبالزير وبالكتب" kavli iki kelimedede bâ ziyadesi ile yazılmıştır" rivayetlerine yer vermiştir.¹¹⁴⁸

Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali→ Ebû Ubeyd→ Hişâm b. Ammâr→ Eyyûb b. Temîm→ Yahyâ b. Hâris→ İbn Âmir rivayeti¹¹⁴⁹ ve Hişâm→ Suveyd b. Abdulaziz→ Hasen b. İmrân→ Atıyye b. Kays→ Ümmü'd-Derdâ→ Ebî Derdâ rivayetinde Şam ehli mushaflarında Âl-i İmrân 3/184'deki "وبالزير وبالكتب" kelimelerinin her ikisinin de bâ ile resmedildiği zikredilmiştir.¹¹⁵⁰

Şam ehli mushaflarında; Nisa 5/66'daki "إلا قليلا منهم" kavlindeki قليلا kelimesi mansubtur.¹¹⁵¹ Maide 5/53'deki "يقول" kelimesi başına vâv olmadan,¹¹⁵² 5/54'deki "من" kelimesi ise iki dâl ile¹¹⁵³ En'âm 6/32'deki "ولدار الأخرة" tek lâm ile¹¹⁵⁴ 6/137'deki "شركائهم" kelimesi yâ ile¹¹⁵⁵ Â'râf 7/3'deki "قليلا ما يتذكرون" kelimesi yâ ve tâ ile 7/43'deki "ما كنا لنهتدي" kavli başında vâv olmadan,¹¹⁵⁶ 7/75'deki Salih (as)'in kıssasında "وإذ أنجأكم" kavlinde başında vâvın ziyadesi ile¹¹⁵⁷ keza 7/141'deki "الذين اتخذوا مسجدا ضارا" kavli ise yâ ve nûn olmadan sadece elif iledir.¹¹⁵⁸ Tevbe 9/107'de

¹¹⁴⁵ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 248; nşr. Himyerî, II, 261-262.

¹¹⁴⁶ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 271; nşr. Himyerî, II, 304.

¹¹⁴⁷ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 272; nşr. Himyerî, II, 304.

¹¹⁴⁸ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 272; nşr. Himyerî, II, 304-305.

¹¹⁴⁹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 273, 286; nşr. Himyerî, II, 306, 333.

¹¹⁵⁰ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 273, 286; nşr. Himyerî, II, 306-307, 333.

¹¹⁵¹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 309.

¹¹⁵² Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 309.

¹¹⁵³ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 310.

¹¹⁵⁴ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 310.

¹¹⁵⁵ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 275; nşr. Himyerî, II, 311.

¹¹⁵⁶ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 275; nşr. Himyerî, II, 312.

¹¹⁵⁷ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 275; nşr. Himyerî, II, 312.

¹¹⁵⁸ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 275; nşr. Himyerî, II, 313.

şeklinde الذين den önce vâvsız,¹¹⁵⁹ Yûnus 10/22'deki "ينشركم" kelimesi şin ve nûn ile¹¹⁶⁰ İsrâ 17/93'deki "قال سبحان ربي هل كنت" kavlinde قال kelimesi elif ile¹¹⁶¹ Kehf 18/36'daki "خيرًا منهما" şeklinde tesniye olarak he harfinden sonra mîmin ziyadesi ile.¹¹⁶² Şuarâ 26/217'deki "فتوكل" kelimesi fâ harfi ile¹¹⁶³ Zümer 39/65'deki "تأمروني أعبد" kelimesi iki nûn ile¹¹⁶⁴ Mümin 40/21'deki "كانوا هم أشد منكم" kavlinde منكم kâf ile dir.¹¹⁶⁵ Şûrâ 42/30'daki "بما كسبت أيديكم" bâ harfinden önce fâ olmaksızın,¹¹⁶⁶ Zuhrûf 43/68'deki "يعبادي" kelimesi yâ ile¹¹⁶⁷ yine 43/71'deki "ما تشتهيهِ الأنفس" kelimesi iki he ile dir.¹¹⁶⁸ Rahmân 55/12'deki "وكل وعد الله الحسنَى" vâv ve ref ile 55/27. ayette ise bütün Mushaflarda ise vâv ile dir.¹¹⁶⁹ Hadîd 57/10'deki "فإن الله الغني الحميد" kavli "هو" zikri olmadan,¹¹⁷⁰ Şems 91/15'deki "فلا يخاف عقبها" kavli fâ harfi ile resmedilmiştir.¹¹⁷¹

(5) Dâni, İmam Mushaf'tan istinsah edilen şehir mushaflarının yazım farkını zikrettikten sonra aynı kelimeleri içeren, İbn Galbûn→ Abdullah b. Ahmed¹¹⁷²→ Ahmed b. Enes→ Hişâm b. Ammâr→ Suveyd b. Abdulaziz→ Eyyûb b. Temîm→ Yahyâ b. el-Hâris→ Abdullah b. Âmir ve Hâkânî→ Ahmed→ Ali→ Ebû Ubeyd→ Hişâm b. Ammâr→ Eyyûb b. Temîm→ Yahyâ b. el-Hâris→ Abdullah b. Âmir tarkleriyle Ebû Ubeyd'den, Suveyd b. Abdulaziz→ Hasen b. İmrân→ Atiyye b. Kays→ Ümmü'd-Derdâ→ Ebi'd-Derdâ tarikiyle Hişâm'dan Şam ehli mushaflarındaki ihtilafli yirmi sekiz yeri zikretmiştir.¹¹⁷³ Ancak bu rivayetlerden dört tanesi orada bulunmamaktadır. Bu yerler; Yûnus 10/96'daki "إن الذين حَقَّتْ عليهم كلمت ربك" cemi üzeredir. Müminûn 23/85, 87

¹¹⁵⁹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 276; nşr. Himyerî, II, 313.

¹¹⁶⁰ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 276; nşr. Himyerî, II, 314.

¹¹⁶¹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 276; nşr. Himyerî, II, 315.

¹¹⁶² Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 276; nşr. Himyerî, II, 315.

¹¹⁶³ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 279; nşr. Himyerî, II, 319.

¹¹⁶⁴ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 279; nşr. Himyerî, II, 320.

¹¹⁶⁵ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 288; nşr. Himyerî, II, 335.

¹¹⁶⁶ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 322.

¹¹⁶⁷ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 323.

¹¹⁶⁸ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 281; nşr. Himyerî, II, 325.

¹¹⁶⁹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 282; nşr. Himyerî, II, 327.

¹¹⁷⁰ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 282; nşr. Himyerî, II, 328.

¹¹⁷¹ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 283; nşr. Himyerî, II, 329.

¹¹⁷² Himyerî II, 332’de bu ravinin yazımında hata olduğunu aslında Ahmed b. Muhammed olduğunu, II, 306’da bu şekilde geçtiğini belirtmektedir.

¹¹⁷³ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 286-289; nşr. Himyerî, II, 332-335; Ebû Ubeyd, **Fedâilu’l-Kur’ân**, s. 158-161.

ve 89. ayetlerdeki "سيقولون الله" kavlinin üçü de elifsiz,¹¹⁷⁴ Neml 27/67'deki "إننا لمخرجون" iki nûn ile.¹¹⁷⁵ Mümin 40/26'daki "وَأَن يَظْهَرَ فِي الْأَرْضِ" başında elif olmadan yazılmıştır.¹¹⁷⁶

(6) Dâni, İbn Âmir ve Hafs b. Süleyman'ın, Zührûf 43/24'deki "قال أولوجنتكم" ayetini elif ile okuduklarını ancak ne Şam ehli ne de diğer mushaflarda böyle bir yazım ile resmedildiğine dair bir rivayetin kendilerine ulaşmadığını ifade etmiştir.¹¹⁷⁷

(7) Dâni iki yerde Hıms Mushafından bahsetmiştir. Nitekim Ebû Hâtim'in Hz. Osman'ın Şam'a gönderdiği Hıms ehli mushaflarında iki kelimedede de bâ ile olduğunu söylemiştir.¹¹⁷⁸ Hârûn b. Musa el-Ahfeş ed-Dımeşkî, İmam yani Şam'a tevcih edilen mushafta "وبالزبر" şeklinde bir bâ ziyade edildiğini rivayet etmiştir.¹¹⁷⁹ Kisâh→ Ebû Hayve Şureyh b. Yezîd'den Hz. Osman'ın Şam'a gönderdiği mushafta, "وبالزبر" şeklinde bir bâ ziyade edilerek yazılı olduğunu rivayet etmiştir. Ancak Ebû Derdâ rivayetinin isnadı bu rivayete göre daha alidir.¹¹⁸⁰ Ebû Hâtim, Hıms ehli mushafında -Hz. Osman'ın Şam'a gönderdiği- Tevbe 9/100'deki "تجري تحتها الأنهار" kavlinde "من" olmadığını, Â'râf 7/195'deki "ثم كيدوني" kelimesinin yâ ile Enfâl 8/67'deki "ما كان للنبي" ve Kehf 18/77'deki "للتخذت عليه" kelimelerinin iki lâm ile Müddessir 74/33'deki "إذا أدبر" kelimesinin ise elif ziyadesiyle resmedildiğini belirtmiştir.¹¹⁸¹

2.5. Mekke Mushafı

(a) Dâni'nin Mekke ehli mushaflarına atıfta bulunduğu yerlerden bir kısmında izah ve yorumda bulunduğu görülmektedir. Dâni'nin bu yerlerde âlimlerden bilgiler naklettiği, söz konusu kelimelerin yazımı ile Mekkelilerin kıraatlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirdiği dikkat çekmektedir.

¹¹⁷⁴ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 288; nşr. Himyerî, II, 334.

¹¹⁷⁵ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 288; nşr. Himyerî, II, 334.

¹¹⁷⁶ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 288; nşr. Himyerî, II, 334.

¹¹⁷⁷ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 292-293; nşr. Himyerî, II, 241-242.

¹¹⁷⁸ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 307.

¹¹⁷⁹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 307-308.

¹¹⁸⁰ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 273; nşr. Himyerî, II, 307-308.

¹¹⁸¹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 291; nşr. Himyerî, II, 338.

(1) Dâni, Mekke ehli mushaflarında, "قواريرا" kelimesinin ilk ayette elif ile ikincisinde ise elifsiz resmedildiğini belirtmiştir.¹¹⁸² Bu rivayetin ardından Muhammed b. Yahyâ el- Kuta‘i→ Eyyûb b. Mütevekkil’den Mekke ehlinin mushaflarında "قواريرا" kelimesinin her iki kelimedede de elif ile olduğu rivayetini vermiştir.¹¹⁸³ Ancak Dâni’nin verdiği iki bilginin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu durum her iki yazıma ait mushafların varlığını göstermektedir.

(2) Zuhrûf 43/68’deki "يعبادي لا خوف عليكم" kelimesinin bazı mushaflarda yâ ile bazısında "يعباد" şeklinde yâ’siz yazıldığı bilgisinin ardından¹¹⁸⁴ Dâni şu açıklamalara yer vermektedir: “Mekke ehli mushaflarında da bu şekilde olması gerekir zira onların kıraatleri bu şekildedir. Bizde onların mushaflarında böyle olduğuna dair İbn Mücahid’in yâ’siz yazıldığı rivayetinden başka bir bilgi yoktur. Hocalarımızdan bazısı onların mushaflarının yâ ile olduğunu söylemektedir. Öyle sanıyorum ki bunu Ebû Amr’dan almışlardır. Zira o Hicaz ehli mushaflarında yâ harfinin sabit olduğunu gördüğünü söylemiştir ki Mekke de Hicaz’dandır.” Dâni Ebû Amr’ın bu rivayetini Muhammed b. Ali→ Muhammed b. Katan→ Süleyman b. Hallâd→ Yezidî→ Ebû Amr tarikiyle izahının ardından tekrar nakletmiştir.¹¹⁸⁵

(3) Müminûn 23/112 ve 113. ayetlerdeki "قل كم لبثتم" ve "قل إن لبثتم" kelimeleri Mekke ehli mushaflarında, kıraatlerinde okunduğu gibi ilki elifsiz, ikincisi elif ile olmalı iken, Ebû Ubeyd’in “Her iki kelimedede de Mekke Mushaflarında elifin isbatı iledir” rivayetinin dışında onların mushaflarındaki yazıma dair bir bilginin kendine ulaşmadığını belirtmiştir.¹¹⁸⁶

(4) Bakara 2/106’daki "أو ننسها" kelimesi Mekke ehli mushaflarında, İbn Kesîr’in kıraatinin hilafına "أو ننسأها" şeklinde elifsiz yazılmıştır.¹¹⁸⁷

¹¹⁸² Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 170; nşr. Himyerî, II, 58.

¹¹⁸³ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 170; nşr. Himyerî, II, 59.

¹¹⁸⁴ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 280; nşr. Himyerî, II, 323.

¹¹⁸⁵ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 280-281; nşr. Himyerî, II, 324.

¹¹⁸⁶ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 278; nşr. Himyerî, II, 318.

¹¹⁸⁷ Dâni, **Mukni**‘, nşr. Dâmin, s. 292; nşr. Himyerî, II, 341.

(b) Dâni'nin Mekke Mushaflarına dair bir kısım rivayeti ise kendi görüşlerini belirtmeksizin başka ravilerden naklettiği bilgilerden oluşmaktadır.

(1) Fâris b. Ahmed→ Ca'fer b. Muhammed→ Ömer b. Yûsuf→ Huseyn b. Şerîk→ Ebû Hamdân→ Yezîdî rivayeti; Kehf 18/74'deki "نفسا زكية" kelimesi Mekke ehli mushaflarında "زاكية" şeklinde elif ile yazılmıştır.¹¹⁸⁸

(2) Dâni, İmam Mushaf'tan istinsah edilen Şam, Irak ve Hicaz ehli mushaflarının ihtilaf ettikleri yerleri birçok hocasından naklettiği bölümde,¹¹⁸⁹ Mekke ehli mushaflarında şu kelimelerin yazımı hakkında bilgiler nakletmektedir: Maide 5/53'deki "يقول" kelimesi başına vâv olmadan yazılmıştır.¹¹⁹⁰ İsrâ 17/93'deki "قال سبحان" kavlinde قال kelimesi elif ile¹¹⁹¹ Kehf 18/36'deki "خيرا منهما منقلبا" kavli منهما şeklinde tesniye olarak he harfinden sonra mimin ziyadesi ile¹¹⁹² yine Kehf 18/95'deki "ما مكّني فيه ربي" kavlinde مكّني kelimesi iki nûn ile yazılmıştır.¹¹⁹³ Enbiyâ 21/30'daki "ألم ير الذين" kavli hemze ile lâm arasında vâv olmaksızın,¹¹⁹⁴ Furkân 25/25'deki "وننزل الملكة تتريلا" iki nûn ile¹¹⁹⁵ Neml 27/21'deki "أوليأتيني بسلطن مبین" şeklinde iki nûn ile¹¹⁹⁶ Kasas 28/37'deki "قال موسى ربي أعلم" kavlinde قال den önce vâv yoktur.¹¹⁹⁷

(3) Dâni, Muhammed b. Ali→ İbn Mücahid tarikiyle bazısını daha evvel zikretmiş olmakla birlikte verdiği rivayetler mevcuttur. Şöyle ki Mekke ehli mushaflarında; Tevbe 9/100'deki "تجري من تحتها الأنهار" kavli من harfinin ziyadesiyledir. İsrâ 17/93'deki "قال سبحان ربي" kavli elif ziyadesiyle قال şeklindedir. Kehf 18/95'deki "ما مكّني فيه" kelimesi iki nûn ile Enbiyâ 21/30'deki "ألم ير الذين كفروا" kavli vâvsız ألم şeklinde,

¹¹⁸⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 173; nşr. Himyerî, II, 65.

¹¹⁸⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 272; nşr. Himyerî, II, 304.

¹¹⁹⁰ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 309.

¹¹⁹¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 276; nşr. Himyerî, II, 315.

¹¹⁹² Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 276; nşr. Himyerî, II, 315.

¹¹⁹³ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 276-277; nşr. Himyerî, II, 315.

¹¹⁹⁴ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 277; nşr. Himyerî, II, 315.

¹¹⁹⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 278; nşr. Himyerî, II, 318-319.

¹¹⁹⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 279; nşr. Himyerî, II, 319-320.

¹¹⁹⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 279; nşr. Himyerî, II, 320.

Furkân 25/25'deki "وننزل الملكة" kelimesi ve Neml 27/21'deki "أو ليأتيني" kelimesi iki nûn iledir. Kasas 28/37'deki "قال موسى ربي أعلم" kavli vâsıf başlamaktadır.¹¹⁹⁸

(4) Hâkânî→ Ahmed→ Ali→ Kâsım→ Kisâî; Mekke ehli mushaflarında, Muhammed 47/18'deki "إن تأتهم" kelimesi cezm ve kesra iledir. Kisâî, bu durumun Mekke ehli mushaflarına has olduğunu rivayet etmektedir.¹¹⁹⁹

(5) Dâni, Mekke ehli mushafında, Nisa 4/171'deki "فأمنوا بالله ورَسُوله" ayetinin yazımını Ebû Hâtım'den nakletmiş, sadece resmi göstermekle yetinerek herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Resimden kasıt müfred olduğudur. Zira mushafta "ورَسُوله" şeklinde cemi/çoğul üzeredir.¹²⁰⁰ Ebû Hâtım, Mekke ehli mushaflarında "جاء" kelimesi "جياً" olarak, "جاءتهم" ise "جياتهم" şeklinde aslı üzere yazılmıştır. Ancak Dâni şehir ehli mushaflarında bu şekilde resmedildiğine dair bir şey bulamadığını söylemiştir.¹²⁰¹

(c) Dâni, üç yerde Hicaz Mushafları şeklinde genel bir ifade kullanarak Mekke mushaflarına dair bilgiler aktarmaktadır. Nitekim Ebu Ubeyd'in, "سلسلا" ve her iki ayetteki "قواريرا" kelimelerinin, Hicaz ehli mushaflarında elif ile resmedildiği sözlerini nakletmiştir.¹²⁰² Yine Muhammed b. Ali→ Muhammed b. Katan→ Süleyman b. Hallâd→ Yezidî tariki ile Ebû Amr'ın Zuhrûf 43/68'deki "يعبادي" kelimesini, Hicaz mushaflarında yâ ile gördüğünü rivayet etmektedir.¹²⁰³ Dâni, Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali b. Abdulaziz→ Kâsım b. Sellâm→ İsmail b. Ca'fer el-Medeni kanalıyla Hicaz ehli mushaflarının ihtilaf ettiği on iki kelimeyi nakletmektedir.¹²⁰⁴

2.6. Basra Mushafi

(1) Dâni, Halef'in, "eski ve yeni mushafların tamamında, ilk "قواريرا" kelimesinin elif ile ikincisinin ihtilafı olduğu, Basra ehli mushafında, ilkinin elif ile ikincisinin ise

¹¹⁹⁸ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 285-286; nşr. Himyerî, II, 332.

¹¹⁹⁹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 281; nşr. Himyerî, II, 326.

¹²⁰⁰ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 290; nşr. Himyerî, II, 337-338.

¹²⁰¹ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 214; nşr. Himyerî, II, 191-192.

¹²⁰² Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 169; nşr. Himyerî, II, 57.

¹²⁰³ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 280-281; nşr. Himyerî, II, 324.

¹²⁰⁴ Dâni, **Mukni**, nşr. Dâmin, s. 283-285; nşr. Himyerî, II, 330-332.

elifsiz resmedildiği şeklindeki rivayetini nakletmektedir.¹²⁰⁵ Keza Dâni, Ebû Ubeyd'in "İnsan sûresindeki ilk "قواريرا" kelimesi, Basra ehli mushafında elif ile ikincisi ise elifsizdir" sözlerine yer vermiştir.¹²⁰⁶

(2) Muhammed b. Yahyâ el-Kuta'î→ Eyüb b. Mütevekkil rivayeti; Basra ehlinin eski mushaflarında her iki "قواريرا" kelimesi de elif iledir.¹²⁰⁷ Dâni'nin ihtilafı bu mevki için birbiriyle çelişen iki farklı bilgi naklettiği görülmektedir. Ancak ikinci rivayette Basra ehli mushaflarının başında "utek/eski" ifadesi kullanılmaktadır. Bu kayıtlama sonraki mushaflarda ikinci mevkinin elifin isbatı ile yazılmış olabileceği ihtimalini vermektedir. Zira Dâni zikredilen rivayetlerin ardından içerisinde Halef'in de bulunduğu ravisi İbn İdrîs olan bir bilgide, ilk mushaflarda her iki kelimenin de elifsiz olduğunu belirtmiştir. Dâni'nin kendi ifadelerine bakıldığında, ilk kelimedede, mushaflar arası ihtilaf olmadığından, ikincisinde ise ihtilafın vaki olduğundan bahsetmiştir ancak rivayetler, her ikisinde de bir yazım birliği bulunmadığı fikrini oluşturmaktadır.

(3) Ebû Amr'ın "يعباد" kelimesinin ihtilaf edilen Zührûf 43/68'deki mevkiini, Basra ehli mushaflarında yâ'sız olmasına rağmen yâ ile okuduğu, kendisine bunun sebebi sorulduğunda, Hicaz ve Medine ehli mushaflarında yâ ile gördüğü, bu nedenle kendi beldesi olan Basrayı bırakıp Medine ehli mushaflarına tabi olduğu sözleriyle ifade etmiştir.¹²⁰⁸ Dâni, Yezidî'nin bu kelime için "Bizim mushafımızda (yani Basra) yâ'sızdır" dediğini nakletmiştir.¹²⁰⁹

(4) İbn Hâkân el-Mukrî→ Muhammed b. Abdullah el-İsbehânî→ Muhammed b. İsbâ el-İsbehânî rivayeti;¹²¹⁰ "اللولوا" kelimesi Basralıların Mushaflarında Hac 22/23 ve İnsan 76/19'daki mevkileri hariç "لولو" şeklinde elifsizdir.¹²¹¹

¹²⁰⁵ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 170; nşr. Himyerî, II, 58.

¹²⁰⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 169; nşr. Himyerî, II, 57.

¹²⁰⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 170; nşr. Himyerî, II, 59.

¹²⁰⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 291; nşr. Himyerî, II, 340.

¹²⁰⁹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 162; nşr. Himyerî, II, 32.

¹²¹⁰ Dâni, Muhammed b. Abdullah el-İsbehânî'dan sonra senedin tamamını zikretmemiştir.

¹²¹¹ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 172-173; nşr. Himyerî, II, 64.

(5) Dâni, Basra Mushaflarının çoğunda bulduğu üzere tabiûn ve diğerlerinin Yûsuf suresindeki "بيشرى" kelimesini yâ ve elif olmadan resmettiklerini söylemiştir. Yine söz konusu mushaflarda "مثنوى" "محيى" "هدى" "وسقيها" kelimelerinin aynı şekilde resmedildiğini söylemektedir. Ancak bazı mushaflarda elif ile bulunduğunu da eklemiştir.¹²¹²

(6) İmam Mushaf'tan istinsah edilen Şam, Irak ve Hicaz ehli mushaflarının yazımında ihtilaf ettiği kelimeleri zikrederken hocalarından naklettiği rivayete göre; Mâide 5/53'deki "يقول" kelimesi Basra ehli mushaflarında "ويقول" şeklinde başında vâv ile dir.¹²¹³ Keza Basra ehli mushaflarında Müminûn 23/87'deki "سيقولون الله قل افلا تتقون" ve 89'daki "سيقولون الله قل فأنى تسحرون" ayetlerinde "الله" lafzı elif ile dir.¹²¹⁴

(7) Dâni, Hâkânî→ Ahmed→ Ali→ Ebû Ubeyd tariki ile Basra ehli mushaflarının ihtilaf ettiği beş yeri zikretmiştir. Buna göre Basralılarda; Enâm 7/63'deki "لئن أنجبتنا" tâ ile Enbiyâ 21/4'deki "قل ربي يعلم" elifsiz, Müminûn 23/112'deki "قال كم ليثتم" ve 114'deki "قال إن ليثتم" kelimeleri elif ile Ahkâf 46/15'deki "بوالديه حسنا" kelimesi ise elifsiz yazılmıştır.¹²¹⁵

3. KİŞİSEL MUSHAFLAR

Hiz. Peygamber (sav) döneminden itibaren genişleyen İslam coğrafyasında, Kur'an'ı bu topluluklara öğretmek amacıyla bazı sahabîlerin vazifelendirildiği bilinmektedir. Bu durum halifeler döneminde de devam etmiş, gönderilen sahabîlerin yedi harf ruhsatı kapsamında farklı okuyuşlarının olması, buldukları bölgelerde kendi kıraatlerinin yayılmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra sahabîlerin bir kısmının kendi mushaflarından talim ettirmeleri, farklı imla tarzının o bölgede kullanılmasıyla neticelenmiştir. Hiz. Osman'ın (ra) ümmet arasında vahdeti sağlamak amacıyla hazırlattığı nüshaların dışındaki şahsi mushafların bu sebebe matuf olarak imha kararı alınmıştır. Ancak bu mushaflardan bazıları muhafaza edilmiş olacak ki onlara dair bazı bilgiler imla kitaplarındaki yerini almıştır. Dâni de *Mukni*'de farklı imla hususiyetlerine

¹²¹² Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 210; nşr. Himyerî, II, 181.

¹²¹³ Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 274; nşr. Himyerî, II, 309.

¹²¹⁴ Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 277; nşr. Himyerî, II, 317.

¹²¹⁵ Dâni, *Mukni*, nşr. Dâmin, s. 289; nşr. Himyerî, II, 335-336.

sahip iki sahabe mushafından az sayıda rivayet nakletmiştir. Tabiiye ait mushafın ise rivayette geçtiği üzere istinsah dönemine tekabül ettiği, bu sebeple imla özelliklerinin istinsah edilen mushafların yazımına muvafık olduğu anlaşılmaktadır.

3.1. Abdullah b. Mes'ûd Mushafı

Dânî iki yerde İbn Mes'ûd Mushafı'na atıfta bulunmaktadır. Bunlardan ilki Muhammed b. İsâ'nın, bütün mushaflarda "شيء" kelimesinin Kehf 18/23'deki mevkii hariç elifsiz yazıldığı, Abdullah ibni Mes'ûd mushafının tamamında bu kelimeyi "شايء" şeklinde elif ile gördüğüne dair rivayetidir. Ancak Dâni, Irak ehli ve diğer mushaflarda böyle bir şey bulamadığını belirtmiştir.¹²¹⁶

Diğeri ise; Muhammed b. Ali→ Muhammed b. Kâsım→ Muhammed b. Yahyâ, İbn Se'dân; Abdullah mushafının tamamında "كل ما" kelimesinin maktu yazımına dair naklidir.¹²¹⁷ Dâni bu rivayetin evvelinde Muhammed b. İsâ'dan bu edatın iki yerde maktu yazıldığına dair rivayeti zikretmiştir. Bu durumda bu edatın geçtiği diğer mevkilerde mevsul yazım söz konusudur. İbn Se'dan'ın, İbn Mes'ûd Mushafı'na dair bu rivayeti onun farklı yazım özelliğini göstermektedir.

3.2. Ubey b. Ka'b Mushafı

Dâni, sadece bir yerde Ubey b. Ka'b Mushafı'na atıfta bulunmuştur. Kisâi, Ubey b. Ka'b'ın Mushafı'nda; Bakara 2/228'deki "واللرجال" kelimesi "واللرجيل", Â'râf 7/101'deki "وجاءتهم رسلهم" kelimesi "جياتهم", Hûd 11/76'daki "وجاء أمر ربك" kelimesi ise "جيا" şeklinde yazılmıştır. Bunun akabinde Ebû Hâtim'in Mekke ehli mushaflarında "جاء" kelimesi "جيا" olarak, "جاءتهم" ise "جياتهم" şeklinde aslı üzere yazıldığı rivayetini de nakletmektedir. Ancak Dâni şehir ehli mushaflarında bu şekilde resmedildiğine dair bir şey bulamadığını söylemiştir.¹²¹⁸

¹²¹⁶ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 175; nşr. Himyerî, II, 69.

¹²¹⁷ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 228; nşr. Himyerî, II, 221-222.

¹²¹⁸ Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 214; nşr. Himyerî, II, 191-192.

3.3. Malik b. Ebî Âmir Mushafı

Dânî, İbn Kâsım, Eşheb ve İbn Vehb'den rivayetle; Malik b. Enes'in dedesi, tabîî Malik b. Ebî Âmir'in (ö. 74/693) -Osman b. Affân'ın mushafları yazdırdığı sıralarda yazılan- mushafını gördüklerini, sadece Şuarâ 26/30'daki "فيما كسبت" fâ ile Zuhrûf 43/71'deki "فأن الله هو الغني الحميد" kelimesini iki he ile Hadîd 57/54'deki "فأن الله هو الغني الحميد" kavlini "هو" ziyadesi ile Şems 91/15'deki "ولا يخاف" kelimesini vâv ile resmettiği yerler dışında İsmail b. Ca'fer'in Medine mushafı ile ilgili verdiği bilgilerle aynı doğrultuda olduğunu nakletmiştir.¹²¹⁹ Dâni *Muhkem'de* bu mushafın harekeli, sûre ve ayetlerin arasını ayıran işaretlerin olduğu gümüş süslemeli bir mushaf olduğunu rivayet etmiştir. Dâni'nin tek yerde atıfta bulunduğu söz konusu mushafın Şûrâ sûresine kadar Medine mushafıyla aynı imla özelliklerini taşıdığı sonrasında ise Şûrâ, Hadîd ve Şems sûrelerindeki kelimelerin hattının Irak mushaflarının yazımıyla uyum sağladığı söylenebilir. Buradan hareketle Hz. Osman'ın istinsah faaliyetinden sonra yazılan mushafların, Osman Mesahifi'nin hattına uygun olması şeklindeki talimatının bu mushaflardan yalnızca birine ittibasının gerekliliği anlamına gelmediğini ortaya koymaktadır.¹²²⁰

¹²¹⁹. Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 290; nşr. Himyerî, II, 336-337. Halef b. İbrahim→ Ahmed b. Muhammed→ Ali b. Abdulaziz→ Kâsım b. Sellâm→ İsmail b. Cafer el-Medenî tarikiyle gelen Kâsım'a göre on iki kelimedede Irak ve Hicaz ehli mushaflarının ihtilaf ettiği yerleri nakletmiştir. Dâni, **Mukni'**, nşr. Dâmin, s. 283; nşr. Himyerî, II, 330.

¹²²⁰ Maşalı, **Kur'an'ın Metin Yapısı**, s. 97.

SONUÇ

Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından Kur'an, müslümanlar tarafından sadırlarda muhafaza edildiği gibi yazı ile de koruma altına alınmıştır. İlk halife Hz. Ebû Bekir (ra) döneminde Kur'an'ın bir bütün olarak yazılı kaydının tutulmuş olması, bahsi geçen koruma çabasının bir sonucu olmuştur. Nüzul döneminde müsaade edilen kıraat farklılığının sonraki süreçte sıkıntı oluşturması, keza genişleyen İslam coğrafyasında mushaf birliğinin sağlanmasına olan ihtiyacın varlık kazanması, üçüncü halife Hz. Osman (ra) döneminde hilafet makamını bir dizi tedbir almaya sevk etmiştir. Bu çerçevede oluşturulan özel bir komisyon tarafından yürütülen ve yaklaşık beş yıl süren çalışmalar neticesinde Kur'an mushafın iki kapağı arasına alınmış ve genel kabule göre de altı adet nüshanın istinsahı gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların Hz. Osman'ın hilafet döneminde gerçekleştirilmiş olmasına bağlı olarak Meshâhif-i Osmâniyye olarak anılan ve sahabenin icmâna konu olan bu Kur'an nüshaları, dönemin ileri gelen İslam merkezlerine gönderilmiş, böylece Kur'an kitabesinde bu altı nüshanın esas alınması sağlanmıştır. Bu mushafların imlası, sonraki dönemlerde gelişen ve adına resm-i kıyâsî denen imladan, lafız-okuyuş örtüşmesini esas almama ve imlada biteviyeliği tazammun etmeme yönlerinden farklılık arz etmektedir. Bütün bunlar Osman Mushafları'nın imla özelliklerinin tespitine yönelik çalışmaların ilk günlerden itibaren varlık kazanmasına yol açmıştır. Özellikle de ilk nüshalara ulaşma imkânının erken sayılabilecek dönemlerde kaybolması ve süreç içerisinde farklı imlaya sahip mushafların ortaya çıkması, ilk nüshalardaki imlanın tespit edilmesini daha da önemli hale getirmiştir. Erken dönem itibarıyla şifahi bilgi olarak aktarılan bu bilgi birikimi, zamanla daha sistematik bir biçim almış ve telifata konu olmuştur. Bu bilgi birikimi erken dönem Kur'an çalışmalarına bir biçimde yansımış olmakla birlikte, esas itibarıyla müstakil telifatın da konusu olmuştur. Bu telifatın ilk örneklerinin sonraki dönemlere intikalinin mümkün olmaması, özellikle beşinci asırda kaleme alınmış eserlerin öne çıkmasına yol açmıştır. Bu çerçevede öne çıkan eserlerin başında Endülüslü Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni*'nin geldiği bilinmektedir. Bu eser, mushaf imlası edebiyatına ilişkin sözlü ve yazılı bilgi birikiminin yanı sıra, erken dönemde İslam merkezlerinde tedavülde bulunan Kur'an nüshalarındaki imla uygulamaları hakkında da bilgiler vermektedir. Sonraki dönemde kaleme alınan mushaf imlası edebiyatına referans teşkil etmesinin ötesinde matbuat dönemi mushaf

kitabete bağlamında da resm-i Osmânî'yi tayinde başvuru metni olması, mushaf imlası kaynakları içerisinde sahip olduğu merkezi konumu tahkim etmesine yol açmıştır. Bu merkezi konumu sebebiyle mushaf imlası edebiyatını, tazammun ettiği bilgi türü ve kaynakları itibariyle analiz eden bir çalışmanın, Dâni'nin *el-Mukni* 'i gibi mihver bir metni esas alması son derece anlamlıdır ve makuldür.

Hedefini, mushaf imlasına dair kendisine ulaşan birikimi ve mushaflarda gördüğü imla uygulamalarını derli toplu bir biçimde sunmak olarak ifade etmiş olan Dâni, bu hedefine ulaşmak amacıyla rivayet malzemesi gibi şifahi/sözlü bilgilere, kitabî kaynaklardaki yazılı malumata başvurmuş, bununla da yetinmeyerek ulaşabildiği mushaflarla ilgili doğrudan gözlemlere gitmiştir. Bu durum Dâni'nin kaynaklarını şifahi kaynaklar, yazılı kaynaklar ve mushaflar olmak üzere üç bölümde ele almayı mümkün kılmaktadır. Dâni'nin şifâhî kaynaklarından kasıt, onun, herhangi bir eseri esas almaksızın doğrudan nakilde bulunduğu kişilerdir ki bu çerçevede Dâni, otuz altı âlimden nakilde bulunmuştur. Bu âlimler içinde kıraat imamı ve ravileri önemli bir yer tutar. Mushaf imlasına uygunluğun kıraatlerin kabulünde aranan şartlardan biri olması, kıraat âlimlerinin mushaf imlâsı konusuna önem atfetmesini kaçınılmaz kılmıştır. Şâm ve Kûfe kıraat imamlarından İbn Âmir, Kisâi ve Halef b. Hişâm'ın "ihtilafu'l-mesahif'e dair eserinin bulunduğu, keza Basra kıraat imamı Ebû Amr ile Kûfeli Hamza b. Habîb'in mushaf imlasını konu alan müstakil bir eserinin var olduğu yönünde kaynaklarda geçen bilgiler de kıraat imamlarının mushaf ve mushaf imlası konusuna verdiği önemi göstermesi bakımından kayda değerdir. Dâni'nin anılan kıraat imamlarından naklettiği bilgilerin tamamının şifahi yolla aktarılmış olması, onun söz konusu imamlara ait eserlere muttali olmadığına delalet etmektedir.

Dâni'nin kıraat imamlarına refere ettiği nakillere bakıldığında bunların bölge ve şehir mushaflarının yazım özellikleri ile mushaf imlasını ayrıcalıklı kılan imla hususiyetleriyle alakalı olduğu görülmektedir. Dâni, bu şekilde pek çok kıraat imamından nakilde bulunmuş olsa da, bu nakiller içerisinde Nâfi'den gelenler önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Bunda Dâni'nin Nâfi' kıraatini esas alıyor olmasının etkisi kadar Nâfi'nin Medine Mushafı'na doğrudan muttali olması ve üzerinde incelemelerde bulunması da etkili olmuş gözükmektedir. Böyle olduğu içindir ki Dâni, Nâfi'den gelen bilgiler ile

başka kanallardan gelen bilgiler arasında bir çatışma vaki olduğunda, Nâfi'den gelen bilgiyi tercih etmiş, sadece bir konuda ona muhalefette bulunmuştur. Dâni'nin, Kâlûn üzerinden ve dört farklı tarikten aktardığı bu bilgilerin Medine bölgesi mushaflarında hazif ve ziyadeye konu olan imla hususiyetleriyle sınırlı bir muhtevaya sahip olması, onun özelde Medine Mushafı bağlamında Nâfi'den gelen rivayetleri takibe aldığını göstermektedir. Dâni'nin nakillerine konu olan bir diğer kıraat imamı Kisâi'dir. Onun Kisâi'ye dayandırdığı bilgiler içinde Ubey b. Ka'b mushafı ile ilgili verdiği bilgi dikkat çekicidir. İbn Âmir'den, öğrencisi Yahyâ b. el-Hâris üzerinden yaptığı nakillerde de ağırlık Şam Mushafı'na ait bilgilerdir. Yahyâ b. Mübarek el-Yezîdî'den yaptığı on bir nakil ise mushaflar arası farklılıklar, müenneslik tâ'sının açık ve kapalı yazımı ile Basra, Irak, Mekke, Medine bölgesi mushaflarıyla ilgilidir. Kıraat imamı Halef'ten, tamamı İbnu'l-Enbârî kanalıyla yaptığı nakiller ise daha ziyade mushaflar üzerindeki gözlemleri içermektedir. Bu arada Dâni'nin atıflarında Halef, Kisâi'den yaptığı nakillere aracılık etmesi itibariyle de zikre konu olmaktadır. Basra kıraat imamı Ebû Amr'a yaptığı ve hemen hepsi de dolaylı olan atıfları, bölge ve şehir mushaflarıyla ilgilidir. Kûfe kıraat imamı Hamza'dan yaptığı ve büyük bölümü Abdurrahman b. Ebû Hammâd kanalıyla gerçekleşen atıfların geneli edatların bitişik veya ayrık yazımı (maktu-mevsul) konusu ile ilgili olsa da, müenneslik tâ'sının açık yazılması ve 'yâ'nın ziyade kılınması konularını da içermektedir. Dâni'nin Kûfe kıraat imamlarına yönelik atıfları içinde en az yekûnu Âsım'a yönelik atıfların oluşturması, keza İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer'e hiçbir atfının bulunmaması calibi dikkattir.

Mezkûr kıraat imamları dışında kalan ve birden fazla atfa konu olan diğer âlimler arasında şu isimleri zikretmek mümkündür: Bağdat'tan Ebû Hafs el-Hazzâz, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, Basra'dan Âsım el-Cahderî, Eyyûb b. Mütevekkil, Hârûn b. Musa el-A'ver ve Muallâ b. Îsâ el-Verrâk, Kûfe'den İbn Keyse, Mısır'dan Muhammed b. Rebi', Hıms'tan Ebû Hayve Şurayh b. Yezîd, Medine'den Esîd/Useyd b. Ebî Esîd ve İmam-ı Mâlik bulunmaktadır. Bu isimlere yönelik atıflarının hemen tamamı kelimelerin imla özellikleriyle ilgilidir. Bunun bir istisnası olarak İmâm-ı Mâlik zikredilebilir. Zira İmâm-ı Mâlik'e mushaf imlasının bağlayıcılığı ve farklı yazımların cevazı ile ilgili konularda atıfta bulunmuştur.

Dânî'nin tek bir atfına konu olan âlimler de bulunmaktadır. Bu çerçevede şu isimleri zikretmek mümkündür: Dimaşk'tan Yahyâ b. el-Hâris, Medine'den İsmail b. Ca'fer, Kûfe'den İbn İdrîs, İbn Se'dân, Sa'leb ve İbn Keysân, Basra'dan Hâlid b. Hidâş ve İbn Ebî Temîme, Medine'den A'rec, Mekke'den Atâ b. Ebî Rebâh, Mısır'dan İbn Kâsım, Eşheb ve İbn Vehb'dir. Bu âlimlere yönelik atıflar daha ziyade bölge mushaflarının imla özelliklerine dairdir, kimi zaman da tek bir kelimenin yazımı ile ilgilidir. Dâni kıraat imamlarından gelen bilgileri çoğu durumda kabule şayan bulmuş ve değerlendirmelerini bunlar üzerine kurmuş olsa da nadiren de olsa tenkide tabi tuttuğu ve reddettiği bilgi ve nakiller de olmuştur.

Dâni'nin kıraat imamlarına yönelik atıfları, mushafların metin yapısı ve imla özellikleriyle sınırlı olmayıp kıraat-mushaf ilişkisine yönelik bilgi ve değerlendirmeler de içermektedir. Bu çerçevede bölge ve şehirlerin kıraati ile mushafları arasında örtüşmenin olmadığı durumlara işaret eden Dâni, açıklamalarında, bu noktada her zaman tam muvafakatin (tahkik) tahakkuk etmeyebileceği, takdiri muvafakatin de yeterli olacağı hususunun altını çizmiştir. Dolayısıyla Dâni, bölge ve şehirlerin kıraatleri ile mushafları arasındaki ihtilafa işaret etmek suretiyle, bir kıraatin mushafa uygunluğunun, o kıraatin, mümessili bulunduğu bölgenin mushafına uygunluk anlamına gelmediğini, mushaflardan herhangi birine muvafakatin kâfi olduğu kanaatini işlemiştir.

Dâni'nin yazılı kaynakları olarak ise dokuz kaynağı kullandığı görülmektedir. Kendinden önceki mushaf imlası edebiyatını oluşturan bu kaynaklar Ğâzî b. Kays, Muhammed b. İsa, Nusayr b. Yûsuf, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, İbnü'l-Enbârî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Sehl b. Muhammed es-Sicistânî, Hârûn b. Musa el-Ahfeş ve İbn Mücâhid olarak zikredilebilir. Dâni'nin yazılı kaynak listesinin başında Endülüslü âlim Ğâzî b. Kays ve onun *Hicâu's-Sünne* isimli eseri gelmektedir. İmâm-ı Nâfi'nin en yakın öğrencilerinden olup kendi mushafı ile Nâfi'nin mushafını defalarca karşılaştırmış olan Ğâzî, özellikle Medine bölgesi mushaflarının yazım özelliklerine ulaşmada son derece önem arz etmektedir. Dâni'nin Ğâzî'ye yaptığı nakillerin içeriğinin, mushaf imlasını ayrıcalıklı kılan özellikler olan harf düşmesi (hazf), harf eklenmesi (ziyade/isbât), edatların bitişik veya ayrık yazımı (maktu'-mevsul) ve dişilik 'tâ'larının yazımı (ibdâl) konularıyla ilgili olduğu görülmektedir. Dâni'nin "resmen düne tercemetin" ve "resmen

lâ tercemeten” şeklindeki kayıtlarının da delalet ettiği üzere kimi zaman sadece kelimenin imlasının resim olarak aktarılmasından ibaret açıklamaları içeren *Hicâu’s-Sünne*’de geçen bilgileri Dâî önemsemekle birlikte, elemeye tabi tutmaktadır. Şöyle ki Dâî “fî kitâbi hicâi’s-sünne”, “fî kitâbi’l-hicâ”, “kâle’l-Ĝâzî b. Kays”, “fî kitâbi’l-Ĝâzî b. Kays”, “kezâ resemehû el-Ĝâzî fî kitâbih”, “zekerehû el-Ĝâzî fî kitâbih” gibi kayıtlarla aktardığı imla uygulamalarını, çoğu durumda, ancak bu uygulama doğrultusunda bir rivayetin var olması halinde esas almaktadır. Bir başka ifade ile Dâî, Gazî b. Kays’ın işaret ettiği imla uygulamalarından sadece rivayet desteğine sahip olanları kabul etmektedir. Böyle olduğu içindir ki Dâî, Ĝâzî b. Kays’ın verdiği bilgi veya işaret ettiği uygulama ile rivayetler veya mushaflardaki uygulamalar arasında bir çelişki olması durumunda, Ĝâzî’nin aktardıklarına değil, rivayete ve mushaflardaki uygulamaya dayanmıştır.

Ferrâ’ya yaptığı az sayıdaki atıfta Dâî, daha ziyade Ferrâ’dan gelen bilgiyi tenkide tabi tutmuş ve nakledenin hatası olarak yorumlamıştır. Ebû Ubeyd’e yönelik otuzu aşkın atıfta ise iki yöntem izlemiştir: İlki “Kâle Ebû Ubeyd” şeklinde doğrudan nakilde bulunduğu yerlerdir ki bu türden atıflarında Ebû Ubeyd’in kitabını esas aldığı anlaşılmaktadır. İkincisi ise Ali b. Abdülaziz kanalıyla yaptığı atıflardır ki bunlar şifahi bilgi niteliğindedir. Ebû Ubeyd’den naklettiği bilgiler mushafların ihtilaf ve ittifak ettiği yerler ile mushaf imlasında hazif ve isbata konu olan kelimelerle ilgilidir. Nusayr b. Yusuf’tan yaptığı aktarımlarda mushaflar arası farklılıkları konu edinmektedir, hatta konuyla ilgili bilgilerin büyük bölümünde Nusayr’ı referans göstermiştir. Bunun yanı sıra kelimelerin imla özellikleriyle ilgili açıklamalar da bulunmaktadır. Dâî kimi zaman Nusayr’dan aktardığı bilgileri başka âlimlerin sözleriyle teyit etmiş, kimi zaman da eleştirmiş ve yoruma tabi tutmuştur. Muhammed b. İsâ’ya yaptığı atıflara gelince bunların kapsam alanının çok geniş olduğu ve mushaf imlasını ilgilendiren hemen her alana ilişkin bilgiler içerdiği görülmektedir. Bu atıflarında Dâî, genel olarak Muhammed b. İsâ paralelinde değerlendirmelerde bulunmuş, kimi zaman farklı rivayetlerin varlığına işaretlerle yetinmiş ve sessiz kalmış, kimi zaman ise ona muhalefet etmiştir. Hakem es-Sicistânî’ye yaptığı atıfları ise genelde Şam bölgesi mushaflarına ilişkin gözlemlerden ibarettir. Hârûn b. Musa el-Ahfeş’e de sadece bir kelimenin Şam Mushafı’ndaki yazımı bağlamında atıfta bulunmuş, ancak bilgiyi kabul edilebilir bulmamıştır. İbni Mücahid’e yönelik sekiz atfına gelince bunların tamamı Mekke ehli mushaflarının imla özellikleriyle

ilgilidir. İbnu'l-Enbârî'ye yönelik atıflarının ise büyük bölümü doğrudan Kitâbu İdâhi'l-Vakf ve'l-İbtidâ üzerinden yapılan atıflardan ibaret iken bir bölümü de Muhammed b. Ali kanalıyla yapılan atıflardır. Bu atıfların büyük bölümü hazif, özellikle de 'yâ'nın hazfi, edatların bitişik-ayrık yazımı ve dişilik tâ'sının açık tâ suretinde resmedilişi ile ilgilidir.

Dânî'nin anılan âlimlerden yaptığı aktarımlar mushaf kitabesinde ittifak veya ihtilaf konularını göstermesi bakımından kayda değerdir. Dâni bu yöndeki bilgileri aktarırken bazen kişisel tercih ve değerlendirmelerini serdetse de esas itibariyle mushafta yer alan kelimelerin imla özellikleriyle ilgili bilgiler sunmayı hedeflemektedir. Atıfta bulunduğu ve büyük bölümü üçüncü asır ulemasından oluşan bu müelliflerin çoğunun Iraklı âlimler oluşu câlibi dikkattir. Zira Dâni'nin yazılı kaynakları içinde Mağrib ulemasından tek kişi vardır o da Ğazî b. Kays'tır. Bu durum Dâni'nin doğuya gerçekleştirdiği ilmi seyahatlerde Doğu'daki ilmi birikimden alabildiğine istifade ettiğini göstermektedir. Pek tabi ki Dâni imla konusunda oluşan ilmi birikimin tamamını aktarma gibi bir yükümlülüğün altına girmemiş, bazı temel eserlerden yararlanma yoluna gitmiştir. Böyle olduğu içindir ki alanla ilgili bazı eserlere ve âlimlere hiç atıfta bulunmamıştır. Bunun muhtemel sebepleri olarak “kaynaklardaki bilgilerin genel olarak birbirine paralellik arz ediyor oluşu sebebiyle yaptığı atıfları yeterli görmesi”, “ilgili eserlerden bazılarında ulaşma imkânı bulamamış oluşu”, “ilgili âlimin tarzını ve uslûbunu hoş bulmaması” gibi hususlar zikredilebilir. Dâni'nin bu ademe mahkum ettiği kaynaklara örnek olarak Mehdevî ve eserini zikretmek mümkündür. Nitekim Mehdevî, bölge ve şehirlerin kıraati ile mushafları arasında tam bir muvafakatın bulunması gerektiği yönünde görüş ortaya koymuş olması hasebiyle Dâni'nin tenkitlerine muhatap olmuş, böyle olduğu için de ondan nakilde bulunmamıştır.

Dâni mushaf imlasına ilişkin bilgileri, sadece sözlü ve yazılı kaynaklara dayandırmamış, mushaflardaki uygulamalardan bahsetmiş ve belli durumlarda bu bilgileri gözlemleriyle beslemiştir. Osman Mushafları'na ilişkin verdiği bilgilerde, kahir ekseriyetle “Hz. Osman'a ait” şeklinde kayıtladığı İmam Mushaf'tan söz etmiş, yanı sıra Kûfe, Basra, Şam, Mekke, Medine, Irak, Hicaz Mushafları ile ilgili bilgiler de vermiştir. Bazı rivayetlerde sözü geçen Yemen ve Bahreyn Mushaflarına ilişkin bir bilgiye yer vermemiş olması, Dâni'nin söz konusu iki şehre mushaf gönderilmediği düşüncesinde

olduğuna yorulabilir. Sahabe Mushafları içinde Ubey b. Ka‘b ve Abdullah b. Mes‘ûd Mushafları, tabiûn mushaflarından ise Malik b. Amir Mushafı hakkında bilgilere yer vermiştir. Bölge mushafları içinde en fazla Irak bölgesi mushafları hakkında bilgi vermiş olmasının ardında şifahi ve kitabi kaynaklarının kahir ekseriyetinin bu bölgeye mensup oluşunun yattığı söylenebilir. Hal böyle olmakla birlikte Dâni’nin imla tercihleri kahir ekseriyetle Medine Mushafının imlası ile bazen de Irak Mushafları ile paralellik arz etmiştir. Bu durum –eserinin mukaddimesinde de belirttiği üzere- Dâni’nin imlayı tespitinde belli bir bölgeyi esas almadığı, ancak tercihe gelince Medine uygulamasını öncelikle yoluna gittiği şeklinde yorumlanabilir. Dâni’nin mushaflardaki uygulamaya ilişkin verdiği bilgilerin bir kısmı onun kişisel gözlemine dayanmakta iken bir kısmı başkaları tarafından yapılmış gözlemleri içermektedir. Dâni kişisel gözlemlerini kimi zaman “gördüm, buldum” şeklindeki ifadelerle aktarmıştır. Mushaflarla ilgili bilgi ve gözlemlerini aktarırken kimi durumda “bazı mushaflar” ve “şehir ehli mushafları” şeklinde müphem bir ifade kullanmış ve açıklamalarını muayyen bir bölge ile kayıtlamamıştır. Mushaflar arasında uygulama birliğine konu olan hususları aktarırken “bütün mushaflarda” şeklinde bir kayıt düşmüştür. Mushafları kimi durumda “utek”, “asıl” ve “kadim” gibi sıfatlarla tavsife gitmiştir. Bu yöndeki tavsifleri incelendiğinde bunların daha ziyade Irak Mushafları bağlamında söz konusu olduğu görülmektedir. “Mushaf-u Ehli Medine”, “Mushaf-u Ehli Kûfe” vb. şeklindeki kayıtları incelendiğinde ise kastedilenin sonraki dönem mushafları olduğu ve bu mushafların Osman Mushafları’ndan tefrik edilmesini sağlamak amacıyla bu kayıtları düştüğu anlaşılmaktadır. Dâni “bazısında elifin hazfi ile bazısında ise isbat iledir” şeklindeki kayıtlarla ise, bir taraftan Osman Mushafları ile sonraki süreçlerde istinsah edilen mushaflar arasındaki farklılıklara işaret etmek, diğer taraftan da aynı bölgeye ait mushaflar arasında uygulama farklılıklarının bulunduğunu belirtmek istemiş gözükmektedir. Bu türden farklı uygulamalarla ilgili açıklamalarında Dâni, onları mushaf imlası dışında tutan bir yaklaşım içinde olmamış, ancak kendi gözlem ve bulgularıyla çelişen uygulamalara karşı çıkmıştır. Dâni’nin, bütün mushaflara muttali olma ve onlar üzerinde gözlem yapma imkânına sahip olmamakla birlikte, kendi gözlemiyle çelişen uygulamaları ret yoluna gitmesi, bazı âlimlerin eleştirilerine konu olmuş olsa da Dâni’nin, elde ettiği bilgi ve bulguların mushaf imlasına ilişkin birikimin tamamını kuşatıcı bir nitelik arz ettiği ve

aktardıklarının dışına çıkan imla özelliklerinin gayr-i sahih olduğu şeklinde hiçbir beyanda bulunmamış olması, anılan türdeki eleştirilerin itibarına hanel getirmiştir. Zira bilgi aktarımında bulunurken gözlem yapma imkânı bulduğu mushafları esas aldığı, bazı kelimelerin imla özellikleri hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşamadığı yönündeki beyanları bile tek başına Dâni'nin, verdiği bilgiler itibariyle mushaf imlasını kuşattığı ve bu alanda hiçbir boşluk bırakmadığı şeklinde bir düşünceye ve iddiaya sahip olmadığını göstermek için yeterlidir. Bu durum günümüzde Dâni ve talebesi İbn Necâh'ın eserlerinin içeriğinin dışına çıkan imla uygulamalarını gayr-i sahih addeden anlayışın aleyhine delil gösterilebilir.

KAYNAKÇA

- Altıkulaç, Tayyar, “Ali b. Hamza el-Kisâf”, **DİA**, XXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, (69-70).
- _____, “Ebû Amr b. el-A‘lâ”, **DİA**, X, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, (94-97).
- _____, “Hamza b. Habîb”, **DİA**, XV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, (511-513).
- _____, “Hişâm b. Ammâr”, **DİA**, XVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, (151).
- _____, “İbn Âmir”, **DİA**, XIX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, (308-310).
- _____, “İbn Mücâhid”, **DİA**, XX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, (214-215).
- _____, “Nâfi‘ b. Abdurrahman”, **DİA**, XXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, (287-289).
- _____, “Ya‘kûb el-Hadramî”, **DİA**, XXXXIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, (282-284).
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatib, **Tarihu Bağdad ve Zuyûlihî**, nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1417.
- Bulut, Ali, “el-Ferrâ'nın, Meâni'l-Kur'an'ında Kullandığı Kûfe Dil Okulu'na Ait Terimler”, **On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 14-15, Samsun, 2003.
- Çetin, Abdurrahman, **Endülüslü Âlim Ebû Amr Ed-Dânî ve Kıraat ilmindeki Yeri**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Dağ, Mehmet, **Geleneksel Kıraat Algisına Eleştirel Bir Yaklaşım**, İstanbul: İsam Yayınları, 2011.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman b. Ömer ed-Dânî, el-Endelûsî, **Câmi' u'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-Meşhûrâ**, nşr. Muhammed Sadûk el-Cezâirî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

_____, **el-Beyân fi Addi Âyi'l-Kur'an**, nşr. Ganim Kaddurî Hamed, Kuveyt: 1994.

_____, **el-Muhkem fi Nakti'l-Mesâhif**, nşr. İzze Hasen, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.

_____, **el-Mukni' fi Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr me'a Kitâbi'n-Nakt**, nşr. Hâtim Salih ed-Dâmin, Beyrût: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 1432/2011.

_____, **el-Mukni' fi Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr**, nşr. Beşîr b. Hasen el-Himyerî, Bahreyn: Mektebetu Nizâmi Ya'kûbî el-Hâssa, 1438/2016.

_____, **el-Mukni' fi Resm-i Mesâhifi'l-Emsâr**, nşr. Nûra binti Hasen b. Fehd el-Humeyyid, Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmûriyye, 2010.

_____, **el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ Ebû Amr ed-Dânî**, nşr. Muhyiddîn Abdurrahman Ramadân, 2001.

_____, **el-Urcûzetu'l-Munebbihe alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâât ve Akdi'd-Diyânâti bi't-Tecvîdi ve'd-Delâlât**, nşr. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî, Riyâd: Dâru'l-Muğnî linneşri ve't-Tevzî', 1420/1999.

Durmuş, İsmail, "İbn Keysân", **DİA**, XX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, (134-136).

_____, "Muamma", **DİA**, XXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, (320-322).

Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, **Fedâilu'l-Kur'an ve Meâlimuhû ve Âdâbuhu**, nşr. Ahmed b. Abdulvâhid el-Hayyâtî, Mağrib, 1415/1995.

- Ergin, Mehmet Cevat, “Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Hakemli Dergi)**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 9, V, sayı: 1, Diyarbakır, 2003.
- Ferrâ, Ebî Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd, **Meânî'l-Kur'an**, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî ve Muhammed Ali Neccâr, Beyrût: Âlemu'l-Kutub, 1403/1983.
- Fîruzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdu'd-Dîn Muḥammed b. Ya'kûb, **el-Belâġa fî Terâcimi E'immeti'n-Nahv ve'l-Luġa**, nşr. Muhammed el-Mısırî, Kuveyt: Cemiyyetu İhyau't-Turâsu'l-İslâmî, 1407.
- Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, **Vefeyâtu'l-Â'yân ve Ebnâu Ebnâi'z-Zemân**, nşr. İhsan Abbas, Beyrût: Dâru's-Sadr, 1994.
- Hamed Ganim Kaddûri, “Cuhûdu'l-Ümmeti fî Resmi'l-Kur'ani'l-Kerîm”, **Vekâi'î'l-Mu'temeri'l-Âlemi'l-Evveli li'l-Kur'ani'l-Kerîm dergisi**, sayı: 50, Fas: 2011, s. 16.
- Hamitu, Abdulhâdî, **Kırâetu'l-İmam Nafi' inde'l-Meġâribe min Rivâyeti Ebî Sa'îd Verş**, Rabat, 1424/2003.
- Hâtim Celâl et-Temîmî, “el-Ğazî b. Kays el-Endelûsî ve akvâluhû fî Resmi'l-Osmânî”, **Dirâsât Ulûmi'ş-Şer'iyeti ve'l-Kânûn**, dergi:42, sy. 2, 2015.
- Himyerî, Beşîr b. Hasen, **Mu'cemu'l-Resmi'l-Osmânî**, Riyad: Merkezu Tefsîri li'd-Dirâsâti'l-Kur'an, 1436/2015.
- Huzelî, Ebi'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cebbâra ibni Muhammed b. Akîl el-Huzelî, el-Maġribî, **el-Kâmil fi'l-Kırââti'l-Aşr ve'l-Erbe'îne'z-Zâideti aleyhâ**, nşr. Cemâl b. es-Seyyid b. Rufâi eş-Şâyib, Müessesetu Semâ li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2007.
- Işık, Emin, “Ahfeş ed-Dimaşkî” **DİA**, I, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, (525).

- _____, “İbnü’l-Enbârî, Ebû Bekir”, **DİA**, XXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, (24-26).
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, **et-Temhîd li mâ fi’l-Muvatta‘ mine’l-Me‘ânî ve’l-Esânîd**, nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Mağrib, 1387/1967.
- İbn Ebû Dâvûd, Ebî Bekr Abdillâh b. Süleymân ibnu’l-Eş‘as es-Sicistânî el-Hanbel, **Kitâbu’l-Mesâhif**, nşr. Muhibbiddîn Abdissubhân Va‘iz, Beyrût: Dâru’l-Beşeri’l-İslâmiyye, 1415/1995.
- İbn Ferhûn, İbrâhîm b. Alî b. Muhammed b. Ferhûn Burhânuddîn el-Ya‘merî, **ed-Dibâcu’l-Muzheb fi Ma‘rifeti A‘yânî’l-Ulemâi’l-Mezheb**, nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebû’n-Nûr, Kâhire.
- İbn Hacer, Ebu’l-Fadl, Şihâbu’d-Dîn, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, **Tehzibu’t-Tehzîb**, Kahire: Dâru’l-Kitâbu’l-İslamiyye, 1414/1993.
- İbn Mücâhid, Ebu Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî el-Bağdâdî, **Kitabu’s-seb’ati fi’l-Kırâât**, nşr. Cemaleddîn Muhammed Şeref, Mısır: Daru’s-Sahâbeti litturasi bitantâ, 2007.
- İbn Necâh, Ebû Dâvûd Suleymân b. Necâh b. Ebi’l-Kâsım el-Emevî el-Endelusî, **Muhtasaru’t-Tebyîn li Hecâi’t-Tenzîl**, nşr. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şirşâl, I-V, Medîne, 2002.
- İbnu’l-Cezerî, Muhammed b. Ali b. Yûsuf, **Gâyetu’n-Nihâye fi Tabâkâtu’l-Kurrâ**, nşr. Cemaliddîn Muhammed Şerîf ve Mecdî Fethi’s-Seyyid, Mısır: Darü’s-Sahabe litturâs bitantâ, 1429/2009.
- _____, **en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr**, nşr. Ali Muhammed Dabbağ, Daru’l-Kütubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2007.

İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım, **Kitâbu İdâhi'l-Vakf ve'l-İbtidâ fî Kitâbillâhi Azze ve Celle** nşr. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramadân, Dımaşk: Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, 1391/1971.

İbnu'l-Faradî, Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf b. Nasr el-Ezdî Ebû'l-Velîd el-Ma'rûf bin İbni'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endulus**, Kahire: 1408/1988.

İbnu'n-Nedîm, **Kitâbu'l-Fihrist**, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebû Ya'kub İshâk, nşr. Rıza Teceddüd, [y.y.], [t.y.].

Kayagil, Süleyman Mahmut, “Arap Dili Tarihinde “El-Ahfeş” Lakabıyla Bilinen Âlimler”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 4, sy. 2, 21-36, 2016 <http://dergipark.gov.tr/guifd/issue/29293/313598>Lebîb, el-Hâfız Ebû Bekr Abdulgânî, ed-**Durretu's-Sekîle fî Şerhi Ebyâti'l-Akîle**, nşr. Abdulalî Zu'bûl, Beyrût, 1432/2011.

Maşalı, Mehmet Emin, **Kur'an'ın Metin Yapısı**, Ankara: Otto, 2015.

_____, “Mushaf”, **DİA**, XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, (242-248).

_____, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Mertoğlu, Mehmet Suat, “Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek”, **DİA**, XXXXIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, (524-525).

Nasr b. Muhammed b. Osman el-Muni', **Hârûn b. Mûsâ el-A'ver: Menziletehû ve Âsârahû fî ilmi'l-Kırâât**, Riyâd: Dâru Kunûzi İşbiliyyâ, 1429.

Sarı, Mehmet Ali, “Âsım b. Ebi'n-Necûd”, **DİA**, III, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, (475-476).

_____, **Ebhâsun fî Resmî'l-Mesâhifi ve Dabtihi**, Ürdün: Cem'iyetu'l-Muhâfazati ale'l-Kur'ani'l-Kerîm, 2017.

- Sehâvî, Alemu'd-Dîn Ali b. Muhammed, **el-Vesîle ilâ Keşfi'l-Âkîle**, nşr. Nasr Saîd, Mısır: Dâru's-Sahâbe bitantâ, 2006.
- Seyyîd, Bâsim b. Hamdî b. Hâmid, “İstidrâkâtü's-Sehâvî fî Kitâbihî (el-Vesîle) ale'd-Dânî fî Risâlet'r-Resm”, **Me'hed el-İmamu's-Şâtübî liddirâseti'l-Kur'aniyye Dergisi**, sayı:22, 1437/2016.
- Sinhâcî, Ebî Muhamed Abdullah b. Ömer, **et-Tibyân fî şerhi Mevrîd'z-Zam'ân**, nşr. Abdulhafîz b. Muhammed b. Nur b. Ömer el-Hindî, (yüksek lisans tezi), 2001.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn, **Tabakâtu'l-Huffâz**, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403.
- _____, **Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât**, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, [t.y.].
- Şâtübî, Ebû Muhammed Kasım b. Fîrruh, **Akîletu Etrâbi'l-Kasâid fî Esnâ'l-Makâsid**, nşr. Eymen Rüşdî Süveyd, Cidde: 1422/2001.
- Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, **Mu 'cemu'l-Udebâ: İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb**, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l- Garbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- Tüccar, Zülfikar, “al-Ferrâ, Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatı'ndaki Mevkii” **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 1987.
- _____, “Sicistânî, Ebû Hâtım”, **DİA**, XXXVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, (139-141).
- Tüfekçioğlu, Zekeriya, “İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî”, **DİA**, XXIII, 2001, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (90-91).
- Unezî, Kâmil b. Su'ud b. Mutayrân el-Ca'ferî, “İhtiyârâtü'l-İmam Ebû Amr ed-Dânî fî İlmi'l-Kırââât”, **Doktora Tezi**, Ümü'l-Kurâ Üniversitesi, 1433/1434.

Yazıcı, Hüseyin, “İbn Kuteybe”, **DİA**, XX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, (145-149).

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, **Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ**, nşr. Şu‘ayb el-Arnâvut Yönetiminde, I-XXV, Müessesetu’r-Risale, 1405/1985.

_____, **Ma‘rifetu’l-Kurrai’l-Kibâr ala’t-Tabakâti ve’l-A’sâr**, nşr. Beşşar İvâd Ma’ruf, Şuayb el-Ernâût, Salih Mehdi Abbas, Muessesetu’r-Risale, Beyrut, 1404.

_____, **Târîhu’l-İslâm ve Vefayâtu’l-Meşâhîri’l-A‘lâm**, nşr. Umar Abdusselâm et-Tedmurî, Beyrût: Daru’l-Kitabu’l-Ârâbî, 1407/1987.

Zerkilî, Hayruddîn bin Mahmud bin Muhammed bin Ali bin Faris ed-Dımeşkî, **el-Â‘lâm**, Daru’l-İlm li’l-İman, 2002.